

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 10722

CALL No. 891.04 | Ker

D.G.A. 79.

$$\frac{128}{7}$$

0722

80
11

H. KERN

VERSPREIDE GESCHRIFTEN - v. 9

NEGENDE DEEL

9

SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH

SLOT

DIVERSEN OUDJAVAANSCH

EERSTE GEDEELTE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

1920

AR

CAL

D.G.A. 79.

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

VAN

PROF. DR. H. KERN

M. KERN.

VERSPREIDE GESCHRIFTEN. - Vol. 9

NEGENDE DEEL

19722

SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH,

SLOT

DIVERSEN OUDJAVAANSCH,

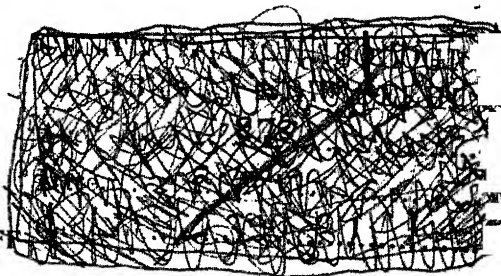
EERSTE GEDEELTE

891.04

Ker

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOF
1920

E. J. BRILL
Antiquarian and
Oriental Bookseller
LEIDEN - HOLLAND

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, N. S. W.

APR 10 7 22
6: 7: 61
891.04/Ker

INHOUD VAN DEEL IX.

VIII. SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH (slot).

(B.) Appendix. (1889)	Pag. 1
III. Regelen van klankverbinding in 't Oudjavaansch	3—25
A. Sandhi in een woord (inwendige Sandhi), 4. — § 1. Klinker met klinker, 4. — § 2. Medeklinker met medeklinker, 12.	
B. Sandhi in den volzin (uitwendige Sandhi), 19. — § 1. Klinkers, 19. — § 2. Medeklinkers, 21.	

IX. DIVERSEN OUDJAVAANSCH.

Verslag aangaande afdrukken van te Batavia aanwezige Kawi-oor- konden. (1871)	29
Zang XI van het Bhārata-yuddha in Kawi. Met vertaling en Aantee- keningen. (1873)	39
Tekst, 42. — Ontleding, 46. — Vertaling, 60. — Aanteekeningen, 63.	
Wṛtta-Sañcaya. Oudjav. leerdicht over versbouw. In Kawi-tekst en Nederlandsche vertaling bewerkt. (1875)	67
I. Inleiding, 69. — II. Tekst in transcriptie, 82. — III. Vertaling en aantee- keningen, 95.	
Mengelingen. Kawi en Javaansch. (1877)	191
Tan-angga, 193. — Puhawang, 196. — Banawa, 197. — Katyagan, 197. — Kañcit, 198. — Anung, 199. — Salaga, 201. — Mona, 202. — Kabêlêt, 203. Dëntaywañjana, 204. — Pluta, 204. — Ngganya, 204. — Paripih, 206. — Kwa en mwa, 207.	
Stamverdubbeling in 't Kawi. (1877).	209
Over de Oudjavaansche vertaling van 't Mahābhārata. (1877)	215
Bijlage. Inhoudsopgave van 't Mahābhārata in 't Kawi (volgens me- dedeeling van Dr. H. N. van der Tuuk). (1871)	245
Proeve uit het Oudjavaansche Rāmāyaṇa. (1883)	251
Sarga 5, str. 866—875. Tekst, 254. — Vertaling, 254. — Aanteekeningen, 255.	

	Pag.
Un dictionnaire Sanskrit-Kavi. (1885)	273
Eene Oudjavaansche Cosmogonie. (1887)	283
Eene merkwaardige tekstverknœiing in 't Oudjavaansche Rāmā- yaṇa. (1898).	297
Cawēli. (1903).	301
Bahi, Indrāṇī, Çacī. (1915)	305
Sāmba en Yajñawati. (1916)	309
Surūpa, Kalana, Barhala. (1917)	313

VIII.

SPRAAKKUNST VAN HET OUD- JAVAANSCH.

(Slot)

Appendix.

- I. Eenige imperatief-vormen van het Oudjavaansch.
 - II. Oudjavaansche absolutieven.
 - III. Regelen van klankverbinding in 't Oudjavaansch.
-

(Vervolg)

III. REGELEN VAN KLANKVERBINDING IN 'T OUDJAVAANSCH.

Wanneer taalklanken, hetzij als bestanddeelen van een woord of als sluit- of beginletter van twee op malkaar volgende woorden, met elkaar in aanraking komen, kunnen ze door wederkeerigen invloed, of door versnelling der uitspraak, of ook ten gevolge eener natuurlijke neiging bij sprekenden om het zich gemakkelijk te maken, zekere veranderingen ondergaan, die onder bepaalde regelen kunnen gebracht worden. Zulke regelen van klankverbinding in woord of volzin, van Sandhi, zooals de term in de Indische spraakkunst luidt, moeten in meerdere of mindere mate in elke spreektaal voorkomen, doch ze worden meestal slechts ten deele in geschrifte toegepast. Terwijl bijv. in 't Sanskrit alle klankveranderingen bij Sandhi met groote nauwkeurigheid in de geschreven taal worden uitgedrukt; terwijl ook in het Grieksch, vooral het oudere, de Sandhi in den geschreven vorm der taal tot zijn recht komt, pleegt men in onze eigene taal, waarvan de Sandhi-regelen even talrijk en ingewikkeld zijn als in 't Sanskrit, de klankveranderingen slechts gedeeltelijk voor 't oog af te beelden; de overige moet ieder lezer met behulp zijner kennis der spreektaal zelf toepassen.

Het Oudjavaansch, welks stelsel van schrift zoo geheel en al op de leest van 't Indische geschoeid is, volgt zijn voorbeeld ook daarin dat het alle veranderingen door 't samenkomen van klanken veroorzaakt in de geschreven taal tracht uit te drukken. Er is zelfs reden om te vermoeden dat de schrijftrant der eigenlijk gezegde letterkundige gewrochten de Sandhi-regelen der Sanskrit-spraakkunst slaafscher volgde dan door het heerschend taalgebruik gewettigd was. In hoeverre zulks het geval was, zal bij de behandeling der feiten een punt van onderzoek uitmaken. Het bestaan echter van bepaalde zgn. welluidendheidsregelen in de gesproken taal valt niet in twijfel te trekken, want de meest belangrijke er van vindt men terug in andere Maleisch-Polynesische talen die nooit onder Indischen invloed gestaan hebben. Daarenboven bezit het Oudjavaansch verscheidene klankveranderingen die aan het Sanskrit vreemd zijn.

Ten einde later niet telkens in herhalingen te vervallen, moet ik hier eene algemeene opmerking maken, nl. deze, dat de spelling, zooals wij die zelfs in de oudste oorkonden aantreffen, klaarblijkelijk eene historische was, d. i. niet meer in allen deele de gelijktijdige uitspraak nauwkeurig weêrgaf. Het

lijdt geen twijfel, of er is eenmaal een tijdperk geweest dat men algemeen uitsprak *rəngö, tūt, ikū, ləbū, rāh, rāt, kapūjān*, en dgl., doch dat tijdperk ging den datum der oudste ons bekende oorkonden der 9de eeuw vooraf. Wanneer men in één en hetzelfde stuk nu eens *kabaiḥ* (eigenlijk gespeld *kabāiḥ*), dan weêr *kabeh* geschreven ziet, dan zal niemand aarzelen de gevolgtrekking te maken, dat de schrijver zelf uitsprak *kabeh*, en dat het *kabaiḥ* van zijne hand eene historische spelling vertegenwoordigt. Waar in één en hetzelfde stuk een oudere en een jongere vorm voorkomen, daar is alleen de jongere beslissend voor de uitspraak van den schrijver en bewijst de oudere hoegenaamd niets, om de eenvoudige reden dat een menschenkind wel kan weten hoe men vóór zijn tijd placht te schrijven, maar niet kan vooruitzien hoe men later zal spreken of schrijven. Natuurlijk is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er tot op zekere hoogte een klein verschil in uitspraak te zelfder tijd in verschillende kringen gehoord werd. Het is bijv. zeer wel denkbaar, dat de dichters, die nu eens *tūt, rāh*, dan weêr *tut, rah* bezigden, leefden in een tijd, toen de oudere uitspraak (*tūt, rāh*) nog niet geheel uitgestorven, en de nieuwere (*tut, rah*) nog niet algemeen doorgedrongen was — eenmaal heeft er zulk een tijdperk van overgang bestaan —, maar het is evengoed mogelijk, dat die dichters, zelve gewoonlijk de jongere uitspraak volgende, den hun bekenden verouderden vorm bezigden, waar deze hun te stade kwam ¹.

A. *Sandhi in een woord (inwendige Sandhi).*

§ 1. *Klinker met klinker.*

1°. *A* met *a* wordt *ā*. Dus *māwak, kāwakan, pakāwak*, van *awak* met de voorvoegsels *ma, ka, paka*; *māngən, kāngən* van *angən*; *pājar, pinājarakən* van *ajar*; *kāri* van *ka* met *ari*. Uit *manghana, sumiddha* met *akən* wordt *manghanākən, sumiddhākən*; uit *inanugraha + an* wordt *inanugrahān*; van *patapa, kabanyāga* met *an* komt *patapān, kabanyāgān*. Zoo is *rāma* (vader) ontstaan uit *ra + ama, rāri* uit *ra + ari*. Zelfs een *a-a*, ontstaan door 't uitvallen van den gutturalen triller, trekt samen in *ā*; bijv. *rāh* uit *ra'ah*; *kēlā* uit *kēla'a* (Bisaya, Tagalog *laga*); *sātus* uit *sa-'atus*.

Men kan verzekerd wezen, dat deze regel eenmaal zonder uitzondering

¹ Wanneer de hedendaagsche Javanen eenen klank meer dan gewoonlijk rekken, dan heeft dit niets gemeen met de etymologisch lange klinkers der oude taal. Zulk eene reking berust op rhetorische gronden, en is te vergelijken met wat men in 't Skr. noemt *pluta*. De *pluta* is zeer gewoon ook in 't Nederlandsch, bijv. als iemand met groote verbazing vraagt: *zoo?*

gegolden heeft. Ontmoeten wij desnietteenstaande in de ons bekende teksten zooveel afwijkingen, dan zijn deze deels toe te schrijven aan geleidelijk klankverloop, deels verklaarbaar als schijnbare uitzonderingen. Tot de eerste categorie behooren schrijfwijzen als *rat*, *rah*, *rama*, *rari*, *sanak* e. dgl., welke herhaaldelijk voorkomen in geschriften die evenzeer de *ā* van Skr. woorden af en toe vervangen door de korte. Tot de tweede categorie meen ik te moeten brengen woorden als *karāman*, *kaiçwaryyan*, *patapan*; *kari* voor *kāri*, achtergebleven; *manghanakēn*. De drie eerste voorbeelden toch behoeven niet noodzakelijk het aanhechtsel *an* te bevatten; immers naast *an* was er een gelijkwaardig *ēn* in gebruik (vgl. Bug. *ēng* = *ang*); bijv. *kalēpasēn*, verlossing (Arj. Wiw. 56, 66), *kadadin*; *karatun*. De *k* (*kē*) voor *ka* in *kari*, geheel in overeenstemming met het nieuwere spraakgebruik, is eerder aan klankverloop te wijten dan als een schijnuitzondering te beschouwen; want dat de oudste vorm van het voorvoegsel *ka* geweest is, blijkt duidelijk uit de hiermede afgeleide vormen van stammen wier stam met *i* of *u* begint. Wij mogen ons niet beroepen op woorden als *kēnā*, *kēnoh*, *kēlā* e. dgl., want hierin heeft de *kē* een andere functie dan in *kari* voor *kāri*. Wat het aanhechtsel *kēn* met de waarde van *akēn* aangaat, pleit voor den hoogen ouderdom ervan de overeenstemming tusschen Sundaneesch *kōn*, dichterlijk Jav. *kēn*, en Bataksch *hon* (uit *kēn*), Mal. *kan*.

De behandeling van gevallen waarin de lange klinker op andere wijze dan door samenvloeiing ontstaan is, blijft hier uitgesloten.

Onder de verwante talen komen het Bug. en Mak. in zooverre met het O. J. overeen, dat zij *a* + *a* in *ā* plegen samen te trekken; bijv. Bug. *tawāng* = *tawa*-*ang*; Mak. *kanāng* = *kana*-*ang*; *boyāng* = *boya*-*ang* (Matthes, Boeg. Spr. § 63; Mak. Spr. § 179). In het Fidjisch kan een op *a* uitgaande stam zoogenaamd «definitive passive» worden, doordat de eindklinker den klemtoon tot zich trekt en gerekt wordt uitgesproken; dus *tāra* wordt *tarā* (Hazlewood, Gramm. p. 39; vgl. p. 5). De reden is dezelfde als in 't Mak. en Bug. dewijl *tarā* ontstaan is uit *tāra* met aanhechtsel *an*.

2°. Eene *ā* gevolgd door *a* geeft *ā*; bijv. *kapūjān*, van den stam *pūjā*.

3°. *A* met *ā* wordt *a*; dus *caritan* = *carita* met aanhechtsel *ēn*; *warṇan* = *warṇa* + *ēn*. De lange klinker met *ā* geeft *ā*; bijv. *kēlā* met *ēn* wordt *kēlān*.

4°. *A* met *i* wordt *e*. Bijv. *a* + *inak* = *enak*; *ma* + *irang* = *merang*; *ka* + *ipi* = *kepi*; *sa* + *ilwan* = *selwan*. Dezelfde regel geldt ook in 't Ibanag; bijv. *ma* + *ilug* wordt *melug* (gespeld *maelug*); volgt er op de *i* oorspronkelijk een klinker, dan wordt als overgangslitter tusschen de zoo ontstane *e* en den volgende klinker eene *y* ingeschoven; bijv. *ka*

+ i + uluan wordt keyuluan. Ook in het Malegasi en het Sideïsch-Formosaansch moet eertijds dezelfde regel als in het O. J. en het Ibanag van kracht geweest zijn; een spoor daarvan is overgebleven o. a. in het Maleg. woord *reny*, Sid. *rena*, moeder = O. J. *reṇa*, uit *ra + ina*. In beide talen is deze regel echter verouderd, evenals in 't N. Javaansch. Vormen als N. Jav. *keli* e. dgl. zijn natuurlijk in hun geheel overgegaan en in strijd met de hedendaagsche klankwet, volgens welke bijv. uit *ka + ilo-kake* ontstaat: *kailokake*.

5°. *A* met *u* wordt *o*. Dus *ma + utus* = *motus*; *a + ulih* = *olih*; *ka + untal* = *kontal*; *sa + ujar* = *sojar*; *pa + ulah* = *polah*. Geheel hetzelfde vinden we terug in 't Ibanag; bijv. *ka + uman* = *koman*; *ma + uma* = *moma*; *pa + ulug* = *polug*. Wat N. Jav. woorden als *kontal* e. dgl. betreft, is van toepassing hetgeen zooeven van de *e* uit *a + i* gezegd is.

6°. *A* met *ai* levert *ai* op; *ka + aiçwaryyan* = *kaiçwaryyan*.

7°. Uit *ö* met *a* wordt gewoonlijk *wa*. Dus *rumëngö + a* wordt *rumëngwa*; *karëngö* met *an*: *karëngwan*; *pirëngö* met *akën* geeft *pirëngwakën*; *kasënö + an* = *kasënwān*. Een vorm als *pirëngökën* in KO. II is te verklaren als bestaande uit *pirëngö* en het aanhechtsel *kën* voor *akën*; vgl. het boven bij *a* opgemerkte.

In afwijking van den hier gegeven regel schrijven de oorkonden hier en daar *ëa* voor *wa*; dus *tëas*, *pëar*, *inangsëan*, *inasëan*, *mangasëakan*, *hamëas*. Dat deze spelling een antiquiteit was, blijkt voldoende uit het feit, dat men in dezelfde oorkonden nooit *bëat*, steeds *bwat*, *kabwat* e. dgl. geschreven vindt. Eene andere afwijking vertoont zich hier en daar, waar in stede van het te verwachten *wa* te lezen staat *yë*, *yö*, of misschien *wë*, *wö*, want de Pasangans voor *y* en *w* lijken veel op elkaar. Zoo heeft KO. V eenmaal *Janatyësan* of, mogelijk bedoeld *°twësan*; een andermaal *Janatwasan*; in VII, 6 ziet men *rëngyökën*; daarentegen in Holle's oorkonde van Çaka 782 duidelijk *rëngwökën*. In het nog onuitgegeven vervolg van KO. XXVIII komt herhaalde malen *Katyëng* in stede van *Katwang*, NJ. *Katong*, voor. Hoe deze zonderlinge schrijfwijze te verklaren? Het is niet aan te nemen, dat *janatwasan* en *janatyësan* te gelijkertijd nauwkeurig de bestaande uitspraak weergeven; wel is het mogelijk, dat geen van beide het doet. Let men nu op de omstandigheid dat in de vrij oude oorkonde van Çaka 853 (N°. VII) *doja* staat voor Skr. *dhwaja*, en *katëmon* voor *katëmwān*, dan lijdt het geen twiffel dat men om 900 AD. reeds gelijk in 't N. Jav. sprak *o*, maar nog schreef *wa*, behalve in enkele gevallen, waar de natuur boven de leer ging. Aan gezien KO. V, waarin we *janatwasan* gespeld vinden, eene eeuw jonger

is dan N°. VII, volgt *a fortiori* dat de spelling *twaśan* voorstelt eene uitspraak *tośan*. Hieruit volgt verder dat ook *tyśan*, of misschien *twśan*, verbeelden moet *tośan* in de gesproken taal. Hoe kan dit? Eenvoudig doordat in het toenmalige Javaansch in menig woord de oudere *Pěpět* in de spelling bewaard bleef, terwijl men het toch met *o* uitsprak. Vergelijkt men het oudere *rěngö*, *gōng* of *gěng*, e. dgl. met het hedendaagsche *rungu*, *gung*, dan ziet men dat er een schakel in de ontwikkeling der klanken ontbreekt: die schakel wordt gevormd door de *o*. Tusschen *rěngö* en *rungu* ligt er dus een *rongo*, en er is zonder twijfel een tijdperk geweest, bijv. tusschen 900 en 1200 A.D., dat men in eene menigte woorden het oude *Pěpět*-teeken in schrift behoudende, daaraan de uitspraak verbond van *o*. De werkelijke *Pěpět* heeft in de nieuwe taal in te veel gevallen stand gehouden dan dat de Javanen er toe hebben kunnen komen de *Pěpět* als teeken voor *o* te bezigen, maar wat in het Javaansch niet geschied is en nauwelijks geschieden kon, heeft plaats gehad in het Tobasch. Deze taal, wier geheele spelstelsel zeer ouderwetsch is, zoodat zij bijv. *kěn* schrijft, maar *hōn* uitspreekt, kent geen ander teeken meer voor de *o* dan de *Pěpět*. De overgang van den klank der *Pěpět* in dien van *o* moet dus plaats gehad hebben na de vaststelling der nog bestaande Tobasche spelling. Kortom, *tyśan* werd uitgesproken als *tośan*; *katyěng* als *katong*; *rěngwökěn* als *rongökěn*. De *w* in het laatste is een overblijfsel van de oudere en eenmaal phonetisch juiste schrijfwijze *rěngwakěn*, doch is even misplaatst als bijv. de *ph* in den Franschen naam *Nepveu*, waarin de *ph* haar aanwezigheid te danken heeft aan de misplaatste neiging van een klerk, die toonen wilde te weten dat het Latijnsche *nepos* eene *ph* heeft en dat *neveu* uit *nepos* ontstaan is. De *y* in *Janatyśan* en dergl., zoo die werkelijk bedoeld is, moet haar oorsprong hebben in een verkeerd gelezen *Pasangan w*. Hoe *mēn tēas*, *pēar* en dgl. verouderde vormen uitsprak, laat zich moeielijk met zekerheid bepalen; vermoedelijk zeide men *toas*, of anders *tos*.

8°. Eene *ö* gevolgd door *ěn* blijft onveranderd. Derhalve *rěngö + ěn* geeft *rěngön*.

9°. De korte en lange *i* gaan voor ongelijkslachtige klinkers (behalve *ě*, welke nauwelijks als een klinker mag gelden, al kan zich licht een volle klinker er uit ontwikkelen) over in *y*. Bijv. *syapa* uit *si en apa*; *tinalyan* uit *tinali en an*; *walyan* uit *wali en an*; *mangajya* uit *mangaji en a*; *arabya* uit *arabi en a*; *wuryyan*¹ uit *wuri en an*; *kastryanja* uit *kastri en any a*. De spelling *kastrianya* in KO. VII zal wel door

¹ De verdubbeling van medeklinkers en halfvocalen achter eene *r* mist allen redelijken grond en geschiedt louter in navolging van eene bekende Indische schrijfwijze.

de etymologie veroorzaakt zijn; men zou eer verwachten *kastriyanya*, want na twee of meer medeklinkers is *iy* natuurlijker dan *y*. In KO. V leest men dan ook *anulwiyakən*, uit *anulwi*, bijvorm van *anulwy* en *akən*; de lange *z* is foutief, doch verklaarbaar, omdat het gevoel voor 't onderscheid in quantiteit der klinkers reeds ten tijde der oudste ons bekende stukken tamelijk verstompt was. Voorbeelden van *z* vóór *n* zijn: *dyun*, Ibanag *jun* (met Fransche *j*) voor *diun*, gewestelijken bijvorm van *duin*, Bisaya *dihun*; *dyus* voor *dus*, en dit voor *di'us*, Mal. *dirus*, Bis. *digus*; *wangkyul*, N. Jav. *wangkil*; *hyu*, vgl. Dayaksch en Niasch *hiu*, Sumbasch *iyu*, Bis. *ihu*, Arusch *dju*, Fidji *nggio*, Maleg. *akio*, Mal. *hiya u*. De *y* moet als een zuivere halfklinker uitgesproken zijn, gelijk nog heden ten dage in 't Javaansch geschiedt. Feitelijk is deze halfklinker niets anders dan een in tijdmaat gehalveerde korte *i*; wordt de *y* nog meer verkort, dan verkrijgt men den klank der Russische *je r'*, die men gelijk kan stellen met $\frac{1}{2}y = \frac{1}{4}i$. Zulk een *je r'*, — die hier met 'zal aangeduid worden — als verdere verzwakking van *y*, is naar alle waarschijnlijkheid in enkele woorden hoorbaar geweest vóórdat hij geheel wegviel. Bijv. tusschen *syapa* en het nieuwere J. *sapa* ligt, theoretisch, *s'apa*. Op dezelfde wijze meen ik te moeten verklaren zulke woorden in het Ibanag als *sakan* = *si + akan*; *sam* = Bis. *siám*, Tag. *siyam*; *sa*, aan hem, aan haar = Sangirsch *sia*, *siya*; *san* = *sian*, buik, waarvan *sinian*; vgl. Bis. *tyán*, Tag., Tondano, Tonsea, Tonsawang, Ponosakan *tiyan*, Mongondou *siyan*, Bentenan *tjiyan*, Mal. *tiyan*. Ook in het Nieuwjav. *dus* is de halfklinker spoorloos verdwenen; daarentegen heeft hij zijnen invloed doen gelden in NJ. *djun*, welks *dj* natuurlijk ontstaan is door mouilleering der *d*; nog een stap verder in dezelfde richting heeft het bovenaangehaalde Ibanagsche *jun* gedaan, dat tot NJ. *djun* staat in dezelfde verhouding als bijv. het Fransche *jour* tot het Italiaansche *giorno*. De overgang van *z* vóór eenen ongelijkslachtigen klinker in *y* is een gewoon verschijnsel ook in het Bis. en Tag.; bijv. Bis. *dyo* = Sangirsch *dio*; Bis. *tyan*, doch Tag. *tiyan*; daarentegen Tag. *bagyó*, in afwijking van Bis. *bágio*; Bis. *sugyut*, *sogyot*; een vaste regel is niet te ontdekken. In het Sangirsch treft men naast *dio* aan *do*. De *d* van dit laatste is op geheel andere wijze ontstaan dan in 't Jav. *dus*; het is trouwens een andere letter, een linguaal, terwijl de Jav. *d* interdentaal is. De *d* van *do* is ontstaan uit de palatale *dj*, evenals bijv. in *gaheda*, kerk, uit *gahedja*; herleidt men dus Sangirsch *do* tot den ouderen vorm, dan ontwaart men, dat ook in 't Sangirsch de *z* voor *o* in den halfklinker kon overgaan; uit *dy* werd verder *dj*, en hieruit ten slotte *d*. Sang. *do* beantwoordt dus rechtstreeks aan Bis. *dyo*, is eene regelmatige ontwikkeling er van, terwijl met *dio* te vergelijken is het Bis. *dio t*.

10°. *I* gevolgd door *ən* wordt in; bijv. *wəlin* uit *wəli + ən*; *kadadin* uit *kadadi + ən*.

11°. *I* met *i* wordt *ī*. Bijv. *tīs* uit *tiis*, Sund.

12°. *U* gaat vóór ongelijkslachtige klinkers (behalve *ə*) over in *w*. Dus gaat *ua* over in *wa*; bijv. *lakwan*, *kaḍatwan*, *anəmwa*, *rəmpwa*, *kubwan*, *wanwa*, *wwang*, *kahaywakən*. In de oorkonden komt behalve *wa* ook dikwijls *ua* voor, om te zwijgen van *uwa*, welk laatste eene andere uitspraak vertegenwoordigt en dan ook in de nieuwere taal onveranderd blijft, bijv. in O. en NJ. *muwah*; *sowang* (uit *sa + uwang*), NJ. *idem*; daarentegen levert *ua* = *wa* in 't N. Jav. *o* op. Schrijfwijzen als *wanwa*, *kapwa*, *tirwan*, *wwang*, zijn in de oorkonden minder gewoon dan *wanua* enz. Hoewel nu *ua* ontwijfelbaar ouder is dan *wa*, zou men verkeerd doen de gevolgtrekking te maken, dat in den tijd der Oorkonden nog anders werd uitgesproken dan *wa* of *o*. Dat het onderscheid tusschen *ua* en *wa* ten tijde der Oorkonden louter graphisch was, blijkt voldoende uit het feit, dat wij bijv. in KO. V op denzelfden regel *muang* en *mwang* lezen; in N°. XXII *muang*, maar *kubwan*, *kahaywakna*, *kulwan*. Let men er op dat in een der oudste stukken, N°. VII, van 853 Çaka, zelfs *wa* reeds eene verouderde spelling vertegenwoordigt (zooals blijkt uit de in dat stuk voorkomende woorden *doja* voor Skr. *dhwaja*, *katəmon*, *mangulon*), dan is het niet aan te nemen, dat in de slechts twaalf jaren oudere oorkonde N°. 1 de spelling *ua* nauwkeurig de toenmalige uitspraak afbeeldt. Er heerscht in een taalgebied voorzeker altoos zekere verscheidenheid in de uitspraak der woorden; het is dus mogelijk dat men op de eene plaats nog *wa* zeide, terwijl op eene andere de uitspraak *o* was doorgedrongen, doch verder mag men niet gaan. Diezelfde stukken toch die *ua* schrijven, plegen tevens *ya*, en niet *ia*, te spellen. Het eene rijmt niet met het andere. Van waar nu het verschijnsel, dat men wel de *y* geschikt oordeelde om den klank van eenen echten halfklinker aan te duiden en de *w* niet, zoodat men *u* verkoos? De reden is m. i. deze, dat in de spelling dier stukken welke *wuang* en dgl. plegen te schrijven, de door een medeklinker voorafgegane *w* den klank *ō* uitdrukt, in navolging vermoedelijk van eene niet ongewone Indische uitspraak. In KO. I wordt geregeld *mw*, *rbw* gespeeld om *mb*, *rb* voor te stellen; in dat stelsel zou de spelling *mwang* uit te spreken zijn als *mbang* of als *məwang*; om dit te voorkomen namen de toevlucht tot *u*. Geheel hetzelfde beginsel vindt men terug in de op Spaansche leest geschoeide spelling der Filippijnsche talen. Diensvolgens schrijft men in het Bis. en Tag. *diuata* of *dioata*, in plaats van *diwata*, niettegenstaande het woord aan 't Skr. *dewatā* ontleend is, zoodat niemand zal beweren dat hier de *u* ouder is dan de *w*. De reden waarom men

verkozen heeft diuata, dioata te schrijven, is niet ver te zoeken: het Spaansch kent geen halfklinker *w*; daarom zou een Spanjaard divata licht gaan uitspreken als dibata, en in geen geval als diwata.

13°. Uit *u* + *i* wordt ðf wi, onverschillig of er tusschen beide eenmaal een medeklinker gestaan heeft of niet; bijv. rwi, uit ouder ru'i, Mal. duri, Tag. dugi; lwir; ðf uy, bijv. apuy, tuluy, tamuy, waluy. Deze laatste hebben evenwel als bijvorm apwi, in Marapwi; tulwi, tamwi, walwi. De grondvorm, waarvan men in 't O. Jav. moet uitgaan is tamui, enz., en niet tamuy, zooals men mag opmaken uit het Dayaksche tamuäi, Bataksch tamawe, die zelfs eenen tweeklank achter de *u* (*o*) vertoonen, dus een nog volleren klank dan de Jav. *i*, terwijl de *y* eene verminking der *i* is. Bij nog verdere verkorting gaat ook de *y* te loor. Door een regelmatig verloop zal uit tamuäi ontstaan tamué, hieruit tamui, dan tamuy, voorts tamu', eindelijk NJ. tamu, de hedendaagsche vorm. Naast tamu bezitten de Javanen echter ook tami. Aangezien NJ. ri, lir uit rwi, lwir gesproken zijn, mag men ook NJ. tuli, tami, api regelrecht uit tulwi, tamwi, apwi afleiden.

De spelling luiir in sommige oorkonden vindt hare verklaring in het hierboven opgemerkte; ze dient om te voorkomen, dat men zou uitspreken lëwir of lbir.

14°. *U* gevolgd door *en* wordt un; dus tirun = tiru + *en*; karatun = karatu + *en*; pituhun = pituhu + *en*.

15°. *U* + *u* wordt *ū*. Bijv. tūt uit tu'ut, Bis., Tag. tugut; wūk uit wu'uk, Mal. buruq; tūr uit tu'ur, Sund., NJ. tuur, Bis., Tag. tuhud. Waar zulk eene *ū* verkort voorkomt, is het een teeken van verloop.

16°. De *e*, ontstaan uit den tweeklank ai, vertoont zich vóór eenen klinker in den vorm van a y; anders gezegd, uit *a* + *i* wordt *e*, behalve vóór eenen klinker, want in dit geval gaat de *i* in *y* over, en daardoor wordt de smelting van de twee bestanddeelen des tweeklanks verhinderd. Derhalve gawe, maar gumawaya, gawayakēn; tambe, maar tambayan; de-nta, maar dayanta. Herhaalde malen ontmoet men zoowel in de gedichten als in de oorkonden gespeld gaway of gawāi voor gawe; balay of balāi voor bale; āir, en dgl. Deze schrijfwijze was historisch, d. i. verouderd. Met zekerheid kan men dit vaststellen voor den tijd van Āir-Langga, zooals de naam gespeld wordt in de staatsstukken onder dezen vorst uitgevaardigd en in den Arjuna-Wiwāha; in de Sanskrit-inscriptie aan hem gewijd heet hij ondubbelzinnig Er-Langga. Reeds meer dan eene eeuw vóór dien Vorst, bijv. in KO. XV, van 804 Çaka, wordt nu eens wināih, dan weêr wineh gespeld; paṇḍāi en gawāi gaan eendrachtiglijk samen met rake, hetgeen onmogelijk ware, tenzij men āi als *e* uitsprak; de proef

op de som levert de vergissing die de schrijver van het stuk begaan heeft in *ityāiwa mādi*. Met dit al mag men gerust aannemen, dat de oudere en de jongere uitspraak een tijd lang, al was het niet op dezelfde plaats, naast elkaar voortgeleefd hebben, totdat de *e* volledig zegevierde; in het Sundaneesch en Madureesch heeft zich de tweeklank gehandhaafd, dank zij den overgang van *ai* in *ay*. Op Maleisch gebied hoort men tegenwoordig ook verscheidenheid van uitspraak. Men hoort dus *pakei*, zeldzamer *pakai*, dikwijls *pake* zeggen; doch *lain*, *main*, *air* of *ayēr*. Betrekkelijk zeldzaam is de verzwakking van *ai* of latere *e* vóór een beklemtoonde lettergreep tot *i*; bijv. *gumawakēn* in KO. V. Nog zeldzamer, en misschien slechts aan afschrijvers te wijten, is een geheel op hedendaagsch standpunt staand *dēya* uit de $\vdash a$, waarvoor de oudere taal *daya* zegt.

Eene treffende overeenkomst met het Oudjav., ten opzichte der behandeling van den oorspronkelijken tweeklank, vertoont het hedendaagsche Ibanag. In deze taal schrijft men *balay* = Oudjav. *bale*, ouderwets gespeld *balay* of *balāi*; *ammay* = Bis. *homay*, Bat. *omè*, enz., doch men spreekt uit: *balei*, *ammei*, en vóór een suffix *bale*; dus *bale-mu*, in schrift *balay-mu* = Oudjav. *bale-mu*, ouderwets *balay-mu* (zie De Cuevas, *Arte*, 1854, p. 2 en p. 4). Volgt er een klinker, bijv. in *balayan*, d.i. *balay* $\vdash a$ *n*, dan geeft de spelling volkomen de uitspraak terug. Ook in enkele andere gevallen gaat *ay* in 't Ibanag over in den *e*-klank, bijv. in *eka*, *ga gij!* uit *ayka*; *pen* voor *payan*. Evenzoo gaat in 't Pampanga een oorspronkelijk *ay* (of *ai*) voor medeklinkers in *e* over; bijv. men zegt *balebalayan*, *matematayan*; *umay*, gaan, maar *ume ko*. Niet geheel vreemd aan het Ibanag is ook de verkorting van *ay* (*ē*) vóór eenen klinker tot *y*, bijv. in *piyan*, van *pay*; vgl. zulk een geval als *gumawayakēn*. Dezelfde verzwakking van den tweeklank is niet ongewoon in het Tag. en Bis.; bijv. Bis. *pasakyan*, *pasákya*, *pasákyon*, *gisákyan*, voor *pasakay* $\vdash a$ *n*, enz.; Tag. *bigyan* voor *bigay* $\vdash a$ *n*.

17°. De *o*, voor zooverre zij uit *au* ontstaan is, heeft oudtijds natuurlijk de uitspraak van den tweeklank *au* gehad. Voorbeelden van samensmelting van $a + u$ tot *o* zijn boven reeds gegeven; in andere wordt de oorsprong van *o* uit *au* bewezen door de verwante talen; bijv. *hijo*, groen, Day. *hidjau*; *lod*, Mal. *láut*; *ron*, Mal. *dáun*; *ko*, Day. *ikau*. Men zou verwachten, dat zulk een oorspronkelijke tweeklank vóór eenen klinker in *auw* was overgegaan, doch hiervan heb ik geen enkel voorbeeld aangetroffen; wel daarentegen komt voor het op N. Jav. wijze gevormde *paniñjowan* (Balin. gespeld *paniñjohan*) van *tiñjo*, Sund. *tendjo*. Bij Sandhi in den volzin gaat zulk eene *o* vóór den beginklinker van een volgend woord over in *w*, waarvan later voorbeelden zullen aangevoerd worden. In het

Ibanag wordt au als *o* uitgesproken in dezelfde gevallen waarin ay als *e* luidt; bijv. pano-ra van panau (De Cuevas, t. a. p.).

18°. De Indische klinkerteekens *r* en *l* hebben in 't Oudj. in inheemsche woorden de waarde van de medeklinkers *r* en *l* gevolgd van eene Pëpët. Waren die klanken werkelijk klinkers, dan zouden vormen als rinëbut, lumëbur, linëpas, alle bepaald drielettergrepig, onmogelijk wezen. In verzen wordt de *r* wel is waar nu en dan als klinker behandeld, zoodat men bijv. a + *r*pat samentrekt tot ārppat (Bhar. Y. 28); a + *r*ja tot arjja; doch zulk eene samentrekking is te beschouwen als eene dichterlijke vrijheid, die men gewettigd achtte door 't voorbeeld van het Sanskrit.

§ 2. Medeklinker met medeklinker.

1°. *Nasalen*. De nasalen in een woord richten zich steeds naar het orgaan van den volgende medeklinker, met deze beperking dat de Anuswāra (Cĕcak) vóór sisklanken en *h* in de gutturale nasaal *ng* overgaat, zonder twijfel omdat reeds ten tijde der oudste ons bekende stukken de Anuswāra in klank niet van de *ng* verschilde. Dus schrijft men angĕa, angšö, singha enz., in tegenstelling tot de hedendaagsche spelling *an* enz. De sluitende Anuswāra van prefixen wordt *ng* vóór klinkers, *r* en *l* (met inbegrip natuurlijk van *r* en *l*); derhalve pangalah uit *an* en alah; manginum, mangucap, manglawan, mangrëbut uit *an* en inum, enz. Vóór de *j*, *d*, *dh* blijft zulk een Anuswāra zeer dikwijls behouden, niet alleen bij een-lettergrepige stammen als mangdohi (Njav. ngëdohi), angde, mangdani, pangdyus, angdik, maar ook anders, als in mangjanma, angdudut, angjamah (KO. VIII); elders nochtans añjamah, KO. V en VII; añjanma, BY. 613. ¹

Eene *ḍ*, welke aan 't begin van een woord *r* geworden is, behoudt na een nasaal vaak, niet altoos, zijnen oorspronkelijken klank; bijv. susu-ṇ-ḍarā uit susu + n + rarā (ouder ḍarā); ronḍon, een verdubbeld ron (ouder ḍon); umiṇḍuhur, van ruhur (ḍuhur). ² Afwijkend zijn pingrwa (afwisselend met piṇḍwa), rëngrëng, waar de nieuwere taal alleen piṇḍo, rëṇḍëng heeft; het omgekeerde zien wij in Karuṇḍungan, waarvoor thans Karungrungan.

¹ De met *ḍ* en *bh* beginnende stammen worden behandeld alsof de beginletter eene *w* is, zoodat bijv. uit *an* + bhukti wordt mamukti, volgens eene vóór-historische klankwet, die eenmaal algemeen Maleisch-Polynesisch moet geweest zijn.

² Dezelfde regel ook in 't Tombul.; dus rendëmmën, grondvorm dëm; in dei = in + rei; vgl. Tag. indi; rëmdëm. Evenzoo in 't Day. rindëm; vgl. Tag. dimdim, Bal. dëmdëm. Het Iban., bijv. in laddam (ouder rändäm) stemt overeen met de bovengenoemde talen. Uit Tombul. runḍungan en rëndëm laat zich opmaken dat de nasaal niet altoos geassimileerd wordt, evenmin als in 't O. Jav.

Bij de verdubbeling van een stam kan de sluitende nasaal zich al of niet richten naar den volgenden medeklinker; dus kingkin of kinkin; tungtung of NJ. tungtung. Een vaste regel wordt daarbij niet gevolgd, evenmin als bij de sluitende *n* van een suffix vóór 't aanhechtsel *ku*; dus uja-rën-ku of uja-rëngku: de eerste spelling zal wel louter etymologisch wezen. Naast pingtiga heeft men pintiga.

2°. *Verdubbeling*. Het verdubbelen van medeklinkers, behalve in ontleende woorden, of in nabootsing en der Indische spelling als bijv. in 't boven vermeld *ārppat*, wordt in de meeste, vooral dichterlijke, geschriften gaarne vermeden; in andere wordt verdubbeling gebezigd ter aanduiding eener bijzondere uitspraak van den voorgaanden klinker; in weêr andere worden sluitmedeklinkers verdubbeld vóór bepaalde suffixen als *an* en *akën*, geheel op N.Jav. wijze. In Skr. woorden blijft een dubbele medeklinker dikwijls genoeg behouden, maar wanneer wij bespeuren dat naast elkaar *nimitta* en *nimita* e. dgl. geduld worden, dan moeten wij tot het besluit komen, dat de schrijver voor den waren aard der verdubbeling in 't Skr. geen gevoel heeft. In het Skr. toch wordt een dubbele medeklinker bepaaldelijk tweemaal zoolang aangehouden als een enkele, zoodat verwisseling van *tt* en *t* onmogelijk is behalve bij verbastering. Het tegenwoordige Javaansch heeft van de echte verdubbeling, zooals die in 't Sanskrit, Italiaansch, Magyaansch bestaat, geen begrip, en juist daarom maakt het zulk een kwistig gebruik van dubbele letters in geschrift. Van het Nederlandsch, Fransch en de meeste overige talen van Europa geldt hetzelfde. Wanneer wij *bakken*, *liggen*, *vallen* e. dgl. schrijven, dan is het omdat men de eerste lettergreep sluit met eenen medeklinker, hetgeen men niet doen kan zonder den medeklinker iets langer aan te houden dan wanneer hij aan 't begin eener lettergreep staat. Spreekt men den medeklinker te kort uit, dan zou tusschen de eerste en tweede lettergreep de adem gestuit worden, zoodat het *bàk-en* zou worden. Onze dubbele medeklinker wordt dus wel iets langer aangehouden dan de enkele, maar is geen volle dubbele medeklinker. Van daar dat een Nederlander in twijfel kan staan of hij bijv. *monnikken* dan wel *monniken* behoort te schrijven. Evenzoo is het in 't Javaansch. Veronderstellen wij hetzelfde ook voor de oudere taal, dan laten zich alle verschijnselen gereedelijk verklaren.

De dubbele medeklinker, met inbegrip der aspiraten, blijft in woorden uit het Skr. overgenomen meestal gespaard; bijv. *wṛtta*, *ruddha*. Toch ontbreekt het niet aan voorbeelden dat de dubbele vervangen wordt door een enkelen, zelfs in gedichten; bijv. *nimita* (Rām. 3) voor *nimitta*. Kinara voor *kinnara*, KO. VII. Sommige woorden worden steeds zonder verdubbeling geschreven, als *bhaṭāra* voor *bhaṭṭāra*; *śēnāha*, *śēnaddha* voor *sannāha*, *sannaddha*. Ook *wiku*, Prakrit *bhikkhu*, wordt onver-

anderlijk met ééne *ē* geschreven, doch dít woord had misschien reeds in Achterindië dezen vorm aangenomen voordat het door de Javanen werd overgenomen. Wat de geschreven verdubbeling van eenen medeklinker betreft in het bijzonder geval dat een *r* voorafgaat, als in *sar wwa*, *dharm ma*, *warṇṇa*, deze geschiedt slechts in navolging van eene niet ongewone Indische schrijfwijze. Het volkomen onjavaansche karakter van zulk eene verdubbeling komt helder uit, zoodra men bijv. het ontleende *sar wwa* vergelijkt met het inheemsche *kārwa*, *karwa*, thans *NJ. kar o*. Hoe weinig het eigenaardige van de *Skr.* dubbele medeklinkers tot het gewone Javaansche taalgevoel was doorgedrongen, kan men opmaken uit de omstandigheid dat af en toe een dubbele medeklinker wordt geschreven die niet in het woord behoort, bijv. in *bod dhi* (*KO. XXIV* en elders) voor *bod hi*. In het latere Javaansch, Maleisch en andere verwante talen is de dubbele medeklinker van *Skr.* woorden ook steeds vereenvoudigd, bijv. *Jav., Mal. tjita* voor *citta*; *Mal. suda* voor *çuddha*; *Jav., Mal. budi*, *Bis. bud hi* voor *buddhi*.

In sommige stukken dient verdubbeling van eenen medeklinker als middel ter aanduiding van den *Pěpět*-klank. Deze schrijfwijze wordt doorlopend gevolgd in een *Jayapatra* van 849 *Çaka*, uitgegeven door Brandes¹; de afwijking in een paar woorden, nl. *ta b b ě l* of misschien *ta b b ö l* (d. i. *t ě b b ě l* met klemtoon op de laatste) en *ham ě as* verklaart zich van zelf, daar het middel der verdubbeling hierin niet kon aangewend worden. De ietwat oudere *Oorkonde N°. I* van 841 *Çaka* vertoont dezelfde spelling slechts in een paar woorden, nl. *t ě ng a n n a n* en *ḍ a l a m m a n*, in strijd met de andere in dat stuk gevolgde schrijfwijze. Zoo is het ook gesteld met *sikap pan* (d. i. *sik ě pan*) en *pa ḍ a m m - a p u y* in *N°. X*, en *m a n n a n g* in *N°. XV*. Ofschoon nu deze eigenaardige spelling voor gezegde oorkonden niet als eene phonetische mag beschouwd worden, is het toch zeer wel mogelijk dat ze de uitspraak van een ouder tijdperk zoo niet geheel nauwkeurig weêrgaf, dan toch haar nabijkwam, zoodat wij ook hier wederom een voorbeeld van historische spelling voor ons zouden hebben. In allen gevalle is het opmerkelijk dat het *Ibanag* vrij regelmatig eene *a* met daaropvolgenden dubbelen medeklinker vertoont, waar het Javaansch, Sangirsch en *Tombul. de Pěpět*, het *Bataksch* en *Bisaya o*, het *Tagalog de i* heeft, enz. Bijv. *a m m a y*, rijst, *Sang. ě m e*, *Bis. h o m a y*, *Bat. o m e*; *tallú*, *Bis. tolú*, *Sang. en Bug. t ě l l u*, *Bat. to l u*, *O. en N. Jav. t ě l u*; *bag g át*, *Mongondousch bog at*, *Bis. bog ás*, *Tag. big ás*, *Bug. b ě r ě*, *Mal. b ě r a s*, *O. J. w w a s* (uit *w ě a s*, dit uit *w ě a s*), *Day. b ě h a s*, *Mak. b ě r a s a*, *Sideïsch Formosaansch p c h a g*; *t a n g n á*, *Bis. t o n g á*, *Tag. t i n g á*, *Mal. en Jav. t ě n g a h*. Staat een aan de *Jav. Pěpět* beantwoordende klank in de slotletter-

¹ Tijdschrift Ind. T. L. en Vk. XXXII (1889), p. 146.

greep van een woord, dan heeft in 't Ib. evenmin verdubbeling der medeklinkers plaats als in het tabbël van het Jayapatra; men vindt dan eene *o*. Bijv. O. Jav. tēpēt¹ luidt in het Ibanag tappót, doch hiervan afgeleid wordt tatappattan, vormelijk = O. Jav. tatēpētan, dat in 't Jayapatra juist als in 't Ibanag zou geschreven worden tatappattan; de afwisseling der klinkers *o* en *a* op zich zelf reeds wijst op eenen derden klank waaruit zich hier en *a* en *o* ontwikkeld hebben. De vraag of een dubbele medeklinker van dezen aard in 't O. Jav. ooit de volle waarde van tweemaal den enkelen gehad heeft, zou ik geneigd zijn ontkennend te beantwoorden, want het is zeker, dat het woord hetwelk in 't Jayapatra gespeld wordt anakabbi, vrouw, in de gedichten en elders onveranderlijk geschreven wordt anakbi, en schier zonder uitzondering uitgesproken als anakēbi met vier korte lettergrepen, hetgeen onmogelijk ware indien abbi eenen echten dubbelen medeklinker had; immers de voorlaatste lettergreep zou dan *positione* lang wezen.

Eindelijk vinden wij, zooals gezegd, sluitletters verdubbeld vóór suffixen, geheel op Nieuwjav. en Tombulusche² wijze. Bijv. kumonnakēn, KO. V; panunggallan, bevallig afwisselende met panunggalan in IX; mēt-tuakan, tinulussakan, kinabaihan, pamasangngan, dinamakkan, parañakkan in IX; kumonnakan, manurunakan in XV; humarēppakan, linañḍessakan in XXIV; lampahhakēn in XVIII; ungsirrēn in VII.

Het is voor ons, die de uitspraak der oude taal slechts bij benadering kunnen opmaken, moeielijk te beslissen welke van beide schrijfwijzen: kumonnakēn of kumonnakēn, tunggalan of tunggallan, enz. de voorkeur verdient: de getuigen die wij oproepen spreken elkander tegen. Het is trouwens zeer wel denkbaar dat er geen volkomen eenparigheid van uitspraak heerschte. Er is hierbij vooral niet uit het oog te verliezen dat de zooeven behandelde gevallen van verdubbeling, hetzij dan door de uitspraak gewettigd of niet, nooit eenen etymologischen grond hebben, want zoodra ten gevolge van bijzondere omstandigheden dezelfde medeklinker tweemaal zou moeten uitgesproken worden, blijft er slechts één over; dus wordt anak + ku steeds anaku; zoo ook in enkele ontleende woorden, als sēnāha voor sannāha. Wij zien dus dat verdubbeling achterwege blijft waar ze op grond der etymologie verklaarbaar zou wezen, en dit strekt niet om ons vertrouwen in de juistheid der verdubbeling waar ze geen zichtbare oorzaak

¹ Of zoo men wil tēpöt; in allen gevalle met eene gerekte slotlettergreep.

² Volgens de meest gebruikelijke spelling wordt in 't Tombul. elke sluitende stammedeklinker, behalve *ng*, verdubbeld vóór de suffixen *an* en *ēn*; bijv. kinawutwuttan; kinaliurran; kinarēpessan; ilekkēn; maar linampangan.

heeft en betrekkelijk zelden aangewend wordt te vermeerderen. De nieuwe taal — het is reeds opgemerkt — maakt een overdadig gebruik van verdubbeling, in die mate, dat zelfs de schuchterste Europeesche uitgevers van teksten naar vereenvoudiging in de meest gebruikelijke inlandsche spelling gestreefd hebben.

Een vaste regel is het, dat wanneer eene sluitende *n* door 't aanhechtsel *nya* gevolgd wordt, ééne *n* wegvalt; dus *ngaran* + *nya* wordt *ngaranya*.

3°. *Vereeniging van verschillende medeklinkers*. Twee verschillende medeklinkers worden aan 't begin eener lettergreep niet geduld, tenzij 1°. de laatste er van eene *r*, *l* of halfklinker is; bijv. *kral*, *pring*, *mrāk*, *dlāha*, *wlas*, *gyat*, *twas*; of 2°. de eerste een neusklank is; bijv. *ngkā*, *ndak*, *nton*, *mpu*. Vreemde woorden onttrekken zich aan dezen regel; bijv. *kṣatriya*, *kṣiti*, *stuti*, *strī*, *smara*, *sangkṣepa*, *sūkṣma* e. a., doch niet zelden worden ook dergelijke woorden min of meer in overeenstemming gebracht met het Jav. taaleigen, vooral in afleidingen. Men wijzigt gaarne hun vorm of door den eersten der verbonden medeklinkers te laten wegvallen, of door 't voorslaan van eene *a*, ten gevolge waarvan de eerste medeklinker niet meer de lettergreep opent, maar sluiters wordt van de voorgaande. Aldus: *sangṣipta* voor *sangkṣipta*; *sangtabya* voor *kṣantawya*; van *stuti*, *stawa* komen de afleidingen *mangastuti*, *pangastawa*; van *kṣamā* komt *angakṣamā*; voor *sangskāra* zegt men *sangaskāra*¹. De nieuwe taal handelt in den geest der oude, gaat alleen met grooter consequentie te werk, met te zeggen *siti* voor *kṣiti*, *setra* voor *kṣetra*, *sukma* voor *sūkṣma*, *asmara* voor *smara*, *estri* voor *strī*. Niet alleen in den aard van het Javaansch, maar van de geheele taalfamilie ligt het, dat eene opeenhooping van medeklinkers, met de boven vermelde beperking, vermeden wordt. Bijv. O. J. *sangtabya* vindt zijne wederga in Tag. *sangtabi*, Bat. *santabi*; Jav. *estri* in Mal. *istri*; Skr. *kṣaya* wordt in het Tag. *aksaya*, in de afleidingen in *aksaya*, *magaksaya*, enz.; *kṣatriya* levert in 't Maleisch op *tjatriya* of *kasatāriya*.

4°. *Klankverplaatsing*. De aanwezigheid van zekere medeklinkers in een woord kan teweegbrengen, dat zij onderling van plaats verwisselen. Regelmatig geschiedt dit in het Bataksch (zie V. d. Tuuk, Tob. Spr. bl. 53, vgg); in 't Oudjav. vertoont zich zulk eene verplaatsing nu en dan, het duidelijkst in vreemde woorden; bijv. *anarawata* voor Skr. *anawarata*; *rinanguka* voor Skr. *niraṅkuṣa*. In de nieuwere taal, gelijk ook in 't Maleisch,

¹ Of de voorslag van *a* in afleidingen van *lor*, bijv. *mangalor*, thans nog NJ. dito, van denzelfden aard is, durf ik niet beslissen. Het schijnt van niet.

zijn de voorbeelden bijna even talrijk als in het Bataksch; bij degene die reeds vermeld zijn door V. d. Tuuk, t. a. p. kan men nog voegen Mal. *mar-dahika*, Skr. *maharddhika*; Jav. *surti* voor *sruti*, Skr. *ṣruti*; *kirḍa* naast *kriḍa*, Skr. *kriḍa*; *kurda* naast *kruda*, Skr. *kruddha*, *krodha*; *gurda*, Skr. *nyagrodha*. Evenzoo in het Tagalog: *mahadlika* (ouder *mahardika*); *halagá* (ouder *haraga*), Skr. *argha*; ook Bis. *halaga*. Onder gelijke voorwaarden houdt het Tag. ook bij inheemsche woorden veel van zulk eene omzetting, evenals het Bataksch; dus van *hibas*, *silid* (*silir*), *tiḍis* komen met het aanhechtsel an: *hisban*, *sidlan*, *tisdan*; van *habilin*: *habinlan* (voor *habilēnan*, *habinēlan*). Niet anders in 't Bisaya, bijv. *luḍhan* van *luhud*; *udlan* van *ulod*. Ook het Dayaksch deelt dezelfde neiging; dus *haritan* naast *rahitan*; *rahusan* naast *harusan*; *rahian* naast *harian*; *harias* of *rahias*; *hariman* of *rahiman*. Het schijnt dat de aanwezigheid van eene *h* behalve die van een triller de neiging tot omzetting schier onweersstaanbaar maakt. Een zeker voorbeeld van omzetting in het Tombulusch levert *barena* (*warena*), banier, voor *banera*, uit het Spaansche *bandera*; Sangirsch insgelijks *baneha* (waarin *h* ontstaan is uit een brauwend uitgesproken *r*).

Over 't algemeen is klankverplaatsing in de geheele Maleisch-Polynesische taalfamilie niets zeldzaams, vooral van nasalen en *r*, *l* en *s*. Doch zulke omzettingen zijn niet altijd bij de geheele spraakmakende gemeente doorgedrongen en worden dan als slordigheden afgekeurd. In het Samoansch hoort men *mānu*, reuk, voor het juistere *nāmu*; *lawa'au*, roepen, voor *wala'au* (zie G. Pratt, *Samoan grammar and dict.*, 2^e ed., 1878, p. 2). Een goed voorbeeld van omzetting levert Maori *ngaro*, vlieg, naast *rango*, Mal., Tag., Bis., Day. *langau* enz.

5°. *Uitstooting*. Eene *h* wordt een enkele maal tusschen twee klinkers uitgestooten; bijv. *tatanpatanggwa*, «zonder dat het zal kunnen verhinderd worden», voor *°tangguha*, Rām. 103. Vgl. de gevallen van uitstooting bij uitwendigen Sandhi in 't volgende hoofdstuk.

Bij deze gelegenheid zij opgemerkt dat, geheel onafhankelijk van den Sandhi, enkele woorden in de HSS. nu eens met, dan weêr zonder sluitende *h* geschreven worden; o. a. *lumrā*, BY. 2; 53; 95; waar de var. *l. overal lumrah* heeft; thans uitsluitend *lumrah*. Voorts *rapu*, var. *l. rapuh*, BY. 52; 56; ontwijfelbaar *rapuherang*; Smarad. Met de wisselvormen NJ. *rēmpuh* en *rēmpu* komen overeen *rēmpuh*, Arj. Wiw. 202; 259; en *rēmpū*, BY. 52; 632; 641. Voor 't oudere *sisi* zegt men thans *sisih*. Vermoedelijk gingen deze en soortgelijke woorden met dubbelen vorm oorspronkelijk uit op eenen gutturalen triller, die, gelijk men weet, gewoonlijk

geen spoor in 't O.Jav. achtergelaten heeft dan dat de voorgaandé klinker lang werd. In enkele gevallen evenwel schijnt die klank in *h* overgegaan te zijn, zooals in wahu, nieuw¹; NJ. bahēm, kies. Nademaal in 't Dayaksch, Tombul., Sangirsch, Balineesch de bedoelde klank eene *h* geworden is, zou men ook in 't Jav. de vormen met *h* voor juist, hoewel tevens voor eigenlijk gewestelijk, mogen houden. Intusschen mag niet verzwegen worden dat tegenover wahu en bahēm het Maleisch in baharu en garham eene *h* vertoont, en in de veelvuldig voorkomende plaatsnamen Waharu en Warahu, eigenlijk «nieuw» beteekenende, ook eene *h* voorkomt. Dit gevoegd bij de omstandigheid dat behalve wahu zoo dikwijls wāhu geschreven staat, wekt het vermoeden dat de Oudjav. vormen des woords eigenlijk ontstaan zijn uit wa'hu, wisselvorm wah'u, in welk geval de *h* niet de plaatsvervangster van eenen anderen triller zou wezen.

6°. *Onjavaansche Sandhi-regelen*. Tengevolge der overname van verscheidene Sanskrit-woorden in hun oorspronkelijke spelling, en deels ook mischien tengevolge van navolingszucht, heeft men sommige Sandhi-regelen van 't Skr. toegepast op Javaansche woorden, waarvoor die regelen niet bestemd waren en volstrekt niet deugden. Zoo wordt de *n* in eene *ṇ* veranderd wanneer eene *r*-klankvooraftgaat; bijv. reṇa, rēṇēk, parṇṇah. Indien deze schrijfwijze in den aard der taal gelegen had, zou men ook turuna, tirunēn, marani enz. enz. geschreven hebben, hetgeen men evenwel niet deed.

Nog meer in strijd met het wezen van 't Javaansch is het gebruik van *ṣ* instede van *s* na een anderen klinker dan *ā* bij inheemsche woorden, als nūṣa, naar 't model van manuṣa. Niet zelden schijnt men *ṣ*, alsook *ç* gebezigd te hebben om op een erkend uitheemsch woord den stempel van 't Skr. te drukken, bijv. in raṣa, averechts voor rasa, wellicht naar 't model van roṣa; çakula voor sakula (KO.I) naar 't voorbeeld van çākuna; diwaça voor diwasa, alsof het iets gemeen had met kawaça. Dezelfde wanspelling ontmoet ons nu en dan bij echt Jav. woorden, bijv. suçuk, suçukan, çuçukan, alle drie in KO.I, naar 't model misschien van çoka, açoka.² De slotsom is dat de regelen waaraan 't gebruik van *s*, *ṣ* en *ç* in 't Skr. onderworpen is, niet dan door misbruik ook op Maleisch-Polynesische woorden zijn toegepast, en wel zeer onvolledig. De gesprokene taal bezat slechts ééne *s*, gelijk thans.

¹ De *h* werd als zoodanig uitgesproken; ware dat niet het geval geweest, dan zou het woord onvermijdelijk tot wo samengetrokken zijn.

² Zulke wanspellingen, hoe verkeerd ook, zijn niet half zoo dwaas als 't Engelsche *island* naar 't model van *isle*, waarmede het niets te maken heeft; of *could*, naar gewaande analogie van *should* en *would*; of *scythe*, dat ons *zicht* is, om het in symmetrie te brengen met de *Seythen*, of wie weet waarom.

B. Sandhi in den volzin (uitwendige Sandhi).

De veranderingen welke de klanken bij uitwendigen Sandhi ondergaan, zijn nagenoeg dezelfde als bij inwendigen Sandhi, *voor zooverre* de regelen toegepast worden; doch juist ten opzichte der meerdere of mindere vrijheid dier toepassing vertoonen de teksten een aanmerkelijk verschil. Zoo kan men opmerken, dat in het stelsel der meeste dichtwerken volstrekt geen hiaat in een pāda geduld wordt, terwijl het Rāmāyaṇa den hiaat volstrekt niet schuwt en dien niet enkel na eene kortere of langere pauze toestaat. Van het literarisch proza van 't Ādiparwan geldt hetzelfde als van 't Rāmāyaṇa. Wat eindelijk de oorkonden en andere inscripties aangaat, zijn de gevallen van hiaat talrijker dan die van Sandhi. Alleen daar waar twee zinsbestanddeelen onderling zeer nauw verbonden zijn, als het ware eene samengestelde uitdrukking vormen, passen alle geschriften schier zonder uitzondering de regelen toe; saka ing wordt overal sakeng; mara i wordt mare. De aard en wijze der klankovergangen is in alle stukken dezelfde en ligt derhalve in het wezen van 't Oudjavaansch; de uitbreiding van den regel tot gevallen waar de klankverandering mogelijk, maar niet noodzakelijk is, mag beschouwd worden als een teeken van literarische verfijning.

De voorbeelden die men in de volgende bladzijden zal aantreffen, zijn bij voorkeur gekozen uit de oorkonden en het proza van het Ādiparwan, omdat de daarin gevolgde regelen van klankovergang *a fortiori* van kracht zijn in dichtwerken. Wegens de overeenkomst in aard tusschen de regelen bij inwendigen en uitwendigen Sandhi meen ik in dit hoofdstuk met eene kleinere keur van voorbeelden te kunnen volstaan.

§ 1. Klinkers.

1°. Twee gelijkslachtige klinkers, waarvan de eerste sluiters, de tweede beginletter van een woord is, smelten samen tot eenen langen. Bijv. mangkanābhiprāya nira voor mangkana abhiprāya; kakī Ngadulṅgēn voor kaki i Nga°, KO. V; thānī si J. voor thānī i si J., ib.; Pūttarāsangga voor Pu Uttarāsangga, XVII.

Volgens de meest gewone schrijfwijze der oorkonden heeft er in dit geval geen Sandhi plaats, wordt de klankverandering ten minste door het schrift niet aangeduid; bijv. ikana alas, KO. I; haji i Warahu, VII. Het is twijfelachtig of deze laatste manier van schrijven meer aan de heerschende uitspraak beantwoord heeft dan de andere, en of ze niet als eene etymologische spelling moet beschouwd worden. In allen gevalle vinden wij den zooeven gestelden regel terug in 't Samoaansch. Wanneer namelijk in deze taal twee gelijkslachtige klinkers samenkomen bij 't vormen van

samengestelde uitdrukkingen of als sluit- en beginletter van twee op elkaar volgende woorden, die in nauw onderling verband staan, dan smelten ze samen tot eenen langen. Dus *matālofa*, vriendelijk kijkende, uit *mata* en *alofa*; *matāitu*, een Anitu-blik hebbende, uit *mata* en *aitu*; ¹ *alofātu* uit *alofa* en *atu* (vgl. Pratt, Samoan grammar, 2^d ed., p. 2).

2°. De *a*, kort of lang, smelt met *i* samen tot *e*; met *u* tot *o*; met *e* tot *e*; met *o* tot *o*. Bijv. *sangkerikā* uit *sangka irikā* KO. XVI; *tekang* uit *ta* en *ikang* V, VII; *wargge dalēm* uit *wargga i dalēm* II; *moghakneng wilantih* voor *moghakna ing w.*; *kapagute luñcip* voor *kapaguta i luñcip* VII. — Eene spelling als *tkā i* (KO. I) is zoo uitermate zeldzaam, zelfs in de oorkonden, dat men geneigd zou wezen ze toe te schrijven aan eene verwarring met het gelijkwaardige *tkā ri*, of anders voor een offer aan de etymologie te houden. Eenvoudig eene spelfout is *yataikana* uit *yata ikana*, KO. IX; in den tijd van bedoeld stuk sprak men het teeken voor *ai* (eigenlijk *āi*) bereids als *e* uit; van daar de verwarring.

In het Pampanga geldt bij nauw verbonden woorden dezelfde regel als in 't Oudj., zoodat bijv. *ka ini* wordt *keni*; *iya* en *ini* geeft *iyeni*; *tula ita* wordt *tuleta*.

Een voorbeeld dat *ā* met *u* overgaat in *o* is *tikom aritrāṇāna*, Ādip. Uit *a* met *e* wordt *e*, bijv. *Pāṇḍa weñjing* voor *Pāṇḍawa eñjing*, BY. 95. Uit *a* met *o* natuurlijk *o*, dewijl de taal geen *au* meer kent; dus *ling nirojar* uit *nira ojar*, BY. 253. Het Samoaansch trekt *a* met *u* niet samen, maar wel *a* met korte *o* tot lange *ō*; bijv. *ma on a* wordt *mōn a*.

3°. Korte of lange *i* gaat vóór een ongelijkslachtigen klinker in *y*, of anders in *iy* over; bijv. *diwasa ny āññā*, KO. V; II; e. e. Uitzonderingen hierop zijn in de oorkonden niet zeldzaam; o. a. KO. Ischrijft *ni Ayā*, *ni Uḍuh*, *si Angguh*, doch daar dezelfde ook *kady anggā* heeft, ligt de eerste spelling onder verdenking van zuiver etymologisch te zijn. Overgang in *iy* komt vooral in gedichten en dan nog betrekkelijk zelden voor; bijv. *riy anak*, Rām. 125; *lihatiy ari nta*, BK. 106; *adhipatiy Ugrasena*, 169.

4°. Korte of lange *u*, alsook *ū* en *o* (uit *au*) worden vóór een ongelijkslachtigen klinker *w*. Bijv. *munggw i* van *munggu*; *aturw ing* van *aturū*, Ādip.; *karəngw ing* van *karəngō*, BY. 644. Bij overgang van *o* in *w* valt op te merken, dat dan de volgende klinker verlengd wordt; dus *yan kw āwēdi* voor *ko āwēdi* BY 477; *mangilw ākrak* voor *mangilo ākrak*, Sutas. fol. 25, a. ²

¹ De opgave dat *matāitu* bestaat uit *mata*, *a* en *aitu* in 't Sam. Wdb. van Pratt i. v. is onjuist.

² Men vergelijke Pāli *sv āyaṃ* uit *so ayaṃ* e. dgl. Een historisch verband tusschen de gelijke verschijnselen in 't Pāli en 't Oudj. bestaat er natuurlijk niet.

In het Pampanga valt *o* (= Oudj. *u*) vóór een volgende *i* uit, bijv. tot'ita voor to to ita. Evenzoo in 't Samoaansch, in afleidingen; dus to sina voor to so in a. Zulk eene uitstooting veronderstelt een ouder standpunt, waarop de *u* (ö) wel reeds tot *w* verzwakt, maar nog niet geheel verdwenen was, en is in wezen één met den Nieuwjav. regel volgens welken *ri*, *li* ontstaan is uit *rwi*, *lwir*.

5°. De uit een tweeklank ontstane *e* herneemt, of liever behoudt, vóóreenen klinker hare oudere gedaante; bijv. a su way a ti ha ng, BY. 553; sa ka tam bay eñjing, sa ka tam bay e suk, doch sa ka tam be suk, Ādip. Afwijkingen van den regel komen in de Oorkonden hier en daar voor; bijv. ba le in antun, KO. V.

In aard komt de Oudj. regel aangaande *e* overeen met dien in 't Ibanag en Pampanga; zie bij Hoofdstuk A. Anders is het Samoaansch gebruik; want dit laat eene *e* vóór eenen volgenden klinker wegvallen; dus a we a tu wordt a w a tu. De reeks van klankovergangen die tot dezen toestand geleid heeft, bevat, theoretisch, de volgende termen: a w ē, a w i, a w y, a w' (met Russische Jer'), waaruit eindelijk a w.

§ 2. Medeklinkers.

1°. *Anuswūra en Wisarga*. Deze teekens hebben de volle waarde van eenen medeklinker die de lettergreep sluit. Staan zij vóór een woord dat met eenen klinker begint, dan gaan zij over in *ng* (ṅ) en *h* (ḥ), hetgeen op de uitspraak geen anderen invloed heeft dan dat zij van sluiters beginletters worden. Hierbij valt op te merken, dat deze *ng* en *h*, overal waar ze in een woord of vóór een enklitisch woordje van een medeklinker gevolgd zijn, beschouwd moeten worden als beginletters eener lettergreep. Dus bestaan bijv. ma ng k ā en a h n i ng uit de lettergrepen ma en ng k ā, a en h n i ng, andere uitspraak van h ē n i ng. Deze eigenaardige uitspraak, zoo geheel afwijkende van de onze, is echt Javaansch; van daar het bekende feit, dat een voorlaatste lettergreep waarop een neusklank met medeklinker volgt open is, en niet gesloten, zooals in onze taal; zie de voorbeelden bij Roorda, Jav. Gramm., 1855, § 42, en voeg er bij ṅṅṅṅṅṅ, ontstaan uit b ā - ng sa, Skr. vaṃṣa, met rekking der *a*, daar deze in eene opene lettergreep staat. Strikt genomen is de nieuwe Jav. spelling ṅṅṅṅṅṅ, ṅṅṅṅṅṅṅ, ṅṅṅṅṅṅ, e. dgl. foutief, want uit de juiste uitspraak blijkt, dat de taal geen sluitende nasaal bedoelt.

Een ander bewijs dat in 't Javaansch, oud en nieuw, de van een medeklinker gevolgde nasaal eene lettergreep begint, ligt in voorbeelden als ng k ā, ng g o n, n d a n, enz., die in onze taal niet kunnen voorkomen, omdat wij de lettergreep wèl met eene nasaal sluiten. Evenals in 't Jav. is het in het

Fidjisch, in zoover ook in deze taal mb, nd, ngg, ngk met elkaar verbonden, eene lettergreep beginnen. ¹

2°. *Media en tenuis*. In tegenstelling tot het Maleisch, Bataksch, Dayaksch, alsook tot het Sanskrit en Nederlandsch, pleegt het Oudj. eene sluitende media niet tot eene tenuis te verscherpen. Wel vindt men enkele dubbelvormen, met eenigszins gewijzigde beteekenis, van één en hetzelfde woord, zooals lod, zee, en lor, Noord, waaruit men zou mogen opmaken dat er in overouden tijd reeds nu eens een dentaal, dan weer een linguaal aan 't einde gehoord werd, en dat uit de laatste door verzachting eene r ontstaan is; doch zulk een overgang is niet beperkt tot de ð als sluitletter, en kan dus niet in verband staan met eenigen Sandhi-regel. In het huidige Javaansch wordt elke sluitende media als tenuis uitgesproken, doch vóór aanhechtsels komt de oorspronkelijke media weder voor den dag, volmaakt dus gelijk in onze taal en het Sanskrit. Slechts in enkele woorden is de media voor goed tenuis geworden, hoewel er dan nog meestal bijvormen met media bestaan; bijv. NJ. lawat, oudtijds lawad; tutuping gëlunġ, eertijds tutubgëlunġ; atup, dicht bezet, voor atub, 'atëb. Veel verder gegaan zijn het Maleisch en Dayaksch, want in deze talen keert de uit eene media verloopen tenuis vóór den klinker eens uitgangs niet meer tot den ouden toestand terug. De talen van de Filippijnen en Noord-Celebes komen te dezen opzichte in hoofdzaak met het Oudj. overeen.

Eene tenuis blijft voor de beginmedia van een volgend woord onveranderd; afwijkingen hiervan, als pad-blas, veertien, Ādip.; ad wulati voor at w., Rām. 194, zijn betrekkelijk zeldzaam.

3°. *Overgang van neusklinken in eene andere klasse*. Van de nasalen is de dentale n, inzonderheid van sommige rededeeltjes, de eenige die vóór eene palataal in ñ, en vóór eene cacuminaal in ŋ pleegt over te gaan. Bijv. yañcampur bestaat uit de twee woorden yan en campur; deñcacah uit den en cacah; yañdatëng uit yan en ðatëng; tëkwan-ðëngö uit tëkwan en ðëngö (d. i. zonder voorafgaande nasaal: rëngö); zoo ook in samenstellingen als tañcala, onbewegelijk ², en samengestelde uitdrukkingen als wanguñdahina, Rām. 155. Vóór eene lipletter blijft de n steeds

¹ De Jav. en Fidjische uitspraak is ontegenzeggelijk moeilijker dan de onze; en daaruit laat zich geroedelijk verklaren dat zooveel Maleisch-Polyn. talen de nasaal in bedoeld geval geheel hebben laten verdwijnen. Zulks geschiedt in alle Polynesische dialekten, bijv. Maori whaka, Sam. wa'a, terwijl Fidji nog wangka zegt; Maori take, doch Makasaarsch tangke, Sund. tangkay. Een begin van verwaarloozing der nasaal vertoont zich in 't Nieuwj. in ka voor ngkā; dan voor ndan. Het Bug. vertoont iets dergelijks, bijv. in takke voor 't zooeven vermelde tangke. Het Ibanag eindelijk heeft elke nasaal + medeklinker vervangen door verdubbeling.

² Hierbij behoort ook tangēh of tangheh, A.W. 172; 283; 315; naast tangnēh, BY. 27; 109; 671. Over de vereenvoudiging van tangnēh tot tang zie hieronder.

onveranderd, zelfs wanneer tan aan ons «on»-beantwoordt, en bij andere partikels die met het volgende woord eene samengestelde uitdrukking vormen; dus zegt men anpaçabda, yanpanusuk, tanpanolih. Vóór eene lipletter bewaart de nasaal dus steeds het karakter van een sluitletter; van daar dat het Jav. thans nog heeft tanpa, dat wel is waar als tampa wordt uitgesproken, maar niet tampa is geworden, hetgeen toch geschied zou zijn, indien de sluiters beginletter, en de eerste lettergreep dus eene opene geworden was. Niettemin moet erkend worden dat de tegenwoordige uitspraak tampa eenen overgang der *n* tot de klasse der lipletters vertoont, en dat het bekende NJ. tambuh moeielijk anders te verklaren is dan als eene verbastering van tanwruh. Misschien is ook het oude tambis, «bijn», eene samenkoppeling van tan, niet, en wis = wus.

Behoudens enkele uitzonderingen, die niet eens boven allen twijfel verheven zijn, blijft dan in 't Jav. eene sluitende *n* alleen vóór lipletters onveranderd. Het Tombul. kent deze inconsequentie niet, want in deze taal richt zich een neusklank, hetzij oorspronkelijk Anuswāra of dentale *n* van partikels, en bij inwendigen Sandhi ook van de aanhechtsels -an. -ën, naar de beginletter van het volgende woord, tenzij dit mo of mu, miyo, mai is. De neusklank wordt dus *m* vóór lipletters, *n* vóór *d* en *t* (dentaal of supradentaal), *ng* vóór gutturalen, en afwijkend van 't Jav. *n* vóór klinkers ¹ en *s*. Dus kan pe wordt kampe; ung kaure voor um kaure. Door invloed der nasaal gaat dan eene *w* tevens in *b* over; bijv. am bëngi voor am of an wëngi (vgl. Niemann, Bijdr., 1866, 43 en 90, waar echter de nasaal-looze vormen als de oorspronkelijke worden beschouwd). Zou er een dubbele medeklinker ontstaan, doordat een woord met *m* of *ng* begint, dan wordt de dubbele, geheel op Oudjav. manier, waarover straks nader, vereenvoudigd; dus u munte voor um munte; u ngaran voor ung ngaran. Wat mo en mu betreft, van deze enklitische woordjes richt zich de *m* naar den voorgaanden sluiters; bijv. wiwittënno voor wiwittënmo; wunuënnu voor wunuënmu (vgl. Niemann, Bijdr. 88; 99). De geschiedenis van dit verschijnsel is waarschijnlijk deze, dat de *m* hier eerst, gelijk in zooveel talen van de Stille Zuidzee, is overgegaan in eenen klank die het midden houdt tusschen *m* en *w*, daarna in *w*, eenen klank, zwak genoeg om aan den voorgaanden medeklinker gelijk gemaakt te worden.

4°. *Verdubbeling*. Verdubbeling van medeklinkers kan onder dezelfde omstandigheden als bij inwendigen Sandhi plaats hebben. Bijv. ingng umah, KO. X; ikanangng uang, I; kumonnakënn irikang, V; kunëngng ikang, XXII. Eigenlijk behooren in zulk een geval de woorden aaneenge-

¹ Dat in het Tombul. *n* vóór klinkers uit Anuswāra kan gesproken zijn, ziet men o. a. uit sana-, Tontemb. sanga, in sanaawu, echtgenooten, eig. haardgenooten.

schreven te worden, hetgeen ik alleen om wille der duidelijkheid nagelaten heb. De *n* wordt ook in de gedichten niet zelden om de maat verdubbeld; bijv. papagakēnn aku, Rām. 131; apann aku, 153; nahann ikana, en lawann ari, 154. Daarentegen hebben de HSS. van dit gedicht in plaats van ngng, waar de maat eene lange lettergreep eischt, doorgaans het rust-teeken; bijv. wwang umulat, 96; 118; kumbang umandël, 69. Aangezien in dergelijke gevallen van eene pauze geen sprake kan wezen, dient het teeken vermoedelijk slechts om eene gerekte uitspraak der lettergreep aan te duiden, hetgeen anders door verdubbeling der medeklinkers of bij beklemtoonde lettergrepen door verlenging der klinkers geschiedt.

Schrijfwijzen als ryy Ayodhyā; mojar tta; bwat thaji; at thana, en dgl. zijn niet anders dan uit navolgingszucht geboren wanspellingen.

In het Ibanag mogen alle sluitende medeklinkers behalve *ɔ* vóór klinkers verdubbeld worden; bijv. dakall ak, ik ben groot, uit dakal en ak (De Cuevas p. 9).

5°. *Vereenvoudiging*. Eindigt een woord op een medeklinker en begint het volgende met denzelfden, dan wordt de zoo ontstane dubbelconsonant vereenvoudigd, evenals bij inwendigen Sandhi. Dus *tlasinurat* voor *tlasinurat*, KO. II; *lawasang* voor *lawasang*, ib.; *tlasuddha* voor *tlasuddha*, XXII. Intusschen is de etymologische spelling, bijv. *mala-was sira*, Rām. 20, geenszins uitgesloten.

Voorbeelden van vereenvoudiging in 't Tombul. zijn hierboven reeds gegeven; men kan er bijvoegen *ulondei* voor *ulondei*; *anuwu* voor *anuwu*. In tegenstelling tot het Jav. wordt namelijk in het Tombul. een Anuswāra aan eene volgende *l*, *m*, *n*, en oorspronkelijke *r*, geassimileerd en daarna de dubbele medeklinker vereenvoudigd. Dit geschiedt ook bij inwendigen Sandhi; dus van *lulun* wordt met prefix *məm* (*məng*), d. i. OJav. *mang*; afgeleid *məllulun*, voor *məllulun*.¹ Ook in het Dayaksch wordt de sluitende neusklank der prefixen *mang* (*mam*) en *in* of *im* geassimileerd aan *l*, *r*, daarenboven aan *h* en soms aan *s*², en de zoo ontstane dubbelmedeklinker vereenvoudigd. Evenzoo in 't Maleisch vóór *l*, *m*, *n*, *r*, *h*; bijv. *mālāpaskan* staat vóór *mālāpaskan*, en dit bevat het prefix *mam* (*mäng*; vgl. Pijnappel, Spr., 1866, § 37). In het Ibanag wordt de nasaal aan alle volgende klinkers geassimileerd, doch de dubbele blijft verder onveranderd; dus *nattolay* voor *nan* (*nang*) *tolay*³. Wat de

¹ Ten onrechte wordt in Niemann's Bijdragen bl. 50 bedoeld suffix als *mə* opgegeven.

² Verkeerd voorgesteld bij Hardeland, Gramm., 1858, bl. 41.

³ Cuevas (Arte p. 15) beschouwt de vormen zonder nasaal als de oorspronkelijke, doch dan zou de dubbelmedeklinker geen reden van bestaan hebben. Daarenboven is *nattolay* klaarblijkelijk hetzelfde als Tag. *nangtauo*; *tattolay* = Bis. *sangtauo*; *ittolay* = Bis. *ingtauo*; daargelaten dat *tolay* en *tauo* etymologisch verschillen.

nasaal van 't prefix *ma m* (*ma ng*) aangaat, die assimileert zich aan een *l*, *m* en *n*; dus van *labbok* komt *mallabbok*; van *nabu*: *mannabu*. Vgl. De Cuevas (1854), p. 92, vlg.

6°. *Uitstooting*. Wanneer de sluitende *h* van een woord gevolgd wordt door den klinker van een woordje dat met het voorgaande in nauw verband staat, zoodat er als het ware eene samengestelde uitdrukking ontstaat, dan valt ze soms spoorloos uit, en wordt de daardoor ontstane hiaat op de gewone wijze opgeheven. Bijv. *alunggw ing çayana* voor *alungguh ing*; *tanseng* voor *tansah ing*; *tanwring* voor *tanwruh ing*. Dit laatste voorbeeld moet rechtstreeks uit *tan wrw ing* ontstaan zijn, zoodat ook de *w* is weggevallen, op dezelfde wijze als in 't Nieuwjav. uit het oudere *rwi*, *lwir*, *pamwit* geworden is *ri*, *lir*, *pamit*; men vergelijke ook *NJ. malë-beng* met *Oudj. kalëbw ing*, met wijziging in de uitspraak van *°bing* tot *°beng*, gelijk ook voorkomt in *NJ. munggeng* = *mungging*, uit *munggw ing*.

IX.

**DIVERSEN
OUDJAVAANSCH.**

Verslag
aangaande afdrukken van
te Batavia aanwezige
Kawi-oorkonden.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde,
2^e Reeks, dl. I.

Amsterdam, 1871.

M. H. ¹

In den geleidbrief, behoorende bij de verzameling van afdrukken welke de Directie van het Bataviaasch genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan onderscheidene geleerde genootschappen in Europa, o. a. ook aan onze Akademie heeft toegezonden, wordt men verzocht «alle opmerkingen aangaande die stukken mede te deelen, welke strekken kunnen om de verklaring er van bevorderlijk te zijn». ² De Commissie door U in de vergadering van 12 Sept. l.l. benoemd, haast zich om aan dat verzoek te voldoen, vooral omdat bij de inzage der afdrukken is gebleken, dat ze voor een deel onvolledig zijn, en omdat het toch wenschelijk is pogingen aan te wenden ten einde het ontbrekende, zoo mogelijk, aangevuld te krijgen. Als bij de opgave der platen wier afdrukken ontbreken, gevoegd wordt een door de Commissie op te maken tabel der letter- en cijferteekens, dan zal het Bataviaasch genootschap reeds terstond in de gelegenheid gesteld worden verdere nasporingen te doen en uit te maken, of de ontbrekende platen onherstelbaar verloren zijn dan wel eenvoudig verlegd.

De ontcijfering der letterteekens heeft geringe moeite gekost; ook die der getaltekens leverde weinig bezwaar op, te minder, dewijl de koperplaten genommerd zijn, en wel, volgens oud-Indisch gebruik, naar bladen, bestaande uit twee bladzijden. Op des te meer moeielijkheden stuit men bij het onderzoek naar den inhoud, want de taal der stukken, het zoogenaamde Kawi, is nog uiterst onvolledig bekend. We zeggen opzettelijk het «zoogenaamde Kawi», omdat het bestaan van deze koperplaten op zich zelf reeds voldoende is om het onjuiste dier benaming te doen inzien. De taal toch, die de Javanen *T ĕ m b u n g - k a w i*, d. i. «dichtertaal» noemen, omdat de beroemde dichtwerken hunner oude letterkunde daarin opgesteld zijn, is geenszins tot de gebondene rede beperkt geweest. Er is tusschen de taal van den Arjuna-wiwāha, het Bhārata-yuddha of Bhauma-kāwya en deze oude oorkonden in proza geen wezenlijk onderscheid te bespeuren.

¹ Dit Verslag, uitgebracht dd. 10 Oct. 1870 aan de Leden der Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, is ondertekend door de Commissie van Rapporteurs: H. Kern, T. Roorda, en P. J. Veth. Uit den inhoud blijkt echter, dat het rapport geheel van de hand is van Prof. Kern; zie trouwens in het proces-verbaal der vergadering de opmerking (o. c. p. 238): «het uitgebrachte verslag, waarvan volgens verklaring van den heer Veth de eer aan den heer Kern alleen toekomt». (*Noot van 1919*).

² De brief van de Directie van 't Batav. Genootschap [dd. Batavia, 25 Mei 1870] is in het Fransch, doch de Commissie acht zich verplicht in 't Nederlandsch aan te halen.

Het Kawi, zoo als het in de oudere letterkunde voorkomt, is niets anders dan de Javaansche schrijftaal van een ouder tijdperk, van 800 na Chr. of vroeger, tot 1300 of daaromtrent. Het is heel wel mogelijk, dat de hoofdtongval waaruit het Oud-javaansch zich ontwikkeld heeft, niet dezelfde is als die, welke aan het nieuwere, Soerakartasche Javaansch, ten grondslag ligt. Daar de koperplaten voor het grootste gedeelte, en misschien alle, uit Majapahit afkomstig zijn en de taal er van overeenkomt met die der oude boven vermelde dichtwerken, is het niet onwaarschijnlijk, dat het dialect van Majapahit vroeger het heerschende was, terwijl thans het Soerakartasche Javaansch den toon aangeeft. Doch zelfs indien dit zoo ware, zoude men toch de hedendaagsche schrijftaal mogen beschouwen als de voortzetting van 't Oud-javaansch, ten minste met evenveel recht als bijv. het Nieuw-hoogduitsch de voortzetting en ontwikkeling van het Middel-hoogduitsch heeten mag, hoewel de heerschende tongval van het laatste een andere is dan die van het eerste. Dewijl nu de term Kawi nergens anders op steunt dan op de onkunde der Javanen, en daarenboven aanleiding heeft gegeven tot linguistische dwaalbegrippen, zoude het wellicht wenschelijk zijn dien door Oud-javaansch te vervangen, hoewel het niet te ontkennen is dat de benaming Kawi zich aanbeveelt door korthed.

Al de ons toegezondene afdrukken, behalve het stel gemerkt IV, waarover later, vertoonen den oudsten ons bekenden vorm van het Javaansch. Gelijk hierboven met een enkel woord reeds gezegd is, zijn de stukken niet alle in hun geheel. Volledig zijn de platen gemerkt II, V en IV, welke laatste bundel uit drie afzonderlijke, doch bij elkaar behoorende piagëm's bestaat. Ook aan X ontbreekt waarschijnlijk niets, doch daarentegen heeft het veel geleden, zoodat het hier en daar onleesbaar is; gelukkig is XI een ander, beter bewaard gebleven afschrift van X; alleen de laatste regel, die op eene andere plaat gestaan heeft, ontbreekt. Van VII is zoek: bl. 1, *a* en *b*, bl. 2, *a*, bl. 5, *a* en *b*, en aan het slot onbekend hoeveel. Van VI zijn maar over: bl. 4, *a*, 5, *a*, nog eens een andere 5, *a*, en drie ongenommerde zijden, wier rangorde onzeker is. Van VIII is het laatste gedeelte verloren gegaan.

Onder de onverminkte documenten is X (= XI) het eenigste, hetwelk geen jaartal vertoont. Uit de overeenkomst in aard en stijl van de fragmenten VI en VII met II, V en VIII mag men gerust het besluit trekken, dat de eerste stukken even goed als laatstgemelde den datum aan het niet meer voorhandene begin vermeldten. Behoudens de onzekerheid tengevolge der aangeduide leemten, is onder onze oorkonden de alleroudste N°. II.¹ De dagteekening is met de meeste uitvoerigheid gegeven, zóó zelfs dat het uur

¹ Zie evenwel over de onechtheid dezer Kawi-oorkonde II (van Jaha), noot 1 op p. 294 in dl. VI (1917) dezer Serie. (*Noot van 1919*).

van den dag mede wordt vermeld. De jaartelling is die van Çaka, en daar het aantal jaren verlopen op 762 wordt opgegeven, valt de oorkonde in 't jaar 840 na Chr. Om een denkbeeld te geven van de uitvoerigheid waarmee de datum bepaald wordt, volgt hier de aanhef in Romeinsche karakters, benevens eene vertaling, met weglating van een paar ons onbekende woorden en verkortingen :

swasti! çakawarsātīta 762; çrawaṇamāsa; tithi pañcadaçi çuklapakṣa; m. po.; r.wāra manahil; grahaçāra neritistha; daniṣṭanakṣatra; piwāçyā dewatā; mahendramaṇḍala; çobhāgaṇayoga; balawakarāṇa; çaçi parwwoṣa [l. parwweça]; bago mūhūrttā; kumbharaçi; irikā diwaçanyājñā çrī mahāraja çrī lokapala, hariwangço tunggadewa nāma rājābhīṣeka.

D. i. «Heil! Çaka-jaren verlopen; 762; maand Çrāwaṇa (Juli—Aug.); 15de dag van de lichte helft der maand; — Zondag —; stand der planeten zuidwestelijk; maanhuis Dhaniṣṭhā, hetwelk staat onder Piwa¹ en deel uitmaakt van den aan Indra gewijden kring²; yoga Çobhagaṇa³; karana⁴; Bālawā; heer van den knoop de Maangod⁵; uur aan Bhaga gewijd⁶; sterrebeeld (waarin de maan staat) de Waterman; dit is de dagteekening van het bevel van Zijne Majesteit den Koning, den beschermer der onderdanen, den telg uit Hari's geslacht, met name Tungga-dewa, gewijd vorst.»

In deze oorkonde van 840 na Chr. dan wordt het district van Waharu Kuṭi tot een vrij rechtsgebied (dharmasīmāswatantra) verheven, ten behoeven der prinszen Cancu-makuṭa en Cancu-manggala, den eene resideerende te Oost-Kuṭi, den andere te West-Kuṭi. Na bepaling der grenzen van 't gebied, volgt eene lange reeks van klassen van menschen en zaken, waaraan de koninklijke beambten, indien we den samenhang niet mis verstaan, de hand niet mogen slaan. In hetzelfde stuk worden ook de grenzen omschreven van een ander gebied of gemeente (sīmā), Campaga, oostelijk van Waharu. Onmiddellijk daarop wordt den volke verkondigd dat van

¹ Er is in den tekst eene fout; misshien is bedoeld Skr. pīwā, «water», en asya, «er van», doch ook dit zou eene vergissing zijn. Alle Indische bronnen zijn eenstemmig daarin, dat Dhaniṣṭhā onder de Wasu's staat.

² Dit is juist; zie de Brhat-Saṃhitā van Varāha-mihira 32, 16.

³ Een yoga is het tijdperk, van afwisselenden duur, gedurende hetwelk de gezamenlijke beweging in lengte van zon en maan 13 graden, 20 minuten bedraagt. Met wat hier Çobhagaṇa geheeten wordt, zal wel bedoeld zijn Çobhana, de vijfde yoga; vgl. Colebrooke, *Essays* (1837), II, 362, vg.

⁴ Een karaṇa is de helft van een lunaar-dag. Er zijn verscheidene karaṇa's die Bālawā heeten; de hier genoemde is de 31ste halve lunaar-dag.

⁵ Wat hieronder verstaan wordt kan men vinden in Varāha-mihira's Brhat-Saṃhitā 5, 19, en in de Engelsche vertaling hiervan in 't Journ. Asiat Soc., Jaarg. 1870, bl. 458, vg. [zie deze Serie, dl. I, 1913, p. 192, vg.].

⁶ Onder de Indische uren (muhūrta), waarvan er 30 op een etmaal gaan, is de vijf-tiende, van middernacht af gerekend, aan Bhaga (of bhaga) gewijd.

wege Zijne Majesteit aan onderscheidene buyut's¹, met name genoemd, een stel kleederen wordt geschonken. Dit is duidelijk een rechtssymbool, dat de Buyut's met eene waardigheid worden *bekleed*². Degenen welke nu aldus de *investituur* hebben ontvangen, moeten eene reeks van wezens uit de Indische mythologie, als getuigen van de handeling aanroepen; tevens wordt eene vervloeking uitgesproken tegen allen, aanzienlijken of geringen, welke 's konings bevelen overtreden mochten. Een deel hiervan luidt als volgt:

«yan hana lumangghaṇa sanugraha nira pāduka ṇrī māhārāja, yan prabhū, yan mantri, yan kṣatriya, yan grama, yan samanya, ityewāṅ ma (l. ityewamā)di-nya, yan rumuddharuddha raṣa ni ajñā nira pāduka ṇrī māhārāja, — lēbokna ri sang hyang dalēm er; sanghapēn dening wuhaya; yan mara ring tgal sambērren ring glap; bwangakna dening aliwāwar; utalakna dening alisyus; pulirakna dening dewatā; sakitana dening pisaca, banaspati dēngēn sanak; pulirakna dening dewarakṣasa; dmakēn ing macan.»

D. i. «Bijaldien iemand de privileges door Z. Maj. den Koning verleend overtreedt, hij zij een Vorst, of Minister, of Ridder, het zij eene gemeente³, of een gemeene man, enz.; indien iemand zich verzet tegen hetgeen 's Konings bevelschrift inhoudt; — worde hij in den oceaan gestort, worde hij door de krokodillen verslonden; zoo hij naar het veld gaat, worde hij door de bliksem getroffen, door den rukwind weggeslingerd, door den dwarrelwind opgenomen (?), door de goden op het dwaalspoor gebracht, door kwelgeesten, boschduivels en verwanten gekweld, door reuzen in gestalte van goede geesten op het dwaalspoor gebracht, door tijgers besprongen.»

Na nog enkele dergelijke zinsneden wordt eene strophe in erg verbasterd Sanskrit aangehaald, gevolgd door eene vertolking ervan in Oud-javaansch.⁴

¹ De juiste beteekenis van dezen term is onzeker; in 't algemeen moet het «oudste» wezen, en waarschijnlijk beantwoordt de rang daardoor aangeduid aan het hedendaagsche kamituwa en kamisēpuh.

² Het is hoogst opmerkelijk, dat de Oud-javaansche term volmaakt met den onze overeenkomt; hij is sang makalambi-haji, «de met een waardigheidskleed voorziene», of «de met de waardigheid bekleede».

³ Of wellicht z. v. a. «burger».

⁴ Het feit, dat men te Majapahit in 840 na Chr. slechts bij overlevering den dreun van eenige Sanskrit-verzen, en dat nog wel erg bedorven kende, doch anders geen begrip had van de heilige taal, is niet van belang ontbloot. De heerlijk gehavende strophe in Anuṣṭubh luidt:

yavat cāndraṇca suryaṇca
ri ṇkalalo dīpitah |
tavat sangṇaraga macat
aveci kanarakang brajet || |

De Oud-javaansche uitleg hiervan is: kadi lawasang (d. i. lawas sang) hyang candrāditya sumuluh ing sakalalokamaṇḍala, mangkana lawas-nyā-

Uit het slot blijkt, dat de oorkonde in 't openbaar moest voorgelezen worden, want het behelst deze woorden:

«i sampun-nyan mangkāna, mantuk ta sang pārasamya mare grēhanya sowang-sowang. Iti prasasti ring kuṭi. Parisamapta tlasinurat ring majhapahit».

«Nu dit aldus afgeloopen is, gaat alegader huiswaarts, een iegelijk naar zijne woning. — Zoo is het edict voor Kuṭi. Einde. Geschreven te Majapahit.»

Nº. VIII is van 't Çaka-jaar 813 (= 891 na Chr.) en bevat eene schenking van privileges aan de regenten of magistraten (? wargga-haji) van Warahu. Een groot gedeelte van den inhoud komt overeen met dien der vorige oorkonde. De aanroeping der goddelijke wezens is nagenoeg woordelijk dezelfde; de vervloeking is uitvoeriger, doch in denzelfden geest en gedeeltelijk in gelijke bewoordingen vervat. Aan het slot ontbreekt iets, zoo dat we niet met zekerheid weten, of het stuk uit Majapahit is; hoogstwaarschijnlijk wel.

Nº. V is opgemaakt toen men schreef 945 Çaka (= 1023 na Chr.). In dit document worden aan zekere leden der vorstelijke familie (? samasānak dyah kaki) te Adu-lēngēn, van 's Konings wege verscheidene voorrechten toegestaan.

Nº. VI is een andere giftbrief aan dezelfde personen, moet dus van ongeveer denzelfden tijd wezen als Nº. V, doch wijl de eerste bladen ontbreken, is de dagteekening onbekend.

Nº. VII, van ongewissen datum, wegens het verloren gaan van het begin, is eene schenking of beleening van landerijen met daarmee verbondene voorrechten aan Dyah Djēngok te Waharu. Zoo als hierboven al gezegd is, worden niet enkel aan 't begin, maar ook in 't midden en aan 't einde ettelijke bladen vermist. Naar de karakters te oordeelen, behoort deze oorkonde tot de oudste in de verzameling.

Nº. X (= Nº. XI) is een bevelschrift van vorst Djayangsong, ten aanzien van de weerspannigen of malcontenten (karāman) te Parung. Het eischt, voor zooverre wij den samenhang begrijpen, zekere waarborgen van de partij der malcontenten, met belofte van straffeloosheid, indien zij hieraan voldoen. Het stuk vertoont geen dagteekening en de aanvang is zoo vreemd, dat men geneigd zou wezen te vermoeden, dat er òf een bijbehorend stuk, bijv. een rechterlijk vonnis — want er is sprake van eene rechterlijke uitspraak tusschen de partij te Parung en die te Plang — weggeraakt of verlegd is.

mukti sangcāra», d. i. «Zoo lang als zon en maan het wereldrond verlichten, zóó lang zal hij der zielverhuizing deelachtig zijn». Geheel weggelaten is de vertolking der woorden: avīcinarakam vrajet (zóó moet het geschreven zijn), d. i. «zal hij in de hel Avīci komen».

Nº. IV bestaat uit drie afzonderlijke, volledige oorkonden. Het zijn drie piagëm's (in de stukken zelve: p i h a g m a n), de eerste van 't Çaka-jaar 1316 (= 1394 na Chr.), de ander van 1317 (= 1395), de laatste van 1318 (= 1396), alle uit Majapahit. De naam des Konings is niet vermeld, moet gestaan hebben op het koninklijke zegel (r ā j a m u d r a), waarvan, blijkens den inhoud, de stukken voorzien waren. De taal dezer piagëm's wijkt van die der oudere platen aanmerkelijk af en verschilt weinig van 't nieuwere Javaansch. Terwijl bijv. in de vroegere stukken het achtervoegsel dat aan 't Latijnsche *ejus*, ons «er van», enz. beantwoordt, *nya* en *nyan* luidt, is het in deze oorkonden reeds *ne*. Aangezien zoowel deze platen als de andere uit Majapahit afkomstig zijn, is dit verschil van taal een gevolg van tijd, en niet gegrond op onderscheid van dialect. De letterteekens wijken iets, doch nog niet veel af.

Het behoeft geen betoog dat eene verzameling van gedateerde stukken voor de geschiedkundige studie der taal van het grootste belang is. Ook twijfelen we niet, of de uitgave van deze en soortgelijke oorkonden zal eenmaal blijken van niet minder waarde te wezen voor de kennis van Javaansche toestanden en instellingen in vroegere eeuwen. Al is onze kennis van 't Oud-javaansch tot nog toe uiterst gebrekkig, er is geen enkele reden, waarom dit altijd zóó moet blijven. Integendeel, de overtuiging dat er een ruime, en wel zoo'n vruchtbare, akker voor onze geleerden te ontginnen open ligt, moet een prikkel wezen om te arbeiden, te zwoegen zelfs in het zweet des aanschijns. De Commissie is overtuigd, dat de Directie van 't Bataviaasch Genootschap door de voortreffelijke uitgave dezer documenten van Majapahit een goed werk verricht heeft. Wanneer ze de blijken ziet, dat hare pogingen ondersteund worden, vooral hier te lande, zal ze met te meer ijver en zelfvoldoening het begonnene, volgens belofte, voortzetten. Ten einde het Bataviaasch Genootschap te ondersteunen, stelt de Commissie aan deze vergadering het volgende voor:

1) De Letterk. Afdeeling der Kon. Akademie van Wetenschappen belaste zich met de uitgave dezer eerste reeks van afdrukken; deze uitgave moet bestaan: in 't overschrijven der platen in hedendaagsche Javaansche karakters, voorts in eene vertaling er van, voor zoover als doenlijk is; eindelijk in eene verklarende woordenlijst, benevens de noodig geachte aantekeningen.

2) Aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen worde onmiddellijk eene door de Commissie vervaardigde tabel der oude letter- en cijfertekens toegezonden, om de nasporingen naar de vermiste platen gemakkelijker te maken. Ook dit verslag zal terstond, nadat het afgedrukt is, aan genoemd Genootschap worden medegedeeld.

De Commissie vleit zich met de hoop, dat haar verslag, hoe onvoldoende ook, bij de leden dezer afdeeling de overtuiging gewekt hebbe van het belang dier op koper gegrifte oorkonden, waarvan enkele meer dan duizend jaren aan den vernielenden tand des tijds hebben weêrstand geboden. ¹

H. KERN.

T. ROORDA.

P. J. VETH.

¹ Het resultaat van een en ander was de definitieve uitgave te Leiden in 1875 van de: «Kawi oorkonden in facsimile, voor rekening van het Bataviaasch Genootschap v. Kunsten en Wetenschappen onder toezicht van A. B. Cohen Stuart op steen gebracht. Met inleiding en transcriptie van Dr. A. B. Cohen Stuart»; waarvan dl. I in folio, met 80 facsimile's, dl. II in groot 8°, met inleiding en de transcripties.

De steendruk der facsimile's was reeds in 1871 te Batavia begonnen geworden (aansluitend bij dit Verslag); en zie de Noten op p. 298 en 299 in Deel VI (1917) dezer Serie. (*Noot van 1919*).

Zang XI van het Bhārata-yuddha in Kawi.

Met Vertaling en Aanteekeningen.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
3^e Volgreeks, dl. VIII.

's-Gravenhage, 1873.

Het geheele Bhārata-yuddha is in eenen eenvoudigen stijl en in een betrekkelijk licht verstaanbare taal geschreven. De zang die hier in tekst en vertaling wordt medegedeeld maakt daarop geen uitzondering. De reden die mij bewogen heeft juist dezen zang te behandelen is deze, dat de inhoud zich vrij geregeld vergelijken laat met dien van 't Indische heldendicht in 't Droṇaparwan, hoofdst. 79, vgg. Daardoor hebben we de gelegenheid den samenhang der gebeurtenissen te begrijpen en met vrij groote zekerheid te beslissen wat de bedoeling van Mpu Sṣḍah, den dichter, geweest moet zijn. Dat hij zeer vrij in zijne navolging geweest is, kan niet ontkend worden, maar in de hoofdzaken houdt hij zich aan zijne bron, waarschijnlijk de nu nog op Bali voorhandene Oudjavaansche vertaling van 't Mahābhārata.

Er was nog eene andere overweging die mij bij mijne keuze geleid heeft; de 15de Zang bevat namelijk een groot ingeschoven stuk beginnende achter di w a s a in strophe 215 en loopende tot aan t a t a s in 230; zie de Aanteekeningen. Daar omtrent de inlassching geen twijfel bestaan kan, achtte ik het een leerzaam voorbeeld van de manier waarop de Javanen met de oude teksten zijn omgegaan.

De door mij gegeven tekst is, met onbeduidende wijzigingen, die van 't handschrift dat eenmaal aan Raffles behoord heeft en door S. Lankhout in den Haag gelithographeerd is geworden. ¹ De veranderingen die ik mij veroorloofd heb, bepalen zich tot het schrijven van arkka voor 't ārkka van 't HS., r a m y a voor r ā m y a, e. dgl. Deze spelling van 't HS. is verre van eenvormig, hetgeen voor een deel een uitvloeisel kan zijn daarvan, dat het HS. bij verschillende gedeelten verschillende oudere handschriften volgde. In 't algemeen komt de spelling overeen met die van een HS. uit Bali, dat jammer genoeg, weinig meer dan de eerste 100 strophen behelst. De Javaansche afschriften die ik vergeleken heb, wijken in de spelling aanmerkelijk af; ze geven geen Kawi, maar vernieuwerwetscht Kawi. Van prosodie of grammatica is er weinig meer overgebleven, en in 't algemeen heb ik die afschriften even onbruikbaar bevonden als de verklaringen van geleerde Javanen.

Van de Nieuw-javaansche omwerking, die door Cohen Stuart zoo zorgvuldig met vertaling uitgegeven en rijk met nuttige aanteekeningen voorzien

¹ Zonder jaartal verschenen; maar op kosten der Ned.-Ind. Regeering in 1863 in slechts 12 exx. vervaardigd. Verg. Notulen Bat. Gen. I (1862—'63), p. 56, en II (1864), p. 154. (*Noot van 1919*).

is, ¹ vergelijkte men Zang XXI, 16, vgg., en in de Aanteekeningen bl. 98, vgg.

Ook den inhoud van de Maleische bewerking van de Geschiedenis der Pāṇḍawa's kunnen we thans vergelijken, dank zij 't belangrijke opstel van Dr. van der Tuuk, ten titel voerende: «Geschiedenis der Pandawa's, naar een Maleisch handschrift der Royal Asiatic Society». ² Het gedeelte dat met den 15^{den} Zang overeenstemt, loopt van bl. 38 (in 't mij door V. d. Tuuk toegezonden overdrukje) tot bl. 40, regel 12. Het verdient bijzondere opmerking dat in 't Maleische werk Arjuna gezegd wordt Rudra te bezoeken, terwijl in str. 213 van 't Kawi-gedicht de zaak omgekeerd wordt voorgesteld. 't Opmerkelijkste daarbij is, dat de toedracht der zaak in de Maleische bewerking overeenkomt met de Indische bron. Desniettemin is 't Maleische werk gevloeid uit een betrekkelijk jonge Javaansche omwerking van 't Kawi-gedicht. Dit blijkt uit de omstandigheid dat ook in 't Maleische geschrift de interpolatie van HS. 215—230 is opgenomen. Over 't karakter van de inlassching, verwijze ik naar mijne Aanteekeningen. Hoe dan de afwijkingen van 't Maleische verhaal te verklaren, waar die onmogelijk aan misverstand te wijten zijn? Vermoedelijk zóó, dat de omwerkers tevens geput hebben uit andere Oudjavaansche bronnen, hetzij de Kawi-vertaling van 't Mahābhārata of andere. Vgl. hetgeen V. d. Tuuk zegt op bl. 2 van zijn opstel.

't Handschrift van 't Bhārata-yuddha door V. d. Tuuk gebruikt, wijkt meermalen af van 't mijne, zooals ik uit de namen zie. Bijv. op bl. 26 wordt gezegd dat het HS. Rañca kumāra heeft; het HS. van Raffles heeft Pañcawāla (eig. pañcabāla), «de 5 Infanten», zonder eenigen twijfel te recht. De patēma byuwa (bl. 39 en noot) komt zoowel in 't gedicht van Sēḍah als in 't Mahābh. voor als padmawyūha en is dus de ware lezing. De talisman van Yudhishthira heet Kali mahaushadha, zooals V. d. Tuuk (bl. 26) te recht gist; 't woord staat in str. 578 van mijn HS.

Bij de transcriptie heb ik 't door de Commissie aangenomen stelsel gevolgd, ³ behalve dat ik, ter vereenvoudiging, de *c'* door *c* uitdruk, en den palatalen sisklank met *ç*, den linguālen met *s*½ weergeef.

ZANG XV.

str. 212—254.

Maat Praharshaṇi: — — — — —

212.

nāhan çabda-nira Janārdane narāryya
sambyādan marahup akāryya dewapūjā |

¹ Verhandelingen Batav. Gen., dl. XXVII—XXVIII (1860). In het 1° deel daarvan: Voorrede, Inleiding, Vertaling, en Register; met kaartje. In het 2° deel: Jav. tekst, en Kritische aanteekeningen (*Noot van 1919*).

² Tijdschr. Batav. Gen., dl. XXI (1875), p. 1—90 (*Noot van 1919*).

³ Zie dit in Bijdragen Kon. Inst., 3, VIII (1873), p. 1. (*Noot van 1919*).

kapwāmehakēn udakāñjali Bhaṭāra
sampun mangkana sira saprahāra yogī ||

213.

ngkān rakwā kṛtawara sang narāryya Pārtha
sang hyang Rudra sira katon tēkāṇarira |
māstwākēn pējaha Jayadratheng rañāngga
ndan sang-hyang-Paṇupati-ṣastra ling nirāstra ||

214.

sampun mangkana pangucap-nirān ta sūkshma
tushṭāmbēk prawara Dhanañjayātiharsha |
ṣīghrājar ta sira ri sang narāryya Kṛshṇa
swasty astūjar-ira Janārdanānpaṣabda ||

215. 230.

ling Kṛshṇārjjuna mangucap makāla-rātri
ndā lunghā diwasa tatas mijil hyang Arkka |
mangkat Phalguṇa madulur mwang āryya Kṛshṇa
Dhṛṣṭadyumna saha Ṣātānika(n) tan-imba ||

231.

ndan sang Pāṇḍawa nguniweh parāryyayodha
mangkā makrama kumēmit ri Dharmmaputra |
nghing Kṛshṇārjjuna tēka ring rañānggamadhya
Dhṛṣṭadyumna saha balāngga Wṛshṇiwangṣa ||

232.

ṣīghran prāpta ri harēp ing musuh sudhīra
ya nton sakurukula sēk tēlas matingkah |
cakrabyūha gēlar-irānggaraksha Karṇṇa
lāwan sūcimuk(h)a makātmaraksha Ṣalya ||

233.

padmabyūha tēngah-ikāgra sang dwijendra
ngkā tonggwan nṛpati Jayadrathān rinaksha |
wuntat-nyāng ṣakaṭagēlar mahāṣwahastī
sthāna ṣrī-kurupati sēk prawīra yodha ||

234.

kweh-ning wīra-bala samantarāja ṣakti
lumrāwrāngasut asamūha maprameya |
manggēh yan tēka daṣayojanā lēbānya
mwang pañjang-nya pīra kunang ta yojana-nya ||

235

ndah yekān tiniru tēkap sang āryya Pārtha
 Dhṛṣṭadyumna sira kinon rumehanāng ndan |
 kweh-ning wīragaṇa Çatānikādi çūra
 lāwan pārthiwagaṇa yodha sōk masangk(h)ya ||

236.

ndan sang Pārtha pinaka tēnggēk anggakāra
 lwir kālāgni harēp i bhasmyan-ing triloka |
 tātan-dwan laku gumulung marampak āgya
 mwang wadwā tigang awarūthinīng prawīra ||

237.

tēkwan çangk(h)a-nira humung si Dewadatta
 lāwan çangk(h)a nṛpati Kṛṣṇa Pāñcājanya |
 lumrā çabda-nika wēking digantarāla
 yāngde trāsani hati-ning musuh paḍārēs ||

238.

ndah mangsō mara sira Pārtha sāhasāmuk
 çirṇṇāng byūha makasulik sakosik awrēg |
 sakweh-nyang kari mati tanpa-sāra sinyuh
 sang Windādi-nika lawan warānuwinda ||

239.

lilā citta-nira narāryya Pārtha çobha
 yan lunghā ripu paḍa tanpa-sāra yārēs |
 ngkā tekān pinanah-irang lēmah mijil wway
 ramyān pangdyus-ira kudātēhēr marāryyan ||

240.

ngkā prāptāng Kurukula sōk mangāladeça
 nton Kṛṣṇārjjuna mangadēg sēḍēng salilā |
 çighrādan ta sira muwah mareng rathāgōng
 sampun pūrṇa lēkas-irāngrēgēp warāstra ||

241.

tan-dwāngsō Kurupati çūra tan-tahēntwas
 sarwwan sampun akawacāpaweh dwijendra |
 ngkān wyarthā çarawara sañjatāryya Pārtha
 heman tanhana mangēne ri Hastinendra ||

242.

ngkā Kṛṣṇāngutus i narāryya Pāṇḍuputra
 manglakshe ratha Kurunātha len turangga |

lāwan sārathi nguniweh laras tēkeng hrū
tan-dwān çirṇṇa karaṇa sang prabhun lumumpat ||

243.

ndah lungḥa Kurupati dūra munggw i wuntat
sang Kṛṣṇārjjuna maparēk ri Sindhurāja |
ngkā sang Satyaki tumutur mwang āryya Bhīma
kapwānut wuri nginutus Yudhisṭ(h)irāswi ||

244.

ndan sang Satyaki sira teki labdhakāryya
molih çatru gahan anāma Toyasandha |
mwang Kamboja-wara lawan sang Ambisakya
kīrṇṇāṅ wīra mati lumah ri wāhana-nya ||

245.

mangkā māti tēkap i sang narāryya Bhīma
Citrāyuddha Jaya Susena Cārucitra |
rwekang Durjaya Jaya Citra Citrasena
Citrākshā sirang Upacitra Citradharmma ||

246.

mwang Çatruñjaya Çaramārgga Dīrgghanetra
len Çatruṁsaha Suwikarṇṇa Rodrakarmma |
lāwan Dussaha saha Durwimocanāk(h)ya
dyah Durmmāsana saha Durmmadātiçūra ||

247.

nā tang Korawa mati de sang āryya Bhīma
lāwan sārathi gajatunggangan makunḍah |
ndah mangkā mati tēkap āryya Wṛshṇiawangça
marmma-nyang musuh alilang larut wiçāta ||

248.

ngkā Bhūrīçrawan umasō masinghanāda
tan-lyan Satyaki dinunung nirān tumandang ||
tēkwān garwwa-nira maçabda tan-panampar
dhik tah Satyaki mati ko wuwus-nirācor ||

249.

bwat Bhūrīçrawa tija bhāgya kon kapanggih
ling sang Wṛshṇikula mayat laras-nirāgōṅg |
sang Bhūrīçrawa mamanah tēlas linaksha
tan-dwa syuh ratha nira kārwa len turangga ||

250.

ndah yekān paḍa tumēḍun sakeng rathābhrā
 kapwākrak mamawa gadā mapatrayuddha |
 heman ḍaṇḍa-nira parēng tikēl katanggul
 kapwāprēp sira wēkasan sarodra tañjrih ||

251.

ndan sor Satyaki katibā tēlas karēnggut
 de Bhūrīḥrawa dīnēḍēl gīgir-nirāgrah |
 tambis grīwa-nira tibāna candrahāsa
 nistejān inumanuman lumud nininda ||

252.

ngkā Kṛshṇān wulat atēhēr makon ri Pārtha
 manglakshe tangan-i lagāryya Wṛshṇi rota |
 ngkā Bhūrīḥrawa pinanah tugēl ri bāhu
 de sang Pārtha karaṇa Satyaki-npatinggal ||

253.

ngkā Bhūrīḥrawa cumacad sang Arjjuneng prang
 duṣṭāpakrama parac(h)idra ling-nirojar |
 mojar Phalguṇa kita Korawā tinūt-ku
 ngūnī līṇa-ning Abhimanyu tan-pracūra ||

254.

yekān ḥighra Ḣinisutāngadēg sarosha
 māmbil sañjata-nira sang Mangekabhāma |
 tan-wyarthān winalēsakēn ḍawuh ri tēnggēk
 ngkā Bhūrīḥrawa karuṇān pējah dīnīna ||

ONTLEDING.

212.

Nāhan, zóó, slaat doorgaans op iets wat vooraf gaat en beantwoordt geheel aan Skr. iti. Het wisselt, naar behoefte der versmaat, af met nahan. Een bijvorm is nā, bijv. nā ling-nirang Kurupati, 31; 32; nā hetu = Skr. iti hetos, daarom; waar de versmaat het vereischt, ook na; bijv. na wuwus-ira, 35; na hetu, 73. Soms vindt men pleonastisch 't inlandsche en Skr. woord verbonden; bijv. iti nā wuwus R., «zoo sprak R.», 351; 358. Nihan, zóó, wijst op hetgeen volgt, bijv. 480; doch niet altoos; het is dikwijls een woord dat meer nadruk heeft dan nahan; nihaniki «hierom nu, dit is het waarom», 38, wijst op iets wat voorafgaat. Nihan laat zich

meermalen vertalen met «ziehier», Fransch «voici!»; bijv. ni han çatrunta, 428. Een kortere vorm van ni han (nian) schijnt nya in nya sahur naranātha, «dit was 't antwoord van den vorst», 573. — Kapwa bet. hetzelfde als paḍa; ten bewijze dat kapwa in niets anders van paḍa verschilt dan dat het laatste uit twee korte lettergrepen bestaat, en 't eerste uit eene lange en eene korte, strekke 505, waar we lezen:

nā ling dwijāṅga paḍa-rodra sirāwirodha

kapwātiçūra winuwus paḍa Rudramūrtti |

D. i. «zoo sprak de Brahmanentelg (Açwatthāman). Beide even grimmig (of: met gelijke grimmigheid) twistten zij (Açwatthāman en Çalya); beide even vermaard als zeer dapper, beide evenveel gelijkende op den god des verderfs.» In 372 vindt men als variant voor kapwa dan ook kārwa, in āpan kapwa (var. kārwa) wiçesha. Als middel om «alle» of een meervoud uit te drukken komt het even vaak voor als 't Jav. paḍa en sami; bijv. kapwāhōmhōm, 108; kapwāṅgadëg, 117. — Añjalī is añjali + voorzetsel i.

213.

Ngkān of, even gewoon, ngkā, komt in 't gebruik overeen met Jav. m o n g k a, Mal. m a k a. Klaarblijkelijk zijn de laatste de verlengde vormen van ngkā. Ook m a n g k ā komt voor in den zin van ngkā «en toen» bijv. 95; ook is m a n g k ā = m a n g k a n a, zoo; bijv. h a y w a m a n g k ā! = skr. maivam! «niet aldus!», 280; 493; en in verbindingen als sampun m a n g k ā = s a m p u n m a n g k a n a, 104; 108. Ngkān met sluitenden neusklank vind ik inzonderheid vóór eene l, r, m, p, doch een vaste regel is het niet, en de HSS. wijken in dit geval hier en daar van elkaar af. — Rakwā = rakwa en rakwan schijnt eigenlijk «mèt, gelijk, evenzoo» te beteekenen; het is naar Jav. uitspraak vervormd tot rēko, in bet. = m a n g k o en m a n g k e; een andere vervorming, zoo niet een oude bijvorm, is 't Jav. dichterl. rēkya, rēke, terwijl Mal. arkiyan te vergelijken is met rakwan. Meermalen valt rakwa in den zin van «gelijkelijk» met paḍa samen; vgl. (mijn) Kawi-Studiën, 1871, bl. 77. — Açarīra = maçarīra beantwoordt aan Skr. çarīrin en is te vertalen met «in levenden lijve, in zichtbare gestalte». Çarīra wordt in 't Kawi volkomen synoniem gebruikt met rūpa, «voorkomen, uiterlijke gedaante»; zoodat angçarīra bet. «een voorkomen aannemen, een gelaat toonen»; bijv. angçarīra (v. l. aça-rīra) s u m a p u t, «een somber gelaat krijgen», 505. — Māstwākēn, wegens de maat voor māstwākēn, beamen, sanctioneeren, zijn fiat schenken, bevestigen»; māstwākēn (Hs. verkeerdelijk mastwakēn), 96; passief i n a s t w a k ē n, 4; 172. — Pējaha is de conjunctief die gewoonlijk staat na woorden, die een wensch, bevel en dgl. uitdrukken. — Ndan,

ndān, en zonder sluitenden neusklank nda, ook wel ndah, is «en, doch», soms in onze taal nauwelijks vertaalbaar. Het is zeker wel 't Mal. dan, wordt echter, zoover ik weet slechts als zinverbindend woord gebruikt. Ndā-ndā is z. v. a. kijk! daar! ndāndā murub 460; z. v. a. hoor, hoor! 546. — Çastra; 't Hs. spelt sāstra. — Ling nirāstra, «het wapen werd genoemd, heette», eig. «'t genoemd zijn van 't wapen»; zoo ook Konteya ling nira, «Kaunteya heette hij», 89. Ling is «rede», zoowel 't gesprokene als 't gedachte, dus geheel 't Grieksche λόγος en ons «rede»; het is daarom dikwijls te vertalen met «gedachte, meening», *sententia*; bijv. 303; 306; salingmu, «naar uw zin», 472. Het is ook de sententie, 't gevoelen dat men bij eene beraadslaging uitbrengt; bijv. 110; 179. Angling «als zijn gevoelen te kennen geven», Lat. *censeo*; a. sang Bhīma 139.

214.

Nirān hier onnoodig met lange ā, dewijl de lettergreep ran toch lang is wegens de volgende t. Daarentegen wordt nirān door de maat geeischt, bijv. in sukū nirān in abhiwāda, 124: ook in 171 e. e. De genasaleerde vormen niran, nirān (en iran, irān) staan inzonderheid vóór klinkers, l, p, s, m, t. De andere met neusklank gesloten vormen nirang en zoo noodig, nīrāng, staat dikwijls vóór k, ç, w, maar ook wel eens voor andere letters, bijv. pitutur-nirang (of nīrāng) Çakuni, 492; gatinirang Çalya, 507; e. e. — Anpaçabda bet. hetzelfde als maçabda, açaabda, spreken. Of de verklaring van dien vorm beproefd in Kawist. 53, juist is, moge betwijfeld worden; 't feit dat het voorvoegsel ma vervangen wordt door anpa, en na een klinker ook npa, zonder dat de beteekenis in 't minste of geringste verandert, is onbetwistbaar; evenzoo mag mang vervangen worden door anpang en, naar gelang van omstandigheden, npang. Hier enkele voorbeelden: anpaçabda, 83; 123; 214; anpojar = mojar = ojar (d. i. a + ujar) in samangka npojar Bāyusuta, 437; ngkānpojar Karṇṇa, 411; e. e. Voorbeelden van anpang, npang = mang: in nāling nirang Kurupati-npangucapri Kṛshṇa, 31; vgl. ikaling nira mangucapi sang Suyodhana, 179; voorts ndin ngwang tan guywa dentānpangucap amuburā çatru, «hoe zoude iker niet over glimlachen dat gij zegt den vijand te zullen verdelgen?», 414; anpangastuti = mangastuti in satatānpangastuti sirājayajaya, «aanhoudend riep hij lovende zegel zegel», 382. Van santwa komt zoowel manantwa, «toeroepende, toesprekende, aansprekende», als het in zin gelijke anpanantwa; bijv. yekānpantwa Kurunātha, 30; niet onderscheiden in beteekenis is anantwa = manantwa, bijv. humung anantwa, «hij riep luide toe», 302. Meer voor-

beelden te geven zal wel overbodig wezen, te meer daar ze passim voorkomen.

215—230.

Tusschen diwasa en tatas is een onecht stuk in een soort van Kawi Miring ingeschoven; zie de Aanteekeningen. — Makāla rātri schijnt letterlijk te beteekenen: (het) «heeft tot tijd den nacht», dat is met andere woorden: de nacht is de tijd (er van). Wij zeggen «iets heeft plaats», in 't Kawi echter «iets heeft tijd»; akāla = makāla is «op 't gegeven oogenblik is er, er heeft plaats»; bijv. tēkwan akālarērēb-rērēbadulur angin saha gandhaumar, «mèt viel op dat oogenblik een zacht regentje vergezeld van wind», 62. — Lunghā, lunghāng, bet. «verder gevorderd, later geworden»; l. diwasa z. v. a. «werd later op den dag», of «bij verder gevorderde ure», hetgeen op hetzelfde neerkomt mits men «dag» opvatte in den zin van tijd die begint met 12 uur 's nachts. Andere voorbeelden, o. a. ndā lunghāwēngi, «dan de nacht verstreek, het werd laat in den nacht», 55; zoo ook lunghāng rātri madan sirārahup açoca para-ratu «de nacht verstreken zijnde, maakten de vorsten zich gereed enz.», 401. Het woord zal wel niets anders anders zijn dan Jav. lungā, weggaan, vertrekken, (ook afgaan, van een pijl); vgl. ons *ga vort!* en 't Hoogd. *fortgehn* met ons «voortgaan»; alle beteekenissen van lunghā vindt men ook vereenigd in 't Skr. prayāti; dus lunghā diwasa is in 't Skr. prayāti divase; en lunghāng wēngi 't Skr. = prayātāyām rātrau; evenzoo Kawi: yan lunghā ripu «als de vijanden weg waren», 239 = Skr. prayāteshu ripushu; voorts l. hrū, «de pijl ging af (vloog weg)», 336. Tan-lunghā bet. «zonder dralen», Skr. naciram, 72; kalunghā-lunghā, «van lieverlede, allengskens, ten langen leste»; k. wṛtta katēka, «ten lange leste kwam de tijding over», 507. — Madulur (= adulur) mwan g is eene andere constructie dan madulur (= adulur) tēkap; 't eerste zou men des noods kunnen vertalen «medegaande met» en 't laatste «vergezeld van», doch beide constructies drukken hetzelfde uit. Eene derde constructie is madulur (adulur)-Kṛshṇa, eig. «K. tot gezel hebbende», d. i. «met K., vergezeld van Kṛshṇa». In de eerste constructie zou ik madulur een bijwoord noemen; in de laatste vormt dulur-Kṛshṇa eene samenkoppeling, zooals bijv. in makēm ul-putih, waar ma (of a) bij 't samengekoppelde kēm ul-putih «witte sluier» behoort, en niet alleen bij kēm ul. Wat madulur tēkap ing Kṛshṇa betreft, dat beantwoordt aan een Skr. Kṛshṇena sahita; doch adulur angin aan een possessieve samenstelling vātasahāya. Geheel en al bijwoord in den zin van «tegelijk met, tevens» is adulur, bijv. 99; 328. — Tan-imba, «onvergelijkelijk, zijns gelijke niet hebbende», is de vertaling van 't Skr.

aprameya, zoo gewoon in den stijl der heldendichten. — Çatānika; 't HS. heeft °ka tegen de maat; aan de sluitende klinkers *a, i, u* wordt een neusklank, gewoonlijk *n*, soms *ng* toegevoegd overal waar de maat zulks vereischt of de welluidendheid bevorderd wordt, bijv. Kṛṣṇan umara, 18; Kṛṣṇan sḍḍḅṅg enz., 36. Dikwijls wordt in stede van *an* geschreven ān, zelfs onnoodigerwijze, bijv. Kṛṣṇān lāghawa tumḍḍun, «K. steeg met behendigheid (of: gezwind) af», 158; zie ook 252; 20; 68. Voorbeelden van ān, ān, vooral bij eigennamen, komen schier op elke bladzijde voor; prabhun in stede van prabhu, Heer, Vorst, bijv. sang prabhun lumumpat, 242; sang prabhun inabhisheka, 507. Een voorbeeld van in voor *i* levert o. a. Satyakin duk pramatta, 273. Met opzet heb ik Skr. woorden gekozen om des te beter te doen uitkomen dat de toevoeging van den neusklank hoegenaamd niets verandert aan de beteekenis, en dat men in 't Kawi van zoo'n nasaal nog veel ruimer gebruik maakt dan in 't Grieksch en in 't Oud-indisch der Weda's; naar verkiezing mag men in 't Grieksch, vooral der dichters, ἐόν or ἐόντι, e. dgl. bezigen, maar niet τον voor το, of ταν voor τα, enz. De verbastering van Skr. Çatānika tot Çatānika is toe te schrijven aan den klemtoon die in 't Skr. woord op de derde van achteren valt.

231.

Makrama of akrama bet. zoowel «in volgorde», als «met, volgens orde»; hier is het bijwoordelijk: «naar behooren, behoorlijk»; in 't Skr. zegt men daarvoor kramaṇa, kramāt. Kṣmit is niet juist «nachtwach», zooals gemeenlijk in 't Jav., maar «wacht» in 't algemeen; kumṣmit ri(=i) «uit zich zelf een wacht vormende voor», d. i. passen op, bewaken; pakṣmit, bewaking, 309; mangṣmit, hoeden, 555; het is de vertaling van Skr. rakshā. — Nghing, bet. gewoonlijk «slechts»; hier evenwel «maar»; vgl. Hoogd. *nur*, Eng. *but*.

232.

Çighran = çighra; vóór de *p* zijn de nasale uitgangen zeer in zwang; om de maat was de toevoeging hier overbodig. Naast çighran vindt men even vaak çighrān, bijv. çighrān tḥka (ander HS. çighran), 82; çighran (v. l. çighrān) sumūngakḥn, 28; çighrān wijil nira 84; çighraṇ ḍatḅṅg, 27, in welk geval de dentale *n* overgegaan is in de linguale wegens de volgende linguale letter.

Sḥk wisselt af met sḥk, niet alleen in gevallen waar men aan willekeur van afschrijvers zou mogen denken, maar ook op plaatsen waar de maat uitwijst welken vorm de dichter gebruikt heeft. Het beteekent «dicht, dik», bijv. pḥtḅṅg sḥk, «dichte, dikke duisternis» 557; dicht op één, sḥk pḥ-

n uh, 95; in grooten getale, 111; ook subst. sĕk sañjāta, «groote menigte van wapens», 514. Ook in samenstellingen als sōk-ṭika (v. l. sĕk-), «dicht met stekels bezet»; ketakī s.-ṭ., 49. Het Jav. sok in den zin van «dikwerf, dikwijls» is natuurlijk 't zelfde woord, doch in den zin van «soms» of «sommige» heeft het Kawi saka; bijv. aneka tĕkap ing wibhāga (d. i. legerdivisies), hana yan sasenādulur, hanan saka sapangti, len sapṛtanā, sagulmenasō, enz., 128; doch saka salaksha koṭi, «misschien wel een l. k.», 407. Verwant met saka is sak in sing sak a pagut, «die soms (d. i. zoovele als, al wie) den schok beantwoordden», 418; kadang-nya sing sak aparĕk, z. v. a., «zijne verwanten voor zooverre ze tegenwoordig waren», 268. — Makātmaraksha Çalya, «Ç. tot eigen hoeder hebbende»; de passieve constr. ware pinakaraksha Ç. Het woord ātma, «eigen», is overtollig; anggaraksha in den vorigen regel zal wel een synoniem zijn van ātmaraksha, want de woorden voor lijf (vgl. Jav. piyambak, enz.) worden voor «zijn eigen», zelfs voor «hij, zij» gebezigd; niet aldus in 't klassiek Skr. Anggaraksha K., letterlijk: «haar (der slagorde) eigen hoeder, Karṇa», d. i. «die gedekt werd door K.»; vgl. in de volgende strophe agra sang dwijendra, «aanvoerder, de Brahmaan», d. i. waarover de Br. 't bevel voerde.

233.

Unggwan nrpati J., eig. «plaats van vorst J.», anders: «(daar) bevond zich vorst J.»; het Skr. woord voor unggwan is sthāna, dat we twee regels verder aantreffen. Daar unggwan een bijvorm is van wat in 't Jav. ĕnggon, anggon luidt, zoo blijkt dat in 't taalgevoel der Javanen unggwan, ĕnggon een substantief is; ook is het duidelijk dat het woord een afgeleid substantief is, en niet een stamvorm. — Jayadrathān (beter °than), wegens de maat voor Jayadratha. — Nyāng of nyang, wegens de maat voor nya; de nasale vorm luidt even dikwijls nyān, nyan; zeldzamer treft men nyā aan, bijv. atus-nyā yodha, 150; tusschen nyā en nyan, of algemeener uitgedrukt: tusschen den langen klinker en den korten door nasaal gevolgden klinker, maakt de Javaan geen onderscheid; Skr. cūḍa klinkt bij hem als cuṇḍa; ketakī als kintakī; mātra als mantra (later māntara, montrā). Te vergelijken met montra, mongsā, e. dgl., die bepaaldelijk zich uit mantra (Skr. mātra), mangsa (Skr. māsa) ontwikkeld hebben zoo goed als wongsā uit vaṃṇa; e. dgl., is nyān, nyāng, rekking van nyan, nyang. Er is geen bewijs dat de dichter die gerekte vormen gebruikt heeft, want nergens volgt bij hem een woord met een klinker beginnende. Doch er bestaat geen redelijke twijfel of die gerekte uitspraak bestond reeds, zooals we uit de analogie met

irān, nirān, vóór klinkers, moeten opmaken. — Çakaṭa-gēlar is eene hybridische samenstelling volgens de wetten van 't Skr. taaleigen, niettegenstaande een der bestanddeelen dersamenstelling een inlandsch woord is.

234.

Samantarāja, verbasterd uit Skr. sāmantarāja, vazal, leenvorst. — Lumrā, ook wel lumrah en lumrāṅg bet. «zich verspreiden», bijv. van 't licht, 't geluid, de duisternis, enz. Het Jav. wis lumrah, «algemeen gebruikelijk», bet. duseigenlijk: wat zich verbreid heeft, algemeen geworden is; vandaar 't bijgevoegde wis. Ziehier eenige voorbeelden: lumrā ḡabda, «'t geluid verspreidt zich», 237; ḡarawara lumrā ring tawang, 155; sūryya lumreng ayun, 323; l. prabhā-nya, 416; lumrāṅg limut, 44; lumrah (v. l. lumrāṅg) rātri, 53; enz. Het verklaart zich van zelf dat dikwerf als nadere bepaling 't woord wrā, «naar alle kanten», bij lumrā staat; zoo hier, en in 95, e. e. — Wrā heeft naast zich urā, 't welk men voor den ouderen vorm houden moet, waaruit zich wra = Jav. bra ontwikkeld heeft. — Angasut schijnt hier te bet. «dooreenschuiven, krielen»; vgl. Jav. kasut; in 577 wordt gezegd larwalarwan a. kutug ing apuy, «de witte mieren scharrelen zoo lang tot dat ze in 't vuur terecht komen.» — Asamūha of masamūha, in menigte, te gader. — Maprameya is hier «ontelbaar»; ma en a zijn in het taalgevoel zóó volkomen één in beteekenis, dat men zelfs het Skr. a, in weêrwil van de geheel verschillende beteekenis, dacht te mogen vervangen door ma. Op gelijke wijze is Skr. aneka vervormd tot maneka. — Manggēh bet. «vast, dat», eene bijwoord. uitdr. die zich vertalen laat met «vast wel; men kan er op aan, dat»; zoo ook tuhu yan; vgl. 't Grieksche *δηλονότι*; en singgi h yan, «zekerlijk, bepaaldelijk». — Tēka, als voorzetsel «tot», d. i. wel zooveel als. — Yojanā = yojanan, wegens de maat gebezigde Kawische bijvorm van Skr. yojana. — Lēbanya; de lezing is onzeker; een Jav. afschrift heeft bēlah-nya; er moet een woord staan dat «diepte, breedte» uitdrukt, zooveel is duidelijk, doch welk woord? Vermoedelijk lēban-nya. — Pira is niet alleen een vragend maar ook een onbepaald telwoord; het bet. zoowel «hoeveel», Lat. *quot*, als «eenige, ettelijke, Lat. *aliquot*»; vgl. (mijn) Kawi-Studiën, 126. — Kunang of kunēṅg bet. «voorts, verder» en «nog meer»; pira kunang ta, «ettelijke meer nog»; ook zegt men in denzelfden zin pira ta kunang, bijv. p. t. k. suwe, «nog eenigen tijd langer», 302; 272; ook wel zonder ta, bijv. pirang dina kunēṅg lawas Kuru-kulālawan Pāṇḍawa, «nog eenige (d. i. weinige) dagen lang kampten de Kaurawa's en Pāṇḍawa's», 129.

235.

Tiniru, «wordt nagedaan», bijv. 148; en ook: «wordt evenzoo gedaan»,

gelijk hier. — *Rumehanāṅg* of *rumehanang*, is de nasale bijvorm van *rumehana*, conjunctief van *rumeh-i*, «'t bestuur voeren over, regelen, ordenen». Na *kon* en verwante woorden waarin 't begrip van gelasten, bevelen, vermanen, verzoeken, enz. ligt, volgt de conjunctief waar wij in onze taal den infinitief met *te* bezigen. — *Ndan*, staat hier aan 't einde van 't vers, ik heb het nergens elders zóó gevonden. — *Masangk(h)-ya* is óf vervorming van Skr. *asangkhyā*, «talloos» (vgl. 234, bij *ma-prameya*), óf verkeerde spelling voor *masangkhyā*, «in getale, tellend».

236.

Pinaka tēnggëk, «strekt als, fungeert als hals, is de hals»; vgl. *Kawi-Stud.* 110, vgg. — *Anggakāra* bet. sterk,forsch, manhaftig; meermalen kenschetst het den forsch en onwrikbaren *Bhīma*; bijv. *Bhīma çūrang-gakāra*, 97; *sang Bāyusutānggakāra juga*, 181. Van *Karṇa* wordt het gezegd in 419; van *Ghaṭotkaca* 307; enz. — *Tāttan-dwan*, eig. zonder tusschenpoos, d.i. onmiddellijk daarop. Men zegt ook *tātan-dwa*, bijv. 174; 274. Denzelfden zin heeft het telkens voorkomende *tan-dwan* of *tan-dwān*, in 78; 242; 273, enz., en *tan-dwa*, 186; 324; 578. De gewone bijvorm zonder nasaal is *tan-dwa*, 26; 129; 138; 249; 291; e. e. *Dwan* bet. een tusschenpoos; *dwandwan*, een poosje; *dwandwan ngūnī*, een korte poos geleden, onlangs, 562. *Tan-dwa*, *tandwan* in 't Skr. vertaald is *anantaram*, terwijl *tātandwa*, *tātandwan* beantwoordt aan 't iets sterkere *samanantaram*. Als een verbastering van dit laatste Skr. woord beschouw ik 't *Kawī samantara*, bijv. 17; 22; het beteekent althans hetzelfde. — *Wadwā* = *wadwan*, nasale bijvorm van *wadwa*, Skr. *badva*, troep. — *Awarūthinī* is een vervorming van Skr. *varūthinī*, legerkorps. Men ziet dat de neiging eene *a* als nietsbeteekenend voorvoegsel te gebruiken, reeds oud is; analoog aan *awar.*, is *Awangga*, voor en naast *Wangga*; bijv. *Awangganātha*, «Heer van Angga-land», 303; *Awanggapati*, 287; *Awanggādhīpa*, 281. Hoe die voorgevoegde *a* in 't Jav. heeft voortgewoekerd, is bekend.

237.

Tëkwan is hier bijwoord; dus «met, tevens». Dikwijls komt het ook als voegwoord voor, in den zin van «met, en, en ook», en in dien van «vermits», en van «door middel van, door, wegens». In verbindingen als *atakut tëkwan wīra Ghaṭotkaca*, 132, moet men het in onze taal weergeven met «ze hadden schrik voor held Gh.», maar op zich zelve geeft *tëkwan*, toch ook hier de reden, de aanleiding, te kennen. — *Sī* vóór namen van zaken en dieren stempelt deze, als het ware, tot personen; het geeft dan te kennen dat men voor die zaken en dieren zulk een gevoel van teederheid

koestert als de mensch anders slechts voor zijns gelijken heeft; een dergelijk gevoel vindt men bij zeelieden voor hun schip, bij lieden van allerlei slag voor hun huisdieren, enz. In onze taal uit zich de teederheid voor zaken en dieren door een ander middel, namelijk door het toepassen van verkleinwoordjes. Vgl. over si ook V. d. Tuuk, Tobasche Spr. bl. 256, en Roorda Jav. Wdb., onder si; alwaar het deminutieve karakter van si terecht, maar onvolledig, vermeld staat. Het kleine is veel vaker iets liefs, dan iets gerings; een *kleinood* is geen ding waaraan de mensch in den regel weinig hecht, noch in 't Westen, noch in 't Oosten. — Ç a n g k h a is een Triton-hoorn, en niet een g o n g, noch een b ĕ n d e, zooals de Javanen zich verbeelden. — W ě k i beantwoordt in bet. aan het Skr. ā k u l a, v y ā k u l a, «opgehoopt vol» en «alles door een, verward»; p ĕ n u h w ě k i, 114, is z. v. a. stampvol, propvol; w ě k ī n g d i g a n t a r ā l a zou men hier kunnen vertalen: «dicht op één weërgalmende in alle windstreken». In 't Jav. is de bet. «verward, verlegen» nog overgebleven in k a w ě k e n. Ten bewijze dat w ě k i met p ĕ n u h zinverwant is, kan ook deze plaats strekken: p a ð ā n g l ĕ p a s a k ĕ n w a r ā s t r a p ĕ n u h i n g l a n g i t, 584.

238.

M a n g s ö (= a n g s ö) m a r a, «rukte voort». M a r a, of m a r a n, is in alle opzichten een synoniem van Jav. l a j ĕ n g, b a ĩ j u r; van daar dat het zoo dikwerf gebezigd wordt in een nazin in de bet. van d a n, *ḑiṭa*; over 't gebruik van m a r a, m a r a n als «dan», heb ik reeds gesproken in (mijn) Kawi-Stud. 65 en 66, doch de begripsovergangen zijn daar ter plaatse niet juist verklaard. — Ç ĩ r ṇ ṇ ā n g, was als bijvorm van ç ĩ r ṇ ṇ a hier geheel onnoodig, omdat de lettergreep toch lang is door stelling; een afschrift uit Java heeft dan ook den vorm zonder neusklank. — M a k a s u l i k versta ik niet; zoo s u l i k = Jav. s u l ě k is, kan m a k a s u l i k bet. «het beklemd, benard hebbende». — S a k o s i k, voor s a k a en o s i k, hetgeen eigenlijk s a k ā u s i k moest opleveren, doch de ā u was reeds lang vóór den tijd van ons gedicht in o overgegaan, blijkens de oudste oorkonden; s a k a, «sommige» of «voor een deel»; o s i k, in verwarring, beroëring; zoo ook 418; 445; vgl. Kawi-Stud. 90. — A w r ě g; de Hs. schrijven gewoonlijk ā w r ě g, om uit te drukken dat de a prosodisch lang is; het is evenwel verkeerd r ě voor een klinker te houden, al wordt zij geschreven als de Skr. klinker r; voor 't Kawi is r eene valsche schrijfwijze voor r ě, d. i. medeklinker r + klinker ě; vóór de twee medeklinkers w r is elke van nature korte klinker prosodisch lang. A w r ě g bet. «slaet op de vlucht»; w r ě g zelf laat zich herleiden tot u + r ě g, waaruit 't Jav. o r ě g (d. i. a + u r ě g); met w r ě g te vergel. Jav. b ě r ě g; vgl. u r ā, w r ā met Jav. b r a. Een andere afleiding

van rĕg is grĕg, gĕrĕg, van waar gin rĕg opgejaagd, opgedreven, 418, 424; 445; tinūt gin rĕg, «achterna gejaagd», 479; vgl. Jav. gĕrĕg. Eene derde afleiding is Jav. sĕrĕg. Naast grĕg vindt men grĕk, en zelfs grak, en zoo beantwoordt ook kasrĕk (v.l. kasrak en kasrĕg), «achternagezeten», 422 en 560, aan Jav. kasĕrĕg. — Sang Windādi-nika, «Winda 't hoofd van hen»; naar ons taaleigen: «met Winda aan hun hoofd».

239.

Lilā, «tooverspel, wondermacht»; eig. is lilā in 't algemeen «spel», maar het wordt ook in den bijzonderen zin van māyā gebruikt, omdat volgens de Indiërs de wereld der verschijnselen, de māyā, door den Schepper als bij spel, zonder moeite, in 't leven is geroepen. — Ćobha, of beter Ćobhā, is eig. «blijk, vertooning», doch in 't Kawi wordt het hier als zoogenaamd werkwoord gebezigd in den zin van «blijkt». Uit Ćobhā, «blijk, proef», is ontstaan Jav. coba, proefje, proef, ģoba, probeeren. — Tekān d. i. ta + ikān, onnoodigerwijze voor tekan, nasalen bijvorm van teka, alstoen. — Wway is een andere spelling voor wwai; verkeerd is wwe, 443 en 452; in 't Jav. natuurlijk we; in 't Maleisch is 't oude ai bewaard, bijv. in gawai, lain, air, enz. — Ramyān, HS. rāmyān, met onnoodige rekking voor rāmyan, nasalen bijvorm van rāmya, beter ramya, Skr. rāmya. De lange ā vóór eene m met volgenden medeklinker schijnt niets anders dan een middel om eenen helderen a-klank uit te drukken, want de korte a dient meermalen als ě, bijv. men vindt kambang voor kĕmbang; zulk eene korte a nu = ě wisselt in de HSS. niet af met ā. Ramya of ramyan of ramyang bet. als adjectief «genoegelijk, aangenaam, blijde», enz.; bijv. rāmya munggwingswaweĉma is z. v. a. «blijde dat hij thuis was», 108; rāmyang wīra sa-Pāṇḍawānāyub, «vroolijk vierden de helden der Pāṇḍawa's feest», 172; rāmyan pangdyus-ira kudā is eig. «naar hartelust (of: genoegelijk) was het zich verfrisschen van de paarden», d. i. «waren blijde zich te verfrisschen, naar hartelust verfrischten zij zich»; want hoewel pangdyus eigenlijk een substantief is, gaat het met een volgenden genitief verbonden, geheel over in den zin van een werkwoord. Van daar dat men bijv. zegt: wōr-nyālon kadi mandamāruta, «zij zweefden gelijk een zachte wind», en niet kadi ning mandamāruta; vgl. Kawi-Stud. 88. Het voornamen ira wordt hier van paarden ook gezegd, omdat ze van Kṛshṇa zijn. — Kudā = kudan, bijvorm van kuda, of te scheiden in kuda en atĕhĕr, 't welk ook voorkomt 123; 252; 301; 305. Tusschen atĕhĕr en tĕhĕr is er geen verschil van betekenis. — Marāryyan = arāryyan, «uitrusten, halthouden»; Jav. leren:

240.

Prāptāṅg (prāptang), wegens de maat voor prāpta. In 281 komt prāptā mungsuh voor; het koneven goed prāptan m. wezen, en dat zal waarschijnlijk wel 't oorspronkelijke zijn, want juist voor eene *m* is de toegevoegde neusklank zeer gewoon. — Mangāladeça van kāladeça, «de (juiste) tijd en de plaats»; het schijnt te bet. «dien stond en die plaats de rechte, de geschikte achten», doch ik heb het elders nog niet ontmoet. — Nton is de gewone vorm van 't Jav. ton, en bet. «ziende», of nauwkeuriger het Grieksche ἰδών; in 't Jav. is nton bewaard in pinton, d. i. pi + nton. — Səḍəṅg salilā, «op 't oogenblik na het tooverspel», d. i. juist na afloop van 't tooverspel. Sampun pūrṇa, «geheel volledig, gansch klaar». — Lėkas, «handeling, verrichting, beweging, poging»; het is volkomen synoniem dus met den en don, uit de Javaansche dichtertaal bekend, ook daar waar deze laatste zoogenaamde hulpwoorden zijn. Lėkasan bet. «dat wat in 't werk gesteld wordt, middelen», bijv. wruh i salėkasan ing bañcana, 284. — Angrėḡəp (en slecht gespeld: āngrėḡəp) is «vasthoudende met de hand, in de hand vattende», en «sterkende, steunende, troostende», bijv. a. alara, 34; rinėḡəp, «ter hand genomen, gepakt», bijv. astra, 476; ook «aangepakt, ter hand genomen», d. i. «aan-gevangen», 401; rėḡəpən «worde ter hand genomen»; r. astrangkwa, 335; rumėḡəp, «zelf ter hand nemen»; r. hrū-nira, 453; r. çara, 458; ook r. ri cakra, 258.

241.

Tantahən-twas, ongeduldig in zijn hart; het is eene samengestelde uitdrukking, naar 't model der possessieve samenstellingen van 't Skr., uit tantahən en twas; tantahən samengesteld uit taṇ en tahən, 't uithouden, geduld; atahən = matahən is «vastberaden», 559; geduldig, duldende, 585; tantahən-twas vertolkt het in de heldendichten zoo vaak voorkomende Skr. a marshaṇa. Een geheel ander woord schijnt tahən, «boom, hout», bijv. pāṅg nikang tahən, 11; 512. — Sarwwan, nasale bijvorm van sarwwa, wegens de maat. — Akawacā = makawaca, «gepantserd, met pantser»; sampun a. «met pantser uitgerust geworden»; de gerekte slotletter staat wederom gelijk met den nasalen bijvorm an. — Paweh, «wat gegeven werd»; p. dwijendra is hier, naar ons taaleigen: het welk de groote Brahmaan hem overgaf, aangaf; vgl. Aanteek. — Wyarthā, ter wille der versmaat, voor wyartha, «zonder uitwerking, 't doel missend». — Mangėne ri Hastinendra, «den vorst van H. rakende, treffende», met pleonastisch ri, daar mangėne reeds i = ri bevat, en een transitieve vorm is uit kėna, getroffen, geraakt; hetzelfde als mangėne is angėne, 469. Het passief van angėne, mangėne is kakė-

nan, 577. Een nasale bijvorm van *kēna* is *kēnang*, geraakt, gewond, 266. — *Tēkeng* is hier «met»; zoo ook *tēke* in 406.

243.

Tumutur mwan, «gezamenlijk met»; vgl. hetgeen opgemerkt is aangaande *madulur mwan* in 230. — *Aswī*, «met aandrang, dringend, vleierend»; zoo ook *ling nirāswī*, 90. *Swī* schijnt vooral eenen zachten aandrang uit te drukken, bijv. *sinwī kinon* z. v. a. «werd met zachten aandrang aangemaand», 85.

244.

*Moli*h «in zijn macht krijgen», d. i. hier «aan zich onderwerpen, overwinnen». — *Gaḥan*; de zin van dit woord is mij onbekend; in 339 wordt het gezegd van een pijl of schicht: *çara tejomaya gahan*. Vermoedelijk bet. het dus «vurig». — *Toyasandha*, synoniem van *Jalasandha*. — *Ambisakya* is geen woord; het berust op misverstand des dichters; zie Aant. — *Kīrṇṇāṅ* (*kīrṇṇang*), nasale bijvorm van *kīrṇṇa*, «verspreid liggende, als gezaaid liggende»; beter gespeld *kīrṇṇang* in 177: *kīrṇṇang yodha*.

245. 246.

Citrāyuddha, een fout des dichters; de naam luidt *Citrāyudha*. Aangaande de overige eigennamen, waarin de dichter nog een paar flaters begaan heeft, zie Aant. — *Citrākshā* = *Citrāksha*n, Kawi-bijvorm van *Citrāksha*. — *Çatruṁsaha* is eene conjectuur van mij, voor *Çatrusyaha*.

247.

Makuṇḍah «neêrtuimelen, in 't stof bijten»; bijv. *kapati wimūrcchitarīṅ lēmah makuṇḍah*, 198. — *Marmma-nyang*, of *marmmanyan* = *m.-nyan*, «daarom». Uit *nyang* is 't Jav. *ning* ontstaan, wanneer het = Jav. *ne* is. — *Alilang* en *alila* bet. naar het schijnt: krachteloos, machteloos; hetzelfde als wat met een half Skr. samenstelling heet *tanpa-sāra* en *tan-sāran*; zoo bijv. wordt van een schicht gezegd: *ndan wyarthan kaditēmpuhing bañu tibeng wungkal tang astrālila*, 326; men ziet dat *alila* zinverwant moet wezen met *wyarthā*, «zonder uitwerking»; vgl. *tan-sāran pinapag* (nl. de pijlen) *ring astra pinarēng ring hrū trayātunggalan*, 324; zie ook 584. — *Wiçāta* is eene onregelmatige afleiding van Skr. *viçātayati*, uiteendrijven, verjagen, verdrijven.

248.

Bhūriçrawan, nasale bijvorm van *Bhūriçrawa*, Skr. °wāh. In 't HS. wordt steeds: *Bhūri°* met lange *i* geschreven; ten onrechte, want de lettergreep is buitendien lang en heeft niet den klemtoon. — *Tan-lyan* of

tan-len, «geen ander dan, niets anders dan». — Dinunung nirān, «wordt door hem tot voorwerp genomen»; zoo ook Çwetān dinunung nira-npamanah (= nira mamanah), 133. — Tumandang, er op losgaan, aanvallen. De geheele zinsnede luidt naar ons taaleigen: «niets anders dan S. was 't punt waarop hij zijn aanval richtte». — Tëkwan garwa-nira, «met zijne trotschheid», d. i. uit trotschheid. — Tanpanampar, bandeloos, zonder bedwang; in 't Skr. beantwoorden daaraan uddāma, eig. den band ontsprongen, en viçṅgkhala, eig. ketenloos, ontketend, nirangkuça; panampar, van tampar, bet. «iets waarmee men bindt», dus = Skr. dāman. Zeer eigenaardig wordt tan-panampar van wilde en woedende olifanten gezegd; gajah-alas göng-galak tan-panampar, 98. — Acor is mij van elders onbekend; in den samenhang zou even goed «schamper» als «zwetsend» passen.

249.

Bwat, eig. «zwaar», heeft zeer dikwijls den zin van «grootelijks, zeer»; men zegt in dien zin ook abwat. Bwat, in het Jav. geworden tot bot, moet ontstaan zijn uit wwat, en dit uit uwat of u-at; tusschen twee klinkers dient in de Polynesische talen eene *r*, zoo goed als eene *h*, als middel om de klinkers uitéén te houden of om hiaat te vermijden; dus u-at (uwat) had naast zich als bijvorm urat, hetwelk in 't Jav. overging in wrat; op gelijke wijze is wwas, Jav. wos, ontstaan uit uwas, uhas of u-as; bijvorm van dit laatste is uras, en daaruit ontwikkelde zich bras; uit u-ang, uwang = urang komt eenerzijds Kawi wwang, Jav. wong, en Kawi en Jav. uwang, alleen over in sowang (sa + uwang), anderzijds Mal. orang, en 't Jav. idang (voor irang) in edang (d. i. *a* + idang), naast ewang (*a* + iwang, quasi-Krama van uwang). — Tija moet blijkens den samenhang beteekenen «een tref»; t. bhāgya kon kapanggih, z. v. a. het is gelukkig dat ik je aantref. Vermoedelijk is tija een bijvorm van tuju. — Kon, «du», komt meermalen naast ko voor; de vocatief luidt kong! bijv. 429; 433; 477; 587. Reeds V. d. Tuuk heeft gezien dat in 't Bataksch, enz. de *ng* het teeken van den vocatief is; zie zijne Aant. op 't Leesboek, IV (1862), 121 vg. Ik voeg hierbij dat in 't Kawi niet enkel verwantschapswoorden den vocatief op *ng* vormen; ook andere woorden doen het; bijv. van Skr. kuhaka, bedrieger, schelm, luidt de Kawische vocatief kuhakang!, 429; het woord staat aan 't einde van 't vers, zoodat er van geene nasale versterking wegens de versmaat sprake kan wezen. Op zich zelf is anders ang de sterkere vorm van a, en dat men dien sterken vorm juist in den vocatief bezigde, zal wel berusten op hetzelfde beginsel, als dat in 't Skr. de vocatief in bepaalde gevallen den sterken vorm

des stams vertoont; bijv. in vocat. Agne! Vishṇo! zijn *e* en *o* de versterkte, en bepaaldelijk gegeneerde, vormen van *i* en *u*; zoo ook mag men van eigenamen op *a*, bijv. Devadatta, bij 't roepen de slot-*a* verlengen tot eene gerekte *ā* (= 3 korte *a*), dus Devadattā! In 't Bactrisch en Oudperzisch is de versterking des eindklinkers in den vocatief iets zeer gewoons; alsook in 't Gotisch en Slawisch.

250.

Mapatrayuddha bet. eigenlijk «met het mes of 't bloote lemmet vechten», van Skr. pa tra en yuddha, doch het heeft den zin aangenomen van «handgemeen worden, schermen, een tweekamp aangaan», zooals hier; daar evenwel in 't Mahābhārata bepaaldelijk van Bhūriṣrawas en Sātyaki gezegd wordt asiyuddhāya samāyātām, «ze naderden mal-kander om met het zwaard te vechten» (VII, 142, 33), is er grond om te vermoeden dat in de Oudjavaansche bron waaruit de dichter putte, mapatrayuddha in den eigenlijken zin bedoeld was. Ook in den Wiwāha, str. 88, bet. mapatrayuddha «in tweekamp gewikkeld zijn»; volgens de Balineesche overzetting: adu-prang. — Katanggul, in botsing gekomen, d. i. door den weerstuit.

251.

Tēlas kan bet. «na afloop», d. i. daarna; doch ook «nadat». Hoe hier te vertalen, hangt af van de juiste beteekenis van karēnggut, die mij onbekend is; angrēnggut in 439 is de actieve vorm er van; het eerste kan «opgetild» of «bij de haren gegrepen» beteekenen. — Tambis, «nagenoeg, op 't punt van»; soms pleonastisch met meh verbonden, bijv. 130: tambis meh sira mātya; tenzij men hier het opvatte als *genoeg*! In den zin van «genoeg!», Skr. alam!, komt tambis voor in 195: tambis māti kagunturan laga; vgl. Jav. wis! — Nistejān = nisteja, machteloos. — Inuman-uman, «gescholden, met schimpredenen overladen wordende»; angumanuman «schimpende, scheldende», 434; a. ri, «sch. op», 477. Ook mumanumaning, 427. — Lumud, eig. meegaande, meegaānde, meêdoende; bijwoordelijk «mede»; en als voegwoord «alsmede, tevens, en». Ook 't grondwoord lud wordt zoodanig gebruikt; bijv. 464; 352. Linud is «meêgesleept», 149; maar «verbonden met», Skr. anvita, anuyukta, in linud ring çaragiri, z. v. a. «bedekt met hoopen van pijlen», 421. Zoowel lud als kalud gaan over in den zin van «gevolgd van» = «vergezeld van», 465; en, bijwoordelijk, «vervolgens», en «achtereenvolgens», in 352; 476. In één woord, er ligt in die woorden 't zelfde begrip als in 't Skr. voorzetsel anu, en in ons: «volgens, na», enz. — Nininda, «gesmaald, gesmaad wordende», van Skr. nindā.

252.

Wul at is niet alleen passief, maar ook aorist; het is hier = Gr. ἰδών, Skr. dṛśh tv ā; om uit te drukken ὁρῶν, Skr. paçyan, kan het niet gebruikt worden; dan is noodig mul at. Wat in de spraakkunsten van 't Javaansch enz. *actieve* vormen genoemd worden, zijn *duratieve*; ze zijn tevens actief, maar dat zijn ook wel vormen zonder den neusklank. Derhalve de neusklank duidt niet het actief als zoodanig aan, maar 't duratief. — Manglak she zal wel uit den conjunctief manglak sh ā (en niet °ksha) + i samengesmolten zijn, want makon, akon, en zinverwante woorden vereischen in 't Kawi gewoonlijk den conjunctief bij zich. — Laga is niet alleen «kamp, strijd», maar ook «tegenpartij, tegenstander»; zoo ook in 261. Hiervan makalaga «tot wederpartij, tot tegenstander hebbende»; bijv. in 7: prang ira Pāṇḍawa makalaga Koraweçwara, «de oorlog der Pāṇḍawa's, tot hun tegenpartij hebbende den heer der Kaurawa's»; evenzoo de conjunctief makalag āṅg, 510 en 517. — Satyaki-npatinggal; het HS. leest hier npatanggal; voor de beteekenis zou ik niets weten te vergelijken dan 't Jav. tanggal, Krama-ḍusun van tunggul; zou men dus aan: «kreeg de bovenhand» kunnen denken? Ik vermoed echter dat te lezen is npatinggal, «raakte los, raakte vrij».

253.

Nirojar, uit nira en ojar; want de āu komt in 't gedicht niet voor, en reeds in de oudste ons bekende oorkonde, van 840 na Chr., is Skr. āu door o vervangen. — Korawa, met lange ā wegens de maat, of als vocatief. — Kita tinut-ku, «gij wordt door mij nagevolgd», d. i. ik volg 't door u gegeven voorbeeld. — Tan-pracūra, de beteekenis hiervan kan ik niet met zekerheid bepalen; pracūra zal wel zijn Skr. pracura, «algemeen verbreid», Lat. *frequens*; prācūrya, «'t algemeen in zwang zijn». Tan-pracūra is dus het tegendeel van Jav. wis lumrah, en wat tegen alle gewoonte is, wordt beschouwd als tegen alle recht en regel.

254.

Karuṇān, «jammerlijk»; of de uitgang ān hier eenvoudig dient om de lettergreep te verlengen en met den vóór de p geliefkoosden neusklank te voorzien, durf ik niet beslissen. Misschien bevat het 't Jav. ěn, hetzij als in wudun ěn, «met bloedzweren behebd», of om overmaat aan te duiden. — Dinīna, «beklaagd». 't Grondwoord is Skr. dīna.

VERTALING.

212. Zoo waren de woorden van Kṛshṇa tot den edelen held. Beide maakten zich gereed om hun aangezicht te wasschen en hun devotie te verrichten

en plengden een handvol water aan den Heere (Çiwa), waarna zij zich voor eene wijle in vroom gepeins verdiepten.

213. En tezelfder tijd ontving de edele held Arjuna een genadeblijk: de god Rudra zelf verscheen aldaar in levende lijve. Hij sprak zijne goedkeuring uit, dat Jayadratha op 't slagveld zou sneven, en 't werptuig (door hem geschonken) heette 't goddelijke «Wapen van Paçupati».

214. Na aldus gesproken te hebben, verdween hij. Blij te moede was de hoogaanzienlijke Arjuna en uitermate verheugd. Ras deelde hij het mede aan den edelen Kṛṣṇa, en deze, 't woord nemende, sprak: «heil zij u!»

215. 230. Het was (nog) nacht toen Kṛṣṇa en Arjuna hun onderhoud hadden, doch een poos later brak de dag aan en kwam de Zon op. Phalguna maakte zich op, in gezelschap van held Kṛṣṇa, Dhṛṣṭadyumna en den onvergelijkelijken Çatānika.

231. En de Pāṇḍawa's mitgaders de Edelen en krijgsknechten vormden toen behoorlijk eene wacht voor Yudhishtira. Maar Kṛṣṇa en Arjuna kwamen midden op 't slagveld; (ook) Dhṛṣṭadyumna met de legerbenden der Wṛṣṇiërs.

232. Zoodra zij in 't front der manhaftige vijanden gekomen waren, zagen ze al de Kaurawa's reeds geschaard, in dichte drommen. Deze vormden de slagorde Cakrawyūha (radslagorde), met Karṇa tot hoeder, en de slagorde Sūcīmukha (naaldspits), welke Çalya tot legervoogd had.

233. Tusschen beide was de Padmawyūha (slagorde in den vorm van eene waterlelie), met den aanzienlijken Brahmaan (Droṇa) aan de spits. Daar nu was Jayadratha geplaatst in veilige hoede. Achteraan was de wagen-slagorde met veel paarden en olifanten, waar de Vorst der Kaurawa's zich bevond en eene talrijke menigte van helden en krijgsknechten.

234. Vele onder die heldenschare waren machtige vazallen. Zij verbreidden zich naar alle kanten, krielende in ontelbare menigte, vast wel tien uren in diepte, en nog ettelijke uren verder in lengte.

235. En daarop volgde de edele Arjuna 't voorbeeld (des vijands); Dhṛṣṭadyumna werd dan gelast zich in slagorde te scharen, en 't aantal van dappere helden met Çatānika aan 't hoofd, en de vorsten en manschappen in grooten getale.

236. En Arjuna strekte tot krachtigen hals der slagorde, hij, gelijk aan 't verdelgend vuur vóór de vernieling d'er drie werelden. Onverwijd rukten zij als rollende baren in gesloten gelederen voorwaarts met de manschappen, drie legerkorpsen van dapperen.

237. Mèt klonk Arjuna's schelphoorn Dewadatta en de schelphoorn van vorst Kṛṣṇa, de Pāñcājanya. Het geluid er van verbreidde zich overal in de ruimte, zoodat het schrik verwekte in de harten der vijanden, alle even vervaard.

238. Nu rukte de zoon van Pṛthā voorwaarts, met heftigheid een verwoeden aanval beginnende. De vijandelijke slagorde het benard hebbende werd verbroken; gedeeltelijk sloegen ze verward op de vlucht, en alle die achterbleven sneuvelden reddeloos verpletterd, met Winda en den voortreffelijken Anuwinda aan het hoofd.

239. De edele held Arjuna gaf een blijk van de toovermacht van zijn geest; toen de vijanden alle even machteloos van schrik gevloten waren, toen schoot hij een pijl in den grond; uit den grond sprong water te voorschijn. Genoegelijk verfrischten zich daarin de paarden, die een poos er op uitrustten.

240. Toen kwamen daar de Kaurawa's in groote menigte, het een geschikten tijd en plaats achtende. Zoodra Kṛṣṇa en Arjuna het merkten rezen zij op, juist na afloop van 't tooverspel. Fluks maakten zij zich gereed om weder hun grooten strijdswagen te bestijgen, waarna zij volledig hun uitmuntende wapenen ter hand namen.

241. Weldra rukte de dappere Kaurawa-vorst aan met ongeduld in 't hart, geheel gestoken in een pantser dat de Brahmaan (Droṇa) hem aange-reikt had. De voortreffelijke pijlen die de edele zoon van Pṛthā tot wapenen bezigde bleven zonder uitwerking; och, geen enkele er van trof den vorst van Hastina.

242. Nu beval Kṛṣṇa den Pāṇḍu-telg, den edelen held, te mikken op den strijdswagen en de paarden van den heerscher van Kuru-land, en op den wagen-menner, alsook op boog en pijlen. Onmiddellijk werden deze vernield met gevolg dat de Koning vlood.

243. En terwijl de gebieder van Kuru-land verre weg was, in de achterhoede, naderden Kṛṣṇa en Arjuna den koning van Sindh (Jayadratha). Sātyaki nu te zamen met prins Bhīma volgden achterna op dringend verzoek van Yudhishṭhira.

244. En Sātyaki ondernam toen de (zware) taak; hij overwon eenen vurigen vijand met name Jalasandha, alsook horden van Kamboja's en den vorst Ambisakya. Overal gestrooid lagen er helden dood neergezegen op hun strijdkarossen.

245. Alstoen sneuvelden door de hand van den edelen held Bhīma: Citrāyudha, Jaya, Sushena, Cārucitra, beide Durjaya en Jaya (?), Citra, Citrasena, Citrāksha ook, Upacitra, Citradharma.

246. Ook Çatruñjaya, Çaramārga, Dīrghanetra, en Çatrusaha, Suwikarṇa, Raudrakarman, en Dussaha met Durwimocana, prins Durmarshaṇa en de uitnemend dappere Durmada.

247. Dat waren de Kaurawa's die door de hand van prins Bhīma sneefden, met wagenmenners, olifanten en paarden tuimelende in 't stof. Even-

zoo sneuvelden ze door de hand van den Wṛshṇischen prins, zoodat de vijand machteloos op de vlucht werd gejaagd.

248. Nu rukte Bhūriçrawas met luid krijgsgeschreeuw aan. Sātyaki, en niemand anders, was 't doelwit van zijn aanval. Met trotschheid sprak hij zonder zich in te toomen: «Schande over u, Sātyaki! ge zijt een kind des doods», zeide hij zwetsende.

249. «Het treft zeer gelukkig, Bhūriçrawas! dat ik u hier vind», zeide de Wṛshniër, terwijl hij zijn grooten boog greep. Bhūriçrawas schoot en werd daarna beschoten. Onmiddellijk werd hun beider wagen met de paarden verpletterd.

250. Daarop nu stegen beide gelijkelijk van hun prachtig karos af. Met knodsen in de hand werden ze, schreeuwende, handgemeen. Och, de stokken er van braken beide midden door van de botsing. Eindelijk worstelden zij met elkander, verwoed en onversaagd.

251. Sātyaki dolf 't onderspit; na opgetild te zijn werd hij op den grond gesmeten; Bhūriçrawas trapte op zijn rug dien hij pijnlijk voelde. Het flikkerende zwaard was op 't punt van op zijnen nek neêr te dalen, terwijl hij machteloos gescholden en gesmaad werd.

252. Zoodra Kṛṣṇa zulks zag, beval hij den zoon van Pṛthā aan te leggen op de hand van den verwoeden vijand des edelen Wṛshniërs. Daar werd Bhūriçrawas de arm afgeschoten door Arjuna, zoodat Sātyaki vrij raakte.

253. Nu schold Bhūriçrawas Arjuna op 't strijdveld uit: «Snoodaard! gemeene kerel, die een ander verraderlijk aanvalt!»; zoo waren de woorden die hij sprak. Phalguna hernam: «ik volg (slechts) uw voorbeeld, o Kaura-wa: vroeger is Abhimanyu (door u) gedood tegen alle recht en regel».

254. Hierop stond Çini's telg gezwind op en nam zijn wapen Mangeka-bhāma, waarmede hij op zijne boert niet vruchteloos aanviel. Het kwam neder op den nek (zijns tegenstanders), en Bhūriçrawas sneuvelde jammerlijk en beklaagd.

AANTEEKENINGEN.

212. 213.

Hetgeen hier verhaald wordt komt in hoofdtrekken overeen met de veel uitvoeriger beschrijving in Mahābhārata VII, 79, 80 en 81. De geheele zang maakt het onderwerp uit van verscheidene hoofdstukken uit 't genoemde boek VII van 't Indische heldendicht. In 't laatste wordt de zaak eenigszins anders voorgesteld, inzooverre Arjuna en Kṛṣṇa na de nachtelijke offerande aan Rudra zich ter ruste begeven, en de laatste zich in gedachten verdiept om den volgenden dag aan zijnen beschermeling de overwinning

te verzekeren. De wijze waarop Ćiwa zich aan Arjuna openbaarde en hem 't wapen schonk is in 't Skr. aanmerkelijk afwijkend.

214. 215.

In 't begin van Mahābh. VIII, 82 wordt gezegd dat de nacht voorbij is; Yudhishtīra rijst op, verricht zijn morgenwerk, enz. Alles wat van hoofdst. 82 tot het einde van 86 in 't Mahābh. verhaald wordt, is in ons gedicht uitgelaten. Hoofdst. 87 begint daarmee, dat terstond bij 't aanbreken van den dag Droṇa zijne veldheersmaatregelen neemt en zijne troepen schaaft.

215. 230.

In 't midden van 215 begint een ingeschoven stuk, dat loopt tot in 230. Om dit te toonen zal ik 215 en 230, zooals zij in 't HS. staan, meêdeelen:

ling Kṛṣṇārijjuna mangucap makāla ratri
ndah lunghā diwasa | ṣaṣi mijil tumambwang |
wākan sang tumuta mating priyābhimanyu
lwir līlā muhun i sang Uttari saṣoka ||

Nu 230:

ndātitan gati Ćitisundarī paratra
ndā lunghāng diwasa | tatas mijil hyang Ārkka |
mangkat Phalguṇa, enz.

In zeker opzicht lijkt de inlassching met zekere handigheid geschied te zijn, doch wel bezien getuigt ze van ongeloofelijke gedachteloosheid. We zijn in 't eerste vers van str. 215 nog in den nacht, en de daarop volgende woorden zijn ook duidelijk genoeg. De taal van 't ingeschoven stuk is nagemaakt of vrij jong Kawi; één voorbeeld zegt alles. Mpu Sēḍah noemt in str. 200 de gemalin van Abhimanyu Kshitī Sundarī; 't inlapseel heeft den nieuw-Javaanschen Ćitisundarī, zoowel in str. 218 als in 230, waar de maat uitwijst dat er van geene afschrijversfout sprake kan wezen.

In 't algemeen zijn alle tooneelen waar minnarij, droefheid over 't vertrek van den minnaar, e. dgl. beschreven worden, in ons gedicht onecht.

232. 233.

Omtrent de verschillende slagorden is te vergelijken Mahābh. VII, 87, 22, vgg. De geheele slagorde door Droṇa uitgedacht is eene samengestelde, en heet in haar geheel Cakra-ṣakaṣa. De troepen die de voorhoede vormden, werden geschaard in eenen kring (cakrawayūha); de middelhoede was eene gemaskeerde stelling, de naald- of naaldspits-orde (sūcī, sūcīmukha); de achterhoede bestond uit de wagen-slagorde (ṣakaṣa-wayūha). De achterhoede werd door Droṇa in persoon aangevoerd; aan de spits van de naald stond Kṛtawarman als bevelvoerder; ook bevonden zich daar Duryodhana, Karṇa enz.

235. 236.

Vgl. Mahābh. 88, 9, waar insgelijks Dhr̥ṣṭadyumna en Çatānika, Nakula's zoon, de bataljons in slagorde scharen. Dat zulks geschiedde op bevel van Arjuna wordt niet gezegd; ook niet dat deze den nek der slagorde vormde, d. i. denk ik, onmiddellijk achter de eerste gelederen kwam. De beschrijving van zijn uitzicht in den 2^{den} regel van 236 komt met andere woorden ook in 't Mah. voor.

237. 238.

Arjuna en Kṛṣṇa blazen op hun triton-hoorns en jagen daardoor den vijanden schrik in 't hart; zoo ook Mah. 88, 20, vgg. De verwoede aanval van Arjuna op de gelederen der Kaurawa's wordt in 89 beschreven, doch dan volgt er nog een reeks van gevechten en schermutselingen die in ons gedicht in 238 samengesmolten zijn, zoodat de twee laatste regels ons brengen tot 99, 25—29.

239. 240.

Vgl. Mah. 90, 57—63, en 100, 1—22, met gering verschil, maar veel uitvoeriger.

241. 242. 243.

Mah. 101, 36, heeft: «Als uw zoon» (Sanjaya verhaalt het geval aan Duryodhana's vader) «zag, hoe heldhaftig Kṛṣṇa en Arjuna zich weerden, deed hij eene kloeke poging om Jayadratha te redden. Bedekt door den maliënkolder, dien Droṇa hem aangegord had, begaf hij zich met zijn eigen strijd-wagen alleen in 't strijdperk». De inhoud van str. 242 vindt men met eenige veranderingen terug in 103, 1, vgg. Dan volgt 110, 13, vgg. in hoofdzaken overeenstemmende met de twee laatste regels van str. 243; en vgl. 112, 68, waar het heet dat «Bhīma, door Yudhishtīra eervol toegesproken, met Sātyaki vertrok na Y. gegroet te hebben».

244.

Mah. 112, 70 te vergel. met den eersten regel. De nederlaag en dood van Jalasandha, in 't Kawi door 't synonieme Toyasandha vervangen, wordt beschreven 115, 36—55; de nederlaag der Kamboja's in 119, 45. Ik heb wara in Kamboja-wara als «horde» opgevat omdat in 't Indisch gedicht èn te dezer plaatse èn in 113, 61 uitdrukkelijk van hen in 't meervoud gesproken wordt; op de laatste plaats is de uitdrukking mahācamū, «grootte divisie». In allen gevalle is Skr. vāra, «menigte», in 't Kawi tot wara verbasterd, blijkens sawara, «myriade», str. 195. Ambisakya is eene vergissing van den dichter; behalve de Kamboja's worden ook de Çaka's verlagen. Nu zou Çākya mogen aanduiden «vorst der Çaka's», maar amb i

behoort er niet bij. Ik vermoed dat de dichter in zijne Kawi-bron a m b i, «alsmede, tegelijk», vindende, het bij een volgend Ćākya getrokken heeft.

245. 246.

De namen dergenen die sneuvelen, zijn, volgens 't Mahābh.: Citrāyudha en Citrawarman (niet Citradharma), 136, 21; Jaya, 135, 30; Sushēṇa, 127, 60; Cārucitra, Citrāksha, Citra, Upacitra, 136, 20; Citrasena, 137, 30; voor Durjaya Jaya heeft 135, 30: «Durdharo Jayah»; Catruñjaya en Ćatrusaha (sic), 137, 30. Suwikarṇṇa is denkelijk een afschrijversfout voor sa-Wi-karṇṇa, «met Wikarṇa», welke sneuvelt 137, 30. Dirghanetra valt 127, 60; Raudrakarman en Durwimocana 127, 62; Dussaha, Durmarshāṇa en Durmada 135, 130. Het is van belang te doen uitkomen, dat de namen bijkans alle overeenstemmen met de Indische; het is twijfelachtig of er wel één enkele onder is die door de schuld der afschrijvers verknoeid is; van Citrāyuddha is het duidelijk dat de schuld bij den dichter ligt. Men heeft maar de lezingen der andere door Cohen Stuart geraadpleegde HSS. in te zien om tot de overtuiging te komen dat het gelithographeerde HS. eene onvergelykelijk trouwere overlevering van den tekst des dichters bevat dan de overige. We hebben hier de proef op de som.

247. 248.

Vgl. Mah. 138, 4 vgg. De aantocht van Bhūriṇrawas opent 142.

249. 250. 251. 252.

Antwoord van Sātyaki, Mah. 149, 14, vgg.; zijn kamp met Bhūriṇrawas 32; zij vechten niet met knodsen, maar met degens; daarna worstelen zij; str. 251 te vergel. met 51: «na Sātyaki van den grond getild te hebben wierp Bh. hem neder», enz. Str. 252 is te vergel. met 63, vgg.; Arjuna schiet Bh. den arm af, 72.

253. 254.

De inhoud dezer strophen komt overeen met Mah. 143. Hoe Mpu Sēḍah aan den naam Mangekabhāma voor Sātyaki's zwaard gekomen is, blijkt niet.

Wṛtta-Saṅcaya.
Oudjav. leerdicht over versbouw.

In Kawi-tekst en Nederlandsche vertaling

BEWERKT

DOOR

H. KERN.

LEIDEN, E. J. BRILL,
1875.

I. INLEIDING.¹

Op Bali is onder veel andere gewrochten der Oudjavaansche letterkunde ookeene beknopte prosodie, onder den titel van *Wṛtta-saṇcaya* of «Verzameling van monoschematische Versmaten», bewaard gebleven. Aan den Heer R. Friederich gelukte het, bij gelegenheid zijner wetenschappelijke reis naar genoemd eiland, een handschrift er van machtig te worden, dat hij later liet steendrukken en in 't licht gaf. Aan het belangrijke facsimile, geplaatst in Deel XXII (1849), 12^e Stuk, der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, heeft gemelde geleerde eene niet altoos getrouwe transcriptie en enkele toelichtingen toegevoegd. Bij inzage daarvan zal ieder moeten toegeven dat eene uitgave van den *Wṛtta-saṇcaya* tot nog toe eene behoefte gebleven is.

Het bewuste Hs. is, volgens de opgave aan 't slot: «voltooid op Vrijdag Kaliwon, in de Wuku Watu-gunung, den 10^{den} van de donkere helft der maand Pauṣa, in 't Çakajaar 1741, in de 2de Rah, de 4de Tēnggĕk», d. i. zooals de Heer Friederich reeds gezegd heeft, in 't loopende 42ste jaar der eeuw. De datum² valt dus in ons jaar 1829. Zonderling genoeg, vinden we deze dagteekening ook in een op Java, naar een Balineesch voorbeeld, gemaakt afschrift, hetwelk behoort tot de boekerij van 't Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam³. Alleen heeft de Javaansche afschrijver de vrijheid genomen çu. ka., wat hij niet begrepen heeft, in çukra te veranderen; tiṭi in tiṭhi te verbeteren, en pakṣa in plaats van het onjuiste pākṣa te spellen. Gedachteloos dus heeft de Javaan de dagteekening van zijn voorbeeld overgenomen en, hoewel hij zijn eigen datum onvermeld laat, spreekt het van zelf dat zijne copie jonger is dan 1829. Intusschen blijft het de vraag, of nu juist het door Friederich meêgebrachte Hs. weleer den Javaan tot voorbeeld gediend heeft. Immers, het is denkbaar dat een Balinees even gedachteloos

¹ Dit boekwerk, in 8° formaat van ruim 200 pp. druks, in 1875 te Leiden uitgegeven «met ondersteuning van 't Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië», en door Prof. Kern toen voorzien met een korte Voorrede dd. 12 Nov. 1875 als woord van dank aan dit Instituut, wordt thans herdrukt met *transcriptie* van den Oudjav. tekst in Lat. karakters, mitsgaders dergelijke transcriptie van de *passim* voorkomende aanhalingen in Nieuwjavaansch. Beide waren in de oorspronkelijke uitgave met Nieuwjav. karakters afgedrukt. (*Noot van 1919.*)

² De tekst luidt in 't oorspronkelijke: *tlasinurat ring dinā çu, ka, watugunung, tiṭi, krēsṇapākṣa ring daçami, poṣyamāsa, i çaka 1741, rah 2, tēnggĕk 4.*

³ In Engelmann's Cataloog N°. LXXII, 5 (Tijdschr. v. N.-I., 1870, II, p. 179).

te werk is gegaan als de Javaan, of wel om andere redenen niet zijn eigen datum, maar dat van zijn voorbeeld gaf. Bij de laatste onderstelling, zou volgen dat beide ons bekende Hss. copieën van een in 1829 geschreven origineel zijn. Het is overbodig te zeggen dat de vergelijking van beide, onverschillig of ze broeders of vader en zoon zijn, niet de minste waarde heeft voor de vaststelling van den tekst, ofschoon het niet ontbreekt aan kleinere afwijkingen in de lezing, vooral ontstaan doordat de Javaansche copiiist zijn voorbeeld niet goed lezen kon. Het eenigste wat betrekkelijke waarde heeft, is het voorbericht van den Javaanschen afschrijver, hetwelk ik hier in zijn geheel laat volgen:

Punika tatēḍakanipun sērat wartta-saṇcaya, carios ing pulo Bali, kala kina, wontēn satunggal paṇḍita, adarbe ātmaja estri, waṣta dewi Daruki, punika tinilar kesah angles ḍatēng lakinipun, lajēng nusul piyambak, ngupadosi lakinipun, tanpa pamit ing rama ibu, sarta samargimargi gandrunggandrung, nalika punika, ing pulo Jawi, ingkang nama karaton agēng, nagari Kēḍiri, nanging meh ngalih ḍatēng Pēngging, pañjēnḅenganipun prabu Kusuma-wicitra.

De in dit voorbericht vermelde bijzonderheden zijn denkelijk afkomstig van een Balineeschen zegsman, die doorslaande blijken geeft van grove onkunde. Hij heeft van den inhoud des gedichts, inzonderheid van de ingevlochten Palambang, d. i. romantisch verhaal, zoo goed als niets begrepen. Met uitzondering van de omstandigheid dat eene minnende gade door haren echtgenoot heimelijk verlaten werd, is de gansche voorstelling scheef, zooals men bij de lezing van het gedicht bespeuren zal. Van de hoofdrol welke eene eend, eene Cakrawākā¹, als bode speelt, waarnaar de Palambang dan ook Cakrawāka-dūta getiteld is — heeft de Balineesche zegsman niets begrepen.

In hoeverre de opgave omtrent den tijd van vervaardiging des gedichts vertrouwen verdient, kunnen we niet stellig bepalen. Wel moeten we uit de woorden van den Heer Friederich op bl. 1 zijner toelichtingen opmaken, dat de vermelding van Kēḍiri, en misschien ook van Kusuma-wicitra, in overeenstemming is met de gewone Balineesche overlevering. Hij zegt namelijk t. a. p.: «De vervaardiger is Hēmpoe Tanakoeng van Kediri, zoon van Hēmpoe Radja Koesoema»; en in zijn Voorloopig Verslag in hetzelfde Deel XXII, 11^e Stuk, p. 12 — dat het Kawi-Rāmāyaṇa het werk is van Mpu Rāja Kusuma, ook wel Yogiḡwara genaamd, den vader van Tanakung en Dharmaja. Dat Tanakung de dichter van den Wrtta-saṇcaya is, weten we uit het gedicht zelve; dat hij een zoon was van Rāja Kusuma uit Kēḍiri, vernemen

¹ Anas Casarca [thans Casarca casarca] door de Engelschen *ruddy goose* genoemd; het inheemsche Kawi-woord is [ongeveer] wali wis, Jav. mali wis [Anas javanica, de *tree-duck*].

we door de Balineesche overlevering; of met den Vorst Kusuma-wicitra van 't Javaansche voorbericht dezelfde persoon bedoeld is als de dichter Mpu Rāja Kusuma, blijkt niet, ofschoon de gedeeltelijke gelijkheid in naam zulk een vermoeden zou wettigen.

Volgens Winter, Zamenspr. I (1848), 354 zou de vervaardiger van 't Rāmāyaṇa in Kawi Mpu Puywa geheeten hebben, een naam die, het Mpu Kusuma der Balineesche overlevering in aanmerking genomen, bijzonder veel lijkt op eene Javaansche verknoeiing van Puṣpa. Voorts zou, altoos volgens Winter, Yogīṣwara een zoon van den corrupt-lijkenden Mpu Puywa geweest zijn ¹ en de dichter van een Budawaka, een boven alle bedenking verknoeide titel ². Als andere zoon wordt door Winter Karma-jaya opgegeven. Deze zou de Asmaradahan, lees: Smaradahana, d. i. Verbranding van den Minnegod, gedicht hebben. Vermits de Heer Friederich t. a. p. een Swaradahana, lees: Smaradahana, aan Dharma-ja toeschrijft, op gezag der Balineezzen, zijn Karma-jaya en Dharma-ja slechts varianten. De drie genoemde dichters, alsmede Mpu Sṣḍah en eene menigte andere, zouden in Kṣḍiri onder de regeering van Jaya-bhaya gebloeid hebben. Het geheele stuk op bl. 371 der Zamenspraken is zoo grenzenloos verward, dat er hoegenaamd niets op te bouwen valt. Het is echter waar, dat Mpu Sṣḍah onder een Jaya-bhaya leefde en zijn gedicht in 1079 Çaka = 1157 A. D. vervaardigde.

Wij moeten ons voorloopig vergenoegen met de overlevering dat Tanakung's leeftijd samenvalt met de laatste jaren van het bloeitijdperk van Kṣḍiri, kort vóórdat het zwaartepunt van macht zich verplaatste naar Pëngging ³. Er is evenwel geen reden om te wanhopen aan de mogelijkheid, dat we eenmaal, met behulp van nog niet toegankelijk gemaakte geschriften, de verschillende tijdperken der Oudjavaansche letterkunde nauwkeuriger zullen onderscheiden dan thans het geval is.

De Wṛtta-saṁcaya is, gelijk de titel reeds te kennen geeft, een werk over versbouw en wel over Sanskritsche verskunst toegepast op 't Oudjavaansch. Men zou het nader kunnen omschrijven als een praktisch handboek waarin voorbeelden gegeven worden van een groot aantal monoschematische strofen, zóó ingericht, dat elk er van op de bekende Indische wijze tevens den

¹ Zamenspr. I, 371.

² Misschien moet het Bodhawāka, of °wākya wezen; in allen gevalle was het een Çiwaietisch werk.

³ Pëngging komt in de Lakon Bandung, bl. 366, vgg. als naam van een rijkszetel voor. Het ware alleszins der moeite waard het Javaansche werk Bandung, waarvan Winter (Zamenspr. I, 353) gewag maakt, op te sporen, ten einde te zien in welke verhouding het staat tot de twee Lakon's Bandung.

naam der versmaat behelst, zoodat de modellen tegelijker tijd tot geheugen-verzen strekken. Het theoretisch gedeelte bepaalt zich tot eene opsomming van metrische hoofdklassen, te beginnen met strofen bestaande uit 4×1 voet, tot dezulke welke 4×27 voeten tellen; voorts tot eenige algemeene bepalingen. Alles wat op de theorie betrekking heeft, is afgehandeld in strofe 3—8. Het praktische gedeelte, d. i. de modelstrofen, loopt van str. 9—108. Onder deze honderd strofen bevatten 104, 105, 106, 107 voorbeelden van reeds vroeger behandelde verssoorten, zoodat het aantal van Indische maten 96 bedraagt. Behalve deze, welke de dichter uitdrukkelijk als uit de Sanskrit-prosodie ontleend voorstelt, gebruikt hij in de theoretische inleiding, str. 8, en in de narede, str. 109 en 111, een metrum dat uitsluitend Kawi is. Zijn doel is, te toonen hoe men door variatie en combinatie nieuwe dichtmaten kan verzinnen. Juist omdat bedoelde eigenaardig Kawische variëteit niet door de Indische autoriteiten geleerd wordt, laat Tanakung den naam dier maat onvermeld. Ze komt in Kawi-gedichten meermalen voor; o. a. zijn de eerste Zang van 't Bharata-yuddha en de derde van den Wiwāha daarin opgesteld.

Het Oudjavaansche werk bevat slechts monoschematische strofen, wṛtta's in engeren zin; de Mātrāchanda's en Gaṇacchanda's liggen geheel en al buiten het bestek er van. Daarom kan het eigenlijk geen leerboek der metriek heeten, waarop het trouwens geen aanspraak maakt. Ook verschilt de manier van behandeling van die, welke in de leerboeken, hetzij in gebonden of ongebonden rede, gevolgd wordt. Daarin toch wordt van elke maat opgegeven uit welke voeten ze samengesteld is en waar de caesuren vallen. In de poëtische handboeken gaan praktijk en theorie hand in hand, zoodat elk vers in hetzelfde metrum moet opgesteld zijn als dat welks samenstelling daarin geleerd wordt. Tanakung's verzen zijn louter voorbeelden, waaruit men den regel moet opmaken. Zijn manier van behandeling komt nog het beste overeen met die van Varāha-mihira, die in 't 104de Hoofdstuk zijner Brhat-Saṃhitā in 64 strofen evenzooveel voorbeelden van verschillende dichtmaten geeft, niet alleen monoschematische echter, maar ook andere ¹. Bij Varāha-mihira is de vorm der verzen bijzaak, de astrologische inhoud hoofdzaak; de rijkdom van maten dient slechts om 't oor te streelen en den dorren, eentonigen inhoud te verlevendigen; in den Wṛttasañcaya is de versvorm hoofdzaak, ofschoon Tanakung, om eenheid in 't geheel te brengen, een romannetje heeft uitgedacht, als onderwerp van de honderd strofen waaruit het praktische gedeelte van den Wṛtta-sañcaya bestaat. Dit roman-

¹ Een uitstekend gebruik van dit hoofdstuk der Brhat-Saṃhitā heeft A. Weber gemaakt in zijne Metrik der Inder (Indische Studien, VIII; 1863). — (Verg. ook deze Serie, dl. II, 1914, p. 142—152. *Toevoeging van 1919.*)

netje, gezocht en onbeduidend in de hoogste mate, is een afgerond geheel en draagt als zoodanig den bijzonderen titel van Cakrawākādūta, hetgeen ons herinnert aan Kālidāsa's vermaarden Meghadūta.

De bronnen waaruit onze dichter putte, en de toonbeelden waarnaar hij zich richtten kon, moeten alles behalve schaarsch geweest zijn. Hoewel we vooralsnog niet in staat zijn den tijd van 't werk juist te bepalen, is èn uit enkele uitingen èn uit den geheelen inhoud duidelijk, dat er reeds eene rijke letterkunde moet bestaan hebben. Als standaardwerken over metriek vermeldt Tanakung dat van Rāmaçarman en het Pinggala-çāstra; zie str. 4; als ook str. 7 en 109, en de Aanteekeningen. Rāmaçarman is een Indisch schrijver over prosodie, wiens werk meermalen aangehaald wordt, doch nog niet uitgegeven is. Welk boek Tanakung met zijn Pinggala-çāstra bedoeld heeft, is onzeker. Er bestaat, gelijk men weet, een Pinggala-sūtra, uitgegeven door Weber in zijne Metrik der Inder. Vermits çāstra en sūtra op hetzelfde neerkomen — want het eerste beteekent «leerboek», het laatste «tekstboek» —, zou men mogen veronderstellen dat beide titels aan één en hetzelfde boek toekwamen. Vergelijkt men echter de uit Tanakung te putten gegevens met den inhoud van Weber's Pinggala-sūtra, dan blijkt het, dat er een ander werk bedoeld is, of althans een afwijkende redactie. Want uit str. 109 leeren we, dat Tanakung in zijn Palambang geen andere dichtmaten gebezigd heeft dan die in 't Pinggala-çāstra voorkomen¹. Nu behelst de Palambang eene menigte van maten, die men in 't Pinggala-sūtra te vergeefs zoeken zou, en daarenboven nog andere welke in genoemde Indische prosodie onder een anderen naam vermeld worden.

In het tot nu toe gevonden resultaat, op zich zelf beschouwd, ligt niets bevreemdends, als men weet wat de Indiërs onder Pinggala verstaan. Pinggala is een slang, en als zoodanig de vader der verzen. Even als Brahman, de Schepper, voorgesteld wordt als de vaststeller van den loop der sterren, en derhalve als de vader der sterrekunde; evenals de Zonnegod, de regelaar van den tijd, de maker des jaars, de vader is van den kalender; zoo is de slang, de type van den cirkel (wṛtta), ook de prototyp, de vader van alle wṛtta's, «strofen, verzen». Plaatst men zich op Indisch standpunt, dan zal men begrijpen dat ieder schrijver in een tijdperk waarin de Ahangkāra («het Ik») nog niet vergood wordt, het recht zich toekent een boek door hem zelven gefatsoeneerd, maar naar de overgeleverde beginselen behandeld, toe te schrijven aan de mythische prototype, de overoude auctoriteit. Hij, die het eerst een Brahma-siddhānta te boek stelde, was geen bedrieger; hij wijdde slechts zijn werk toe aan de bron zijner wetenschap. De Indiër die de uitvinding van schier alle kunsten en wetenschappen aan Çiwa, den Tijd, toeschrijft,

¹ Waaron hij dat uitdrukkelijk verklaart, wordt in de Aanteek. op die strofe opgegeven.

zegt niet de geheele waarheid, maar staat er dichter bij dan zij die angstvallig zich afsloven om alle uitvindingen als het gewrocht van één enkel individu voor te stellen.

Het ontbreekt den Hindu's aan «historischen zin», zegt men. Dat is, in 't algemeen gesproken, inderdaad zoo. Maar diegenen onder de Europeanen, welke mythische begrippen argeloos tot denkbeeldige historische personen stempelen, toonen nog veel minder «historischen zin» te bezitten en kennen nog veel minder de eerste vereischten der geschiedenis, dan de Indiërs.

Toetst men deze algemeene beginselen aan een bijzonder geval, den aanhef van 't Pinggala-sūtra ¹, dan ontwaart men dat de naamlooze vervaardiger volstrekt niet de groote slang als schrijver voorstelt. Hij zegt:

mayarasatajabhanalagasammitam bhrmati vāngmayam jagati yasya |
sa jayati Pinggalanāgaḥ Çivaprasādād viçuddhamatiḥ ||

D. i.: «Heil de slang Pinggala, door den Tijdgod gelouterd van begrip, wiens in verschillende voeten gemeten redekunst (d. i. gebonden-rede-kunst) in de wereld in omloop is.»

De schrijver geeft daarmee duidelijk te kennen — duidelijk genoeg voor zijn publiek — dat Pinggala de autoriteit van zijn werk is, niet de vervaardiger. Een karakteristiek bewijs er van, hoe goed de oude Indiërs de waarde van figuurlijke spreekwijzen begrijpen, is dit, dat hun Materialisten (Cārṇwāka's, Laukāyatika's) als bron hunner volstrekt atheïstische leer opgeven Brhaspati, den god der Rede. Voor hen bestaan er geen goden, daar deze niet vallen onder 't bereik van zinnelijke waarneming (pratyakṣa). Wanneer zij zich figuurlijk uitdrukken, dan is het niet om te huichelen, want in openhartigheid en geavanceerdheid laten de Cārṇwāka's niets te wenschen over; ze vermoedden niet eens dat hun landslieden hen zouden misverstaan.

Het zou dan niet zoo bevreemdend wezen, indien het door Tanakung bedoelde Pinggala-çāstra een geheel ander prosodisch werk ware. Maar het kan evengoed eene afwijkende redactie of omwerking van hetzelfde boek wezen. Met al het verschil moeten beide, behalve de stof natuurlijk in 't algemeen, ook in bijzonderheden iets gemeen gehad hebben. Deze laatste bewering steunt op eene vergissing waartoe de dichter van den Wṛttasañcaya (of zijn voorbeeld) vervallen is bij str. 91, waarvoor ik naar de Aanteekeningen verwijs. Vraagt men in welke taal de door Tanakung aangehaalde werken hem bekend waren, dan aarzel ik niet te antwoorden: in 't Oudjavaansch; dus in vertalingen. Het komt mij ten minste ongeloofelijk voor, dat iemand, die in staat is het Sanskrit der Indische prosodieën te verstaan, zulke verbasterde vormen zou gebruiken als men in den Wṛtta-

¹ In Weber's Metrik, bl. 210.

sañcaya, aantreft; namelijk daar, waar de schuld bij geen mogelijkheid bij de afschrijvers ligt.

Welke andere boeken over metriek er in 't Oudjavaansch ook mogen bestaan hebben, ze zijn ons niet bewaard gebleven; de tand des tijds heeft ze verteerd. Uit de gedichten kan men ettelijke maat-variëteiten, die in het Sanskrit niet in zwang zijn, opzamelen, doch de namen van zulke door Kawi-dichters uitgedachte maten is ons onbekend, tenzij we wilden vertrouwen op de opgaven der Hss. Een voorbeeld van zulk eene versmaat levert de 2de Zang van den Wiwāha. Een Javaansch afschrift noemt ze Wē-gang sulañjari, een term welke hetzij goed of verkeerd toegepast, in allen gevalle opmerkelijk is als oorspronkelijk Kawi-woord ¹. De vermelding van de dichtsoort boven elken Zang is juist in de Jav. Kawi-Hss. zeer gewoon, terwijl ik ze in de Balineesche nog niet heb aangetroffen. Vaak is de opgave verkeerd, omdat de Javanen 't ware karakter der oude metriek niet meer kennen, en wanen dat het wezen eener versmaat bestaat in het aantal lettergrepen van ieder pāda of vierel eener strofe. Het spreekt dus van zelf dat ze telkens mistasten, hoezeer de fouten binnen bepaalde grenzen beperkt blijven. Men krijgt een aanschouwelijk denkbeeld van den toestand waarin de Javaansche overlevering in zake van oude verskunst verkeert, door hetgeen Winter in zijne *Zamenspr.* I (1848), 321 vg. mededeelt. Om te zien hoe waarheid en dwaling in de overlevering vermengd zijn, behoeft men slechts een blik te werpen op onderstaande tabel, welke zoo ingericht is dat de dichtsoorten, t. a. p. opgesomd, gerangschikt zijn onder klassen. Dit kon geen moeite kosten, omdat Winter 't getal lettergrepen opgeeft. In de eerste kolom staan de meerendeels corrupte Jav. namen der Kawi-maten; in de tweede de overeenkomstige echte termen, voor zooverre men deze in de eerste herkennen kan:

I. Triṣṭubh.

1. Lēbda-jiwa

2. Bramara-wilasita

Bhramara-wilasita.

II. Jagatī.

3. Condra-wilasita

4. Madu-rētna

5. Wisati kaṇḍēh

6. Kusuma-wicitra

Candra-vartman (?)

Kusuma-wicitrā.

¹ Vgl. (mijne) *Kawi-Studiën*, bl. 100. — (Dit boekwerk van 140 pp. 8° druk, te 's-Gravenhage bij Mart. Nijhoff in 1871 verschenen, bevattende Zang I—II van den Arjuna-Wiwāha in tekst en vertaling, met aantekeningen en inleiding, werd in deze Serie *niet* herdrukt. *Toevoeging van 1919.*)

	III. Atijagatī.	
7. Sudira-draka		
8. Daḍap mēntēb		
	IV. Çakvarī.	
9. Basonta		Vasanta-tilaka.
	V. Atiçakvarī.	
10. Manggala-gita		
	VI. Aṣṭi.	
11. Prawira-lalita		Pravara-lalita.
12. Girisa		
	VII. Atyaṣṭi.	
13. Sikarina		Çikharinī.
14. Sapraṭi-tala		Prṭhvī-tala.
15. Kāwi-tana		Avitatha.
16. Bongsa-patra		Vaṃçapatra.
17. Mahesa bayangan		
	VIII. Dhṛti.	
18. Naga-bonda		
19. Naga-kusuma		
	IX. Atidhṛti.	
20. Sardula-wikridita		Çārdūla-vikrīḍita.
	X. Kṛti.	
21. Swandana		Suvadanā.
22. Sasadara kawēkas		
23. Sulañjari		
	XI. Prakṛti.	
24. Wisalya-harini		
25. Swaladara		Sragdharā.
	XII. Akṛti.	
26. Kilayu nēḍēng		
	XIII. Vikṛti.	
27. Wēgang sulañjari		
28. Kuswa-lalita		Açvalalita.
29. Hasta-kosala		
	XIV. Sangkṛti.	
30. Gonda kusuma		
31. Woh hing rat.		

Er worden nog eenige andere maten opgesomd, waarvan zich de aard niet laat bepalen. Onder de bovenstaande zijn er zeker verscheidene soorten welke niet aan 't Sanskrit ontleend zijn. Vooral van die welke inheemsche

namen dragen, zooals Wēgang, Daḍap mēntēb, e. dgl. mogen we dat gerust aannemen. Voorts is het duidelijk dat de Wṛtta-saṁcaya niet behoord heeft onder de bronnen waaruit Winter's zegslieden geput hebben.

Het gedicht van Tanakung leert ons eenige versmaten kennen die tot nòg toe in Indische werken niet teruggevonden zijn. In de Aanteekeningen heb ik regelmatig de voornaamste Sanskrit-prosodieën vergeleken, namelijk 't Pinggala-sūtra en Kedāra's Vṛttaratnākara, en de twee Europeesche hoofdwerken over Sanskrit-metrik: Colebrooke's verhandeling «On Sanskrit and Prakrit poetry» ¹, en A. Weber's Metrik der Inder (1863). Hier en daar heb ik ook naar andere Indische geschriften verwezen. Bij die vergelijkingen is het mij vooral te doen geweest om te doen uitkomen, dat het Oudjavaansche gedicht enkele niet onbelangrijke bijdragen levert tot volledige kennis der Indische versmaten.

De prosodische regelen door de Oudjavaansche dichters in acht genomen, zijn in alle opzichten dezelfde als die welke in 't Sanskrit golden. Alleen in de behandeling der caesuur veroorloofde men zich eenige afwijkingen. In 't Sanskrit valt de caesuur of rust uitsluitend daar, waar een geheel woord of het eerste lid eener samenstelling ten einde is. Dit is het natuurlijk stelsel, want men rust niet in 't spreken dan in zulke gevallen. De Oudjavaansche dichters veroorloven zich ook op te houden, te rusten ook in 't midden van een niet-samengesteld woord, doch ze doen dit naar een bepaalden regel. De regel dien ik na vergelijking van een aantal verzen meen gevonden te hebben, is deze, dat de pauze wel midden in een woord mag vallen, maar dān slechts achter eene niet volstrekt toonlooze lettergreep. Bijv. stel eens dat er in een vers een woord als sin a m b a t voorkomt, dan mag de dichter eene pauze maken aan 't einde van 't gansche woord, en dat is de meest gewone en Indische manier. Doch om niet al te belemmerd te wezen door het keurslijf der prosodie, mag hij ook achter de lettergreep n a m ophouden; niet evenwel achter s i, want deze lettergreep is geheel zonder klemtoon. Op dergelijke vrijere caesuren, waar ze voorkomen, is in de Aanteekeningen gewezen. Ter beperking van den zooeven te algemeen gestelden regel moet hier bijgevoegd worden, dat zulke vrijere caesuren alleen gebruikelijk zijn in de pāda's of vierels; voor 't einde van een pāda zijn ze te zwak.

Mijne taak als uitgever van den tekst heeft zich bepaald tot: 1°. het overschrijven van 't gelithografeerde Hs.; daarbij kon ik gebruik maken van eene transcriptie, indertijd door Dr. A. B. Cohen Stuart gemaakt, waarin hij met zijne gewone nauwkeurigheid de onjuiste lezingen van Friederich

¹ In Asiat. Res. X (1808), 389, vgg.; herdrukt in Miscellaneous Essays (1837), II, 62, vgg.

verbeterd heeft; 2°. het verbeteren van eenige schrijf- en spelfouten, voor zooverre ik daartoe in staat was; 3°. tot de scheiding der woorden, voor zooverre het schrijfstelsel van 't Kawi zulks toeliet.

Bij dit laatste punt behoor ik langer stil te staan.

De lezer zal bij inzage van den gedrukten tekst ontwaren dat daarin over 't algemeen hetzelfde stelsel van woordscheiding in acht is genomen als in de Europeesche en in enkele Indische drukken van Sanskrit-werken. Het vrij rekbare stelsel komt hierop neêr: een woord welks sluitletter met de beginletter van het volgende niet tot een samengesteld teeken verbonden wordt, plaatst men op eenigen afstand van 't volgende; ter wille van de duidelijkheid, vooral om dubbelzinnigheid te voorkomen, bezigt men den Wirāma ook wel eens zonder dat er juist gebrek aan een samengesteld karakter is ¹. In 't wezen der zaak, wordt hetzelfde beginsel in de Kawi-Hss. gehuldigd. Het bewijs hiervan kan men vinden door te letten: 1°. op de wijze waarop één en dezelfde klank door tweederlei teekens wordt uitgedrukt, al naar mate die klank aan het einde des woords of *in* een woord voorkomt; 2°. op 't veelvuldig gebruik van den Wirāma, Jav. Paten. De neusklank *ng* wordt, als een woord daarop uitgaat, als Anuswāra, Jav. Cēcak geschreven, bijv. ᨗᨚᨙᨙᨚ ; maar in het tegenovergestelde geval als *nga*; bijv. ᨗᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚ ᨗᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚ . Er komen hier en daar uitzonderingen voor, bij samengestelde woorden bijv. ᨗᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚ , doch ook hiervan is de gewone spelling ᨗᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚ . Volgt op den neusklank een ander woord met klinker, dan bezigt men de *nga*, dus sang adyah spelt men ᨗᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚᨙᨙᨚ , geheel in overeenstemming met het in Skr. drukken gevolgde stelsel. ² Als wij nu één stap verder gaan, en de woorden wier scheiding door de spelling kennelijk aangeduid wordt, ook op eenigen afstand van elkaar plaatsen, dan veranderen we aan 't wezen der zaak niets; we toonen door zulks te doen niets anders dan dat wij overvloediger schrijfmateriaal bezitten.

Op welke wijze ik bij mijne uitgave het beginsel in toepassing gebracht heb, kan de lezer zelf opmerken; doch over één punt ben ik verplicht nader rekenschap te geven. Het betreft zulke woordjes als *nya*, *ning*, *nika*, *nira*. De vraag is: behooren wij ze met het voorgaande woord aan één te schrijven of niet? Mijns bedunkens, moeten ze met het voorgaande onafscheidelijk verbonden worden, indien ze *enklitisch* zijn, dat wil zeggen: indien ze accent-verplaatsing in 't voorgaande woord veroorzaken. Welke van

¹ Met den Wirāma zijn de Hindu's, in gevallen waar 't gebruik er van doelmatig is, minder zuinig dan de meeste Europeesche uitgevers.

² De in deze drie zinnen gegeven uiteenzetting omtrent den druk van den neusklank *ng*, sloeg speciaal op de oorspronkelijke tekst-uitgave in Nieuwjav. karakters. Bij de thans gegeven transcriptie werd overal de *ng* voor de anuswāra toegepast. (Noot van 1919).

die woordjes zijn echter enklitisch, en welke niet? Om dit uit te maken hebben we geen ander middel dan de kennis der hedendaagsche Jav. accentuatie vergeleken met het geschrevene Kawi. Nya, Jav. ne (en deftig ña) is zonder twijfel enklitisch geweest, evenals in 't Javaansch. Daarom zal men het niet aan 't begin van een volzin of versregel aantreffen (behalve in geheel andere beteekenis). — Met ning, ni, is het evenzoo gesteld. — Nira, ira zijn in de hedendaagsche taal enklitisch. Is het woord waarmede ze verbonden worden, paroxytonon, dan kan het zijn accent behouden, want snijdt men, om zoo te zeggen, 't geheel in tweeën, dan blijven er twee paroxytona over; dus pákěnníra wordt behandeld als Gába-ráíl. Doch is het woord een oxytonon, dan verliest het den klemtoon geheel en al; dus manníra. Had nu hetzelfde plaats in 't Kawi? Ik durf het niet beslissen, en in onzekere gevallen is het beter de woorden te scheiden dan te verbinden, al was het maar omdat in verscheidene talen de gewoonte heerscht, ook enklitische woordjes van 't voorgaande los te maken; zoo bijv. in onze eigene taal; zelfs in 't Fransch scheidt men bij enklise de woorden door een streepje. Het is nochtans niet te ontkennen dat de Middelnederlandsche, Italiaansche, Spaansche manier, volgens welke men bijv. hebdi; rivederci; tomadlos spelt, een fijner taalgevoel verraadt.

Nika, ika heb ik behandeld als nira, ira.

Verreweg 't moeilijksste en ondankbaarste deel mijner taak was de Vertaling. Om het Oudjavaansch te leeren verstaan, kan men over twee belangrijke hulpmiddelen beschikken; dat zijn: 't Sanskrit en Javaansch, benevens de letterkunde dezer talen. Doch aan eigenlijk gezegde hulpbronnen van studie ontbreekt het ten eenen male. Het spreekt van zelf, dat iemand die kennis van 't Kawi wil opdoen, begint met de toegankelijke teksten te lezen. Ongelukkig zijn die nog zeer schaarsch; ze bestaan in de door Friederich uitgegeven gedichten Wiwāha, Bhomakāwya; in den Wṛtta-sañcaya en het Bhārata-yuddha, beide in lithografie; eindelijk in de Kawi-oorkonden. De meeste dier teksten zijn moeilijk te verstaan, deels om den kunstigen stijl, deels om de menigte verouderde woorden. Onder zulke omstandigheden is het een waagstuk een geheel werk te vertalen, en onvermijdelijk dat de vertolker verscheiden misslagen begaat. Wil iemand met zijne geleerdheid eer inleggen, dan zal hij niet licht er toe besluiten, aan 't wetenschappelijk publiek een kijkje te gunnen in zijne werkcel. Ik voor mij, die de overtuiging koester dat de fouten eens voorgangers den blik eens navolgers scherp en, en zodoende een prikkel zijn ter ontwikkeling, wensch naar vermogen bij te dragen tot de aankweeking van eene ten onzent nog steeds verwaarloosden tak der Polynesische taalstudie.

In de Aanteekeningen zal het den lezer meermalen treffen dat ik woorden

welke in de Javaansche woordenboeken als Kawi aangeteekend staan, eenvoudig Javaansch, d. i. Nieuwjavaansch, in tegenstelling tot echt Kawi, noem. Naar mijn begrip zijn alle woorden die een Javaan vrijelijk bezigt, onverschillig aan welke taal, Sanskrit, Kawi, Portugeesch, Arabisch, Nederlandsch, ze ontleend zijn, Javaansch, niets meer en niets minder. Ik wil er rond voor uitkomen dat het merken van een Javaansch woord met een KW., mijns inziens, tot niets leidt dan verwarring, gelijk het geboren is uit verwarring.

Wat toch moet dat Kawi der leerboeken beteekenen? De gebruikers van den term dienen zulks toch het best te weten; welnu, uit het Jav. Handw. (1875) i. v. vernemen wij dat het is: «de taal der oude (*sic*) Javaansche dichters (*sic*) en van de woorden, die tot die taal behooren». Uit deze definitie is, ondanks hare omslachtigheid, niets te leeren omtrent de betrekking waarin Kawi en Nieuwjavaansch tot elkaar staan. De oude Javaansche dichters gebruikten de woorden *tělu*, *pat*, *lima*, enz. en duizend andere even goed als ieder Javaan van heden, hij zij dichter of niet; waarom worden *tělu*, *pat*, *lima*, enz. dan ook niet als Kawi gemerkt? De bedoeling zal wellicht wezen: «zulke woorden als thans in 't dagelijksch leven niet meer gehoord worden, alleen in geschriften voorkomen». Indien dit de meening is, behoorde men of de echte oude taal, of de verknoeide vormen er van, geen Kawi te noemen. Ontneem aan een Latijnsch woord zijn eigenaardigen stempel, en het blijft geen Latijn meer; het moge eene regelmatige vervorming of wel eene verbastering wezen, het is in geen geval Latijn meer. Het is, om één uit meer dan honderd voorbeelden te kiezen, ongeoorloofd, eene klankverbinding als *manungswa* Kawi te noemen, want die taal kent alleen *mānuṣa*, en *manuṣya*. Men geve aan zulke woorden als *manungswa* welken naam men maar verkiest, behalve dien van Kawi; of men vermijde het, de gebruikers van een woordenboek in den waan te brengen dat zulke vormen tot «de taal der oude dichters» behooren.

Genoeg; waar in 't vervolg de term Kawi voorkomt, is er heusch Kawi mede bedoeld; tot afwisseling bezig ik Oudjavaansch.

De Wṛtta-saṅcaya levert voor de Indische metrieke enkele gegevens die niet van belang ontbloot zijn, gelijk hierboven bereids opgemerkt is. De Aanteekeningen zijn zóó ingericht, dat Sanskritisten die zich niet op de beoefening van Javaansch en Maleisch toegelegd hebben, licht een overzicht van die gegevens kunnen krijgen. Mogen de uitkomsten der studie van taal, letterkunde en kunst op de Sunda-eilanden tot nog toe voor de waardeering van den Hinduschen invloed niet zóó groot zijn, als men wenschen kon, het zal bij voortgezet onderzoek zeker hoe langer zoo meer blijken dat de Indische beschaving niet in hare volle beteekenis gekend wordt, indien men

't eigenaardig gewijzigd Hinduïsme op Java, Bali, Sumatra buiten rekening laat. Die Indische invloed is ook daarom zoo merkwaardig, omdat hij niet, gelijk in Achter-Indië, alleen van Buddhisten is uitgegaan. Integendeel, het grootste aandeel daarin hebben zoogenaamde Brahmanisten, inzonderheid Çiwaïeten, gehad. Trouwens, dit feit was overbekend, maar mocht toch nog wel eens in herinnering gebracht worden, nu men onlangs in Engeland er over getwist heeft of de Brahmanisten ooit bekeerlingen gemaakt hebben.

Natuurlijk volgt uit het feit zelve dat Brahmaansche invloed op Java, enz., werkzaam is geweest het ongegronde van de bewering dat Brahmanen geene overzeesche reizen ondernamen. — Neemt men dit alles in aanmerking, dan zal men erkennen dat C. Lassen juist gezien heeft toen hij de geschiedenis en oudheidkunde van den Indischen Archipel als een onderdeel in zijne «Indische Alterthumskunde» opnam (dl. IV, 1861), hoe men ook over de uitvoering denken moge.

De gedrukte tekst is in de gebruikelijke type, even als de door Friederich uitgegeven Wiwāha en Bhoma-kāwya. In de plaatsing van de zoogenaamde Laya mag de nieuwere Javaansche manier niet gevolgd worden. Daargelaten dat de Jav. schrijfwijze ongerijmd is — want de Laya is eene bovengeschreven *r*, niets meer en niets minder —, strijdt ze met de spelling der handschriften, en is ze voor 't Kawi onbruikbaar, dewijl men, de Jav. manier volgende, onmogelijk woorden als *ryyak*, *ry angkat* e. dgl. kan uitdrukken. Ook de *mb* schrijf ik op dezelfde wijze als de *Hss.*; wat in 't Javaansch als *mb* dienst doet, is eigenlijk een Kawi *mbh*.¹

Omtrent mijne vertaling moet ik opmerken dat ze slaafscher is dan eene goede vertaling behoort te wezen. Het mocht mij niet te doen zijn, om eene proeve van zuiver Nederlandschen stijl te geven; anders had ik ze niet zóó ingericht.

¹ Hoewel deze alinea haar bedoeling mist bij den thans gegeven herdruk met transcriptie van de Nieuwjav. typen in Lat. karakters, was het wenschelijk haar te behouden met het oog op het in 1875 door Prof. Kern gevolgde systeem van druk in die Jav. typen. (*Noot van 1919*).

II. TEKST IN TRANSCRIPTIE.

awighnamastu.

sang hyang wāgiṣwarindah lihati satatabhaktingkwi jōng dhātṛdewi |
pinrih ring citta munggwing sarasija ri dalēmtwas lanenastawangku ||
nityāwehang warānugraha kaluputa ring dukka sangsāra wighna |
lāwantāstu wruheng ṣāstra sakalaguṇaning janma tapwanhanewēh || 1 ||
nāhandonkwājapāngarccana ri sira kēdō mrākṛtāṅ candaṣāstra |
mangke tingkahnya pintonakēna gumawayang wṛddhyaning wālabuddhi ||
sangkyāning warṇna munggwing sapada ta nginaran canda ling sang ka-
wīndra |
patsangkyānyang pada byakta dadi sakakawin monumunggwing palām-
bang || 2 ||

tunggalsangkyaningakṣare sapada huktāranya tapwankalen |
yan rwātyukta ngaranya yantiga tikang warṇnāngaranmadhyama ||
yapwanpatmangaran pratiṣṭha milu tekang supratiṣṭhanlima |
gāyatrī nēmangakṣaranya huningan syuṣṇik ngaranyāpitu || 3 ||
byakteki wwalungakṣaranya sapadānuṣṭup ngaranyātēhēr |
ndah yapwansangangakṣaranya wṛhatī nāmanya kapwāpagēh ||
manggēh yansapuluh si pangkti sawēlas triṣṭāpanāmeriya |
yapwan dwādaṣa yekyanāma jagatī ngke rāmasarmmenucap || 4 ||
yan warṇna tridaṣa pwayātijagati yanpadbēlas ṣakwarī |
gangsalsulas ya tikātiṣakwarī masangiñāṣṭi pwa yan ṣoḍaṣa ||
atyāṣṭiki ngaranya yanpituwēlas yapwan wwaluwlas dhṛti |
byaktātiddhṛti yanwilang sangawēlas kṛtyāhyaning wingṣati || 5 ||
yansangkyā nikangakṣaranya salikuryekāṅgaran prākṛti |
dwāwingṣatpwa wilang nikeng sapada warṇnanyā ngaranyākṛti ||
yeki wikṛti nāma yantigalikuryan padlikursangskṛti |
kapwābhikṛti yanwilang limalikuryannēmlikurwyutkṛti || 6 ||
hanghing sangkyaningakṣareng sapada yekā canda koktengaji |
yapwanlintanga ḍeṇḍakāṅgaraniki mālāwa lengadyaka ||

1. *indah. — 2. kḍē. — Steeds canḍa. — Steeds paḍa voor pada. — 3. Steeds āksara. —
huttā°. — rwatya°. — gāyā°. — 4. *kiwalu. — Voor triṣṭāpanāma vermoedelijk te lezen:
triṣṭupmanāma. — jagati. — 5. warṇnā. — sākwari. — gakkwari masajñāṣṭi. — daṣa. —
walu.

wṛttanyeki muwah yatājarakēnangkun kokta ring pinggala |
 tingahning guru lenparungguni laghunyekāpadudwannaran || 7 ||
 yadyastunpadasangkyaning yati lamun gurulaghunika bheda ring tata |
 yāwat mangkana tang prayaga nikanang gurulaghu patatanya kawruhi ||
 tāwatbeda ngaranya ring sapada yeki hinikētakēnantatansalah |
 wyaktinyeki nihan rēngōnkaracanan hyuninikētakēning palambanga || 8 ||
 a | na || nda | yang || 9 || (nanda)
 dewī | gorī || bhadrā | saçrī || 10 || (bhadrāçrīwaneh)
 hyang brahmā | mwang wiṣṇu ||
 bāṇī çrī | nārī hyang || 11 || (nārī)
 sahana sang | sura kabeh ||
 cinaru ring | wanamṛgī || 12 || (wanamṛgī)
 donkunamūjā | ring surasanggha ||
 mwang stutini ngwang | om wijayanti || 13 || (wijayanti)
 ngwang mrākṛta wṛtta | panggil tiki rakwa |
 mangdeya lulutning | kanyā tanumadhyā || 14 || (tanumadhyā)
 kṣamakēna ta ngwang | tēkapira sang wruh ||
 ngunihuni sakweh | kusumitajanma || 15 || (kusumitajanma)
 kēcapi kawirasa |
 ndi tanamuhara kung ||
 pahi mara kalawan |
 madhukaralalita || 16 || (madhukaralalita)
 hāpan mūḍa dahat ngwang |
 tanwruh ring rasamātra ||
 manggēh yan cacadēn ngwang |
 rehnya lwirmadaleka || 17 || (madaleka)
 ndatanturidaba ngwang |
 apantuhu mapunggung ||
 kēdō manutakēnkung |
 kumāralalitāswi || 18 || (kumāralalitā)
 waktraning cariteng lambang |
 strī wiyoga dinohansih ||
 sakṣaṇāngdani duhkāgēng |
 tanwruhing daya yankāngēn || 19 || (waktra)
 yaning rātrī tatanpāmṛēm |
 bhramīteng twas wimohita ||

7. pwān. — 8. kāwruhi. — 10. dewi, gori en çri met korte 4. Voorts bhadrā. — 11. brāhā, en bāni en nārī. — 12. *mṛgi in den naam. — 13. sangghya. — 14. Tweemaal mādhyā. — 16. nda voor ndi. — 17. apan. — 18. kēdō. *lita, in den naam. — 19. sukṣa met na, schijnt het, er onder. — kangēn.

haturtantṛṣṇa ring jiwa |
 sawetning lāra patyaya || 20 || (patya)
 sang sēnēng sumlappinghati |
 lotgumantung haneng māta ||
 nityaṣa ngde larādalēm |
 patyabālīkakēn buddhi || 21 || (wiparītapatya)
 rāmyaning tāmānīnusi |
 panglipurnīng manah lēnglēng ||
 duṣṭaning smāra capala |
 mālāre kāpusanharṣa || 22 || (capala)
 ḍatēnging jro nikang tāmān |
 katamānhyundenīng sēkar ||
 wipulānēḍēngangde kung |
 kawa denīng gēntērmuni || 23 || (wipula)
 srakkabēh wipulāwangi |
 kumbānganghrēngamet sēkar ||
 lwirkakung rabhasāngamēr |
 mrih rarasīngaworlulut || 24 || (sarwwawipula)
 baṭu mādrēs lwirwalahar |
 ri tēpi jro pang pungaket ||
 pacaradri kwehasēkar |
 pakisokēl mebhakara || 25 || (bhakarawipula)
 mrāknyānawwang dampatīng pang |
 līlā nṛttātyantatuṣṭa ||
 rāgī denīng līng nikang syung |
 hīmpērkadyānggīta rakwa || 26 || (rakārawipula)
 codnikāñḍodyawacana |
 kuwwāngānglīng tuhutuhu ||
 tanpahi mwanḡ grahagaṇa |
 lēknya denīng dinakara || 27 || (nakārawipula)
 tapwanlīngēn pasrang nikang |
 pakṣī manojña ngde lēngōng ||
 tarpāgawe tuṣṭe hati |
 nīng wwanḡ tīnngalning priya || 28 || (takārawipula)
 kēmbānging surastryaḷoka |
 sēksamānībēng natarnya ||

20. pamrēm en jiwa tegen de maat. — 21. mata tegen de maat. — *parita. — 22. *nīnūngsi en cāpala tegen de maat. — 23. nīkang. — sōkar en moni tegen de maat. — 24. rabhacā*. — 26. nāwwang. — *ting. — nīngkang tegen de maat. — nakāra, verkeerd. — 27. diwakara. — takāra, misplaatst. — 28. akārawipula, hetwelk niets is.

kadyapus gēlung ningāça |
 lumra ring tilammrikārjja || 29 || (samāni)
 nahannikang çilāpēnēd |
 mapañdanārjja tansipi ||
 nda tāngisapwakēnpudak |
 yatekanā rurū pini || 30 || (rupinī)
 honya tikang wwai kumucur |
 mētwi rēngatning parangan ||
 tusnya kinēmbēng madalēm |
 māṇawakākriḍitaka || 31 || (māṇawakakriḍita)
 mādrēshilinya mahēning |
 tambīng nikārṣikarata ||
 jrah tang sugandhakusuma |
 çāpantikālingi mulat || 32 || (çāpantika)
 pangkajapuşpa sēḍēng mrik |
 munggwirikang talagāhning ||
 konangunang ri tēngahnya |
 pakṣiwitāna sukādyus || 33 || (witāna)
 mīṇanyākweh nānāwarṇṇā
 marbut bhuktinye jroning wwai ||
 kagyatdening pakṣi madyus |
 kumlab himpērwidyutmālā || 34 || (widyutmālā)
 yasa malangō hinēduk |
 racana nikang salaga ||
 kusuma katangga sumār |
 bhramara wilambita ya || 35 || (bhramarawilambita)
 ri tēpi caracaranyāpnēd |
 tahēnasamasamākēmbang ||
 kanigara wungu lentañjung |
 bhujagaçiusṛtā puşpa || 36 || (bhujagaçiusṛtā)
 nyang mahāntēnalitatulis |
 munggu ring paranganaruhur ||
 ring baturmakara kumucur |
 yantinon kadi halamuki || 37 || (halamuki)
 jaladhara riristanādrēs |
 kiraṇa makucēm kameghan ||
 wēkasanapupulmatāmbēh |

29. kēmbangning, sāmā, kadyapus en lumra, alles in strijd met het metrum. — samani.
 — 31. māna°, beide keeren. — 33. witana, als naam. — 34. mīṇā. 35. yaça. — 36. °apā. —
 Als naam bhujagaçiusṛtāpuşpā, verkeerd.

yatika dadi tātigurwwī || 38 || (tatigurwwi)
 prāpta tikang warṣādrēsikang wwai |
 mangkinaweh lënglëng nikangakingking ||
 sang dyahalinggih ring yasa tibra |
 ngkāna ri sorning cāmpakamālā || 39 || (cāmpakamālā)
 ri mari nikang hudanalangō |
 rawi kumēñarmuwuhi raras ||
 wihaga yatāsuka masiga |
 hananasibū twaritagati || 40 || (twaritagati)
 honyang pakṣyadulursadampati |
 līlādyus ri tēngah nikang raṇu ||
 dwīnya lwirkanakākuning katon |
 byaktang çuddhawirātpilih sisik || 41 || (çuddhawirāt)
 kyāti si cākraṅgī tikanang strī |
 swāmi nikā cākraṅga ngaranya ||
 kapwa ya līlā lālana ring wwai |
 rukmawati lwirning raṇu denya || 42 || (rukmawati)
 sāmpunyādyusakalihanmēntas |
 mātūtpinggiranusuping tuñjung ||
 sāhityānicipi wērēhning wwai |
 çabdanyākṛpanawanging megha || 43 || ((panawa)
 āccharyya sang dyah lumihatgatinya |
 jātinya kālih kaga cakrawāka ||
 ta pwankagiṇḍal madulurlakistrī |
 swecānucuk padma kadīndrabajra || 44 || (īndrabajra)
 manah nirāninghali mogha harṣa |
 gatinyanakrīḍa jēñektanimba ||
 kacitta sang nitya maweh laronēng |
 twasasmu sinyuh ringupendrabajra || 45 || (upendrabajra)
 nda tanwruhing gatyā nirānwiyyoga |
 masyang si cākraṅggawadhū sirojar ||
 arah parangke kita cakrawāka |
 tenggal kitopasthitahe prēnahku || 46 || (upasthita)
 nā ling sang dyah kadikadi wulangun |
 wetning çokanghatikasēkanunēng ||
 tanwruh ring sambatēniranangarang |
 lwirsambatning bhramarawilaçita || 47 || (bhramarawilaçita)

38. tatigurwwi. — 39. yaça. — *māla, tweemaal. — 41. līlā. — byaktang buddhi°. — wi-
 rat, tweemaal. — 42. cākraṅgi. — cā° — °wati, de tweede maal. — 44. aça°. — °miyat. —
 cākra°. — strī. — °dindra°. — bājra, beide keeren. — 45. twasā°. — °bājra, tweemaal. —
 46. °hingga°. — cā°, beide keer.

mangkana çabda nireng kaga dinya |
 ring kapanang wihagāhiḍḍep wwang ||
 mogha dine tēkaping kawitarkka |
 çīghra ḍaṭṭeng kadi dodakawṛtta || 48 || (dodakawṛtta)
 rakryandyānung donku sinyangta mangke |
 āngrēstwaskun yanlihatkasyasihta ||
 warṇnantālōk tanlēburwuryaning luh |
 sugyan çokaçā linipteng laronēng || 49 || (cālīni)
 nā lingnyojarta sirang glānacitta |
 ḍu tanmithyā pangucapteng gatingku ||
 hetungkwāsyang ri sēḍēngtāngrarah rūm |
 ngkāneng toya drutawātorṃmimāla || 50 || (wātorṃmimāla)
 pira kariki lawaskunangdadi |
 taya lumihatahimpare kita ||
 mapa kari pagawayta ring dangū |
 matangikanatituṣṭa bhadrika || 51 || (bhadrika)
 tansipi pwa kalulutmamī kita |
 rehta tansahadulursadampali ||
 mukti rāmya sahaajāngrarah langō |
 lot ratoddhata gatinta tanbēsuri || 52 || (ratoddhata)
 toh warah ngwangi ngaranta harebu |
 mitrahangku kita yankita māsih ||
 ḍū tuhan nghulunanāma rathānggi |
 swāgatāwēlasi rohta kasihyun || 53 || (swāgata)
 pataña ni pinuni tuhanmangke ||
 mapa kari karaṇaningākingking ||
 rari warahēniki manēh rakryan |
 nda tanakalibaki tatāwṛtta || 54 || (wṛtta)
 toh palarnghulun wruhātulung rimang |
 manglipurkēnang lare rēsuntuhan ||
 meta sing sakahyunanta yadyapi |
 çyenitulyaha nghuluntēmēnmangel || 55 || (çyeni)
 kakangku tātansipi harṣaninghulun |
 rumēngwa çabdanta masung suke hati ||
 ri denta tojarmanēkākēnang lulut |
 satoyawangçastha masung srēpi manah || 56 || (wangçastha)
 rēngēnujarku nihantēwēking rimang |
 ri patilarsangamet rarasi nghulun ||

48. nirengka°. — 49. çokaçā°. — 50. mityā. — °ngāsyang. — watorwimāla en °torwī°. — 52. gatintakan. — 53. ratanggi. — 54. kariga. — 55. wṛttā in 't vers. — 56. tamanmangel.

taya nimitta nikā lalising jinēm |
 drutawilambita yanpagawe lara || 57 || (drutawilambita)
 yadiyankahitung wahuning salulut |
 lulutingwangalung masēwō turida ||
 ri dalēm çayana ngwangangantyani kung |
 kungikāwētu toṭakagītarasa || 58 || (toṭaka)
 ri huwusikāngde kamigupayānglih |
 lēlēhanangis ring çayana mangundēng ||
 agila tumon ring tapiharējāmlēs |
 apulangawormwang kusuma wicitra || 59 || (kusumawicitra)
 gēnēp tēmu tahun lawaskunakurēn |
 silihsihadulurlanāṭikaṭikan ||
 jēnēk magulinging tamanmamēngamēng |
 hanantumuruning jaloddhatagati || 60 || (jaloddhatagati)
 patani lēngēngasimparçobha rāmya |
 surabhi kamuningaṭjrah ring natarnya ||
 bhramara humungaliwran ring ruhurnya |
 sēkarika ruru mangde çrī puṭanya || 61 || (çrīpuṭa)
 yatekonggwani ngwang lanāmutyakēnkung |
 lawansang layattarwanōhīng kalangwan |
 lēngēng lālanāmongkaharṣāngrarah rūm |
 bhramanteng tamanlwirbhujanggaprayāta || 62 || (bhujanggaprayāta)
 yapwanmanglih yankāla lingsirhyangārkkā |
 swecārariyan ring wungkalī tīraning wwai ||
 madyus ring bejyahning baṭiunyātiçuddha |
 çobhāng māhantēn waiçwadewyanggaluntang || 63 || (waiçwadewi)
 ri huwusingadyusarjja paḍa mēntas |
 madulurumunggahing çayana māmreṃ ||
 racana nīkārjja tansipi rarasnya |
 abhinawamālīnī tilatilamnya || 64 || (nawamālīni)
 yani tambwanging wulanawā sumēnō |
 jēnēking natarkami sukāmēngamēng ||
 sahaṭjāgulinggulinganing çayana |
 bhramitākṣa rāmuya mulating kalangēn || 65 || (bhramitākṣara)
 yanmeh ning rāhina wa riris tānādrēs |
 rurwang kēmbang kamuningaworçridanta ||
 sang hyang candrāluru makucēm tankumram |

57. hārṣa. — 59. çayana. — 60. °dulula°. — 61. puṭa, tweemaal. — 62. wanē. — 63. bejyāh-
 ning. — °ntēn wweswa°. — °wyā°. — we°. — 64. çayana. — tila. — 65. °yana. — °tingka°. —
 °kṣara in 't onderschrift. —

kewrandening jaladharamālā nganḍēh || 66 || (jaladharamālā)
 yapwankāla ri tēkaning basantamāsa |
 swecācangkrama mahasing pradeṣa rāmya ||
 tansah ngwang kalihadulurlawankakangku |
 sāsing rāmya mamuhara prahārṣinī twas || 67 || (prahārṣinī)
 pasirwukirparaparani ngwanganglěngōng |
 macangkramā kalihanapet rarashati ||
 sukāngrērēbrērēbirikang tapowana |
 lěyēplangōnika rucirāngungang lurah || 68 || (rucira)
 kadi wah kalangwanulahing wanāçrama |
 kayu māsniķārwanakuning sawang tatur ||
 amirah tuding pisangalasnya ring jurang |
 amangunpunarmada ningangrēgēplangō || 69 || (punarmada)
 eñjing mintarmātuti himbang nikangadri |
 lěnglěng dening pakṣyamijah gārjjita ring pang ||
 asrang tang syung kapwa maçabḍāngakamanggēh |
 kagyatdening çabda nikang mattamayūra || 70 || (mattamayūra)
 trang pwa ngwe kumrami hiringing gagaṇābhra |
 sakwehning tāni paḍa katonkalangōnya ||
 lěnglěng lwirning sawahika wāhu matandur ||
 ridrēsning māruta kaditāmbudhiwīci || 71 || (ambudhiwīci)
 sakweh ning rānya sama kajajahandeni ngwang |
 tāmanlenmaṇḍala kuṭi paraningwang līā ||
 tirthākweh lyan raṇu kahaliwatanmangde kung |
 madhyanyāñjrah kuwalayakusumanya mriķmar || 72 || (kuwalayakusuma)
 nāhanlwirkun ngūnyaduludulurakārwanung |
 mangke pwa ndikinkatēkana waluyāngrathyun ||
 nghing tunggalsihtā pinalaringanahēnkingking |
 prāptāsambādhātryanēkakēna wuwusni ngwang || 73 || (asambādha)
 tuwi taya çaraṇangku lena sake kita |
 manēkakēna lulutkwi sang magawe lara ||
 rarahēni langēning wukirpatapanlēyēp |
 yadi katēkaha ring jaladhyaparājita || 74 || (apurājita)
 kaka-kami palarēn wruha malēsาลုလု |
 yadi hana wara-sihta matulunga rimang ||
 tumēkakēna pasambatingalawasakung |
 kita juga turidapraharaṇakalika || 75 || (praharaṇakalika)

66. ngandēh. — 67. °ṇi, tweemaal. — 70. āprang tang. — 71. tāni. — °ngēnya. — wici, tweemaal. — 72. tirtha. — mādhyā. — 73. °nabēnki°. — °sēmwā°. — asamwadha, onderschrift. — 74. kika. — jaladyā°.

sansipta ning wacana ni nghuluni kita pwa |
 tångkatpare sangasawang madanāngrasi twas ||
 prih pet rarah tañakēne gērēhaywa manghel |
 sang lwirwasantatilakāsika ring hatingku || 76 || (wasantatilaka)
 nahanujari sangangarangalangē siwuhēn |
 mangēnani hatiningaganilaya mawēlas ||
 dadi ya sumahuragēlēmanēkanangulah |
 suka mañi guṇanikaranika yaninalēm || 77 || (mañiguṇanikara)
 ibu ringapa matangwang yantanangge pakonta |
 yadi sapawēkasadyah mrēkmareng pringga durgga ||
 mapa ta wuwusani ngwang yankapanggih kakungta |
 mamuharaha sihing janmā linipteng laronēng || 78 || (mālīni)
 nāhanujarnikang kaga ri sangararasalangō |
 ndansumahursangadyahamarahi wuwusanika ||
 yeki linganta toh rēngēnujari pinuni kita |
 prāptakēneng sangaçwawṛṣabhagatiwilaçita || 79 || (wṛṣabhagatiwilaçita)
 rakryanaturniking kaga çatēng sumēmbahi kita |
 ndan waraceṭikānggēhi pinunmare kita tuhan ||
 donkwinusuyarinta manēkākēnāng wuwusarūm |
 rī kita sang tulusgumawayang jagatpramudita || 80 || (jagatpramudita)
 māsni ngwang toh diwaça tēkaping mangwalanglang kalangwan |
 tolih rantēn rasika kari tibrāngarang kaṇḍēhankung ||
 çokāgring ring tamanagulingan ring hēbing nāgapuṣpa |
 mandākṛāntang bhramara manangis ring ruhurdarppa manghrēng || 81 ||
 (mandākṛānta)
 tankēna ring panganturu sawetningunēnga ri kita |
 lotmanangismanguḍḍengamangun wēlasikangumulat ||
 tanhuningeng sēkarhyasatirūkṣa mawēnēsasamun |
 lwirnika wangçapatra patiteng çayana yunaguling || 82 || (wangçapatra-
 patita)
 ri tistisning ngwe sūryyakiraṇa mayattunggangacala |
 makintibrāntontingkahī racananing pāmṛēmanarūm ||
 kacitte twasnyanduk sēḍḍengingakaron rāgaturida |
 lawanrakryansang darppa mungari langō ning çikariṇi || 83 || (çikariṇi)
 lēngōng ri wijiling wulan kumēñaring langit bhāsvara |
 mēkarkusuma ning tahēn rinubunging dwirephānangis ||
 samangkana rarinta yañtumuruning natarkanglihan |

. 76. sangsipta. — tangka°. — baçanta° in 't onderschrift. — 77. mangani. — 78. mrēn-
 mareng. — pringgha. — 81. °kranta, tweemaal. — 82. °pati in den naam. — 83. wwei. —
 racaṇa. — 84. °repā°. — °cangka.

mangö ri pajanging çačangka maguling ri prthwitala || 84 || (prthwitala)
 sipi kasiharëpnyärintāngde wëläsi nghulun |
 pira kari lawastätinggal tansahing ðalëming taman ||
 mangaranganangis nghing rakryantang sinambatikin rimang |
 kawuwuhanunëng dening pämansuling hariñidhwani || 85 || (hariñidhwani)
 yani sirëming wulan hana ririsnya sumëmburatis |
 manëlsulësuya pingayamangun wëläsing lumihat ||
 taðahasihing tawang bhramita moni mangälikalik |
 sapanangising kalangwani sëðëng nikanang rajani || 86 || (rajani)
 nghing tekä nityang kinatikinamër tanmadoh ring kisapwan |
 sambatnyä keşting karasarëja kapwäpapandanta marñnik ||
 baryyantapwansah pinaka panamunya prihing hatyakingking |
 läwantekä lothinilingilingan citralekanta lambang || 87 || (citraleka)
 nā sangsipta niking wuwus lingakënante sang kakung ni nghulun |
 yantanwantën sanmatanya ringakung byaktang paratra nghulun ||
 läwanteki sakawruhanta mangucap prih sangkananyäsiha |
 tängkattebu tatankahañðëga kiteng çärdūlawikrīḍita || 88 || (çärdūlawikrī-
 ḍita)

ndananghing ling ni ngwang ri kita tulusäsihta ring strī wiyoga |
 hayo tanpinrih ring hati sapawëkasni nghulun ring kakangku ||
 lawanhaywā tanyatna ri sarusiting mārğa sengan jurang lwah |
 nihanmārggantānūta ri kalangëning meghawisphūrjitaçri || 89 || (megha-
 wisphūrjita)

nāhantojarni sang dyah winëkasakënireng cakrānggawanitā |
 sāmpunkesī hatinyang wuwusujarakënyām wit ya wëkasan ||
 kālīh kāsīhnya çighrānglayangi tēngahikang byomārddha maruhur |
 lālityāsong limut lila lumihati langö kālīh suwadana || 90 || (suwadana)
 nyang langö tinonikang wihanggacëtikā tinungkutungkulanya |
 lwah magöng sakeng wukirtumëmpuhi jurang hilinya mādrësatri ||
 simpanging bañunya winwatan ri sornya sökpakisdawut ya keli |
 denikang wwahādrësanggaluntangaglisosyaning këðung ndyaşanya || 91 ||
 (gli)

honyang deçālangö himbangingacala katonkatrangan süryyaraçmi |
 angde kung pomahanyärëja paðakalakah tūthiring tanduranya ||
 nyu dantāwwah paðātëb saha pucangajajarlyanpisang tūtgağārñëb |
 sakweh ning kaywakaywanpaða manëðëngsragdharāngimbuhī çrī || 92 ||
 (sragdharā)

prtwī°, tweemaal. — 85. olinghari°. — *dwani, tweemaal. — 87. nityangki°. — *nya
 keşting ka°. — 88. sangsi°. — byakta. — sārdu°, tweemaal. — 89. ringhati. — mārğa. —
 *sphu°, beide keeren. — 90. *nita. — bhyomā. — lālī°. — *dhana, tweemaal. — 91. *sātri. —
 *ngagli°. — këdung. — 92. paða. — srëgdara, beide keeren.

lwirmawayang tahəngati nikang wukirkinəlıranhimāranganipis |
 bungbungikang pətung kapawanan yateka tuḍunganya munyangaragin ||
 pakṣi kətursaluḍḍinganikā kinangsyani pamangsuling kidangalon |
 madraka çabda ning mrakalangö sawang pangidunganya mangrasi hati || 93 ||
 (madraka)

ri suku nikang wukirtani kasimparangharəpakən lwaharjja madaləm |
 tarutarukanhañarnngganika tanduranya turi len jayanti majajar ||
 wwangika samāñjjenəngjjenəngi teng dudūng manapunapwamongi baləman |
 rarayarubungrubung ri həbikang tahən prasama mangwanaçwalalita || 94 ||
 (açwalalita)

tantunggal rāmyāning mārggāmuhara ləngəngi manahikangangangəna-
 ngən |

tāmanlen katyāgançobhā racananika mangənani hati ningumulat ||
 tañjung bāṇāçoka mwang cāmpaka surabhi kanigara masəkaranəḍḍəng |
 mattakriḍang kumbang darppāngrubunganicinicipi sari nika tanari || 95 ||
 (mattakriḍa)

tanwuwusən lwirni sakaləngənganing mārgha katungkulanamuhara ləng-
 ləng |

lāmpahikang wyomakagati caritanmedranapetkananira sangaweh kung ||
 āpanikang wişkira satata mawas rūpa ni sang layatatilaringadyah |
 lwirkadi tanwiṣṭi nika manəkanang kahyuni sangakungalara katinggal || 96 ||
 (tanwi)

sāgara ləngləng rāmya katondenikanangaganilaya sakaringawangawang |
 ring tēpi mangjrah paṇḍanatuntun sarisari paranika sangakungasənətan ||
 lyantumuwuh ring nūsa katampwan ryyakangənani paranganarəsaringiri-
 ngih |

madhya nikang nūsārəja tekang kayukayu samasama wikasitakusuma || 97 ||
 (wikasitakusuma)

ngkəneng tēmbing ning singgrong jrah piḍaḍa majajaratata ləyḗp langönya
 tininghalan |

pangdukning hertambang sangke rəngatikangupala tuməḍunatri gañca
 tibəng parung ||

himpərwrṣṭyādrəssəmburnyantiba kasəlḗhaningaruna lumra wangkawa
 yantinon |

dudwang wwai muñcarlyantekang mətu sakari parangananamarbhujang-
 gawijrmbhita || 98 || (bhujanggawijrmbhita)

honyang dwirada parangani tēpi nikangudadhikadi tulisararasangde kung |

93. ngungbangikang. — 94. țani. — *rāngharə*. — lwahə. — 95. margga. — sobhā. —
 hangənani. — *rabi. — mātta*, tweemaal. — *nari. — 96. margga. — wiṣṭara. — sang ha-
 kunga*. — 97. nūsa, tweemaal. — yyaka*. — mādhyā. — 98. ninghe*. — 99. *dadi, tweemaal.

çobhā mijilakēnudaka sumirasiratanalinatitiranēmpuh grong ||
 ngkā tang wihaga tumurunalangē lumihati lēyepikangudadhi yatālilā |
 gēntērmuni maḍḍēmasahuranamiji talinga masawangānapawāharṣā || 99 ||
 (apawāha)
 atuti tēpi nikang pasirmedra kāḍaṇḍa kārṣādulurharṣa yarton lēyēpning
 tasik |
 lēngēngangulati sang pinetnyāmalaryankatēmṣāngrarah rūmnikang sāga-
 rāngdonlangō ||
 rinarahika ri rāmya ning nūsa kañcit kapanggih sangandonlangō līla tan-
 sengkaras |
 tēka sumuyugikang wihanggāpajaryanpriyācēṭikānggēhnya de sang di-
 nohanlulut || 100 || (ḍaṇḍaka)
 sawuwusni sang kadi ratih winuwusakēnikang wihanggama |
 wruh nikinangucapapetturida |
 amangunprapañca tangujarmukodgata || 101 || (udgatawisama)
 sira sang kakung kasaputanturida rumēngē lingnya kāsyasih |
 ling nirāmuwusalonsumahur |
 atisorabāwacana mangjēngērhati || 102 || (sorabawisama)
 nimitanku yanlayataninggali sangahayu ngūni ring tilam |
 ndatanalali si langēning çayana |
 saka ring harēpku lalita ngguritlangō || 103 || (lalitawisama)
 ri tēkanta ring kahanani ngwanginutusira sang karīng puri |
 mogha kadi tinitahing madana |
 wisamātri tansipi kaharṣaning hiḍēp || 104 ||
 ikī hetuningwangibu tantumuli maluyi rāmya ning puri |
 tapwaningguriti pinunkakawin |
 sinamāntareng kalangēning payonidhi || 105 ||
 satēwēkkunanglēngēngangiṇḍangi kalēngēnganing pasirwukir |
 lotsumusuki hati sang katilar |
 satatāmīrangrwangi ri cittani nghulun || 106 ||
 ngwang mangkyāwusanāngucapsagatining ṣṭtenucapning mangō |
 mangke ngwang maluyeng purāngulihanang lampah bangun ri dangū ||
 kweh ṣṭteng malangō tatanliningakēmangke tēkapni nghulun |
 āpankweh wisamanya kewala tikang gatyatryajarni nghulun || 107 ||
 nāhanling nira sang kakung tēlasadanmantuk lumampah sira |
 ndātansah madulurtikang wihaga tutmārggālangō lālana ||
 tanwaktangatining hawankrama huwus prāpti dālēmning puri |

— ḍaka. — maḍḍēma°. — 100. nuṣa. — 102. sangkakung. — 103. çayana. — ringha°. —
 — 104. karing. — °hārṣa. — ninghiḍēp. — 105. tapwanigu° in A. — 108. sangkakung.
 — margga.

rāmyāworturideng paturwanangajōng sih ning makārwanlulut || 108 ||
 anghing hinghaniking palāmbanga gurit mpu tanakungatimūḍa duryyaḥa |
 candaprākṛta wṛtta ning guru lawanlaghu racana nikandatankalen ||
 akweh wṛtta turung lining mami palenakēna muwahi kopalakṣaṇan |
 yanring pinggalaḥāstra kewala kadikanginajarakēning palambanga || 109 ||
 tuhunsahana sang kawīndra mangupakṣamā ri nghulun |
 gatingkunangikētpalambanga kurang rarastanpadon ||
 tēhērmatiki wṛttasañcaya ngaranya dening mangō |
 palarmagawayang wiḥuddha ri manah ningānggōng langō || 110 ||
 sāmpunprākṛtaning mangō yatika warṇna tanuhuti manahnya duryyaḥa |
 wetning bhranta wiśāṭa kārwa lēpīhan panamunikariringranging hati ||
 āpantanhana tang wēnang mawēlase sagati nikinātita kāśyasih |
 noranghetu maḥabḍakewala samāngguyuguyurikapingginginghulun || 111 ||
 ndanhantusākēna damēl tanakung palambang |
 arddhākikuktanalogō tanamētwakēnkung ||
 sotanyanantukikangaspada ring kalangwan |
 kawyeñjuhanwaminucap magawe panastwas || 112 ||
 iti wṛttasañcaya || cakrawākadūta carita || tanakung ||

109. caṇḍa. — racaṇa. — 111. °kata. — °nginghati.

III. VERTALING EN AANTEKENINGEN.

1.

De Godin der Rede zie met welgevallen op mij, die haar, des Scheppers gemalin, altoos deemoedig vereerd heb! Met mijnen geest wil ik haar in den lotus in 't binnenste van mijn hart bestendig loven. Moge zij mij steeds haren genadigen zegen schenken, dat ik van smart, kwaal en hindernis vrij blijven, en de wetenschap en alle menschelijke kundigheden zonder bezwaren leeren moge!

Lihat staathieralsimperatief. Zoo ook in Bharata-yuddha 636: *narawara he Dhanañjaya lihat ngwang umarahi kita*, «Edeleheld, Dhanañjaya! kijk, ik zal u onderrichten». Evenzoo in hetzelfde gedicht 437; 468; 517.

Lihat i satata-bhaktingku is eene constructie volgens den regel van 't Javaansch, welken men aldus zou kunnen formuleeren: «elk praedicaat of attriboot dat in 't Nederlandsch met het rede-accent wordt uitgesproken, vereischt in oud en nieuw Javaansch den vorm van een substantief». Bijvoorbeeld, in de Reizen van Poerwo Lelono, I, 4 lezen we: *babonipun sastra jawi punika sangking tēmbung sangkrēta*, «het Javaansche letterschrift is afkómstig¹ van het Sanskrit». Evenzoo beteekent *pinongka kula sangking rēdi*, «ik ben afkómstig van de bergstreek». Dergelijke voorbeelden, waar een Nederl. praedicaat door een formeel substantief in 't Javaansch wordt uitgedrukt, zijn zóó talrijk, dat het overbodig is er meer aan te halen. Andere, waar een attriboot zoo uitgedrukt is, waartoe *lihat i satata-bhaktingku* behoort, mogen hier volgen: *angajēngajēng lampahe kang putra*, «hij zag met verlangen uit naar zijn zoon die op reis was». Eveneens *ingkang ngupados icalipun raden*; en *mēnangi gērahe rama jēngandika*, «bij de laatste oogenblikken van uwen vader in zijn ziekte (of: die ziek is) nog tegenwoordig te wezen». Bij deze zinsneden welke alle aan Lakon's ontleend zijn, voeg ik er nog een paar uit het Wayang-verhaal Pandji (1869), bl. 317: *kinarsakakēn amanggihi baḍe rawuhipun nata estri ing nusa Barong*, «om de Koningin van 't eiland B. bij hare aanstaande kómst (of: die komen zoude) te ontvangen». Op bl. 281 beteekent *palajēnge wadya sabrang matur ḍatēng raja Matahun*, «de

¹ Bij gebrek van beter druk ik het rede-accent uit met den acutus; daar bij de overige woorden der zinsnede 't gewone, zachtere woordaccent niet gemerkt is, kan er geen onduidelijkheid ontstaan.

troepen van overzee, gevlucht zijnde, zeiden aan den Koning van Matahun»; ten onrechte teekende de uitgever aan, dat palajëng hier «vluchteling» beteekent, en nog verkeerder was het, deze vergissing later in 't Jav. Handwdb. (1875) te herhalen. De beteekenis «vluchteling» achter palajëng is veilig te schrappen. Een dergelijk voorbeeld uit het nieuwsblad Bra-martani is: lampahing kareta dumuginipun nagari sarana katarik ing kulij; in onzetaal zou kareta grammatisch en logisch als 'tonderwerp kunnen optreden, en lampah overgaan in een attribuut. Vgl. Radja-Pir. (1844), 71: lampahipun nabi Musa nasak ing wana, botën mēdal ing margi. Verschillende bijzondere gevallen die onder den bovengeformuleerden regel vallen, vindt men verspreid in Roorda's Gramm. (1855), in §§ 505, 500 en 499.

Sarasija. Met «lotus» is hier kennelijk de hart-lotus bedoeld, door de Indiërs puṇḍarīkam of daharam (kleine) puṇḍarīkam genaamd. Soms verstaat men daaronder 't binnenste des harten; zóó in de Muṇḍaka-Upaniṣad II, 2, 7, en waarschijnlijk in de Chāndogya-Upaniṣad VIII, 1; 1, ofschoon op deze laatstaangehaalde plaats de Commentaar het als «hart» in 't algemeen opvat. Het is niet te ontkennen dat «lotus», Skr. padma, ambuja, enz. elders wel eens meer in 't algemeen het hart aanduidt. Ook in den aanhef van het Bhoma-kāwya kan munggwīng sarasija evengoed «in'tharte» als «in'tbinnenhart» beteekenen. Daarentegen heeft onze dichter den term in denzelfden zin genomen als de vermelde Upaniṣad's doen; evenzeer als de schrijver van den Wiwāha 308: padma ning hati, waar de Balineesche glosse te recht tēlënging hati heeft. Voor «in 't binnenste van mijn hart» zou men ook kunnen zeggen: «in 't diepste mijner ziel».

Guṇa ning janma is eene uitdrukking die nog in 't Jav. in gebruik is. In 't gedicht Bale-Galagala wordt ergens van een paar jonge knapen gezegd: tangeh lamun sujana gunaning jalmi, mung sok bungah kewala, «ze waren nog lang zoo ver niet van knap te zijn in de gewone kundigheden; ze dachten nog aan niets anders dan zich te vermaken».

De beide eerste strofen zijn in de maat Sragdharā; vgl. str. 92.

2.

Na aldus aan Haar mijne bede en vereering gebracht te hebben, terwijl ik gaarne een werk over de verskunst zou willen vervaardigen, ga ik straks proeven geven hoe men verzen maakt, opdat de onkundigen zich er in bekwamen. Versmaat dan heet, volgens de leer der groote dichters: het getal lettergrepen in het vierel eener strofe. Vier vierels maken regelmatig een (afzonderlijk) vers (d. i. een heele strofe) uit, gelijk(?) er staan in de Palambang.

Gumawayang, «om te maken», is, even als gumawaya, de conjunc-

tief van het toestandswoord van gaway, gawe, in zin = Skr. *kārya*; hiervan agawe of magawe, Jav. agawe (en 'afgesleten gawe) = *akārya*, *makārya*, «doende, werkende, makende».

Gumawayang *wṛddhya* ning *wālabuddhi*, «om te maken dat de onkundigen het goed leeren». De constructie komt overeen met de Javaansche, behalve in zooverre als in 't Kawi *wṛddhi* voorzien is met het modale aanhechtsel *a*, gelijk de zin het verlangt. Evenzoo in den *Wiwāha*, str. 1: *siddhā* ning *yaçawīryya* donira *sukā* ning *rāt* kininkinira. In 't Jav. zegt men, gelijk bekend is, *murih bēcike*, e. dgl. zonder modaal toevoegsel. — Uit *wṛddhi* is zoowel Jav. *wērdi*, *mērdeni*, als *mērdi*, met verbasterd passief *kapērdi* gesproken.

Kawindra is hier geen eigennaam — waarvoor de Heer Friederich het aanzag —, maar beteekent «voornaam, voornaamste dichters», of als men eene overeenkomstige figuurlijke uitdrukking verkiest: dichtervorsten. Wat de schrijver gemeend heeft, blijkt ten duidelijkste uit str. 110, en daarenboven uit de hier behandelde zinsnede zelve. Vermits *kavindra* niet in de Skr. woordenboeken opgegeven staat — stellig omdat de samenstelling zoo begrijpelijk is —, verwijs ik naar het versje in Weber's *Metrik*, bl. 371, waar we lezen: *tām Indravajrām* bruvate *kavindrāḥ*, «die (maat) noemen de dichtervorsten *Indrawajrā*».

Byakta = Skr. *vyakta*, klaar, voorzeker. Uit het substantief *vyakti* is het Jav. *yekti* ontstaan; vgl. Aant. op 90.

Mon; het spraakgebruik van dit woord is mij slechts ten deele bekend. In BY. 623 beteekent: *yadyan pātāla mon swargga ringapa paranamu*, «hetzij de hel, hetzij de hemel, waar zoudt gij heengaan?»; en in den volgenden regel: *mong hyang mon daitya*, «hetzij goden, of demonen». Eenigszins anders is het in str. 677 gebruikt: *wēkāngku tan pējaha dening çatru mon sayuta*, «dat mijne kinderen niet gesneuveld waren door de hand hunner vijanden, al waren (deze) een millioen in getal». Nemen we in aanmerking dat hierboven *mon* als wisselvorm van *mong* verschijnt; verder dat *mon* nog voortleeft in 't gebiedende en concessieve *dimon*, en waarschijnlijk *mong* ook in *mung*; eindelijk dat in 't *Madureesch mon* = *mong* of *mung* is, en dit in den zin van «als, indien», z. v. a. *lamun*¹, dan mogen we besluiten dat het Oudj. woord de beteekenissen van «indien», en «al» (concess.), «al is het maar», in zich vereenigde. Vooral is ook in 't oog te houden, dat dezelfde woorden nu eens eenen voorwaardelijken, dan weder eenen concessieven zin hebben; bijv. *sumilib* beteekent «indien» in den *Pandji* (1869), bl. 209; 236; 301; doch «al, hoewel» (= *sanadjān*, bl.

¹ Zie A. C. Vreede, *Handleiding voor de Mad. taal* (1874), in 't glossaar i. v.

367 ¹). Wijders is het niet zeldzaam dat een en hetzelfde woord nu eens eene voorwaarde, dan weêr eene gelijkheid te kennen geeft; aldus sa upa ma en sa en g ga. In de veronderstelling dat ook mon hierbij behoorde, heb ik het hierboven als «gelijk» opgevat, ofschoon ik die beteekenis niet bewijzen kan.

Onder palambang verstaat de dichter overal elders onmiskenbaar zijn Cakrawākādūta ²; waarschijnlijk heeft hij dat ook hier gedaan. De eigenlijke beteekenis van palambang, naar 't Jav. te oordeelen, schijnt «gelijkenis, parabel, allegorie» te wezen.

3.

Bedraagt het aantal lettergrepen in een vierel slechts één, dan heet het (vers) Ukta; indien er twee in zijn, heet het Atyukta; zoo er drie lettergrepen in zijn, noemt men het Madhyama, en als er vier zijn, Pratiṣṭha; dan volgt Supratiṣṭha met vijf. De Gāyatrī, moet men weten, heeft zes lettergrepen (in elk vierel); de Uṣṇih zeven.

Str. 3—7 zijn in de maat Ārdūlawikrīḍita, gelijk str. 88.

De inhoud van 3—6 komt overeen met Kedāra's Vṛttaratnākara 1, 19, vgg., welke hier ter vergelijking volgen:

uktātyuktā tathā madhyā pratiṣṭhānyā supūrvikā ³ |
 gāyatrī uṣṇig anuṣṭup-ca bṛhatī pañktir evaca ||
 triṣṭup-ca jagatī-caiva tathātijagatī matā |
 ṣakvarī sātipūrvā ⁴ syād aṣṭy atyaṣṭi tathā smṛtā ||
 dhṛtiṣcātidhṛtiṣcaiva kṛtiḥ prakṛtir ākṛtiḥ |
 vikṛtiḥ saṃskṛtiṣcāpi tathābhikṛtir utkṛtiḥ ||

Hiermede vergelijkte men Colebrooke's *Miscell. Ess.* II, 158, en Weber's *Metrik* 283 en 113. In de door den laatste aangehaalde woorden: sāti; sati; madhyam; pratiṣṭhā; suvā; catuḥṣatam utkṛtiḥ is eene fout. 't Eerste sāti is een synoniem van uktha, en te lezen in den nominatief, sātiḥ. Dan echter is wederom te lezen sāti, d. i. «sāti met ati er bij», anders gezegd: atisāti = atyuktha; eigenlijk behoorde het sātiḥ te wezen. Dan volgt madhya; voorts pratiṣṭhā; suvā beteekent «met su», nl. prātiṣṭhā; derhalve supratiṣṭhā. Dat sāti, uktha, madhya, pratiṣ-

¹ Soms pleonastisch nadyan silih, «indien ook al», Babad Mataram (Soerakart. druk) I, 95; Babad Padjadjaran II, 71, adja silih (of sileh) bet. o. a. «niet eens indien, zelfs niet bijaldien», bijv. adja silih tumēka lara lan pati datan arsa suminggah, Bab. Mat. I, 14.

² Verg. de Inleiding.

³ D. i. «pratiṣṭhā met su er vóór»; dus: supratiṣṭhā.

⁴ D. i. «ṣakvarī met ati er vóór»; derhalve: atīṣakvarī.

ṭhā eigenlijk namen zijn van liturgische verzen, die in de verschillende stadiën eener plechtigheid te pas komen, ziet men uit de termen zelve.

De Oudjav. tekst dezer strofe levert weinig zwarigheden op; akṣare is akṣara + i, in. — Naast ngaran, hetwelk in 't Oudjav. de gewone vorm is, vindt men hier ook aran, dat in 't Nieuwjav. uitsluitend in gebruik is. — Tapwankalen is «zonder ander, niet anders, uitsluitend»; het grondwoord is len «ander, anders; of; ook; en;» Maleisch lain. Ik denk dat het met tunggal te verbinden is; of het is in den zin van «niet anders» een stoplap, zooals byakta.

Huningan, «men moet weten, je moet weten», is eene letterlijke vertaling van 't Skr. jñeyam of jānīyāt, vidyāt, e. dgl. uitdrukkingen in didaktischen stijl, die men vaak onvertaald kan laten. Het bestaat uit huninga + ṇ.

4.

Zijn er echter acht lettergrepen in een vierel, dan heet het Anuṣṭubh, en zoo er negen in zijn, Bṛhati. Dat is een vaste regel. Voorts, als er tien in zijn, draagt het den naam van Pangkti; zoo elf, dan Triṣṭubh. Wanneer er twaalf (lettergrepen in een vierel staan), zoo heet dit Jagatī. Dus leest men bij Rāmaçarman.

Byakta is hier niet meer dan een stoplap. Yeki kan zoowel «ditzelfde», Engelsch: *this very*, wezen, als te scheiden in ya = iya ter aanduiding van den nazin, met een daarmede samengesmolten iki.

Ngke is, voor zooverre ik zien kan, niet onderscheiden van ngkāne, «ter plaatse, bij, in». — Inu cap is letterlijk = Skr. uktam, «gezegd», doch in een verband als wij het hier zien, laat het zich gevoegelijk weêrgeven met: «men leest bij dien schrijver». Bij ons treedt het zien van een geschrift op den voorgrond, bij de Indiërs en Javanen het hooren. Waar de Javaan dus spreekt van den uni, ungəl, wirasa, d.i. «de klank, wat men hoort», verkiezen wij te zeggen: «wat er in den brief te lezen staat». Strikt genomen bet. dus uni, enz. nooit «inhoud», al vertalen wij het zoo ¹.

Rāmaçarman is eene autoriteit der Indische metriek, die meer dan eens vermeld wordt, o. a. in Kṛṣṇadeva's Commentaar op den Vṛttaratnākara, 1, 3. Vermits het daar heet: Rāmaçarmādicchandograntheṣu, en R. dus in de eerste plaats genoemd wordt, moet zijn werk als het eerste in zijn soort beschouwd zijn geweest, en zulks verklaart, waarom in onze Oudja-

¹ Daarom berust de omschrijving van wirasa in 't Jav. Handw. (1875) met udjaring pēngrasa op verwarring van twee geheel verschillende woorden, nl. rasa, gevoel, en rasa, geluid. Tusschen den wirasa van een brief en de meening des schrijvers bestaat etymologisch niet het minste verband.

vaansche prosodie juist van Rāmaçarman gewaagd wordt, niettegenstaande er slechts sprake is van een punt waarover alle Indische versbouwkundigen het eens zijn.

5.

Dertien lettergrepen, vormen 't vierel van de Atijagati; veertien, van de Çakwarī; vijftien, van de Atiçakwarī. Wanneer er zestien zijn, draagt de maat den naam van Aṣṭi. Atyaṣṭi heet een vers met zeventien lettergrepen in elk vierel, Dhṛti een met achttien; Atidhṛti, als 't aantal negentien bedraagt. Kṛti is de benaming van twintig (lettergrepen in een kwartstrophe).

Pwa beantwoordt hier aan 't Jav. iku, Kr. p u n i k a. — Byakta, wederom weinig meer dan expletief, of, zooals de Indiërs zich uitdrukken: pā-dapūraṇa, middel om 't vers te vullen. Ook bij ons zijn stoplappen eene bekende zaak, in theorie en praktijk beide. — In ākya, voor ākhyā, vinden we een voorbeeld van klinkerverkorting, welke reeds in de oudste ons bekende Kawi-stukken geenszins ongewoon is. Onze dichter verkort en verlengt de klinkers, hetzij aan 't einde of in 't midden der woorden, naar welbehagen. Een sprekend voorbeeld treffen wij aan in str. 25; evenzoo in str. 3, waar sangkya, voor sangkhyā, op eene korte *a* uitgaat, terwijl vlak te voren sangkyā gebruikt werd, omdat het in de maat zoo te pas kwam.

6.

Indien het getal lettergrepen één-en-twintig bedraagt, dan heet het Prakṛti. Is 't getal der lettergrepen in een vierel twee-en-twintig, zoo is de naam er van Akṛti. Wikṛti echter heet het, als er drie-en-twintig, en Sangskṛti, als er vier-en-twintig zijn. En zoo telt Abhikṛti vijf-en-twintig, en Wyutkṛti zes-en-twintig (voeten).

Dwāwingçat voor dwāwiṇçati is barbaarsch Sanskrit. — Nikeng sapada warṇṇa-nyā is eene omzetting van nika warṇṇa-nya ing sapada. — De lange *ā* van myā dient om aan de eischen der versmaat te voldoen; evenzoo de verlenging van wi in wikṛti, ofschoon het eenvoudiger geweest ware, indien men 't woord volgens de uitspraak gespeld had wiktṛti, want kr is een dubbele medeklinker en maakt dus den voorgaanden voet lang door positie. — Voor sangskṛti is de gewone term sangkṛti, doch dewijl ook de door mij gebruikte gedrukte tekst van Kedāra saṅskṛti leest, heb ik dezen vorm zoo gelaten als hij is.

Wyutkṛti; daarvoor heeft de Vṛttaratnākara Utkṛti, even als alle andere ons bekende Indische bronnen. Vooralsnog moeten we Wyutkṛti voor eene vergissing van Tanakung of van zijne Javaansche voorgangers houden,

eene vergissing die licht ontstaan kon, zoo er in den een of anderen Skr. tekst hy utkr̥tiḥ stond. Hoe het zij, eene afschrijversfout is het niet, want utkr̥ti past niet in de versmaat.

7.

Slechts die verzen waarvan 't getal lettergrepen in elk vierel zooveel be draagt als boven vermeld, worden chandaḥ in de leerboeken genoemd. Wanneer daarentegen 't getal lettergrepen grooter is, heet zoo'n maat Daṇḍaka, en Gadyaka(?). Van de opgesomde dichtsoorten ¹ zal ik wederom alleen de monoschematische (wṛtta) behandelen, met den naam dien ze bij Pinggala dragen. Datgene waarin ze van elkaar verschillen bestaat in de regeling der lange lettergrepen en de plaatsing der korte. ²

Aan den term chandaḥ hecht Tanakung eene veel te enge beteekenis. Niet enkel de strofen van 4×1 tot 4×26 voeten, maar ook alle overige dragen den gemeenschappelijken naam van chandaḥ. Hoe hij in zulk eene dwaling vervallen kon, is wel te begrijpen, bijaldien we veronderstellen dat hij of een zijner Javaansche voorgangers eenen Sanskrit-tekst voor zich had, welke met dien van Kedāra schier woordelijk overeenstemde ³. De plaats in den Vṛttaratnākara 1, 17, vg. luidt namelijk als volgt:

ārabhyaikākṣarāt pādād ekaikākṣaravardhitaiḥ |
prthak chando bhavet pādair yāvat ṣaḍviṇṇatim gatam ||
tadūrdhvaṃ caṇḍavṛṣṭyādidaṇḍakāḥ parikīrtitāḥ |
ṣeṣaṃ gāthās tribhiḥ ṣaḍbhiḥ caraṇaiḥ copalakṣitāḥ |

D. i.: «Door elk vierel te maken van 1 lettergreep, 2 lettergrepen, enz. tot 26 toe, krijgt men evenzooveel afzonderlijke dichtsoorten (chandaḥ). Dan volgen in de opsomming de Daṇḍaka-maten, zooals Caṇḍavṛṣṭi, enz. Eindelijk de Gāthā-maten, welke zich kenmerken door drie of zes vierels.»

Uit deze plaats van Kedāra, of eene anderē bijna gelijkkluidende, zou iemand de gevolgtrekking kunnen maken dat de Daṇḍaka niet meer onder de chandaḥ gerekend wordt. De gevolgtrekking ware geheel onjuist, maar licht verklaarbaar.

De overgang van Skr. chandaḥ tot het Kawi chanda, canda is dezelfde als in yaça en teja uit yaçaḥ en tejaḥ. Daarentegen is manah onveranderd gebleven tot in 't hedendaagsche Jav. toe. In 't Kawi Bhūri-çrawa is de slot-*a* zelfs uit āḥ ontstaan. De verdere verbastering van canda

¹ D. i. de hoofdklassen Ukta, Atyukta, tot Daṇḍaka toe, met hun soorten of variëteiten.

² In proza zou men eenvoudiger zeggen: het onderling verschil der versmaten hangt af van de verschillende wijze waarop de lange en korte voeten geplaatst zijn.

³ In technische Indische boeken treft men dikwerf dergelijke bijna gelijkkluidende passages aan.

tot caṇḍa is wellicht aan de afschrijvers te wijten; zeker is zulks in geen deele, en indien ik desnietteenstaande den zuiverder vorm hersteld heb, dan is het geschied om dubbelzinnigheid te voorkomen.

Mālāwa. Dit woord is in de vertaling overgeslagen, omdat de beteekenis er van mij onbekend is. Een versnaam is vermoedelijk er mede bedoeld, doch de maat die in de Indische prosodie mālāwī heet, komt hier al evenmin te pas als, naar het schijnt, eene andere, Mālā genaamd. Beide zijn Prākṛtsche versmaten, waarvan de eerste bestaat uit $45 \times 2 = 90$ Mora's, of uit $45 + 27 = 72$ Mora's; en de laatste uit $16 + 12 + 16 + 12 = 56$ Mora's; zie Colebrooke, Misc. Ess. II, 156 en 157. Het zou mogelijk wezen, dat Tanakung onder Mālāwa (zoo de overgeleverde tekst niet bedorven is) in 't algemeen Mātrā-chandaḥ verstond, waartoe inderdaad de Prākṛtsche Mālā behoort. Het is ook denkbaar dat werkelijk de term Mālāwa ¹ nog in anderen zin gebezigd werd dan wij weten, doch dit alles is volstrekt onbekend, al moge het ons aansporen tot verder onderzoek.

't Volgende Gadyaka neemt in de opsomming dezelfde plaats in als Kedāra's Gāthā. Het ligt dus voor de hand te veronderstellen dat gadyaka verbasterd zijn kan uit, of verschreven voor, gāthakā. Wat het toevoegsel ka betreft, zou men kunnen verwijzen naar enkele Jav. woorden uit het Skr. ontleend, welke het pleonastisch suffix ka vertoonen; bijv. d u r h a k a = droha; k r u d a k a = k r o d h a. Alvorens een bepaald gevoel uit te spreken, dienen we te onderzoeken, vooreerst, wat Kedāra t. a. p. met zijn Gāthā bedoeld heeft; ten andere, wat Tanakung onder zijn gadyaka(?) verstaan heeft. Dit is noodig, omdat de term gāthā niet in alle Indische bronnen denzelfden omvang heeft. Volgens de door Colebrooke geraadpleegde werken, omvat de term Gāthā: 1°. Stanzas comprising four unequal verses, constituting a metre not described by writers on prosody; 2°. Stanzas comprising more or fewer verses ² than four; viz. three, five, six, etc. 3°. Any metre not specified by Piṅgala; 4°. Metre not specified by any writer on prosody (Misc. Ess. II, 165). Veel onbepaalder heet het in Piṅgala (in Weber's Metrik, 417): atrānuktaṁ gāthā, d. i. «wat (versmaat) in dit boek niet vermeld is, is eene Gāthā». Daarop volgen er toch nog eenige soorten van gāthā's in strijd met de bewoordingen van den regel, klaarblijkelijk toevoegsels van eene andere hand. Met den regel in 't Piṅgala-sūtra stemt overeen Colebrooke's opgave onder 3. Daarentegen verstaat Kedāra, gelijk op te maken is uit vergelijking zijner eigene hierboven aangehaalde woorden met den ganschen inhoud van 't 5de hoofdstuk zijner prosodie, onder Gāthā's zoowel de Udgatā, Saurabhaka, enz. (van vs. 6 af), als de Viṣama-verzen

¹ Mālāwa (sic) kan nooit Skr. geweest zijn.

² D. i. pāda's, vierels.

(van 1—5) en andere niet door hem behandelde (vs. 12). Dat strookt dus met hetgeen Colebrooke opsomt onder 1 en 2. Trachten we nu eindelijk tot een besluit te komen omtrent de bedoeling van onzen schrijver, dan hebben we een gegeven in de volgorde die hij zelf later in acht neemt. Onmiddellijk na de verzen in Daṇḍaka-maat, str. 100, volgen bij hem Udgatā-*viṣama* (101), Saurabha-v. (102) en Lalita-*viṣama* (103). Aangezien nu deze dichtmaten slechts drie afdeelingen of verzen bevatten, en ook bij Kedāra als soorten van *gāthā* beschouwd worden, moeten wij het er voor houden dat ook Tanakung ze onder zijn Gadyaka, die hij het laatste noemt, laat behooren. Of hij zelf werkelijk zóó geschreven heeft, in stede van *gāthaka*, is zonder behulp van andere Hss. niet uit te maken. Aan gadya, proza, dat de Heer Friederich (bl. 5 zijner Verh.) er bij te pas brengt, geloof ik niet dat de dichter gedacht heeft.

Apadudwan = mapadudwan, «onderling verschillende», Jav. apadudon, of in afgesleten vorm: padudon. Het is afgeleid van padudwan, Jav. padudon, «onderling verschil». Naran zal wel, gelijk Friederich ook meende, staan voor aran, met de misplaatste toepassing van Skr. Sandhi. Nog in 't Jav. wordt a r a n als voegwoord gebruikt in den zin van Skr. hi of nāma, «namelijk, immers, *videlicet*»; zelfs, gelijk Skr. hi in den zin van «voorwaar», bijv. Pandji (1869), bl. 368.

8.

Zoowel 't getal caesuren in de verzen, als de kwantiteit der voeten is (bij de verschillende maten) verschillend geregeld. Voor evenzooveel wijzen van gebruikelijke rangschikking der lange en korte lettergrepen in een vierel als er bekend zijn, bestaan bijzondere namen, welke ik zonder fout in dichtmaat opgeven zal. Luistert, hier volgen specimens er van in geregelde volgorde, die ik in de Palambang wil samenstellen.

Yadyastun, hoewel het vormelijk aan 't Jav. dĕstun, «laat het zijn, hoogstens» beantwoordt, beteekent: «indien ook al, al is»; bijv. BY. 453: yadyastun kawirāja towi niyatānpatinggala karas. D. i.: «Al ware hij de koning der dichters, dan zou hij zeker toch nog het blad (waarop hij uwe deugden beschrijven wil) onvoltooid moeten laten.»

Yadyastun heeft dus den zin van 't Jav. sanadyan. Nu bet. dit meermalen, gelijk bekend is: «ook»; en in een nazin, wanneer de voorzin aja bevat: «zelfs; maar ook». Verder bet. sanadyan — tuwin «hetzij — of; zoowel — als»; bijv. in de door Meinsma uitgegeven Babad (1874), bl. 404: gusti, dasar sampun dados pikajengan kula apĕrang kaliyan tiyang kumpĕni, sanajan rintĕn tuwin dalu kula botĕn ajrih. Dat yadyastun — lamun met «zoowel — als», of «hetzij —

hetzij, deels — deels» te vertalen is, blijkt voldoende uit den samenhang.

Bheda is in 't Skr. uitsluitend substantief, doch in 't Kawi worden een aantal Skr. substantieven ook als adjectief gebruikt, zooals *çakti*, *krodha*, enz. In nog hoogere mate is het gezegde toepasselijk op 't nieuwe Javaansch.

Kawruhi is een passiefvorm die vooral in 't noordelijk en oostelijk Javaansch nog in zwang is. In de *Beknopte Jav. Grammatica* van Roorda (1874), § 116, wordt het behoud der *i* in plaats van *an* voor eene poëtische eigenaardigheid verklaard. De vorm komt echter ook vaak in eenvoudig proza, als in de *Reizen van Poerwo Lelono* en in brieven voor. Kawruhi op deze plaats is niet te verwarren met het secundaire Jav. grondwoord *kawruhi* in 't passief, dat ik ontmoette in den Javaanschen Almanak voor 1869, bl. 9 van 't Mengelwerk: *kang rumiyin dintënipun, agëng walandi kawilis, kapingkalih dintënira, agëng jawi kaetangi, kapingtiga dintënira, agëng cina den-kawruhi*.

Hinikëtakënan, met conjunctief-teeken *ang* = *a*, hetwelk vóór de volgende *i* in *an* overgegaan is, gelijk *ping-tiga* in *pin-tiga* (*Wiwāha*, 8 en 305); *pingdo* (*pingro*) in *pinđo*.

Rëngön, uit *rëngö* + suffix *ën*. Zulke woorden zijn in 't Kawi gerundieven, evenals in 't Sundaneesch, en passieve conjunctief-imperatieven, als in 't Javaansch; *rëngön* is dus in 't Skr. overgezet en *çrotavyam* en *çrūyatām*.

Hyun inikëtakën; in deze constructie herkent men de Jav., volgens welke men zegt *kowe arep tak-pateni*, e. dgl.; zie Roorda, *Jav. Gr.* (1855), § 515. Tevens leeren wij uit het Kawi, dat het Jav. *arep* in de passieve constructie eigenlijk niet hetzelfde is als in de actieve. Zoodra men namelijk het passieve *hyun inikëtakëna* in 't actief omzet, wordt het: *mahyun* (of *ahyun*) *angikëtakëna* (of *mangikëtakën*). In dezelfde verhouding als *ahyun*, d. i. «willende» tot *hyun*, d. i. «'t gewild worden, 't voorneemen», staat Kawi *aharëp* of *maharëp* tot *harëp*¹. Dewijl nu zoowel Kawi *aharëp* als *harëp* samengesmolten zijn in 't Jav. tot *arëp*, lijkt het Jav. woord in passieve constructie hetzelfde als in de actieve, al is het ééne, logisch, het tegendeel van 't andere. Het is evenwel mogelijk dat er voor het taalgevoel der hedendaagsche Javanen geen onderscheid meer bestaat.

Palambanga. Het aanhechtsel *a*, zooals het hier gebruikt wordt, is voor zooverre ik zie, synoniem met *nya*; met *palambanga* is bedoeld «de Palambang (die volgt)». In 't Madureesch is het gebruikelijk als *ah* gespeld; zie A. C. Vreede, *Handl. Mad. taal* (1874), Glossaar. In Jav. poëtischen stijl is het nog *a*, bijv. *aso ing margi wwaha, duren namane sayëkti*, *Jav. Almanak* voor 1869, Mengelwerk, bl. 17, vlg.

¹ Ook in beteekenis is *hyun* = *harëp*.

De versmaat dezer strofe is dezelfde als van str. 111. Het is eene variëteit der klasse Wikṛti, en in Kawi-werken geenszins ongewoon. Nadien onze dichter deze maat niet bij name noemt, er geen specimen van geeft in zijn Palambang¹, en toch blijkt te kennen en te bezigen, zoo volgt dat hij ze niet aan de Indische prosodie ontleend heeft. Het was dus een eigenaardig Kawi-metrum, bestaande voor de eerste helft uit de eerste twaalf voeten van een Ārdūla-wikṛīḍita, en voor 't tweede gedeelte uit de laatste elf voeten der Kawi-maat Wēgang-sulañjani (of: sulañjari). Vgl. de Inleiding.

Hiermede is de theoretische inleiding ten einde; de volgende strofen tot 108 vormen te zamen het sprookje dat ten titel voert: «De eend als bode». Als afzonderlijk stuk begint de Palambang met eenige aanroepingen.

9. Nanda.

Ah, Nanda, ō!

Deze vertaling is geheel onzeker, daar Nanda onderscheiden beteekenissen heeft, en men wegens 't gebrek aan samenhang moeielijk raden kan wat er bedoeld is. Zooveel blijkt wel, dat het vers eene aanroeping is. Ook de vier volgende verzen behelzen niets anders dan aanroepingen van hemelsche machten en zijn te beschouwen als de gebruikelijke aanhef (mang-gala) van de Palambang.

Het is zeer opmerkelijk dat deze variëteit van Ukta bij Kedāra niet vermeld wordt. Hij kent slechts de Ārī, d. i. 4×1 *lange* lettergreep. Als voorbeeld daarvan geeft de Scholiast: Ārīs | te | sā | syāt || «Moge zij voor u eene geluksgodin wezen!». Colebrooke (Ess. II, 158) kent wèl een Ukta van 4×1 *korte* lettergreep, onder den naam van Mahī, dat stellig mahī in den vocatief moet zijn, want anders kan de naam niet in 't vers gebracht worden, hetgeen toch een vereischte is. In 't Pinggala-sūtra komt in 't geheel geen Ukta-vers voor. In afwijking van Kedāra noemt Tanakung de volgende maat: Ārī.

10. Ārī.

Godin Gaurī, genadige, gebenedijde!

Deze soort Atyukta draagt bij Kedāra den naam van Strī, en het door den Scholiast aangehaalde voorbeeld luidt:

Gaurī | Lakṣmīḥ | strī te | sā syāt ||

«Moge die vrouw voor u eene Gaurī, eene Lakṣmī zijn!». Colebrooke geeft t. a. p. twee namen, Strī of Kāma; buitendien andere soorten, die ik met stilzwijgen voorbijga, daar geen er van hetzij Ārī of Bhadrā heet. Uit het

¹ Daarin worden maar twee soorten van Wikṛti, te weten Aṣṣwalita en Mattākṛīḍa (str. 94 en 95) met name opgegeven.

onderschrift: *bhadrā çrī waneh*, «*Bhadrā*; andere *Çrī*»; of «*tweede Çrī*» maak ik op, dat de dichter of een aanteekenaar twee termen kende. Doch hoe kan dat te pas komen in onzen tekst, nu de voorgaande strofe in 't geheel niet als *çrī*, maar als *nanda* bekend staat? In *Kedāra* zou het verklaarbaar wezen, want hij heeft (3, 1 vg.):

uktā | gaḥ çriḥ ||
atyuktāyām | gau strī ||

Niets is gemakkelijker dan eene verwarring tusschen *strī* en *çrī*, en zulk eene fout zal dan ook wel aanleiding gegeven hebben tot de afwijkingen in onzen *Wṛtta-saṁcaya*.

11. *Nārī*.

Brahma en *Wiṣṇu*, goden! *Wāṇī* (d. i. *Saraswatī*) en *Çrī* (anders: *Lakṣmī*), godinnen!

Dezen *Madhya*-vorm vinden we onder denzelfden naam bij *Kedāra* opgeteekend; insgelijks bij *Colebrooke* t. a. p.

De *u* van *Wiṣṇu* in 't vers wordt als lang gerekend, wegens de volgende pause. Over 't algemeen beschouwt onze dichter elke lettergreep aan 't einde eens vierels als lang, hetgeen ook in de Indische prosodie de regel mag heeten, behoudens uitzonderingen. Vgl. *Kedāra* 1, 9.

Behalve de *Nārī*, die uit 4 × een *Molossus* bestaat, vermeldt de *Vṛttaratnākara* een anderen *Madhyā*-vorm, *Mṛgī*, 4 × een *Amphimacer*. *Colebrooke* somt er nog andere op.

12. *Wanamṛgī*.

Alle hemelingen te gader, vereenigd met *Wanamṛgī*!

Deze *Pratiṣṭhā*-vorm draagt in de lijst van *Colebrooke* den naam van *Satī*; *Kedāra* geeft eene andere varieteit, en in geen enkele der bekende Indische boeken over prosodie ontmoet men den term *Wanamṛgī*. Toch moet hij ontleend zijn, al is het dan ook in andere lezing.

Het woord *cinaru* is mij elders niet voorgekomen; de gegeven vertaling is niets dan een noodhulp. Volgens 't *Jav. Handw.* is *caru* = *tingkah*. Ik veronderstel dat het eene andere uitspraak is van *caruk*.

Even onzeker is het wie hier met *Wanamṛgī* (d. i. «*hinde van 't woud*», en «*schoone vrouw van 't woud*») bedoeld is. Uitgaande van de veronderstelling dat de term *Satī* synoniem moet wezen met *Wanamṛgī*, denk ik dat *Durgā* gemeend is, want zij heet o. a. *Satī*, «*de voortreffelijke vrouw*». Aangezien een synoniem er van *warawarṇinī* is, en *warṇinī* op hetzelfde neerkomt als *mṛgī*, mag men gissen dat *wanamṛgī* een verkeerde lezing is voor *waramṛgī*.

13. Wijayanti.

Ik verheerlijk de godenschare, en loof ze met de woorden: «O! bij hen is heerschappij!»

Dezelfde soort van Supraṭiṣṭhā komt voor bij Kedāra, doch onder de benaming van Pañkti; desgelijks bij Colebrooke, die als synonieme termen opnoemt: Akṣarapañkti en Hamsa. Het voorbeeld in den Commentaar op den Vṛttaratnākara 2, 6 luidt:

nīradapañkti-ḡyāmaladeham |
Mādhavam ekam, pūjaya devam ||

D.i. «Verheerlijk eeniglijk Wiṣṇu, den god wiens lichaam donker is als saamgepakte wolken». Men ziet dat dit versje tot denzelfden kring van denkebeelden behoort als de strofe van Tanakung.

Ten aanzien van den naam Wijayanti geldt hetzelfde als aangaande Wanaṃgī: men zoekt hem in de toegankelijke Indische prosodieën te vergeefs. Het is duidelijk derhalve, dat de Wṛtta-saṃcaya, hetzij rechtstreeks of middellijk, op 't gezag van andere Indische geschriften of redacties steunt, welke of verloren zijn of nog ergens in Indië schuilen.

14. Tanumadhyā.

Ik vervaardig verzen, ten einde zodoende te maken dat de slanke meisjes mij genegen zijn.

Panggih, nog Jav. panggih, is 't inheemsche equivalent van Skr. upādhi, beding, voorwaarde. Hoe upādhi een voegwoord van doel kan worden, blijkt uit het Jav. Krama supados, poëtisch supadi. Tiki is in bet. Jav. iki.

Rakwa vat ik hier op in den zin van mangke, dien het in deftig Javaansch als rēko, rēke en rēkya (vgl. Maleisch arēkiyan) nog heeft, bijv. Jav. Brieven (1845), bl. 89, 10. Doch het beteekent daarenboven Jav. mēngkono, inzonderheid in gevallen waar dit laatste achter een woord geplaatst wordt om aan te duiden dat men alle individuen van een soortbegrip wil samenvatten. Zoo, om een voorbeeld ter verduidelijking te geven, is in Winter's Zamenspr. I (1848), 104 met tiyang alit makatēn bedoeld wat men in 't Skr. zou uitdrukken met prākṛtajanā iti, of p. nāma, of prākṛtamātrāḥ, «alle die men tot de geringe klasse brengen kan, alle zoogenoemd geringe lieden». Geheel in denzelfden zin wordt rakwa gebezigd in Wiwāha 116: sang sajjana rakwa z. v. a. «de goeden». Ook in 't Javaansch is mēngkono, deftig rēko, het equivalent van Skr. iti (en evam) in bovenvermelde functie. Bijv. in Jav. Almanak voor 1869, bl. 12 van 't Mengelwerk leest ge: agung drawina kang sari, iku kēmbang-soka rannya,

tëgëse drawina rëko, yakti lamun suka boja; nu is tëgëse drawina rëko etc.: «hetwoord drawina beteekenteigenlijkbrassen», Skr. draviṇeti bhogavācakaḥ¹. In proza: craki makatën punapa, «wat is craki?», Winter, Zamenspr. II (1858), bl. 15; luyung makatën wasta ning kajëng, bl. 43²; e.e. Op de aangehaalde plaats van den Wiwāha omschrijft de Balineesche vertaler het met wyakti, de Javaansche met lir in den zin van salir, sarupa. Hoe zich uit een begrip als zóódanig, zóó, mëngkono, dat van «alle derzelfde soort» ontwikkelen kan, zien wij in wyakti en lir, waarvan 't eene de Skr. vertaling is van 't andere, klaar voor oogen. Op die wijze is rakwa geworden tot een middel om «gelijk, te gelijk», en «gezamenlijk» aan te duiden.

Mangde (conjunctief mangdeya) lulut ning kanyā is de vereischte constructie zoowel in Kawi als in Nieuw-javaansch; zie Roorda, Jav. Gr. (1855), § 500.

De Tanumadhyā is ook bij Kedāra en Colebrooke de eerstvermelde onder de Gāyatrī-vormen. Zoo ook bij Pinggala (in Weber's Metrik, 365).

15. Kusumita-janma.

Ik hoop dat ik van de zijde der deskundigen toegevendheid zal ontmoeten, omdat zij alle edelaardige menschen zijn.

Na den aanhef van de Palambang, van str. 9—13, volgt in 14 eene soort van opdracht of dichterhulde aan de schoone kunne, en in 15 eene *captatio benevolentiae* aan deskundige lezers gericht.

Nguni hūni wordt in Bharata-Y. 532 verklaard met a wit, stellig terecht; vgl. Cohen Stuart, Krit. Aant. (1860), bl. 260. Het is eigenlijk 't zelfde woord als ūni, bijv. in ūnikāla «eertijds, van oudsher, oulings», BY. 8, en ngūni, ngūnin, ngūnī «weleer, eerder, vroeger»; nog Jav. uni, ing uni. Denzelfden overgang van begrippen vindt men terug in awit, kawit en mula, enz.

Kusumita-janma. Dit samengesteld woord zou hier volstrekt niet passen, als men daaraan de beteekenis hechtte die het in 't Skr. heeft. Daarom heb ik kusumita genomen in den overdrachtelijken zin welken 't Jav. kusuma en trahing kusuma bezitten. De meest gewone Skr. uitdrukkingen voor «welwillende lezer» in een dergelijke *captatio benevolentiae* zijn āryajana, sujana, sajjana. Tevens ligt in deze woorden 't bijbegrip van kundig,

¹ Bhoga is niet hetzelfde als bhoja, maar dit laatste kon niet gebruikt worden, daar de Skr. zinsnede eene onjuistheid zou bevatten. Het komt hier op de beteekenis van sukaboja niet aan.

² Ter loops zij opgemerkt dat de door Winter gegeven verklaring blijkbaar onnauwkeurig is; luyung in de zegswijze jati kaslusuban luyung is zonder twijfel het Kawi ruyung, «voetangel», of dgl. in 't Eedformulier behandeld in Bijdr. Taal-, Land- en Volkenk. N.-Indië, 8, VIII (1874), bl. 225 [zie deze Serie, VI, 1917, p. 805].

kritisch; en uit deze omstandigheid laat het zich verklaren hoe 't Jav. sarjana (d. i. Skr. sajjana) aan zijne beteekenis gekomen is. De afleiding van Skr. sarjana in 't Jav. Handw. (1875) is ongerijmd, te meer omdat in 't Jav. zelve sujana een synoniem is van sarjana. — De wijze van samenstelling is geheel Indisch.

Dezelfde Gāyatri-soort heet bij Kedāra: Çaçivadanā, terwijl Colebrooke twee namen er voor kent: Çaçivadanā en Caurānsā. Het Pinggala-sūtra maakt er geen gewag van. Het verdient opmerking dat de Kusumitajanma (al. Çaçivadanā) juist de helft is van eene Triṣṭubh-varieteit, namelijk de welbekende Kusuma-vicitra, ook door onzen dichter gebruikt in str. 59. De gedeeltelijke overeenkomst der twee termen zal wel niet aan toeval te wijten zijn.

16. Madhukara-lalita.

Hoe zouden de klanken van 's dichters lied geen zielzucht opwekken? (Ware dat het geval), dan zouden ze eene geheel andere uitwerking hebben dan de tonen der dartelende bijen.

Ndi is eigenlijk «waar; waar komt het voor, dat»; maar wij zeggen in zoo'n geval: hoe.

Pahi = Jav. pae. — Mara (= Jav. Krama majəng) heeft hier denzelfden zin als het met majəng verwante lajəng; als zoodanig komt mara, maran in 't Kawi herhaaldelijk voor.

De constructie pahi kalawan m., letterlijk: «geheel anders vergeleken met», is eigenaardig Javaansch. Wij zouden juist madhukara-lalita als onderwerp kiezen, en daarmee de tonen der liederen vergelijken, zoodat de zinsnede zou luiden: «dan hebben de tonen der bijen eene gansch andere uitwerking». De zinwending in ons vers komt overeen met die in Radja Pirangon (1844), bl. 42, vg.: botən wontən tiyang sa-Məsir bagusipun utawi cahyanipun kados nabi Musa, nanging mənawi katimbang kalih carita ing kina, dede kaotipun.

De maat dezer strofe, die tot de klasse Uṣṇih behoort, is bij Kedāra en Colebrooke bekend onder eenen anderen naam, Madhumati¹; in 't Pinggala-sūtra ontbreekt zij geheel.

17. Madalekha.

(Doch ben ik niet onvoorzichtig?) Daar ik zeer onbedreven ben, onervaren in alles wat smaakvol is, kan ik vast er op rekenen gelaakt te worden dewijl ik den schijn op mij laad van uit verwaandheid te schrijven.

¹ Bij den eersten 3, 15 *ti met korte i.

De zin tusschen twee haakjes is ingelascht om den gedachtengang, zooals ik dien opvat, te verduidelijken.

Apan, āpan (of mapan, māpan) is o. a. «dewijl» en «want», niet alleen in 't Kawi, maar ook in de nieuwere taal; aangezien de woordenboeken deze beteekenis die in 't eerste beste Jav. gedicht voorkomt, niet kennen, verwijs ik naar Damar Wulan (1863), 113, 9; 472, 7; en op de volgende regels in Bale Gala-gala: ayya ta maras ing kalbu, lan aja salah-cipta, garagara kang nĕkani, apan nora, nini sira prapteng baya.

Rasamātra. Hierin is mātra op te vatten in den zin van een kārtnya, zooals de Indiërs zich uitdrukken. Tanwruh ring rasamātra is dan: «onervaren, onbedreven in eenige rasa, in al wat rasa is». Toevalligerwijs zijn er twee gansch verschillende woorden rasa uit het Skr. in 't Kawi en Javaansch overgegaan, en het is niet te ontkennen dat in sommige gevallen, bijv. als er van poëzie sprake is, de begrippen dier twee woorden vermengd kunnen worden, of ten minste moeielijk te onderscheiden. Het eerste Skr. rasa beteekent «smaak», enz.; het tweede: «klank, woord»; rāsa is «praat, taal»¹. Over 't algemeen laten zich de twee woorden r a s a ook in 't Jav. uit elkander houden; alles wat gevoel, gevoelen, besef uitdrukt (rasa, pĕngrasa, rumongsa, kĕrasan) behoort bij rasa, smaak; daarentegen rarasan, ngrasani en rasa, praat, sprake, bij het tweede rasa. In 't Jav. Handw. (1875) worden niet alleen deze twee homoniemen met elkander verward, maar daarenboven ook rahasya er bijgevoegd! De woorden surasa en wirasa hebben in den zin dien 't Wdb. kent, ook al, etymologisch, niets met rasa, «gevoel», uitstaande; ze behooren bij rasa = uni, ungĕl; surasa, dat als Krama-inggil wordt opgegeven, is niets anders dan eene verbastering van s a r a s a = s a u n g ĕ l. Wel bestaat er een surasa, s u r a o s, bet. «in denzelfden trant», en dit is mogelijk = s a r a s a, van rasa, smaak, doch hiervan maken de woordenboeken geen melding. Bijv. van zekeren vorst die iets soortgelijks in den zin had als Koning David met Uria en Bathseba wordt gezegd, dat hetgene hij wilde doen was: ing suraos kadi lalampahani-pun prabu Dawud, nalika kasĕngsĕm kaliyan dewi Batseba, Bra-martani.

¹ Ten onrechte wordt in 't Petersb. Wdb. rasa = çabda onder 't andere rasa verstoep, en onnoodigerwijs bij de juiste verklaring eens Hindu's een uitroepingsteeken geplaatst, alsof dat rasa = çabda al heel iets vreemds en verbazingwekkends ware, niettegenstaande rasati toch bekend genoeg is. Het woord is niet alleen Skr., en daaruit in 't Javaansch overgegaan, maar komt in onderscheidene Indogermaansche talen voor; o. a. Gotisch razda (vormelijk = Skr. rasitā), Angelsaktisch reord, «spraak, taal»; Latijn rostrum = Skr. vaktṛam, insuffix en beteekenis identische, in wortelsynonieme, woorden.

Met Skr. rasa, smaak, van denzelfden stam als rasanā, «tong», eig. «dat waarmee men proeft», is in 't Germaansch *lustus*, *lust*, stamverwant.

Madalekha of °khā pleegt in 't Skr. te beteekenen «lange streep van bronstvocht, van muskus», e. dgl. Dat kan de dichter hier niet gemeend hebben. Op zich zelf kan mada verwaandheid beteekenen, en lekha geschrift; madalekha dus «verwaand geschrijf».

De Madalekhā, klasse Uṣṇih, ontbreekt in Pinggala; doch wordt genoemd bij Kedāra 3, 18, en Colebrooke 159.

18. Kumāralalitā.

Hadde ik (daarom) geen bezorgdheid, dan ware ik in waarheid onnoozel, ik die mij gaarne beijver, als schoone meisjes met aandrang verzoeken, aan hun zielsverlangen te voldoen.

Apan in een nazin kan, waar de voorzin voorwaardelijk is, «dan» beduiden. Zoo is het correlatief van yan in BY. 179. Ook in 't Nieuw-jav. heb ik apan wel eens zoo aangetroffen, terwijl er in den voorzin lamun staat; o. a. in de Lakon Antasena. Is de voorzin concessief, dan is apan, in Kawi apan, āpan, te vertalen met «toch»; bijv. in de Lakon Pantjakumara leest men: nadyan kaṭah prapaṇḍita, apan botēn wontēn ingkang angungkuli subratanira.

Mapunggun = apunggun, welk laatste in 't Jav. afgesleten is tot punggun.

Kumāralalitā is eig. «eene lieveling der jongens, der vrijers»; wij zouden zeggen «eene gevierde schoonheid». ¹ — Aswī, beter aswī, zooals men leest BY. 90; 243; en 566. De grondvorm is swī, waarvan 't passief sinwī, in BY. 85 en 672. Vgl. in Bijdragen van 't Kon. Inst., 3, VIII (1873), Zang XV van 't Bharata-yuddha, (mijne) Aant. op 243.

Aangaande de vertaling der twee laatste regels ben ik niet zeker; manutakēn zou, naar den grammatischen vorm, evengoed «tot richtsnoer nemen» kunnen uitdrukken. Dan zou kumāralalitā tot kung als genitief staan, hetgeen mij niet waarschijnlijk voorkomt.

Deze varieteit van Uṣṇih vindt men terug zoowel in Pinggala (bij Weber 366), als bij Colebrooke en Kedāra.

19. Waktra.

De geschiedenis die 't onderwerp van ons gedicht uitmaakt begint daarmee, dat eene edelvrouw in den rouw der scheiding gedompeld werd doordat heur lief haar verlaten had. Terstond begon zij zeer te treuren en wist geen raad van smachtend verlangen.

De korte inhoud van den Cakrawākadūta is deze: eene edele dame treu-

¹ Het komt ook voor in den zin van «jongensgek, manziek»; lalita is namelijk zoowel passief, als intransitief.

rende over 't verdwijnen van haren geliefden prins, stort heur hart uit voor eene cakrawāka (Anas Casarca), en draagt dezen vogel op, den verloren minnaar op te sporen. De vogel, een wijfjes-eend, voldoet aan dat verzoek, heeft het geluk den edelman te vinden, en overreedt hem om terug te keeren in de armen zijner smachtende hartvriendin.

Dit vers is een onberispelijk specimen van Waktra, ofschoon Tanakung zich binnen enger grenzen beperkt heeft, dan noodig. In die soort van Anuṣṭubh welke Waktra genaamd wordt, heeft men zich enkel aan de drie volgende beperkingen te houden: op de eerste lettergreep van een vierel mag noch een Proceleusmaticus (— — —), noch een Anapaest (— — —) volgen; daarentegen moet achter de 4de lettergreep — — — komen te staan; zie Vṛttaratnākara 2, 21; Colebrooke II, 157; Weber 335. Elke andere beperking is eene zaak van vrije verkiezing des dichters. Dat ze nochtans niet ongewoon was, zien we ook uit Varāha-mihira's voorbeeld, aangehaald door Weber bl. 338. Met den ḡloka, dien Weber daar ook behandelt, heeft de Waktra niets gemeen dan 't getal voeten; in de volgorde der lange en korte, alsook in rhythmus verschillen Waktra en ḡloka dermate, dat de Indische prosodisten ze meest onderscheiden. Nadien de ḡloka in 't geheel geen wṛtta in engeren zin is, wordt hij door Tanakung in den Wṛtta-saṁcaya ook niet behandeld. Het spreekt van zelf dat hij den ḡloka anders wel kende, even goed als de aryā.

Omtrent de woorden in den tekst gebezigd valt weinig op te merken. Wiyoga, in 't Skr. uitsluitend substantief, is hier praedicatief, possessief, of, wil men, attributief, en klaarblijkelijk in den gewijzigden zin dien 't woord in 't Javaansch nog bezit, want het volgende dinohan sih is redegevend. Sih is hier concreet, en herinnert aan 't overeenkomstige Engelsche *love*, en 't Latijnsche *deliciae*, en 't Jav. lulut.

Angdani, ook wel angdāni, bijv. BY. 508, bet. o. a. «beginnen aan, aanvaarden», gelijk Jav. ngadani. Men zou angdani duhka gevoegelijk kunnen vertalen met: «gaf zich aan droefheid over».

20. Pathya.

Des nachts, kon zij niet slapen dewijl zij in onrust gehouden werd door hare zinsverbijstering. Het scheen wel alsof zij, onverschillig voor het leven, zou sterven van hartzeer.

Yan ing rātrī verschilt in niets van rātrī of ing rātrī, dan dat het in zulke gevallen gebruikt wordt, waar in 't Nederlandsch een sterker klemtoon vereischt wordt of waar eene korte rust volgt. Evenals in 't Javaansch wēngi ons «'s nachts», zonder redeaccent, uitdrukt, maar yen wēngi,

manawi dalu, «'s náchts» met sterker klemtoon en met korte rust, zoo ook in 't Kawi.

Bhramīta is eene onnoodige verandering van bhramīta, welk laatste niet met de maat in strijd is. Het is 't part. praet. pass. van Skr. bhramayati, causatief van bhram. — Ing is hier een instrumentaal-teeken. — T was wimohita, letterlijk «verbijsterd binnenste, 't hart verbijsterd».

Sawet ning, «uit oorzaak van»; uit wet = Jav. wit, en 't voorvoegsel sa, hetwelk hier den ablatief uitdrukt; evenzoo in sareh-nya, Jav. sareh ne. Buiten samenstellingen komt sa in 't Javaansch, en voorzover ik weet, in 't Kawi, als ablatief voorzetsel niet meer voor, doch in de talen der Philippijnen, het Tagalog en Bisaya, is sa 't gewone ablatiefkenmerk. Wat het gebruik in samenstellingen betreft, duidt sa in oud en nieuw Jav. bij namen van richtingen en windstreken den ablatief aan. Bijv. saki-dul e. dgl. beantwoordt aan Skr. dakṣiṇatas enz., «van 't Zuiden, aan den zuidkant», en aan Nederl. «Zuiden», bijv. in Zuidenwind, d. i. wind uit de zuid. Met Jav. satəŋga h strookt Skr. madhyatas, Hoogd. midden; sang aṇḍap, Hoogd. unten, Nederl. beneden; enz. Kortom, overal waar de Germaansche talen den adverbialen ablatief-uitgang an (Ndl. en Nhd. en), en 't Skr. tas vertoonen, heeft het Jav. 't voorvoegsel sa. Wijders staat het als ablatieftceken in gevallen waar de samenstelling opgelost kan worden in een substantief met voorzetsel sangking, zoowel waar dit «van», als «aangaande» uitdrukt ¹. Ziehier enkele voorbeelden van dit doorspraak-kunsten en woordenboeken onvermeld gelaten spraakgebruik: awit saḍatəŋgipun satriya, Adji Saka 162; ingkang ginunəŋ sa-icalipun ingkang putra, Lakon Palasara 27; vgl. ingkang ginunəŋ dentən miarsa wartos, Pandji 241. Voorts: angufjuk uninga sapəjahe Kongsā, Lak. Kongsā; mitəḍani uninga sa-icaling putra kang binəḵta pandung, Lak. Djaladara; ingkang mawi (d. i. ten gevolge) sasir-nane raden Janaka, Lak. Srikanti. Het komt zelfs voor in gevallen waar wij «door» zouden zeggen; bijv. kasrandu sapənotoge satriya, Wayang Abiyasa.

Lāra = lara; de verlenging der eerste lettergreep is op deze plaats geheel onnoodig en misschien te wijten aan een lezer of afschrijver die meer regelmaat dan vereischt wordt, in 't vers meende te moeten brengen.

Patyaya; de laatste lettergreep houd ik voor 't Jav. aanhechtsel he (eigenlijk e); 't meer gewone Kawische nya ware tegen de maat. Patya is de conjunctief van pati, dood, τὸ θανεῖν, afhangende van hatur. De substantiefvorm van 't gezegde is overeenkomstig den Jav. regel; zoo in Meinsma's Babad 490: sarehning kowe ora dosa, aməṣṭi patimu said, «zult gij sterven als martelaar».

¹ D. i. in 't Latijn zoowel a als de.

De term *pathya* beteekent «regelmatic»; de dichter heeft dien of niet meer begrepen, of zich veroorloofd wegens gelijkheid in klank 't inheemsche woord *patya* voor 't vreemde in plaats te stellen. In allen gevalle blijkt er uit dat hij geen begrip meer had van 't wezenlijk onderscheid tusschen geaspireerde en niet geaspireerde letters en het daarmee gepaard gaande in beteekenis.

Pathyā heet zulk een waktra waarin op den eersten voet van 't 2de en 4de vierel een Amphimacer volgt, of wat op hetzelfde neerkomt, waarvan de evene vierels op een Dijambus uitgaan; zie *Kedāra* 2, 22; *Weber* 337; *Colebrooke* t. a. p. Het onderscheid tusschen de *Pathyā* en den *Çloka* wordt nergens duidelijk bepaald; in 't algemeen kan men zeggen dat elke *Pathyā* ook een *Çloka* is, maar niet omgekeerd; de eerste moet achter den vierden voet der onevene vierels, gelijk het *Waktra*, — — — hebben; bij den laatsten behoeft het niet zoo te wezen, al is het de gewone vorm. Zonder twijfel met opzet heeft *Harivyāsamiçra* zijn door *Weber* (*Metrik* 346) aangehaald vers zóó ingericht dat men er uit zien kan dat de *Çloka* volgens hem niet identisch is met de *Pathyā*; de *Çloka* luidt:

çlokasañjñam tu yad vṛttam vṛttamālāsumeruvat |
caturvidhebhyaç chandobhyo bhinnalakṣaṇam eva tat ||

In eene *Pathyā* zijn vier lange voeten op de plaats waar hier *bhyaç chandobhyo* staat, uitdrukkelijk verboden. Volgens het gevoelen van andere evenwel is er geen onderscheid; ten minste de *Scholiast* op *Kedāra* 2, 22 haalt als voorbeeld van een *Pathyā*-waktra eenen *Çloka* aan uit den eersten Zang van den *Raghuvaṃça*.

21. Omgekeerde *pathyā*.

De geliefde was als in heur hart geborgen, of zweefde haar voor de oogen, hetgeen haar voortdurend diepe smart veroorzaakte en den geest uitermate verbijsterde.

Sənəng, hier concreet, gelijk *sih* in 19. — *Sumlap*, van grondw. *səlap*; *Jav. ngəlap* bet. «wegstoppen, bergen»; bijv. *Babad Padjadjaran* II, 28: *Mbok rara ngantah amusoni kapuk, sawusnya mbəṭak sinəlap, nenginggil panggenanipun*; zoo *ngəlapi*, «stoppen in, op iets», in hetzelfde boek bl. 41; *kasəlapan* wordt gezegd van de plaats waar iets gestopt, gestoken, geborgen is; *suməlap*, «weggestopt, geborgen liggende, gestoken», bijv. (*dandanane wong wanita*) den-rawatana kang təbih, aja suməlap aneng luhuran sami, t. a. p. bl. 39.

Lot bet. «daarna, vervolgens», en «altijd door, gaandeweg», en «(nu eens), dan wêer»; men kan het beschouwen als 't inheemsche woord voor

Skr. antara; vandaar tanlot «onmiddellijk daarop»; voor voorbeelden zie o. a. BY. 46; 57; 59; 90; 371; 435; 544; 595; 597. De eigenlijke betekenis komt nog duidelijk uit in 't Jav.

Nityasa = Skr. nityaçaḥ, heeft hier reeds geheel den Jav. vorm, (sa) nityasa; de Wisarga is afgevallen gelijk in yaça, teja, Bhūriçrawa. — Ngde = angde, mangde.

Abālikakēn, een actief van 't zoogenaamd causatiefzonder neusklank, is onverklaarbaar. De versmaat vordert die schending der spraakkunst volstrekt niet; want het vers ware volkomen in orde, zoo de dichter geschreven had: paty ambālikakēn. Hoogst waarschijnlijk is de lezing in 't Hs. afkomstig, niet van den schrijver, maar van een verbeteraar die in den waan verkeerde dat het laatste vierel gelijkvormig moest wezen met het tweede.

Duidelijkheidshalve laat ik hier de halfstrofe volgen waarin Kedāra (2, 23) en den regel omtrent den bouw van een Viparīta-Pathyā en 't praktische voorbeeld geeft. Het luidt:

ojayor jena vāridhes tad-eva viparītādi |

«Als in de onevene vierels (dus 1 en 3) achter den vierden voet een Amphibrachys volgt, is de maat een Viparīta-Pathyā». De overige bepalingen aangaande den bouw van een Waktra blijven daarbij van kracht. Verg. ook Weber (Metr. 338), die zich tevens beroept op Colebrooke's woorden: «some say etc.», zeker ten gevolge van eene misvatting. Want als men de Misc. Ess. II, 119 opslaat, bespeurt men dat die woorden niet op de Viparīta slaan. Ook heeft Weber minder juist in zijne vertaling van Pinggala t. a. p. bijgevoegd: «nach Ansicht Einiger», want er bestaat geen verschil van gevoelen nopens den bouw der Viparīta-Pathyā en buitendien staat er in 't Sūtra iets anders. Hetzij men daarin viparītā (scil. pathyā) viparītaikīyam leest, of de woorden van den overgeleverden tekst voor elliptisch houdt, er staat niets anders in dan: «de Viparīta is eenvoudig de omgezette (nl. Pathyā)». Zóó heeft ook Colebrooke het begrepen, want hij zegt (bl. 158): «Viparīta Pathyā. The preceding transposed».

't Skr. viparīta is in 't Kawi uitgedrukt door ambālikakēn (Maleisch mambalikkan), of, wil men, door bālik. Het is niet noodig dat in een specimen juist hetzelfde woord als in den versnaam voorkomt, zoo de lettergrepen maar denzelfden klank hebben, of, in dit bijzondere geval, bij vertaling dien krijgen zouden.

22. Capalā.

Zij zocht haar toevlucht in de bekoorlijkheden van den lusthof, als middel om den versuften geest te troosten. Maar de stoute Minnegod, in zijn guitigheid, zou trachten haar in heur zoete hoop te leur te stellen.

Duṣṭa ning Smara vertoont dezelfde constructie als waarvan in de aantekening op str. 1 sprake was; het beantwoordt aan eene attributieve bepaling in ons spraakgebruik. Duṣṭa is dus hier een substantief; zoo ook in BY. 37.

Mālare is de conjunctief van mālār, malar + de partikel i, welke in 't Kawi als scheidbaar en onscheidbaar beide, voorkomt. Malar, passief palar, bezit al de beteekenissen welke in onze taal de woorden «zoeken» en «verzoeken» hebben. In 't Nieuw-javaansch is malar als voegwoord in den zin van «opdat» geenszins zeldzaam, al wordt er in de woordenboeken niet van gerept. Ziehier enkele duidelijke plaatsen. In de Lakon Gondamana, bl. 205, leest men: malar dadiya pangarəmarəṃ aḍiku si Nara-ya-na, «opdat het strekke als middel om mijn jongeren broeder Nārāyaṇa te bevredigen». In Damar Wulan¹ 348: manuksmeng ing pirəmbag, malar dadya panimbang galih denyarsa taṇḍing lawan Menak Jingga; en 404: malar dadya ṇinajayeng jurit.

Smāra in stede van smara is voor de maat volstrekt onnoodig, en zal wel in misplaatste zucht naar eenvormigheid bij een conjecturenminnenden lezer of afschrijver zijn grond hebben. Alle niet twijfelachtig averechtsche verlengingen zijn reeds uit den gedrukten tekst gebannen.

Kāpusan zou in 't Skr. overgezet, vañcita wezen; vañcayati en ngapusi is «door misleiding iemand iets doen verliezen».

De Capalā genaamde Waktra-variëteit draagt de algemeene kenmerken der Waktra-maat, behalve dat achter de vierde lettergreep der onevene vierels drie korten moeten staan. Zie Kedāra 2, 24; Colebrooke 158; Weber 339.

23. Wipulā.

Toen zij binnen den gaard kwam, werd zij met behagen vervuld bij 't aanschouwen der bloemen, die in menigte in volle ontwikkeling prijkende, een gevoel van zachten weemoed opwekten, waarin zij gestoord werd door het geluid van den donder.

Kataman is eig. «doordrongen», van tama. — Gəntər is de gewone Kawi-vorm van Jav. guntur. — Kawa; vgl. Jav. kabakaba, «gehinderd, gegêneerd; ongerust». In 't Kawi is kawa-kawa «verbouwereerd» in Wi-wāha 338.

De Wipulā — natuurlijk de Waktra van dien naam — verschilt in zoo-verre van de Pathyā, als enkel de zevende voet der evene vierels een korte

¹ Aangehaald hier en in 't vervolg naar de poëtische redactie, uitgegeven bij v. Dorp & Co. te Samarang (1873).

moet wezen, terwijl in de Pathyā daarenboven de vijfde kort is. Vgl. Kedāra 2, 25; Colebrooke en Weber t. a. p.

24. Sarwa-wipulā.

Alle bloemtrossen verspreidden wijd en zijd hun geuren; de bijen kwamen gonzende op de bloemen af, aan minnaars gelijk, die hartstochtelijk liefkoozen om de genēugten van 't minnespel te smaken.

Anghrēng, van 't grondw. hrēng, dat een brommend, gonzend geluid te kennen geeft; bijv. BY. 100: hrēng ing ṣaṭpada, «het gonzend geluid der bijen».

In de Sarwa-wipulā is in alle vierels de zevende voet kort; vgl. Kedāra 2, 26; Col. t. a. p.; Web. 340.

25. Bha-wipulā.

Een water stroomde sterk als een vloed die van de bergen daalt. Aan de oevers lagen links en rechts takken van den Pung-boom dicht op een; de berg-patjar's stonden voor 't meerendeel in bloei, en de varens kronkelden zich als de snuit eens olifants.

Walahaṛ; de beteekenis van dit woord laat zich uit deze plaats met behulp van hetgeen over wēlahan in Roorda's Handw. (1875) opgeteekend staat, alsook van lahaṛ, dat inzonderheid «modder- of lavastroom van 't gebergte» te kennen geeft, vrij wel opmaken. — Aket heb ik genomen in den zin van Jav. akeket.

Pakis, volgens de Wdb. eene plant waarvan de bladeren als groente gegeten worden, schijnt eene soort varen te wezen. Ik maak het op uit dit vers en eene werkelijk dichtertelijke natuurbeschrijving in Poerwo Lelono II (1866), 132:

talanira lumutan alimit,
lamatlamat katon,
kikis pakis lir ukēl dyah nglewer,
kewerkewer kalengser ing siti
ganggēng rēgēng rēmit,
kang mina gumrubul.

Okēl, uit *a* = ma, en ukēl. Het Jav. ngukēl wordt in 't Handw. minder juist omschreven met: «*iemand* in of bij het haar pakken, door het haar om de hand te slaan». Vooreerst toch kan 't pakken en 't om de hand slaan kwalijk tegelijkertijd geschieden, nademaal 't eene op 't andere volgt. Ten tweede is niet *iemand* het voorwerp, maar het hoofdhaar; en ten derde beteekent an g u k ē l niet op zich zelf «bij of in het haar»; om dit uit te

drukken is een woord voor «hoofdhaar» onontbeerlijk. Men zegt derhalve: den ukël remane, Lakon Yudayana 353. Kortom, angukël is «om de hand winden», en eigenlijk ligt in ukël het algemeene begrip van «omwinding» opgesloten; het is een tweelingbroer van ika l. Ter loops zij opgemerkt dat «(bij de haren) *pakken*» nooit angukël heet, maar añjam-bak; bijv. a° ðatəŋg remanipun, Pandji (1869), p. 270.

Mebhakara of ebhakara, «als een olifantsnuit», zooals nog in 't Jav. bijv. aratu «als koning» beteekenen kan; in de poëzie vindt men naast *a* ook ma met dezelfde functie, juist als in 't Kawi; bijv. masəkar, «als eene bloem, als bloemen», in Damar Wulan.

Bhakāra, waarvoor de dichter bhakara in plaats gesteld heeft, alsof er geen onderscheid tusschen ware, beteekent «de letter bha», en is als zoodanig een technische term voor Dactylus. De Bha-wipulā is namelijk eene Wipulā die als bijzonder kenmerk nog dit bezit, dat achter den vierden voet der onevene vierels een Dactylus staan moet.

26. Ra-wipulā.

De pauw, zijn wijfje op een tak aanschouwende, danste aardig van uitbundige vroolijkheid. Het leek alsof hij afgunstig op het gesnap van den béo ook eens zijne stem wilde doen hooren.

Anawwang houde ik voor eenen bijvorm van anawang, 't welk niet in de maat past. Datzelfde anawwang komt ook als variant voor in BY. 102 (vgl. Cohen Stuart, Krit. Aant., 1860, bl. 36), wel is waar verkeerd, want dáár eischt de maat anawang, maar toch een getuige voor 't bestaan van den bijvorm, diemogelijkerwijze eigenlijkin 't Jav. anawung zijn vertegenwoordiger vindt. Zooveel is zeker dat in 't Jav. sawung met sawang afwisselt; vandaar sawangsawung, en 't door Gericke (1847) opgegeven sawungan; een duidelijk voorbeeld is sinawung ing tingal Damar Wulan 176; vgl. kawastara ing tingal.

Dampatī, is in 't Skr. «de echtelingen, man en vrouw»; doch in 't Kawi wordt dampatī of dampati ook genomen als «echtgenoot»; vgl. str. 53. — Lilā, een substantief dat hier en elders als bijwoord staat.

Rāgī, Skr. nominatief van rāgin, grondw. rāga, en wel in den zin van mātsarya, zooals de omschrijving der Indische taalgeleerden luidt. — De vogel syung, Jav. siyung, is de Gracula religiosa, Skr. sārīkā, welke in Engelsch Indië gewoonlijk Maina genoemd wordt; van daar 't Mal. mina. — Rakwa; hier z. v. a. məŋkonoŋga; vgl. Aant. op str. 14.

De Ra-wipulā is eene Wipulā welke achter den 4^{den} voet der onevene vierels een Amphimacer, technisch ra, heeft. Den naam van ons vers heeft

de dichter aangeduid door de lettergreep *ra* van *ra k w a*. Het Hs. is hier en in de volgende twee strofen geheel in de war.

27. Na-wipulā.

«Wat die *béo* snatert, is ijdel getuit», meent de pauw in allen ernst. (Belachelijke zelfverblindings!), dat is juist alsof 't sterrenheir verdrietig wilde worden tegenover den Dagvorst!

Cod = Jav. *cot*. — *Añodyawacana*, van grondw. *codyawacana*, «praat of taal waarop aanmerkingen te maken zijn»; *codya* is «aan kritiek onderhevig, kritiek uitlokkend, terechtwijzing behoevend», e. dgl. Zulke Javaansche, of liever Polynesische, uitdrukkingen als «mijn buik is hongerig», «mijn lichaam is welvarend», «mijn hoofd heeft pijn», e. dgl. mogen slechts zelden in onze taal letterlijk overgebracht worden. Hetgeen in Roorda's Gramm. (1855), § 496 geleerd wordt, is te eenenmale verkeerd; duidelijk spreken voorbeelden als deze: *Lor-ing-pasar asusumar, astane angaweawe*, Babad Padjang, bl. 21. Wat in 't begin der aangehaalde § staat, is ook onjuist, blijkens voorbeelden als deze: *grananing Sarabasata dipun-kileni* (Bale Gala-gala).

De maat is eene *Na-wipulā*, waarvan het een vereischte is dat de 4de lettergreep in de onevene vierels door drie korten, technisch na, gevolgd wordt. De dichter maakt eene toespeling op den naam in de drie laatste lettergrepen *na kara* (in stede van *na kāra*, gelijk hierboven *bha kara* voor *bha kāra*). Hoe weinig de Balineesche lezers van de metrische termen begrepen hebben, blijkt uit de verknoeiing van *dinakara* tot *diwakara*, waarmeê zij *diwā kara* bedoeld hebben. Nu is dat wel een synoniem van *dinakara*, maar het deugt niet in 't vers en bevat niet den naam der maat.

28. Ta-wipulā.

Laten we niet meer spreken over de verrukkelijke drukte der lieve vogels; ze vermag toch geen vreugde te brengen in 't hart van iemand die van den geliefde verlaten is.

Pasrang komt zeer wel overeen met ons woord «drukte», al kan men het soms ook wel vertalen met «gedrang». *Asrang* is «druk», bijv. in ons: «druk in de weer; druk aan 't werk». Hoe de begrippen drukte, druk, drukken, met dringen, drang, gedrang, samenhangen, leert ons onze eigen taal. — *Ləngōng* en *ləngəng* (waarvoor 't Jav. *lənglěng*) drukt een gevoel van verrassing, hetzij van blijden aard of anderszins, uit; in 't eerste geval beantwoordt het geheel aan Skr. *ku t ū h a l a*; *angde ləngōng* is zulk een gevoel «opwekkende», met andere woorden: curieus, aardig, verrukkelijk. Hetzelfde als *angde ləngōng* is *angləngəngi*; bijv. *mēkar*

(d. i. het ontluiken) ing asane taman anglëngëngi, BY. 58. Lëngöng en lëngëngkan men vinden o.a. in BY. 12; 17; 19; 22; 49; 54; 367.

Tarpa is een bijvorm van tanpa, zooals uit de nieuwe Jav. poëzie reeds bekend genoeg is. Een hoogst merkwaardige derde vorm van tan en tar is te. Dit te treft men aan in Kawi-oorkonden (1875) I, 3, 19, waar we lezen:

yāwat hana wuang umulahulah ikeng watu-sīma patyananyu, ya deyanyu i-patī, ya tepanoliha i wuntat, tetinghala i likuran, tampyal i wirangan, uwahi i tēnganan, tutuh¹ tunḍunya, blah kapālanya, sēbit-takan wētangnya, rantan usūsnya, wētukan ḍalamnya, ḍuduk hatinya, pangan dagingnya, inum rāhnya, tēhēr pēpēḍḍakan wēkasakan hawukerir, tibākan ing Mahārorawa, kēlān i kawah sang Yama, saluir-ni lara hiḍapannya.

Hiermede behoeft men slechts de volgende zinsneden van 't op Bali gebruikelijke eedformulier² te vergelijken om zich van de overeenstemming te overtuigen:

patyananta, dayantan patiyanya; — tanpanoliha ring wuntat, tarwring pangadēganya, tampyal ri kiwa muwahi ri tēngēn, rēmēk kapālanya, bubak ḍaḍanya, wētuhakēn dalēmnya, inum rohnya (l. rāhnya), cucup utēknya, pangan dagingnya, pēpēḍḍakēn wēkas ning pranantikanya, waweng Mahārorawa, wehēn amuktyang sangsāra.

De zin dier woorden is, behoudens een paar uitzonderingen, zóó duidelijk dat ik hier geene nieuwe vertaling zal geven; alleen merk ik op dat het niet al te vaak voorkomende Kawi nyu, dat ook in eene inscriptie in afschrift (N°. 2180 der Leidsche Boekerij) aangetroffen wordt, het affix is van den 2^{den} ps. meervoud, 't welk in den nominatief ka mu, in den vocatief gewoonlijk ka mu ng luidt. Evenals ka mu wel eens van of tot een enkelvoudig persoon gezegd wordt, doch dan met minachting, even als 't Hoogd. *ilr*, zoo ook natuurlijk nyu, waar het affix vereischt wordt. Zoo zegt Bhima smadelijk tot Duryodhana: pu pū-nyu in BY. 651. In het Tagalog heeft men i ny o of ni ny o, bij den nominatief ca mo; zie de Totanes, Arte de la lengua Tagala (1865), bl. 13. In 't Bisaya is het nagenoeg evenzoo; nominatief: ca mo; genit. iñ o of niñ o; zie De Méntrida, Arte de la lengua Bisaya (1818), bl. 7.

Om op Kawi te = tar en tan terug te komen, het is klaar dat dit ook in 't Maleisch moet bestaan hebben en nog voortleeft in tiada, en dat het plat-Maleische tēra da in dezelfde verhouding staat tot tiada, als Oud- en Nieuwjav. tar tot Oudjav. te. Niet alleen tar en tan zijn tweelingvormen, maar ook yar en yan. Reeds vroeger (Bijdr. Kon. Inst. 3, VIII,

¹ De interpunctie heb ik hier en daar gewijzigd.

² Behandeld in de Bijdragen Kon. Inst. 3, IX, 1874 [zie deze Serie, VI, 1917, p. 309].

1873, p. 224) [= deze Serie, VI, p. 305] is eraangetoond dat *yanpalaywan* logisch hetzelfde uitdrukt als *malaywan*, enz. Ik moet hier er bijvoegen dat zulke vormen met *yan* in die gevallen gebruikt worden, waar onze taal zich van een sterker klemtoon bedient, zoodat *yanpatanghi* syntactisch beantwoordt aan een Jav. zoogenaamd substantief denominatief of de omschrijving er van; *yanpatanghi* is z. v. a. *olehe* (of *ënggone*) *tangi*, hoewel ik niet durf beslissen of 't Javaansche denominatief in alle gevallen door de bedoelde Kawi-constructie kan vervangen worden. In dezelfde functie nu als *yan* treft men *yar* aan, zoodat *yanpa°* = *yarpa°* is. Daarvoor levert het Bhoma-kāwya voorbeelden bij de vleet; ik wil er een dat duidelijk is uitkiezen (bl. 219, r. 7): *Munggwing syandana çighra yarpūtērakēn ta sañjata nira*, «Op den strijdswagen, draaide hij snel zijn wapen in de ronde».

Agawe = *magawe*, maken; daarentegen *gawe*, werk, taak, Skr. *kārya*; synoniem van *agawe*, *magawe* is *akārya*, *makārya*. Het is een misbruik dat in alle Jav. woordenboeken *gawe* en *agawe* als identisch worden voorgesteld. Wel is waar is in 't Jav. naast *agawe* ook de afgesletene vorm *gawe* in zwang en wordt hij zelfs menigvuldiger gebruikt, maar daarom zegt men nog niet *agawe* voor 't substantief *gawe*. Alle gelijkstelling, d. i. verwarring, van twee gelijkschijnende, maar in wezenlijkheid ongelijke dingen, is even onlogisch als ongrammatisch. Van *duwe*, d. i. Sanskr. substantief *dravya*, eerst op te geven dat het «hebben» beteekent, en dan, dat het ook als substantief gebruikt wordt, gelijk in 't Hdwdb. (1875) geschiedt, heet de geschiedenis omkeeren.

Het vers is eene *Ta-wipulā*, d. i. eene *Wipulā* met *ta* (— — ∪) achter den vierden voet in de onevene vierels. *Tanakung* duidt den naam aan door de eerste lettergreep der strofe ¹, namelijk *ta(pwan)*, hetwelk op zich zelf beschouwd ook zou kunnen beteekenen «*Ta dan*». De regelen voor de *Ta-wipulā* geeft *Kedāra* 2, 30; *Colebrooke* t. a. p.; *Weber* 341, vgg.

Hiermede is de rij van *Wipula*'s ten einde, en beginnen andere *Anuṣṭubh*'s.

29. *Samānī*.

Bloemen van de *Surastrī* en roode *Açokā*'s vielen in menigte op de wandelplaats neder, als waren het haarkransen van de godinnen der windstreken; een zoete geur verbreidde zich (daardoor) over de rustste.

Surastrī neem ik in den zin van *Mal. sulāstrī*, *Calophyllum sulastrī*. — *Natar* is naast het meer gewone *latar* ook in de nieuwere taal in zwang; bijv. *Pandji* 342. — Het Skr. *āçā* is windstreek; zoo ook hier. Doch het heeft

¹ Ook in str. 19 staat de naam *Waktra* vooraan.

in 't Kawi nog eene andere beteekenis, namelijk: «in de hoogste mate, ten eerste». Bijv. BY. 141: karyy āçā nangisi wēka, «hij bleef achter, ten eerste zijne zonen beweene». Evenzoo 142; 308; 524; e. e.; āçābhūta bet. «ten top gestegen» in 672. Dit āçābhūta levert ons den sleutel als het ware ter verklaring van den op 't eerste gezicht zonderlingen begrips-overgang; āçā (in poëtisch Nieuwjav. nog a sa) is namelijk een synoniem van kāṣṭhā, en dit laatste is zeer gewoon in den zin van «uiterste grens», of figuurlijk uitgedrukt: toppunt. Met Kawi en Skr. sahasā, Jav. sahasa, «met macht, geweldig, enz.» heeft āçā niets gemeen dan toevallig eenige overeenkomst in beteekenis.

Arjja, ook ārjja gespeld, staat voor $\alpha + r\acute{e}ja$; arēja komt voor BY. 360; 364. De afkomst en verwantschap van 't woord (Jav. arja) is nog niet opgehelderd; aan 't Skr. āḍhya, «rijk, bloeiend, overvloedig» denkt men al licht, doch vooralsnog zou ik op geen tweede voorbeeld van zoo groot eene verbastering in de oude taal kunnen wijzen.

Tilam; welk soort van slaappleats hier bedoeld is, blijkt niet duidelijk.

De Samānī of Samānikā, door Tanakung verkeerdelijk met korte *i* geschreven, is een Anuṣṭubh welke uit louter trochaeën bestaat; zie Kedāra 3, 24; Weber 329; Colebrooke 159, waar als andere naam nog Mallikā opgeteekend staat.

30. Rūpiṇī (of Pramāṇī).

Een fraaie platte steen om te rusten was omgeven van veel welig tierende Paṇḍan's, en toen bedekt met de bloesems er van die afgevallen waren.

De vertaling dezer strofe is onvolledig, daar ik den zin van een paar woorden niet juist kan bepalen. Nahan nikang is mij elders niet voorgekomen; misschien is het niets anders dan «voorts».

Tansipi is het tegendeel¹ van «weinig, gering»; dus: zeer groot in maat, zeer veel in hoeveelheid. Het is in 't Kawi nog veel meer in gebruik dan in 't Javaansch; bijv. BY. 351: tansipi halēpn̄ya, «van zeer groote pracht, zeer luisterrijk». In Wiwāha 198 en 199 geeft de Balineesche vertolker het weêr met tan sapira en tan pira, en in 320 met makweh tan sapira. Nu beteekent tan sapintēn ook in 't Jav. «niet weinig, niet gering»; aangezien de Woordenboeken het niet kennen, verwijs ik naar Damar Wulan 422; van een bijvorm bedient zich Poerwo Lelono II, 139: gēngn̄ya (nl. des bergs) tan asa piraha². Ook in 't Jav. is tan sipi «niet weinig,

¹ Tan beantwoordt aan ons *on*, dat niet eenvoudig eene ontkenning uitdrukt, maar positief het tegendeel; vooral duidelijk in *onrein*, *ontrouw*, *onmensch*.

² Het ook in proza alles behalve zeldzame sapirah is in 't Handw. (1875) onvolledig verklaard. De conjunctief piraha bijv. in ora piraha bet. «het zal wel niet veel te be-

o zoo groot!», en nimmer, wat de woordenboeken opgeven: «onophoudelijk steeds voortdurend, maar onafgebroken voort»; zie Damar Wulan 64, 71; Lakon Kumbayana 200; *kagetan sipi*, Bale Gala-gala.

Angisapwakën van grondw. *kisapu*, dat in 't Kawi hetzelfde betekent als in 't Jav. *pangku*, en *kisapwan* = *pangkon*. Vandaar dat angisapwakën of mangisapwakën «op den schoot hebben» is; vgl. Jav. *mangku*; o. a. in *Wiwāha* 190, waar de Balinees *kinisapwakën* weergeeft met *pinangku*, en de Jarwa met *aneng pangkon*; desgelijks 315 (Bal. *pinangku*). Daarentegen is mangisapwakën in *Wiwāha* 19 hetzelfde als Jav. *mangku* in 't voorbeeld *mangku watu klasa*, «een grooten platten steen aan zijn voet hebben, van een boom», in 't Handw. i. v. *pangku*. Hier boven in 't vers is het «op zijn schoot, d. i. op zijn uitgebreide vlakte, dragen». — Met deze beschrijving van een ruststeen vergelijkte men deze regels in de *Babad Padjang* (1871), bl. 57: *hana watu kumalasa; hirëng ing selaya wus kadya gajah, roning pandan ing tēpine, kadya palananipun*.

Yata, te onderscheiden van *ya ta*, is een betrekkelijk voornw. ongeveer gelijkstaande met ons «dewelke»; BY. 258; 272; 329; 336; 344; enz. — *Ikanā* = Jav. *ingkana*.

Rurū is niet «neervallen», zooals in Gericke (1847) i. v. *ruru* staat, maar «neergevallen (vooral van rijpheid), afgevallen»; afvallen is *angruru*. In de nieuwe uitgave (1875) is 't geheele artikel in de pen gebleven; daarom zij naar Gericke verwezen, en naar *Wiwāha* 19 en 162. In 't Kawi is *ruru* met korte *u* ook «de tijd van 'tafvallen (der vruchten, bloemen)»; zie *Wiwāha* 158. — *Pini* wordt opgegeven als synoniem met *pilih*; zoo ook zijn in 't Bisaya *pinig* en *pinid* nauw verwant met *pili*; doch 't eerste is meer bepaald «kiezen, uitlezen», het laatste «onderscheiden, ziften», voorts «verwerpen; weinig tellen». *Pini* zou ook in 't vers iets dergelijks kunnen aanduiden; «als zonder waarde, als versmaad».

Rupini is eene verbastering van *rūpīnī*. Deze maat is meer bekend onder den naam van *Pramānī* of *Pramāṇikā*, doch Colebrooke 159 vermeldt als synoniemen: *Nagasvarūpīnī* en *Matallikā*. Het is klaar dat Tanakung's *Rupini* niets anders is dan 't laatste gedeelte van *Nagasvarūpīnī*. Ook de *Çrutabodha* kent de *Pramānī*, d. i. een *Anuṣṭubh* uit louter jamben bestaande, onder de benaming van *Nagasvarūpīnī*. Vgl. Ked. 3, 25; Web. 329.

duiden hebben»; bijv. Lakon Srikanti 299. Met het misverstaan van *piraha* hangtsamen de even verkeerde opgave bij *orapatiya* (i. v. *ati*) als «het is wat! het zou wat». Dát beteekent het nooit, wel: «niet zoo bijzonder, niet alte»; als zoodanig ontmoet men het telkens; bijv. Sastro Darmo, Besch. Batavia (1870), 106; Poerwo Lelono II (1866), 11, 202. *Wayang Abiyasa*; enz.

31. Māṇawakakrīḍita.

Uit de spleten der rotsen kwam daar, spattend, water te voorschijn, met welks druppels knapen al spelende daar in de laagte, zich den mond verfrischten.

Honya tikang wwai komt in constructie overeen met Jav. *ana ban-yune*; honya en honyang mogen als synoniem met hana beschouwd worden; over het verband met nyang verwijze ik naar de Aant. op str. 91 en 92; vgl. 37.

Kumucur, vgl. 37; en Jav. *kětjër, kotjor, kitjir, en tjur*. — Of māṇawaka hier als 't bekende Skr. woord is opgevat, blijkt niet met zekerheid; *krīḍitaka*, of even goed: *āk.*, is voorzien van 't pleonastisch suffix *ka*. Māṇawakakrīḍitaka is een samengesteld substantief, wordt evenwel in 't Kawi ook daar gebezigd, waar men noch in 't Skr. noch in onze taal zich van 't subst. bedient, en wel in 't bepaalde geval dat naar den aard van Ouden Nieuwjav. een attriboot in substantief-vorm moet uitgedrukt staan, waarover bij str. 1 gesproken is. Lost men de samenstelling op, dan zou het in Kawi luiden: *māṇawaka krīḍita-nya*, knapen in hun spēlen, terwijl ze spēelden, enz.

Deze Anuṣṭubh-soort heet bij Pinggala Māṇavakākṛīḍitaka, bij den Scholiast Māṇavakākṛīḍanaka (Weber 367); bij Kedāra kortweg Māṇavaka; bij Colebrooke evenzoo, doch als synoniem Māṇavakākṛīḍā.

32. Ćāpantikā (?).

Snel stroomt het heldere water, welks boorden rein en effen zijn; in menigte verspreid zijn er geurige bloemen, zoodat de geheele oeverrand bedekt is voor de blikken.

Tambing is Jav. *těmbing*, en te beschouwen als eene minder nauwkeurige spelling. In één en hetzelfde Hs. wisselt *kěmbang* en *kambang* e. dgl. met elkander af. Eene dergelijke *a* van 't Kawi laat zich nooit vervangen door *ā*, doch waar het Javaansch eene *a* met twee volgende medeklinkers heeft, zal men in Kawi-Hss. gedurig *ā* gespeld vinden; derhalve wordt Jav. *a m b ě k* in de oude taal even vaak *ā m b ě k* als *amb ě k* geschreven; nooit daarentegen *kāmbang* = *kěmbang*.

Arşik (of *ārşik*) is quasi Skr. voor *arsik* = *arēsik* of *marēsik*, in 't Jav. meest afgesleten tot *rēsik*. — Met *panti* kan 't Jav. *panti*, «verblijf», hier kwalijk bedoeld wezen; ik houd het voor 't Mal. *pantei*.

Als versnaam wordt opgegeven Ćāpantikā; uit welk Skr. woord dit verbasterd is, weet ik niet, dewijl de maat (bestaande uit 4 × — — ∪ — ∪

33. Witāna.

1 0 1 1 1 1

Sedđng. eig. «van pas, tamelijk, genoeg», heeft ook evenals 't Fransche

De Vitāna-Anuṣṭubh omvat meer dan ééne variëteit; al wat geen Samānī

34. Widyunmālā.

1 1 : 1 1 1

Maršbut — aršbut. Iay idem. — Kumlab — kumčlab is zoewel

De Widyut-mālā, waarvan de zuivere Skr. vorm vidyunmālā is, wordt

35. Bhramara-wilambita.

• • • • •

Vasa: vgl. Iav. vasa-kambang. — Sumār. of hiina even gewoon: su-

BY. 527: ghaṇa (d.i. wolken) sumār tēñuh; 479: riris-rah sumār. De beteekenis van «frisch», welke zich misschien uit die van «pas ontloken» ontwikkeld heeft, verftoont het in gandha sumār, BY. 62; en wellicht in warṣa-sēkar sumār 602, hoewel op deze laatste plaats ook de andere opvatting mogelijk is. — Ya vatik hier op als «ook, dan ook», redengevend. — Katangga is, zoo de Balineesche glosse op Wiwāha 17 juist is, dezelfde boom als de wungū, Jav. wungu. Het woord verftoont, gelijk zooveel boomnamen in de Polynesische talen, het voorvoegfel ka of kə, dat in dit geval het geslachts- of soortbegrip ſchijnt uit te drukken.

De verſmaat Bhramarawilambita leeren we voor 't eerst uit den Wṛttasancaya kennen, en toch moet ze uit eene of andere Skr. bron geput zijn.

Hiermede is de rij van Anuṣṭubh's geſloten en volgen er maten behoorende tot de klasse Bṛhatī.

36. Bhujagaçiṣṛta.

Langs de boorden zijn mooie wandelpaden; de boomen ſtaan alle in bloei, Kanigara's, Wungu's en Tañjung's, aan wier bloesems zich jonge ſlangen gehecht hebben.

Caracara; de hieraan toegekende beteekenis beruſt uitsluitend op de afleiding van Skr. cara of cāra. Vgl. cangkramā, dat als ſynoniem er van kan gelden, al is 't frequentatief-begrip hierin op eene andere wijze uitgedrukt.

De lange ā van sṛtā duidt aan, dat de eerste caesuur achter den zevenden voet valt; de tweede komt achter den negenden.

De Bṛhatī-soort Bhujagaçiṣṛta (of °tā) wordt behandeld in Kedāra 3, 30; C. 159; W. 368. In den gedrukten tekst van K. ſtaat Bhujagaçibhṛtā, en evenzoo in den Commentaar, doch dat is eene miſlukte conjectuur van den uitgever. Uit het door den Scholiast aangehaalde voorbeeld:

suratarulavalīvalīkīsalayagahanacchannāḥ |

bhujagaçiṣṛtā ramyā Malayagirivanoddeçāḥ ||

blijkt met zekerheid dat °çīṣṛtā (of mogelijkerwijs °çṛtā) bedoeld is, want het is tot een ſpreekwoord geworden dat 't Malaya-gebergte rijk is aan ſandelboomen en dat in die boomen de ſlangen bijzonder gaarne zich nesen. In 't bij Weber voorkomende voorbeeld uit Halāyudha heeft de term een geheel anderen zin, en wel van «den gang van een jonge ſlang hebbende».

37. Halamukhī.

Daar, op de hooge rotsen, zijn kleine ſchilderachtige overdekte zitplaatsen; op het plaveisel zijn waterspuitende dolfijnen die er uitzien als monſters.

Over nyang en honyang zie str. 91 en 92. — Mahāntën komt ook voor BY. 102, doch ongelukkig is die plaats nog onverklaard, en de tusschen-regelige vertaling (in C. Stuart's Krit. Aant., 1860, bl. 36) geeft weinig licht. Niettemin kan het aldaar de beteekenis hebben waarin de glosse het schijnt op te vatten, namelijk die van zetel of troonhemel, witana. Het ziet er uit als een Krama van Skr. mahārha, «kostbaar, van groote waarde».

Yan tinon is bekend uit het Jav.; het is synoniem met yen disawang en yen didëlëng; bijv. yen disawang kaya kontul, «het ziet er uit als (al. lijkt op) een reiger»; Damar Wulan (proza-bew., 1863, p. 32); yen didëlëng kaya sagara, 33.

Halamukhī is 't vrouwelijk van halamukha, «een misvormd gelaat hebbende», maar hier is het niet meer als een vrouwelijk woord gevoeld. In 't voorbeeld voor deze maat dat men in de Commentaren op Kedāra en Pīnggala aantreft, wordt het woord gebezigd van eene vrouw wier uiterlijk haren boozen aard verraaft; hala heeft veel beteekenissen, o. a. die van «misvormdheid», d. i. zooals de Indische lexicografen het omschrijven: vairūpya.

Deze soort van Brhatī wordt behandeld bij Ked. 3, 29; C. 159; en W. 368.

38. Tatigurwī.

Uit de wolken viel een zachte regen; de zonnestralen werden flauwer daar ze verhuld werden door de wolken, die eindelijk zich al meer en meer samenpakten en eene zwangere massa vormden.

Matāmbëh, vaak en beter matambëh, soms minder goed matambah gespeld, is hetzelfde als atambëh, van 't secundaire grondw. tambëh, Jav. tombok en tambah, 't laatste ook Maleisch. Het bet. «toenemende, aangroeiende, zich aanvullende, toevloeiende», bijv. asusun atambëh, BY. 156; asusun matambëh i harëp 257; amuk matāmbëh i harëp 423; patëmu nikang laga prasama malwang anglwangi, muwah matambah i wuri, Bhoma-k. bl. 177, r. 9. Manāmbëhi, «iets toevoegen aan, vermeerderen»; manāmbëhi ri rës, BY. 357.

Tatigurwī is corrupt, want de maat eischt onverbiddelijk eenen langen voet in de eerste lettergreep. Daarom heb ik in den tekst tātī geschreven, uitgaande van de veronderstelling dat de dichter wel Skr. tati, «streep, reeks», bedoeld, doch de kwantiteit veranderd heeft. Zoo laat zich de fout des afschrijvers het eenvoudigste verklaren. Echter moet ik bekennen dat de lezing alles behalve zeker is, en dien ten gevolge is het evenzoo gesteld met de vertaling van den laatsten regel.

De versmaat komt bij Col. t. a. p. voor onder den naam van Bimbā, waar-

mee ik Tati-gurwī, of hoe men ook leze, niet in de verste verte in verband weet te brengen. Ked. en Pinggala maken van deze soort Bṛhatī in 't geheel geen gewag.

39. Campakamālā.

De harde regen die 't water bereikte verraste nu de in droefheid verzonkene edelvrouw, die in den prachtigen koepel, daar onder de Campakattrossen ging zitten.

Tibra, tībra, heeft in 't Kawi dezelfde beteekenis als in de Jav. poëzie, en is dan klaarblijkelijk 't Skr. tīvra. Hier past ze volstrekt niet, en het schijnt dat de dichter het genomen heeft voor ati-brā, «zeer luisterrijk»; vgl. yasa malangō in 35.

De Campakamālā is de eerste der vijf hier voorkomende Paṅkti-soorten. Kedāra vermeldt er negen ¹, Pinggala zeven, Colebrooke veertien. Volgens de lijst van C. 159, en Pinggala (bij W. 369) zou dit metrum anders Rukmavati ² heeten; dit is evenwel onjuist, gelijk we straks zien zullen. — Het is stellig geen toeval dat deze Paṅkti-soort juist het dubbele is van de versmaat Paṅkti (anders gezegd: Akṣarapaṅkti of Hamsa) van de klasse Supra-tiṣṭha, die wij in deze prosodie hebben leeren kennen als Wijayanti; vgl. str. 13. De caesuur valt ook in de Campakamālā telkens achter den vijfden voet; van daar de naam paṅkti, d. i. vijftal. Dank den Wṛttasañcaya, leeren we dat de Campakamālā niet dezelfde maat is als de Rukmawati. Colebrooke of zijn autoriteit moet uitsluitend op de volgorde der voeten gelet hebben, en die is inderdaad dezelfde, maar de plaatsing der caesuur verschilt, en daardoor verschillen de beide maten aanmerkelijk in karakter. Van de Rukmawati geeft Tanakung een specimen in str. 42; de voeten zijn, in overeenstemming met den regel van Pinggala bij Weber 369: Dactylus, Molossus, Anapaest, een lange. De caesuur komt aan 't einde van elk vierel, en niet, zooals bij de Campakamālā, telkens achter den vijfden voet. Ook uit het door Pinggala's Scholiast aangehaalde voorbeeld, blijkt overtuigend dat er geene gelijkmatige caesuur te hooren is dan aan 't einde der regels; nu eens is er een rust achter den vierden, dan weêr achter den vijfden voet; het luidt:

pādatale padmodaragaure,
rājati yasyā ūrdhvagarekhā |
sā bhavati strī lakṣaṇayuktā,
rukṃavati saubhāgyavati-ca ||

Men vergelijkte str. 42, en zal bespeuren dat de Rukmawati daar aan de ver-

¹ In de gedrukte uitgave; in de door Weber geraadpleegde Hss. twaalf; zie Metrik 870.

² Voor de cacographie ṛkḃhāwātī in den Commentaar op K. B, 84, is ook rukmawati te lezen.

eischten beantwoordt. Daarentegen komt in de Campakamālā de caesuur na elke vijfde lettergreep, gelijk de Commentaar op Ked. t. a. p. uitdrukkelijk zegt: *a trāpi pañcabhir yatiḥ*; daarenboven blijkt zulks uit Kedāra's vers zelve, want het vierel is:

Campakamālā, ced bhamasād gaḥ |

40. Twaritagati.

Bij 't ophouden van den heerlijken regen, straalde de zon met verhoogde bekoorlijkheid. De vogelen stapten naar hartelust met groote schreden, of dompelden fluks in het water.

Yatāsuka = Skr. *yathāsukham*. — Asiga of masiga is, in 't Skr. overgezet, *vikramate*. In BY. 154 wordt masiga goed omschreven met ambapang (Cohen Stuart, Krit. Aant., 1860, bl. 64), als men maar in 't oog houdt dat de beteekenis van 't Jav. woord in Gericke's Wdb. (1847) te eng opgegeven is. Asiga komt voor in *lumangkah asiga*, «stapte met groote schreden (al.: wijdbeens)», in BY. 77.

Hanan, ook wel soms anan, bet. «(nu eens) — dan eens»; «(deels) — deels»; «of». — Asibū, of zooals Wiwāha 162 heeft: *masibu*, bet. «(in 't water) dompelen, duiken»; de Balineesche vertaler geeft het weêr met *madyus*, de Jarwa met *asilulup*. De lange *z* in den tekst is voor de maat overbodig, daar de lettergreep buitendien lang is.

In plaats van Twaritagati heeft Colebrooke den term *Amṛtagati* of *Amṛta-mati*, welk laatste niets dan eene corrupte lezing van de andere is, want zulk een woord is in strijd met de taalregels van 't Skr. In een Hs. van Ked. door Weber vergeleken (Metrik, 371) komt Twaritagati voor; niet evenwel in de gedrukte uitgave. De echtheid van de benaming wordt door 't getuigenis van den *Wṛttasañcaya* bevestigd, en is daardoor boven alle verdenking verheven.

41. Ćuddhawirāt.

Er was een vogel bij, die te zamen met zijn wijfje behagelijk midden in den waterplas een bad nam. Hun veêren vertoonden zich als geel goud, ja als een schitterende vuurgloed, wanneer ze de vlerken uitsloegen.

Adulur sa° «te zamen met, in vereeniging met»; buiten samenstelling drukt men hetzelfde uit door *adulur mwang*, bijv. BY. 230; 310.

Raṇu is eene quasi-Sanskritsche, dus slechte spelling, voor *ranu*. — Dwī; ook Wiwāha, 13; vgl. de Aant. in (mijn) *Kawi-studiën* (1871), 94.

Byaktang is een versterkte vorm van *byakta*. Eene andere versterking is *byaktan* en *byaktān*, dat vermoedelijk een toevoegsel en bevat. Of

in zoo'n geval de *ən* of *n* ooit op zich zelf eene eigene beteekenis gehad heeft, is nog niet opgespoord, maar zeker is het dat in den bekenden toestand der taal dat toevoegsel het begrip niet in 't minste wijzigt. In 't Kawi zegt men bijv. zoowel *iki* als *ikihən* (voor *iki-ən*) en *iking*; *ko* (Lat. *tu*) als *kon*; *ka* en *kahən*. *Kowən* = *kon* leeft nog in gewestelijk Jav. voort, is echter in 't heerschende dialect overgegaan in *kowe*¹. Op gelijke wijze is uit Kawi *kahən* het Jav. *kae* ontstaan. Tusschen beide in moet een vorm *kahin* bestaan hebben; hiervan heb ik wel is waar geen voorbeeld aangetroffen, maar men mag zich op een analoog geval beroepen. Immers naast den uitgang *akən* van 't zoogen. causatief bezit het Kawi *akin*. Hieruit is 't Oostjav. *akī* ontstaan, en uit dit laatste *ake*. Hoe oud en echt de zeldzame bijvorm *akin* is, blijkt uit de omstandigheid dat de uitgang *ən* in 't algemeen in de Philippijnsche talen nu eens *on*, *un*, dan weêr in luidt. Het Jav. woord *angakən*, *angangkən* = *angaku* is afgeleid uit *akən*, *angkən*, den in 't Jav. verouderden genitief van *aku*; deze gen. «van mij» bestaat nog in 't Tagalog *aquin* (spr. *akin*), naast *co* = *ku*; doch Bisaya *acon*.

Wirāt is eene verkeerde spelling voor *°rāt*, doch ze kan van den auteur zelfen afkomstig zijn, mag dus niet veranderd worden, zoolang men niet met eenigen grond kan vermoeden dat de schuld bij de afschrijvers ligt. *Wirāt* kan evengoed vuur, als zon beteekenen. De vogels, waarvan sprake is, zijn de roode eenden.

Pilih is de vaste Oudj. vorm van 't nieuwere *bilih*. Van die neiging om eene *φ* in eene *δ* te laten overgaan, ontmoet men nog in 't nieuwste Jav. treffende voorbeelden. Zoo schrijft de opsteller der Besch. van Bat. bl. 55 *bakupon* (sic) voor *pakupon*, gelijk ook Babad Padjadjaran I, 47; de *Wayang Abiyasa* heeft regelmatig *barangtandang* voor *prangtandang*.

Voor den bouw der *Çuddhawirāt* zie Ked. 3, 32; Col. 159; Web. 369.

42. *Rukmawati*.

Cakrānggī is de naam van 't wijfje, terwijl 't gaaike *Cakrāngga* heet. Deze beide vermaakten zich aardig in het water. Het meertje leek ten gevolge van (hun vederpracht) als met gouden sieraden getooid.

Kyāti = Skr. *khyāti*, doch in 't Kawi ook wel als adjectief, gelijk *çakti*, *krodha*, e. dgl.

¹ De Jav. Gramm. (1855) had niet behooren te verzwijgen dat in 't zoogen. subjectief-passief evengoed *ko we* als *ko en ka* gebruikt wordt; in de Lakon's, in den R. Pirangon, enz. komt het ontelbare malen voor. Dat *ka* slechts eene slechte schrijfwijze voor *ko* zou wezen, is eene zeer gewaagde stelling; vermits *ka* ook in andere Polyn. talen een voorn. 2 ps. is. Naast *ka* staat daarenboven in 't Jav. zelve *têka*, over welk voornaamwoord des 2^{den} pers. de woordenboeken en grammatica's het stilzwijgen bewaren.

Si vóór vogelnamen is nog in de nieuwe taal geenszins ongewoon, bijv. si gagak, si blorok, daargelaten nog de woorden waarin si¹ onafscheidelijk van den naam geworden is. Vgl. Van der Tuuk, Tob. Spr. (1867), bl. 256, en (mijne) Aant. op str. 237 van Zang XV van 't Bharata Yuddha [zie den herdruk hiervóór, p. 54]. Als Krama-inggil van si is èn in 't Kawi èn in 't Jav. te beschouwen sang. Een bewijs daarvan levert Damar Wulan 343, waar de reiger, inzooverre hij als spierwit het zinnebeeld der blanke onschuld is, betiteld wordt als sang kuntul, in tegenoverstelling tot de zwarte kraai, welke ter zelfder plaatse si gagak heet. Hetgeen in 't Jav. Handw. (1875) i. v. sang ter verklaring er van gezegd wordt: «een voorvoegsel tot betiteling vóór benamingen van goden en doorluchtige of heilige personen» is in alle opzichten onjuist. Want vooreerst is het geen voorvoegsel, maar een woord, en ten andere leest ge in gewoon proza, bijv. Lakon Palasara, 34: sang tom-bra. Deze visch is al evenmin een doorluchtige of heilige persoon als de reiger het is, en nog minder zijn die beide dieren goden. Elders in Damar Wulan is sang kunarpa, «de doode», zeer bepaald een Krama-inggil. Dat het Kawi sang ook = Jav. ingkang is, spreekt bijna van zelf, want ook ingkang is in veel gevallen, gelijk bekend is, Krama-inggil.

De spelling cakra heb ik veranderd, niet zoozeer omdat ze de oorspronkelijke, als wel omdat ze in de Hss. betrekkelijk zeldzaam is. Zulks neemt niet weg dat die verlenging of opening der *a* gegrond was in de uitspraak der Javanen. Ze is niet de oudste, maar toch oud, want alleen uit den middeltrap cakra is de hedendaagsche uitspraak cakra te verklaren. Verder strookt het volkomen met de thans heerschende uitspraak dat de afschrijver wel is waar °krāṅga, doch °kranggi schrijft. Hieruit heeft zich eenerzijds °aṅgā, anderzijds °anggi ontwikkeld.

Swāmi, verbasterd uit swāmī. — Nikā, met verlenging der *a* wegens de maat. — Kapwa is niet alleen in 't Kawi = paḍa, maar ook in het Tagalog; in De Totanes, Arte de la lengua Tagala (1865), p. 105, leest men: «Para y capoua (adverbios) de similitud»; bijv. capoua-mo tauo, «uw evenmenschen», = papaḍa-mu manungsa.

Rukmawati, een vrouwelijke vorm in stede van 't onzijdig. In een geslachtloze taal moet het onderscheid moeielijk te merken zijn. Met dit al is het een dichtelijke vrijheid.

Nopens de versmaat is het noodige medegedeeld bij Str. 39.

43. Paṇawa.

Nadat de eenden een bad genomen hadden, gingen ze met hun beiden

¹ Hetzelfde als dit si schijnt sri in sribombok, zekere watervogel, Poerwo Lëlono II (1866), 132; en Bale Gala-gala. De woordenboeken kennen 't woord niet.

aan land, en slopen langs den oever door de waterleliën. Tegelijkertijd nippen ze aan 't schuim op 't water, terwijl hun tonen herhaaldelijk in 't lucht-ruim weerklonken.

Sāmpun en sampun worden dooréén gebruikt in dezelfde Hss., en het ligt voor de hand te veronderstellen dat de ware uitspraak noch door de korte, noch door de lange *a*, zooals die in Indischen mond klinken, uitgedrukt kon worden, dat derhalve beide spellingen even onnauwkeurig den Kawi-klank weërgaven. Deze veronderstelling wordt bevestigd door de tegenwoordige uitspraak; want in een woord als sampun heeft de *a*, gelijk men weet, den klank eener opene *a*; zie Roorda, Jav. Gr. § 42. Omgekeerd wordt de *a* eener voorlaatste lettergreep als *a* en kort uitgesproken, ingeval de laatste lettergreep op eene *i* of *u* uitgaat; vgl. Jav. Gr. § 45, 2. Diezelfde neiging bestond blijkbaar reeds in een onder tijdperk. Vandaar dat het Skr. *rātri* in de Kawi-Hss. gewoonlijk reeds tot *ra tri* geworden is; *pāṇḍu* tot *pa ṇḍu*; e. dgl. Doch ten opzichte van den invloed der Pëpët eener sluitlettergreep vertoont het Kawi eene afwijking van 't hedendaagsch gebruik, want de Hss. en oorkonden spellen evenzeer *āmbëk*, *tāmbëh*, e. dgl. als *sāmpun*. Nadien de Pëpët in klank zoo dicht bij de *u* staat, en zelfs 't Nieuwj. *māntuk*, d. i. naar Kawi-spelling *māntuk*, e. dgl. zegt, is de nieuwere uitspraak eenigermate bevreemdend, en uit dien hoofde vermoedelijk van jonger tijd. Buitendien kent het Kawi wel eens rekking in gevallen, waar 't Jav. ze niet toelaat; als daar zijn *māti* naast *mati*, «mortuus»; *rāten* *ra t*. *Māti* schijnt zelfs in strijd met het uit *rātri* gewijzigde *ra tri*. Misschien moeten we zulk een *māti* beschouwen als eene dichtelijke vrijheid, gegrond op *mātya*, waarin de *ā*, of wil men de opene *a*, geheel op haar plaats is. Hoe normaal *mātya* is, blijkt uit de wijze waarop Skr. woorden verbasterden; bijv. *Çalya* wordt *Çālyā* (of wil men: *çālyā*), gelijk omgekeerd *rātri* tot *ra tri*. Een opzettelijk onderzoek naar de gewestelijke eigenaardigheden der Jav. uitspraak zou over de nog niet verklaarde verschijnselen van 't oude klankstelsel denkelijk niet weinig licht verspreiden.

Mātūt; ook hierin is *mā* = *ma*; beide spellingen drukken onvolkomen eene opene *a* uit. — *Sāhitya* is in 't Skr. eene substantief; hier in 't K. bijwoordelijk gebezigd; evenals Kawi *krama* niet enkel een Skr. nomin. of accus. uitdrukt, maar ook een instrum. *kramaṇa*, of ablat. *kramād*, «vervolgens». — *Wërëh* = Jav. *uruh*. — *Anawang* leid ik hier af van *tawang*; gelijk *anëngën* bijv. «naar rechts» is, zoo *anawang*, «naar de lucht opstijgende», waarvoor duidelijkheidshalve «weerklinken» in de vertaling.

De naam der dichtmaat is *Paṇawa*, «groote trom»; zoo *Tanakung* die

beteekenis gekend heeft — wat nergens uit blijkt —, heeft hij met opzet het woord vermeden, en tevens de linguale *ṇ* vervangen door de dentale.

Bij den schrijver der episode van *Ālyawatī* in 't *Bharata-yuddha* was 't woord bekend onder den verbasterden vorm van *baṇawa*, waaraan de gedachtelooze Javaansche omwerkers den zin van «schip» toedichten, ofschoon de mijmerende en verbijsterde *Ālyawatī* op een slagveld rondwaart, in een plas van bloed, en niet op zee¹. Dat de ongelukkige in hare mijmering de vaandels voor zeilen, de groote trom voor een schip aanziet — eene zeer gezochte vergelijking, doch niet bevreedend in de ingelapte smakelooze episode —, hebben de omwerkers over 't hoofd gezien. Het woord *baṇawa* heeft, na verongelukt te zijn, niet in den bloedplas van BY. 600, maar in de Javaansche verklaringen, zijn weg gevonden als «schip» in de woordenboeken. Niet alleen eene denkbeeldige beteekenis,² maar zelfs een gansch denkbeeldig woord is uit die verongelukte, onechte plaats van BY. te voorschijn gehomen, nl. *tampuhawang*. Dit is in 't geheel geen woord; er staat tang puhawang (v. l. even goed: *ta mpuhawang*), d. i. «de (of hare) voorganger, leidsman op reis», Skr. *sārthavāha*. *Puhawang* = *mpuhawang* is 't Maleische *pawang* en *púwang*.

Aangaande de versmaat *Paṇawa* vgl. men Ked. 3, 33; Col. 369; Web. t. a. p. — Hiermede zijn de *Paṅkti*'s in ons gedicht ten einde. De nu volgende verzen tot Str. 55 toe, zijn *Triṣṭubh*'s.

44. *Indrawajra*.

De edele dame zag met verrukking hoe de aard der twee vogels was; onafscheidelijk toch bleven mannetje en wijfje bij elkander, genoegelijk waterlietjes pikkende met hun sneb, die *Indra*'s wapen geleek.

In 't Skr. is *āścarya* «verbazing; wonder»; het daaruit verbasterde *caria* der Jav. dichttaal is zoowel *gawok* als *sengsem*.

Skr. *gati* is o. a. «toestand; hoe men zich bevindt; staat; waar men zich bevindt; wijze»; het is in 't *Kawi* te beschouwen als 't ontleende aequivalent van 't inheemsche *ungguan*, Jav. *enggon*, ook in gevallen waar dit laatste als zoogen. hulpwoord optreedt. — *Jāti* vat ik hier op in de oorspronkelijke beteekenis, hoewel reeds in 't *Kawi* dezelfde begripsovergang had plaats gevonden als we in 't Jav. terugvinden. Want in BY. 512 leest men: *aprih jāti* (d. i. *jāti* + voorzetsel *i*) *kasihan*, «trachtende een oprecht bewijs van meêwarigheid te geven». Als «echt (bijw.), in oprechtheid» komt *jāti* voor, BY. 478, in: *jāti ċūra*, «een echte held», ofschoon de opvatting als «iemand van heldenteelt» zich zou laten verdedigen.

¹ BY. 600, en in Cohen Stuart's *Krit. Aant.* (1860), bl. 310.

² In 1877 is Prof. Kern hierop verbeterend teruggekomen. Zie hierna. (*Noot van 1919*).

Ta pwan, «die nu; zij toch», is niet te verwarren met tapwan, «zonder; geen; geenszins». — Giṇḍal = Jav. geṇḍol.

Bajra; volgens 't Hs. bājra, in overeenstemming met Jav. bājra. Het is geenszins onmogelijk dat Tanakung zelf zoo gespeld heeft, maar andere Hss. vertoonen bajra, en evenzoo de in zake van spelling 't hoogste gezag hebbende Kawi-oorkonden. Juist omdat deze laatste, zelfs uit den vroegsten tijd, *ō* en niet *w* schrijven, heb ik in den tekst bajra behouden. De vraag toch is niet, wat de zuivere Skr. vorm is, maar hoe men op Java placht uit te spreken.

De Indrawajra (en °jrā) is een van de schoonste en meest gebruikelijke Indische maten, de koningin der Triṣṭubh's, wier rij zij opent. Vgl. K. 3, 41; C. 160; W. 371.

45. Upendrawajra.

Wel is waar zag zij met zielsgenoegen dat de vogels zoo onvergelykelyk in hun schik-speelden, doch als zij dacht aan hem die steeds 't voorwerp harer smachtende liefde was, was het op haar gelaat te lezen dat heur hart (als) verpletterd was door Kṛṣṇa's wapen.

De constructie manah nira — harṣa behoeft geen toelichting; ze is geheel Javaansch. — Harṣa hier praedicatief. — Mogha wordt zonderling genoeg gewoonlijk met gh geschreven, wellicht omdat men het voor eene verandering van Skr. amogha aanzag. Het bet. o. a. «voorzeker; wel is waar; toch; doch»; het is 't Jav. moga, al is dit van veel beperkter gebruik. In de hoofdzaak is het niets anders dan uga. — Jñēk = Jav. jñak.

Sang nitya maweh laronēṅ is eene dichterlijke omschrijving van «de welbeminde»; eig. is het «degene die altoos minnewee veroorzaakt». De nieuwere poëzie vloeit over van dergelijke omschrijvingen, als kang sok weh lara-kung en sang karya gandrung, enz. in Bale Gala-gala. Lara is in de oudere taal steeds subst. «pijn, zeer, kwaal»; het adjectief of praedicaat «pijn hebbende, ziek zijnde», wordt uitgedrukt door alara of malara.

De regelen voor de maat Upendrawajra (of °jrā) vindt men bij K. 3, 42; C. t. a. p.; W. 371.

46. Upasthita.

Daarop, niet wetende wat te moeten doen in haren droevigen staat, riep zij de wijfjes-eend toe, terwijl zij zeide: «Wend u hierheen, Cakrawāka! toe spoedig, kom hier bij mij!»

Gatya is gati, «wijze van doen», benevens 't aanhechtsel des conjunc-

Colebrooke 159), doch die komt hier bij de Triṣṭubh niet in aanmerking. Intusschen blijkt ook al weêr hieruit, dat verschillende maten denzelfden naam dragen, gelijk omgekeerd verschillende benamingen voor eene en dezelfde maat in zwang zijn.

47. Bhramarawilasita.

Zoo sprak de adellijke vrouw, als in verbijstering ten gevolge van hartzeer, overstelpt door een gevoel van smachtend verlangen, en niet wetende wiens hulp zij zou inroepen terwijl zij van droefheid kwijnende. Het was alsof men de klaagtonen eener onrustige bij hoorde.

Wulangun heeft behalve de beteekenissen opgegeven in 't Jav. Handw. (1875), ook die van «verbijsterd», o. a. BY. 152; 657. Het is synoniem met het uit 't Skr. ontleende, in toepassing gewijzigde *bhrānta*, Jav. *brangta*. — Wet = wit. — *Kasëkan* en *kasökan*, van grondw. *sëk*, *sök*, Jav. *sok*; bijv. *kasökan luh*, BY. 675. — *Tanwruh ring sambatën*; vgl. omtrent deze constructie *tanwruh ing gatyā* in de vorige strofe en 't daarbij aangeteekende.

De Bhramarawilasita wordt opgenoemd bij C. 160, en behandeld bij W. 375; bij K. die den term in 't vrouwelijk heeft, 3, 50. Ook de door Utpala op Varāha-mihira aangehaalde prosodie van een ongenoemde gebruikt het woord vrouwelijk; zie W. t. a. p. De rust komt achter den vierden voet, en verder aan 't einde des vierels. Daaraan houdt zich ook Tanakung, behalve dat hij in den derden regel rust bij *sa m*. Tenzij de klemtoon anders viel dan in 't Jav., kan ik mij die vrijheid niet verklaren. Want ik herinner me geen tweede voorbeeld van eene caesuur midden in een woord, tenzij achter eene geaccentueerde lettergreep.

48. Dodhakawṛtta.

Dus sprak zij tot den prachtige vogel. Hoe zou ooit een vogel een mensch kunnen verstaan? (zal men misschien vragen. Dat is ook zoo), doch het is maar zoo voorgesteld door dichterlijke vinding. De vogel kwam aangelopen vlug als een trippelvers.

Ring *kapanang* is hetzelfde als ring *kapana* en *kapana*; bijv. BY. 571; 613; soms ring *kapāna*, BY. 538; 542. Het bestaat uit *kapa* en 't conjunctief-affix *a*, *ā*, ang. Eigenlijk bet. het «bij welke gelegenheid ooit», maar naar onze wijze van spreken «op welke wijze ooit», *quo unquam modo*. Eene andere uitdrukking die op 't zelfde neêrkomt is het Jav. *ëndi ana*, «waar komt het voor, waar heeft men zoo'n geval zich zien voordoen»;

bijv. R. Pirangon 34: Asiyah, jër anakmu iku dudu pratingkah-ing bocah! èndi ana, jenggotku tèka dibubut! — Ahidëp, in 't Jav. afgesleten tot idëp.

De min of meer gezochte vergelijking van den gang der eend met de trippelmaat, vervalt indien men zegt: de vogel kwam vlug aangetrippeld.

Voor Dodhaka-wr̥tta zie K. 3, 45; C. t. a. p.; W. 373. Bij Pinggala luidt de term eenvoudig Dodhaka, evenals bij den Scholiast op K.

49. Çālinī.

«Prinses! waarom riept ge me daar zoo even! Ik word innig aangedaan bij 't aanschouwen van uw deerniswaardigen toestand. Gij ziet er neërslachtig uit; de sporen toch uwer tranen zijn nog niet uitgewischt. Is het soms heftige gloed ontstoken door minnewee?»

Rakryan wordt zoowel tot mannen, als tot vrouwen gezegd, gelijk dyah, èdyah, adyah. In 't Jav. is 't woord over in de verbastering rëkyana patih in Damar Wulan 34, e. e. Over 't voorvoegsel ra, dat nog in 't Jav. in bepaalde gevallen dient om een Krama-inggil uit te drukken, als in raka, raya, rama, reni, zie (mijne) Kawi-Studiën (1871), bl. 27.

Dyānung, uit dya en anung. In stede van dya heeft het Kawi gemeenlijk ndya = ndi, en zoo hier de nasaal niet geschreven is, dan zal zulks wel een gevolg wezen van de voorgaande *n*. Ndya, ndi en ndin bet. niet enkel «waar», maar ook «op wat wijze, hoe», Skr. kutah; voorbeelden er van ziet men BY. ndi; 636; ndya 404; ndin 194; 414; 493; 501; 538. Wat anung in ndyānung eigenlijk beteekent, is niet licht te bepalen, en of het samenhangt met anu, Jav. anu, of met Tobasch nung (zie V. d. Tuuk, i. v.) moeielijk te bewijzen. In het Tagalog is nu(no) een vraagwoord, zoodat si-no, «wie», beantwoordt aan syapa, sapa. In ndyānung kan het echter niet als vragend opgevat worden, want het vragende ligt reeds in ndi. Het Jav. anu apa, dat niet alleen beteekent «wat is er», zooals in 't Handw. (1875) opgegeven staat, maar ook «om welke reden, uit welke aanleiding» is stellig niets anders dan 't in dezelfde beteekenis gebruikelijk ana apa, en dus niet met anung verwant. In 't algemeen mag wel opgemerkt worden dat in 't Jav. redengevende en vragende partikels menigmaal door hetzelfde woord worden uitgedrukt; mula bijv. is evenzeer «waarom?», als «daarom» of «omreden». Daar 't vragende mula in de woordenboeken ontbreekt, verwijs ik naar Winter's Zamenspr. II (1858), bl. 60, r. 2 en 6. Opzettelijk wordt Winter aangehaald, omdat de Lakon's, waar mula, mila insgelijks als vragende partikel voorkomt, voor te goed Javaansch mochten gehouden worden. Op gelijke wijze treedt de ne in allerlei soort van Jav. als eenvou-

dig vraagwoord op. Ook dit gaan de woordenboeken met stilzwijgen voorbij; doch bij gene heeft men juist het tegendeel gedaan, alsof dit iets meer of iets minder vragend is dan *dene*. Het is waar, 't *Handw.* heeft niet verzuimd te vermelden dat *gene* ook wel eens = (redengevend) *dene* is, met bijvoeging dat het zoo gebruikt tot de poëtische taal behoort; dan, ook in proza beteekent het «dewijl», bijv. *Lakon Obong-obongan bale S.* bl. 95. Ook in *apa gene* drukt het laatste gedeelte, op zich zelf, eene reden uit, want het vragende karakter van 't geheel heeft het te danken aan *apa*. Voorbeelden van *dene* als eenvoudig vraagwoord «hoe komt het», derhalve = *gene ya*, levert genoemde *Lakon 97*; *Lak. Abilawa 106*; enz. Omgekeerd nemen oorspronkelijk vragende constructies eenen zuiver redengevenden zin aan; zoo is *krana-ngapa* geheel overgegaan in den zin van «want, namelijk»; bijv. *R. Pirangon 41*, en vgl. 't *Handw. i. v. karana*. Men kan er bijvoegen *dening punapa* (*dentën punapa*), «vermits, dewijl, want», in den *Pandji 353*; *356*; *377*. — Om op *ndyānung* terug te komen, hetzelfde leest men in *BY. 486*: *ndyānung naya ng'enake kita*, «welke is de gedragslijn die u zou behagen?» Daarentegen schijnt *anung* in *Wiwāha 131*, waar het verklaard wordt met *ngadiadi*, «zich mooi maken, haar best doen» te beteekenen, en gelijk te stellen met *Jav. dichterlijk nung, anung* (= *linuwih, luwih*).

Yanlihat verschilt niet van *lumihat* dan dat het gebezigd wordt waar nadruk noodig is. — *Kasyasih*, in 't gewone *Jav.* meestal *kawēlas-asih*, doch in poëtischen stijl *kasyasih* of verbasterd: *kaswasih*, bijv. *Damar Wulan 142*. Dezelfde bet. heeft *kasyayun* (= *kawēlas-ayun*), in 't zelfde gedicht, *301*.

Sugyan; in *BY. 546* en *614* luidt het *sugya*, of mogelijk *sugyā*, met de bet. van «soms». Het zal wel staan voor *suk* = *sok*, *cok* + *yan* (= *yen*). — Het reeds vroeger behandelde *āçā* is hier duidelijk adjectivisch «ten top gestegen», of overdrachtelijk «hevig».

De *Çālinī*, in ons gedicht minder juist met korte *i* aan 't einde, heeft twee caesuren, eene achter de vierde, de andere achter de elfde lettergreep. Hieraan houdt zich ook *Tanakung*, hoewel de pauze in den laatsten regel anders aangebracht is dan in 't *Skr.* geoorloofd ware. Zie *K. 3, 46*; *W. 374*; *C. t. a. p.*

50. Wātormimālā.

Zoo sprak zij. Daarop zeide de bedroefde dame: «Helaas! het is maar al te waar, wat gij van mijn toestand zegt. Daarom riep ik op 't oogenblik, terwijl ge uw genoegen najaagdet dáár in het water, welks golven door den wind snel worden voortgestuwd.»

Ojar met het voorafgaande *nya* smelt niet samen tot *aujar*, daar deze tweeklank aan 't Kawi vreemd is. — *Ḍū* wisselt in de Hss. af met *ḍuh*, gelijk *rapū* met *rapuh*; volgens Dr. v. d. Tuuk¹ zou de schrijfwijze *ḍuh*, e. dgl. aan Balineeschen invloed te wijten zijn, doch het bestaan er van ook in 't Jav. toont dat ze in geen geval eigenaardig Balineesch is. Uit de beperkte gegevens die ons ten dienste staan, moet men 't besluit trekken dat *ḍuh* en *ḍū* naast elkander, zij het dan ook gewestelijk, bestonden.

Hetungkwa (of *ongku*) en *ri sēḍēng-ta* zijn voorbeelden der gewone Oudjav. constructie, waaruit blijkt dat soortgelijke verbindingen nog niet tot voegwoorden geworden zijn. Met andere woorden: *hetu-nya* is in 't Kawi «om reden hij, zij, het»; *hetu-mu* «om reden gij»; *hetungku* «om reden ik». Daarentegen in 't Nieuwj. gemeenlijk *mulane kowe* in plaats van *hetu-mu*; vgl. *lawaskun*, in de volgende strofe.

Rūm is synoniem of nauw zinverwant met *langö*. — *Angrarah*; de beteekenis van dit ook Nieuwjav. woord is goed opgegeven in Gericke (1847), verkeerd in 't Handw. (1875).

Wātormimālā, met eene caesuur achter den vierden, en eene andere achter den laatsten des vierels, heet bij Pinggala *Vātormī* (W. 374); insgelijks bij K. 3, 47, en C. 160. *Varāha-mihira* bedient zich van den term *Ūr-mīmālā*. Het is hoogst opmerkelijk dat in 't specimen van den Scholiast op Pinggala te lezen staat *drutavātormimālā*, juist als in onze Kawi-strofe. Daaruit volgt dat er in sommige Indische bronnen, waaruit het vers van Pinggala's Scholiast en de naam, door Tanakung gebezigd, middellijk voortgevloeid zijn, 't langere *Drutavātormimālā* voorkwam, hetzij als naam der maat, of als woord in 't heugvers.

51. Bhadrīkā.

«Hoelang ik ook leef, zal ik wel niets aanschouwen gelijk aan hetgeen ik u zag doen. Wat hadt ge daar toch op 't oogenblik te verrichten, dat ge zoo bijzonder vergenoegd waart, mijne beste?»

Kariki en *karika* staan tot elkander in dezelfde verhouding als *iki* tot *ika*. Ze zijn gevormd uit het voorvoegsel *ka* en *riki*, *rika*, of, wil men, *iki*, *ika* met voorgevoegde *r*¹ ter vermijding van gaping. Het prefix *ka* heeft daarin den zin van «gelijk» en «gelijkelijk», is dus geschikt om behalve overeenkomst ook iets meervoudigs te kennen te geven. In oud en

¹ Zoo ook zijn *irika*, *iriya* logisch niet onderscheiden van *i + ika*, *i + iya*. Of de *r* in dergelijke gevallen ingeschoven heeten moet, is moeilijk te beslissen; voorzichtiger lijkt het, ons zoo uit te drukken: dat de ingelaschte of voorgevoegde *r*, Maleisch ook *ɖ*, alleen daar optreedt, waar ze aan eene phonetische behoefte voldoet.

nieuw Jav. beide, is dit gebruik van ka tot enkele gevallen beperkt; vgl. (mijne) Kawi-Studiën (1871) bl. 78. We vinden het nog in kadi, kadya, kaya, waarin ka eene overkomst, eenegelijkheid aanduidt; in karika (l. c. bl. 122), kapwa en kariki, waarin het èn overeenkomst èn meervoud uitdrukt; in kami, kamu, waarin het uitsluitend meervoudsexponent is. Terwijl in 't Kawi en Jav. dit ka in weinige gevallen bewaard gebleven is, leeft het in de Philippijnsche talen nog krachtig voort. Om dit in 't licht te stellen zal ik 't een en ander uit de Tagalsche Spraakkunst van De Totanes (1865) aanhalen. Op bl. 85 in 't hoofdstuk over de naamwoorden samengesteld met ka:

«Lo primero con ka ¹ antepuesto se hacen nombres de compañía, como en Castellano se hacen con el con. Vg. Compañero, discípulo, conterráneo, etc. Kasama, compañero. Kaapirbahay ², vecino. Kasambahay, de una casa.

«Lo segundo con todas las raizes, que significan accion entre dos, el ka significa uno de ellos. Vg. Katolong, uno de los que se ayudan.

«Lo tercero el ka, con los de similitud, significa el uno de ellos. Vg. Kapa, igual. Kamukha, parecido en el rostro.

«Lo cuarto con ka se hacen nombres de igualdad. Vg. karunung, igualmente docto. Kalapar, igualmente ancho.»

Wat het Bisayasch aangaat, verwijs ik naar De Méntrida, Arte de la lengua Bisaya (1818), p. 178.

Karika, kariki, drukken naar gelang van omstandigheden hetzelfde uit als Jav. sěmono, sěmene, en měngkono, měngkene, en pađa. In stede van pira kariki, eig. pira sěmene, zou men in 't Jav. eenesamenstelling gebruiken met een voorvoegsel dat dezelfde begrippen als karika in zich bevat, namelijk sa; derhalve sapirapira, of ook wel pirapira (pirangpirang), bijv. pirangpirang dewa, «o Goden! hoeveel er ook zijn; o gij, Goden alle!», Wayang Abiyasa.

Voorbeelden van karika, behalve de in Kawi-St. 122 vermelde, in BY. 38: syapa karika musuh, «wie onder de vijanden, zooveel er zijn»; 264: syapa karika, «wie van alle». In de beteekenis van kadi, «evenals», staat karika 481: himāngdoh singsal denira karika ngūnin duk arana, «de nevelwolk verwijderde zich van hem; het was als te voren tijdens het gevecht».

Angdadi, «in 't aanzijn komen, opkomen, opschieten, aangroeien» = Jav. andadi. — Lumihata en himpěra, beide conjunctief; 't laatste wegens coördinatie met het eerste. Himpěra, en in 't algemeen woorden die eene gelijkenis aanduiden, zijn in 't Jav. en Kawi praegnanter dan in

¹ Voor de duidelijkheid heb ik de Spaansche spelling ca door ka vervangen.

² Vgl. Jav. ampir; bahay voor balay = bale.

ons taaleigen; bijv. aku iya mēṅkono is te vertalen met «ik doe, zeg, denk evenzoo; verkeer in hetzelfde geval».

Kari na een vraagwoord heeft in 't Kawi denzelfden zin als 't Latijnsche *tandem* in een overeenkomstig geval, als in 't bekende: «Quousque tandem, Catilina, abutere patientia nostra?» Het zal wel uit kari, «overgeschoten; er rest», zich ontwikkeld hebben. Een ander kari, dat al de beteekenissen van 't Jav. bari in zich vereenigt en oogenschijnlijk van denzelfden stam is, vindt men behandeld in (mijne) Kawi-Stud. 267. Kari als «toch, *tandem*» leest men ook in Str. 54; voorts in BY. 267: syapa kari ko, «wie zijt ge toch wel?», 231: mapa kari doṣa ni ngwang, «wat is dan toch wel mijn vergrijp?».

Matang ikan = matang-nya. Het zal wel overbodig wezen aan te stippen dat het *dat* der Nederl. vertaling redengevend is.

Onder de Triṣṭubh's ontbreekt de Bhadrīkā in Pinggala ten eenen male; C. kent ze, t. a. p.; K. 3, 56. De door Weber (377) uit één Hs. bekend gemaakte variant Candrikā wordt door onze Kawi-prosodie niet bevestigd, en mag veilig voor eene bedorvene lezing gehouden worden. Bij Varāha-mihira draagt dezelfde maat een gansch anderen naam: Prasabha; evenzoo in de metriek eens ongenoemden, welke Utpala voor zich had.

52. Rathoddhata.

«Niet weinig voel ik mij tot u aangetrokken, omdat gij, onafscheidenlijk van uw gaaike, lustig eet en uw genoeg zoekt, en inmiddels, in de opgewektheid der vreugde, u toch niet overmoedig aanstelt.»

Sahaja is «tegelijkertijd, tevens, en»; resp. «terwijl». Aldus in BY. 172; 356; 360; 365; 382; 530; e. e. Als bijv. nmw. is het «natuurlijk»; nog over in Jav. pasaja. Beide beteekenissen hebben zich ontwikkeld uit Skr. sa-haja, dat den zin heeft zoowel van «tegelijk (met iets) ontstaan», als «aan geboren, natuurlijk».

Lot heeft behalve de beteekenissen opgegeven in 't Handw. (1875) ook, en in de eerste plaats, die van antara. Vandaar het Jav. sēlot.

Ratoddhata behoorde ratho° te wezen; het Skr. woord is nu eens «door een wagen omhoog gejaagd», bijv. stof; dan weer «trotsch op (zijn) karossen», bijv. een vorst; geen van beide komt hier te pas. Ik veronderstel dus dat de dichter rata met ratha verward heeft; immers reeds in 't oudste Kawi was de aard der Skr. aspiraten nagenoeg geheel vergeten, en in ons gedicht hebben we een ander voorbeeld aangetroffen in patya; str. 20. Ratoddhata is letterlijk «voluptate elatus».

De bouw der Rathoddhatā wordt geleerd in K. 3, 52; C. t. a. p.; W. 375. Varāha-mihira bedient zich van den mannelijken vorm.

53. Swāgata.

«Welaan, onderricht mij hoe ge heet; kom, Dame! wees mij eene vriendin, zoo gij medelijden hebt.» — «Och, meesteres! ik heet Cakrawāki; ik begroet u met een gevoel van deernis, daar gij in zoo'n staat verkeert.»

Toh, bij imperatieven, laat zich gevoegelijk met ons «welaan», en 't Jav. *ayō* weêrgeven. Uit dit *toh* kan de andere beteekenis van Kawi en Jav. *toh*, *angĕto* gesproten zijn; vgl. Jav. *ngayoni*, «tegen iemand den kampwagen». — *Warah* is hier een imperatief aorist. — Swāgata, in 't Skr. «welkom» en «welkomstgreet», doch hier «begroetende». — *Kasihyun*, nog over in 't Jav. *kasyayun* (= *kawĕlasayun*), bijv. Damar Wulan, 30.

Aangaande de regelen voor de Swāgata-maat zie K. 3, 53; C. t. a. p.; W. 375.

54. Wṛtta.

«Ik ben nu zoo vrij bescheidenlijk te vragen: wat toch is de oorzaak van uwe neerslachtigheid? Deel dit aan uwe onderdanige dienaress mede en zij zal zich niet onttrekken aan plicht en betamelijkheid.»

De eerste regel ware letterlijk overgezet: «hetgeen de dienaress van Mevrouw nu te vragen heeft». *Pinun i tuhan* is een synoniem van *patik, amba, kawula*. De eigenlijke beteekenis moet «beheerd» zijn; nog overig in 't Jav. is *mumpuni* voor *munpuni*; vgl. Str. 105. De verhouding van 't grondw. *pun* tot *mpu*, *pu* en *Krama pun* is nog niet opgehelderd.

De lange *ā* in *ākingking* strekt om aan de eischen der versmaat te voldoen.

Rari is 't *Krama-inggil* van *ari*, Jav. *aḍi*. Daar de verwantschapswoorden in de Polynesische talen ook als titels dienen, laten ze zich slechts ten halve weêrgeven. Vergelijken we *rari* met het evenzeer als titel gebezigde *ibu* in de vorige strofe (vgl. Jav. *mbok*), dan zien we dat het eerste hier eenen hooger rang aanduidt dan 't laatste, doch 't hoogere ligt in 't voorgevoegde *ra*. In den *Wiwāha* 150 en 170 vertolkt de Balineesche glosse *rari* met *dewa*, de Jarwa met *dewi*. Ook in 't Fidschisch is *adi* (= *aḍi*) met voorgevoegd *ra* of *ran* een term dien men van eene vorstin gebruikt; *radi*, *ranadi*, «koningin»; zonder *ra* is *adi* volgens Hazlewood: «a common prenomens to ladies' names, same as madam, miss, lady». We mogen gerust aannemen dat hetzelfde op 't Kawi *ari* van toepassing geweest is.

Manĕh rakryan, «dienaress der prinses, der adellijke vrouw»; op hetzelfde neêrkomende als *pinun i tuhan*. *Manĕh*, «dienaress», ook

BY. 316; 536; de intensiefvorm *manṣmanṣh-ta* (BY. 605) is z. v. a. «uwe onderdanigste dienaress».

Akalibak van *kalibak*, blijkbaar eene variatie van Jav. *kēlubuk*, en *klabak*. — *Tatā-wṛtta* heb ik opgevat als *tata* en Skr. *vṛtta*, twee synonieme woorden.

De naam dezer versmaat is *Vṛttā* in K. 3, 55; de Scholiast geeft als variant *Vṛntā*; ook C. t. a. p. kent beide, doch Pinggala niet anders dan *vṛntā*. In *Nāgarī* zijn de karakters voor *nt* en *tt* zóó licht te verwarren, dat men nooit zeker is wat de auteur bedoeld heeft, tenzij het uit den samenhang blijkt. Nu is in 't door *Halāyudha* op Pinggala's regel aangevoerde vers buiten kijf *vṛntā* gemeend. Even vast aan den anderen kant staat in 't *Kawī* de lezing *wṛtta*. Welke der twee varianten de oorspronkelijke lezing vertegenwoordigt, laat zich moeielijk uitmaken, maar in allen gevalle blijkt uit ons vers dit, dat zoo *Wṛttā* niet de ware term mocht wezen, de verbastering al oud is.

55. Çyeni.

«Welaan, beproef of ik uwe minnepijn zal weten te verhelpen en u in uw hartzeer te vertroosten. Als ik, wien gij ook verlangt, moet opzoeken, zal ik met den valk wedijveren, en mij ernstig moeite geven.»

Palar, de passief- en tevens aorist-vorm van *malar* «zoeken, verzoeken (ook Hoogd. *versuchen*), trachten». De constructie is te vergelijken met die van het Javaansch *cacak*, *coba*, *jajal*, die alle waar ze zonder vormverandering staan, als aorist-imperatieven op te vatten zijn, evenals hier *palar*. Dit blijkt m. i. hieruit: zoodra 't aanvullende praedicaat bepaaldelijk passief is, vertoont ook *jajal* den onmiskembaren passief-imperatiefvorm; bijv. *takjajale takgṣahe*, *Lakon Kanumayasa*; *kula-jajale kula-tirune*, *Lak. Palasara 31*; *jajalēn buwangēn*.

Rṣun is mij elders nog niet voorgekomen. In den samenhang zou «hart» passen. — *Çyeni* voor *çyeni*.

Deze maat is bekend onder denzelfden naam uit Pinggala (bij W. 376), en onder dien van *çyēnikā* uit K. en C. De door den laatste vermelde variant *çreṇikā* is niets anders dan eene bedorven lezing.

Met de *Çyeni* sluiten de *Triṣṭubh*'s in ons gedicht. De verzen 56—66 behooren tot de klasse *Jagati*.

56. Wangçasthā.

«Waarde zuster! niet weinig verheugt het mij die woorden van u te hooren, welke mij innig genoeg doen. Uwe belofte, te willen bewerken dat

mijn lief terug keere, verkwikt mij de ziel, gelijk water in een bamboe-buis (den smachtende).»

Kakangkū, van den kant der jonge prinses tot de oudere eend, strookt met het rari waarmee de laatste in Str. 54 de eerste toespreekt. Natuurlijk geeft het Krama-inggil ra aan rari een andere kleur.

Tātan-sipi is een intensief van tansipi; dit bet. niet «onophoudelijk steeds voortdurend», zooals 't Hdwb. (1875) opgeeft; want men zegt o. a. kaget tansipi, en eene «onophoudelijk steeds voortdurende» verrassing is eene ongerijmdheid. — Ruməngwa, de conjunctief van ruməngö, heeft hier dezelfde functie als onze afhankelijke infinitief.

Ri vóór de-nta is hier 't nadrukkelijke = ing, mungguh, sangking; letterlijk zou ride-nta in 't Jav. kunnen weergegeven worden met mēnggah ēnggen sampeyan. Vgl. Kawi-Stud., bl. 107. In de nieuwere dichttaal is ri vaak volstrekt expletief, bijv. sangri dinuta voor sang dinuta, Bale Gala-gala. — Tojar is samengevloeid uit ta «dan, nu» en ojar = mojar, van ujar. Alle woorden van zeggen, bevelen, vragen, en zinverwante, maken het *agens* door voorvoeging van a en ma; zoo ook nog in de hedendaagsche taal, hoewel hierin de a meermalen door afslijting wegvalt, en ma tot den dichtsterijken stijl beperkt is; bijv. aḍawah, ata-kon, aparentah, acatur, asañjang, abasa, akon, e. dgl.

Lulut is hier concreet. — Masung of asung is welbekend. Sinung, «begiftigd», d. i. krijgt, is in de Jav. poëzie niet ongewoon; sinung wə-wangsul, Damar Wulan 38. — Srəp i = sərəp i; de verlenging der i strekt om aan de eischen der versmaat te voldoen.

De Wangṣastha opent hier, gelijk in 't Pinggala-sūtra, de rij der Jagati-soorten; zeer natuurlijk, omdat het eene der schoonste en meest gebruikelijke Indische dichtmaten is. Ter vergelijking zie men K. 3, 60; W. 378. Col. 160, kent nog eenen anderen term: Vamṣasthabila¹, en deze zelfde komt voor in de Chandomañjarī en den Ćrutabodha.

57. Drutawilambita.

«Hoor wat ik u ga zeggen. De minnepijn die mij doorpriemt, is ontstaan toen hij, die mijn genegenheid gewonnen had, mij verliet. Zonder aanleiding verdween hij uit het slaapvertrek. Dat veroorzaakt mij smart, vroeg en spa.»

Rəngən voor rəngön of rəngwən. Oppervlakkig beschouwd, schijnt

¹ Niet vila; zelfs in Middelindië en Bengalen, waar men deze slordige spelling volgt, spreekt men toch bila uit.

het dichter bij rěngö n te staan, doch eigenlijk is dit laatste anders gevormd, namelijk uit rěngö + n (bijvorm van ě n na klinkers), terwijl in rěng ě n juist ě n in zijn geheel gebleven en de sluitklinker des stams verdwenen is. Tenzij men louter eene verbastering der lange Pěpět waarschijnlijk acht, moet men rěng ě n houden voor ontstaan uit rěng w ě n, na uitstooting der w, gelijk in Jav. mal ě beng voor mal ě bweng, mungging voor mung gwing, keh voor kweh.

Ni han wijst op iets volgenden; Jav. m ě ngk en e. — Těw ě k en t ě w ě k is «priem, dagge», o. a. BY. 592. Het is zóó nauw verwant met tu h uk, waarvan an u h uk, «stekende», in BY. 424, dat beide moeielijk te onderscheiden zijn. Kat ě w ě k lara, z. v. a. «door toegebrachte steken gekwetst», komt voor BY. 426. Het Jav. zegt tu w ě k.

Druta-wilambita bet. «(nu eens) snel, (dan weer) langzaam»; en «(half) gauw, (half) dralend», doch onze dichter heeft er kennelijk iets anders mede bedoeld; druta is, vertaald: enggal, en wilambita is: alawas. Als men let op de toepassing die de nieuwere taal van deze twee woorden maakt, mag men aannemen dat Tanakung onder druta-wilambita verstaan heeft «vroeg en spa, altijd door». — Yan pagawe is hetzelfde als magawe, agawe, alleen met dit onderscheid dat het meer nadruk te kennen geeft.

Voor 't Drutawilambita vgl. men K. 3, 63; C. t. a. p.; W. 378.

58. Toťaka.

«Wanneer ik denk aan den tijd onzer wederkeerige gehechtheid, dan wordt mijne liefde als eene spruitende loot waaraan weemoed ontkiemt. Op mijn leger kan ik niets dan weedom verbeiden, een weedom welke de tonen van 't klaaglied voortbrengt.»

Yadiyan schijnt eene samenkoppeling van twee woorden, 't ééne Sanskrit, het andere Polynesisch, die hetzelfde beteekenen. Zulk eene tautologie ligt althans geheel in den aard der Polynesische talen. Van denzelfden aard is iti na han, iti na, dat niets meer uitdrukt dan iti of na han, na, op zich zelf.

Kahitung van hitung, Jav. itung, dat ook in 't Jav. meerschakeeringen van beteekenis toelaat dan de woordenboeken opgeven. O. a. in de Lak. Kumbayana 198 is angetang bepaaldelijk «overwégen»; kaetang in Damar Wulan 398 = Skr. cintita, «waaraan men min of meer met ongerustheid of bezorgdheid denkt». Kaetang, eigenlijk «in aanmerking genomen, in consideratie van», beteekent dikwerf «uithoofde»; bijv. wagu ě n rěkyana patih ketang trěsnane mring sang dyah,

Damar Wulan 238; *ketang sih mring prabu*, 477; en 142. Vgl. *iḍēp* en *kira* in hun verschillende toepassingen.

Wahu; hiervan geldt voor een deel hetgeen in 't Handw. (1875) i. v. māu gezegd wordt dat het gebezigd wordt «onbepaald van allen verleden tijd». Het is waar dat het niet op een toekomst wijst, zooals *besuk*, en dat het een verleden ten opzichte des sprekers aanduidt, een subjectief verleden dus, maar daarom nog niet altoos een verleden ten opzichte van eene andere handeling. Integendeel, niet zelden wijst het op het vervolg of gevolg eener handeling; bijv. *samya kurda*, *dadya wau poñcakara*, «ze werden beide woedend zoodat ze toen (of op 't oogenblik, straks) gingen vechten»; Lak. Tjarangpang 384. *Wahu-wahu* bet. zelfs «keer op keer» in *Wiwāha* 301, waar de Balineesche glosse dan ook *malih malih* heeft. Vergelijkt men verder 't spraakgebruik van *wau* in zinnen als deze: *tantara wau kang prapti rahaden Damar Wulan*, *Damar Wulan* 462, dan ziet men dat het eigenlijk beteekent «oogenblik, tijd, pas»; als bijwoord «op dat pas» en «pas», nagenoeg of geheel hetzelfde als *lagi en dangu*. In deze strofe is *wahu*, zooals ieder zien kan, eenvoudig «tijd», inzonderheid «tijd die verlopen is».

Alung, «met ranken, loten»; en «als rank, als loot». — *Masēwō*, «met uitspruitsels, botten»; *sēwō* = Jav. *suwun*, o. a. *Damar W.* 332. Bij *Wiwāha* 19 wordt het in 't Balineesch omschreven met *paḍapa*, welks linguale *ḍ* onoorspronkelijk is, want het Kawi heeft *pādapa*, «bot, knopje», *BY.* 534. In 't Jav. *pardapa* is de *r* of werktuigelijk ingeschoven, gelijk meermalen geschiedt, of ze is een middel om de oorspronkelijk lange *ā* van *pādapa* weêr te geven, zooals in *arcamana*, *jarwa*. *Pādapa* is *Skr.*, en wel niet het substantief voor «boom», maar 't daarvan met suffix *a* (technisch *añ*) afgeleide adjectief (dat natuurlijk weêr substantievisch worden kan) *pādapa*, met klemtoon op de eerste lettergreep¹. — *Awētu*, «met voortbrengsel, voortbrengende». Ook nog *Nieuwj.*, bijv. *ēmban kalih dangu tan ngangsuli*, *pakewuh kapati*, *tēmah awētu luh*, *B. Gala-gala*.

Toṭaka is een alles behalve gewoon woord. Eigenlijk een *Prākṛit*-vorm van *trotaka*, bet. het o. a. «krenker; krenkend». Vermits *truṭ* nagenoeg hetzelfde is als *khaṇḍ*, en *khaṇḍita* gaarne van een gekrenkte en verlatene geliefde gezegd wordt, kan in *truṭita* hetzelfde denkbeeld liggen. De moeilijkheid evenwel blijft daarin bestaan dat *truṭita* het lijdende is

¹ Zie *Pāṇini* 4, 8, 119. Het *krte'rthe* van den Scholiast slaat slechts op *kṣaudram*, en deugt zelfs daar niet; *kṣaudram* wil niet zeggen «door bijen gemaakt», maar «van bijen afkomstig». *Pāṇini* spreekt in 't geheel niet van «gemaakt», maar van *saṃjñā*, d. i. «vaste term».

van troṭaka. We moeten dus naar eene andere verklaring omzien. Troṭaka, toṭaka is ook de naam eener klasse van tooneelspelen; o. a. de Vikramorvaṇī van Kālidāsa is er een. Daarin nu ontbreekt het inderdaad niet aan klaagliederen, en het is waarschijnlijk dat het doorgaande karakter der Troṭaka's (zeer oppervlakkig in den Sāhityadarpaṇa beschreven) zóó is, als wij uit Kālidāsa's meesterstuk leeren kennen; dat wil zeggen, dat zij de smartelijke scheiding van twee gelieven ten onderwerp hebben moesten. Hoe het zij, de bedoeling van Tanakung kan in hoofdzaak geene andere geweest zijn dan in de vertaling uitgedrukt staat. De Toṭaka-gīta moet, waaraan dan ook ontleend, van elegischen aard geweest zijn.

Voor de versmaat geeft Pinggala bij W. 378, vg., alsook K. 3, 63, en C. t. a. p. de algemeene regelen. Eene door die autoriteiten niet vermelde bijzonderheid is het, dat de Toṭaka's gewoonlijk een kunstig rijm bevatten. Het is onmogelijk een toeval dat de verschillende specimens er van, meegedeeld door de Scholiasten op Kedāra en Pinggala, in rijm zijn; evenzoo Varāha-mihira's vers¹. Daar in de Vikramorvaṇī 't geheele 5de Bedrijf in rijm is, word ik bevestigd in de meening dat de benaming der klasse van tooneelstukken in verband staat met den naam der versmaat, en dat juist het elegische en muzikale gedeelte van zoo'n tooneelstuk den grondtoon of althans het glanspunt er van uitmaakt. Klaarblijkelijk is ook in de Kawistrophe de herhaling van l u l u t, l u l u t, en k u n g, k u n g opzettelijk, een kunstig rijm.

59. Kusumawicitra.

«Nadat zulks mij diep mistroostig en neêrslachtig gemaakt had, smolt ik weg in tranen op mijn leger neergezegen. De schoone blinkende kleedjes gepaard met bonte bloemen (waarop ik vroeger met zooveel welgevallen blikte) zag ik nu met afkeer.»

K a m i, eig. «wij»; zeer gewoon echter ook, min of meer deftig, van een enkelvoudig persoon. — G u p a y is de oude uitspraak van g u p e; de a y blijft vóór medeklinkers nu en dan bewaard, als in p a g a w a y - t a in Str. 51; vóór klinkers houdt ze zelfs doorgaans stand.

A n g l i h, uit a en a n g l i h, of wegens de opene uitspraak der a in dit geval, uit opene a en n g l i h; vgl. m a n g l i h uit m a en n g l i h in Str. 63. In allen gevalle is n g l i h (n g ě l i h) = a n g l i h (vgl. s i h = a s i h) de grondvorm; vandaar o. a. k a n g ě l i h a n, BY. 396.

¹ Hierin is de rijm op zeer kunstige wijze aangebracht. De twee eerste vierels vooreerst assoneren op elkaar: h a t a ḥ met w a d h a ḥ. Dan rijmt y u t o in 't 3de vierel met y u t o in 't laatste, en eindelijk de slotlettergreep k h a ḥ op den eindklank van 1 en 2.

Lələh = luluh. — Mangundəng, zal wel met linguale *ŋd* te schrijven zijn; zie Str. 82. — Apulangawor eig. «gemengd onder»; of «in innig verband met».

Aangaande de Kusumawicitrā zie W. 380; K. 3, 68; C. t. a. p. De caesuur valt achter elke zesde lettergreep.

60. Jaloddhatagati.

«Gedurende een vol jaar waren we gehuwd, steeds in wederzijdsche liefde met elkander innig verbonden. Naar hartelust vermeden wij ons, met in den luthof neêrgevlid te rusten of in het hoogstaande water af te dalen.»

Těmu, zooals het hier gebezigd wordt, neem ik in den zin van Jay. oleh, angsal, bij tijdsbepalingen, dus van «gedurende», bijv. Babad T. Dj. 31, 8; Damar W. 22; angsal sadalu, Lak. Paṇḍawa dulut 188. — Akurən, van *a* = ma, en kurən, «gade».

Silih-sih is eene samenstelling, en daarom staat het laatste lid in den stamvorm, al is ook in beteekenis het geheel een *agens*. De aldus samengestelde woorden kan men wederkeerige praedicaatswoorden noemen. In de oudere taal zijn deze wederkeerige vormen, om zoo te zeggen, onbeperkt; in de nieuwere zeer zeldzaam, bijv. silih-ukih, en silih-prajaya. Het Kawische silih-rangkul e. dgl. zijn vervangen door het bekende rangkul-rinangkul en soortgelijke.

Uddhatagati is door den dichter als attriboot van jala gebruikt; in 't Skr. is jalo° een samenstelling.

Deze versmaat vereischt eene pauze achter elken zesden voet. Aan dezen regel houdt zich ook onze dichter, gelijk men bespeuren zal, mits men in 't oog houde dat bij hem de caesuur vallen mag achter een voorzetsel als ring. Vgl. K. 3, 70; C. t. a. p.; W. 379.

61. Ćripuṭa.

«Op zij af prijkte een bekoorlijke open kiosk; want op het terrein geurden de Kěmuning's die er in menigte stonden. Boven, gonsden dwarrelende bijen, en omlaag, boden de afgevalen bloemen een prachtig tafereel aan.»

Patani wordt omschreven met emper, amben en papajangan. Daaruit laat zich opmaken dat het een synoniem is van bale en made.

Ruru = rurū. — Ipuṭa-nya; wat de schrijver hieronder verstaan heeft, kan niet twijfelachtig wezen: het is 't tegendeel van ringruhunya. Het Skr. puṭa duidt aan: alles wat uitgehold is of zich zoo voordoet, eene concaviteit, en wordt o. a. toegepast op eene holte of laagte in of on-

der den grond. Zoo heeten bijv. de hellen die men zich onder de aarde dacht: *pr̥thivī-putāni* in Bhāskara's *Golādhyāya*, *Bhuvanakoṣa*, vs. 23. Uit het begrip van eene laagte, lage plaats, moet zich dat van «in de laagte, beneden», in 't Kawi ontwikkeld hebben. Het Polynesische aequivalent van *puṭa* zóó genomen, ware s o r. De *i* van *i p* is samengesmolten met de *i* van *çrī*.

De *Çriputa* heeft eene caesuur achter den achtsten, en verder eene achter den twaalfden voet. Zie W. 379; C. t. a. p.; *Varāha-mihira* 104, 43. In *Ke-dāra* 3, 66 luidt de term *Putā*; in 't voorbijgaan zij opgemerkt dat de gedrukte tekst van K. te veranderen, en de variant van den Scholiast als de ware lezing te beschouwen is.

62. Bhujangaprayāta.

«Dat was de plaats waar ik voortdurend mijn minverlangen bevredigde in gezelschap van hem die, ongevoelig voor al die geneugten, is henengegaan. (Daar was het, dat) wij met nieuwsgierig behagen spelemeden, ons aan lust overgeevende en genoegens najagende, terwijl wij in den tuin omdoolden als slangen die voortsluipen.»

Amuktyakēn kan, naar de afleiding, uitdrukken «doen nuttigen», d. i. verzadigen; het is nochtans de vraag of *a. kung* in 't spraakgebruik dit beteekent. — *Tarwanōh*, vgl. *Jav. tan wanuh*.

Bhramanta of *bhramanta*; welk van beide te kiezen? 't Eerste zou zich laten verklaren als een verbasterd meervoud *bhramantah*, in den trant van *wyādhaya*, *bodhaya*, die ook als enkelvoud in 't Kawi dienst doen. Het laatste ware de regelmatige nom. sing. van *bhramant*, en ta «dan».

De *Bhujangaprayāta* wordt vermeld in K. 3, 71; C. t. a. p.; W. 380.

63. Waiçwadewi.

«En als wij ons vermoeid voelden tegen middagtijd, rustten wij op ons gemak uit op den steen aan den oever van het water. Wij namen een bad in 't heldere bekken welks water zoo uitnemend zuiver was, dat het geleek op vloeiend kristal (?).»

Manglih = *anglih*; vgl. Str. 59. — *Lingsirhyang ārkka* is dubbelzinnig; anders eene uitdrukking wel bekend uit het Javaansch. — Het *Skr. arka* wordt in 't Kawi door de bank met lange *ā*, *ārkka*, geschreven; waarom, is moeilijk te zeggen, daar de eerste lettergreep niet den klemtoon heeft.

Araryyan of mararyyan, uitrustende, van raryyan, leren. Een ander voorbeeld voor den overgang eener *a* in *e*, ten gevolge eener *i* of *y* in de volgende lettergreep, is *keri* = *kari*.

In den laatsten regel, die meer dan één moeielijkheid biedt, is *māhantēn* mogelijk eene schrijffout voor *māhintēn*, «als diamant of kristal». Zoo dit juist is, moet *ḡobhāṅg* = *ḡobhānya* wezen. Mochte evenwel *māhantēn* = Jav. *mantēn* zijn, dan is *ang* 't bekende voorvoegsel, hier in den zin van «als», evenals bijv. in Jav. *angmacan*, *ngēmacan*, en *ḡobhā* praedicatief: «schijnende, schitterende». Nu wordt *mantēn* beschouwd als eene verkorting van *jumērut*. Al is die meening aan bedenking onderhevig, toch durf ik niet beslissen dat *māhantēn* en *mantēn* identisch zijn, zoo lang geen duidelijker bewijspplaats ons ten dienste staat dan deze strofe. De vergelijking van water met smaragd, in stede van met safier of kristal, zou op zich zelf niet onnatuurlijk wezen. — *Waiḡwadewi* is uit het Skr. bekend genoeg; maar wat hier er meê bedoeld is, blijkt niet. — *Anggaluntang* ontmoet men later nog eens in Str. 91; daar kan het kwalijk iets anders beteekenen dan «stroomen, vloeien».

In de versmaat *Waiḡwadewi* valt ééne pauze achter den vijfden voet, en eene andere aan 't einde des vierels. De Kawi-dichter heeft de eerste alles behalve duidelijk gemaakt; alleen in den laatsten regel is ze goed hoorbaar. Zie K. 3, 79; W. 381; C. t. a. p.

64. *Nawamālini*.

«Als wij een frisch bad genomen hadden, gingen wij uit het water en bestegen gezamenlijk ons leger om te slapen. Het was van fraai maaksel, en zeer uitlokkend door de versche *Mālini*-bloemen op de matras.»

Racana is evenzeer «inrichting, maaksel», als «versiering»; beide geeft hierzin. — *Mālini* is de naam van meer dan ééne plant. — I *tila-tilam-nya* laat eene andere verklaring toe dan de hierboven aangenomene; ik heb namelijk verondersteld dat *tilatilam* eene reduplicatie was; de functie der herhaling zou dezelfde wezen als bijv. in Jav. *ḡaḡampar*, of wel in zulke woorden als *lopaklopak*. Daar in 't Maleisch *tila* een «pot» is, zouden met *tila-tilam-nya* de bloemvazen van 't slaapsalet bedoeld kunnen wezen. Wellicht heeft het tegen de versmaat aandruischende *tila* van 't Hs. zijn oorsprong daaraan te danken dat de afschrijver het woord in den zin van 't Mal. *tila* er in meende te herkennen.

De *Nawamālini* heeft volgens *Pinggalā* (bij W. 381) twee caesuren; de eene achter den achtsten, en de andere achter den twaalfden voet. Daarmede stemt *Colebrooke* t. a. p. overeen; wat de Hss. van *Kedāra* betreft,

daarin heerscht te dezen opzichte eene schromelijke verwarring. In den gedrukten tekst wordt de Navamālati (*sic*) wel tweemaal behandeld, eerst in 3, 64, en dan later nog eens in 81. Bij deze laatste plaats teekent de Scholiast aan, dat de pauze valt achter voet 4 en 12. Zoo dit waar is, hetgeen uit den enkelen versregel van K. niet met zekerheid kan opgemaakt worden, dan is de Navamālati niet identisch met de Navamālinī; wel is waar gelijk daaraan ten aanzien van de volgorde der voeten, maar afwijkende in de plaatsing der eerste caesuur. Is daarentegen de aanteekening onjuist, dan valt de caesuur bij K. achter den zevenden voet, in geen geval achter den achtsten. Andere Hss. maken de verwarring nog grooter; een paar er van lezen Navamālinī, een derde Navamālikā, een vierde Vanamālikā (zie W. 383). De term in de Kawi-prosodie komt overeen met dien in Pinggala, maar de caesuur wijkt af; ze is niet zeer duidelijk hoorbaar, behalve aan 't viereleinde, en is toch in 't geheel niet te bespeuren achter de achtste lettergreep behalve in 't eerste vierel.

65. Bhramitākṣara (Pramitākṣara).

«Wanneer de maan opkwam en zich in helderen glans vertoonde, genoten we volop vermaak op 't voorplein; tevens vlijden we ons te zamen neder op 't leger en zagen vroolijk met spelende oogen 't voorwerp onzer min aan.»

Yan i tambwang is nadrukkelijker dan i tambwang; het «wanneer» in de vertaling slaat dan ook niet op yan. Letterlijk staat er: «bij 't opkomen der maan, zich in helderen glans vertoonende». — Tambwang, ook wel tāmawang gespeld, ontmoet men ook in Wiwāha 21; 27; 314 en 338; het wordt omschreven met wijil en pajang. In BY. heeft één Hs. t a m b w a n g, 't andere t i m b a n g.

Awā, ook wel awa, met korten eindklinker; bijv. Bhomakāwya bl. 164: sang hyang sūryya mawās udayaparwwatāwa sumēnō, «de zon verscheen aan de oosterkim helder schitterende». Vaneengrondvorm awa, awā is met a = ma afgeleid āwa; bijv. Bhomak. 132: sang hyang wulan āwa māwan sakamantyan, «de maan scheen en ging van lieverlede in vollen luister prijken»; BY. 661: tilēm āwa deni kēñar ing wintang, «de nacht was helder van 't schijnsel der sterren». Daarentegen is BY. 152 awa: «werd helder», gevormd van wa. Men heeft dus een dubbelen grondvorm aan te nemen, wa, wā en awa, awā; vgl. sih = asih, dĕg = adĕg. Jav. is awa, «daglicht», substantief, en natuurlijk in deze beteekenis niet uit het Arabisch overgenomen.

Sahaja is «tegelijk» en laat, evenals dit Nederl. woord, zich bezigen nu eens als «tevens, te gelijker tijd», dan weêr als «te zamen». Het laatste be-

grip is reeds uitgedrukt door 't aanhechtsel an in aguling-gulingan, doch daaruit volgt geenszins dat sahaja, «te zamen», als overbodig niet te pas zou komen. Want dergelijke pleonastische uitdrukkingen liggen geheel in den aard van 't Javaansch. Zoo leest men: sami parëmbagan kalih ingkang rayi, waarmede gemeend is: «hij hield zamen raad met zijne vrouw», of naar ons spraakgebruik: «ze raadpleegden zamen, hij en zijne vrouw». In enkele gevallen bedienen ook wij ons van soortgelijke pleonastische spreekwijzen, bijv. als we zeggen: «hij was in gesprek met haar», waar *ge*, d. i. samen, beantwoordt aan 't Jav. an in caturan, cëcaturan; «in gesprek, een gesprek hebbende met» is acëcaturan karo enz. In 't Jav. strekt zich 't gebruik veel verder uit, zoodat men zegt: jaka Pirangon apirëmbagan kalih kyai Haman, hetgeen in 't Nederl. eigenlijk ware: «P. hield *geraad* met H.», doch in plaats van *geraad* volstaan wij met *raad*.

Guling bet. in 't Kawiniet alleen turu, gelijk 't Handw. (1875) opgeeft. Reeds uit Jav. gumuling blijkt, dat het begrip ruimer is. — Bhramitākṣa is eig. «met in de rondte bewogen oogen», z. v. a. met dartelend oogenspel.

Deze versmaat heet volgens Tanakung: Bhramitākṣarā. Dat hij dit, en geen ander woord gemeend heeft, staat vast door 't verband. Even vast anderzijds is het, dat de benaming verbasterd is uit pramitākṣarā, den term die in alle Indische prosodieën terugkeert, o. a. in K. 3, 77; W. 380; C. t. a. p. Ook is bij alle de term vrouwelijk, zoodat de laatste lettergreep rā is, en niet ra, zooals 't onderschrift vertoont. Waarschijnlijk heeft de dichter zelf rā geschreven, wat trouwens in 't vers zelve dan ook te lezen is. Is deze veronderstelling juist, dan vloeit er uit voort dat Tanakung reeds de verjavaanschte uitspraak rāmya huldigde, in plaats van ramya, zooals het oorspronkelijk luidt.

66. Jaladharamālā.

«Als de dag bijna aangebroken was en een zacht regentje nederdruppelde, vielen de Këmuning's gepaard met Çrigading's af. De Maan scheen met verbleekten luister en flauw, benard door een kring van wolken die haar dreigden te verdrukken.»

Rāhina, voor 't meer gewone rahina; de eerste lettergreep is verlengd ter wille der versmaat. — Wa zal wel eene koppelende samenstelling vormen met rāhina; rāhina-wa dus «dag en licht», z. v. a. «daglicht». Vgl. over wa, awa de vorige aantekening. — Tān is eene metrische rekking; waarschijnlijk had dus tan vóór klinkers den klank der opene a.

Ang is hier = ikang; evenzoo o. a. BY. 431: mahāçakty ang hrū,

«wondermachtig was de pijl»; 452: dhwastāng hrū, «de pijl verdween in de verte»; ook 378; 426; 543; 589. In de Philippijnsche talen is ang de nominatief van 't lidwoord; bijv. in Tagalog: ang tauo, «de mensch», ang mangga tauo, «de menschen».

Çridanta is klaarblijkelijk hetzelfde als 't Mal. srigáding, volgens Pijnappel (1875) i.v. gáding, een bloemgewas «met welriekende witte bloemen». In 't Jav. zegt men sriděnta en srigađing beide; geen van beide is aan de woordenboeken bekend, doch in 't mengelwerk van den Jav. Almanak voor 1869, bl. 14, leest men: sriděnta kusuma adi, kěmbang srigađing arannya, kang děnta pětak gađinge. De botanische naam der bloem is mij onbekend. [*Ixora macrophylla* Bartl. *Aant. van 1919.*]

Aluru makucēm, «verbleekt schijnsel hebbende»; tan kumram, «schittert niet, komt niet schoon uit». Kumram van kram, krām, krēm — alle drie spellingen komen voor —, waarvan ook akram, makram, enz. 't welk «schoon» en «goed» beteekent, evenals ahayu, bēcik, enz. Van een strijddkaros wordt het gezegd BY. 85; als «goed» komt het voor in Bhomakāwya bl. 1. Kumram ook in Str. 71.

Anganděh wordt zonder twijfel beter met de linguale ṇḍ gespeld. In de Balineesche afschriften van Kawi-werken treft men meermalen eene verkeerde dentale nd; in Bhoma-k. bl. 213 vindt men voor nguṇḍuh, «plukken», ngunduh geschreven. Op het stuk der onderscheiding van linguaal en dentaal mogen we voor 't Kawi ons gerust op 't Javaansch verlaten. Ten bewijze dat de dentaal in anganděh slechts aan onachtzaamheid des Balineeschen afschrijvers te wijten is, kan strekken dat in Str. 81 behoorlijk kaṇḍěhan geschreven wordt. Angaṇḍěh bet. «drukken, verdrukken, onderdrukken», Lat. *opprimere*. Naar Jav. uitspraak is 't grondwoord aṇḍuh over in kaṇḍuan, d. i. «onderdrukt, onder den druk van, overmeesterd». Dit is in Kawi: kaṇḍěhan, bijv. *ĕ. uněng* BY. 551; het actief er van is angaṇḍěhi, «overweldigen, neêrdrukken, doen bezwijken»; als BY. 34: gōngningduhkāṇḍěhi risira. Nauw met aṇḍěh verwant, is Jav. aṇḍih, waarvan angaṇḍih of angěṇḍih, «verdringen», evenals in onze taal dringen en drukken verwant zijn.

De Jaladharamālā wordt behandeld bij K. 3, 80; ze ontbreekt in Pingala. C. geeft in zijne lijst als synoniemen term Kāntotpīḍā¹, doch dat moet eene vergissing zijn, van wien dan ook, want de Kāntotpīḍā is, gelijk we uit P. bij W. 381 leeren, eene gansch andere variëteit der Jagatī.

67. Praharṣiṇī.

«En als de lentemaand gekomen was, vermaakten wij ons met naar har-

¹ Zóó te lezen.

telust in liefelijke oorden rond te zwerven, waar mijn gemaal en ik, altoos bijeen, door allerlei schoons tot vreugde gestemd werden.»

Met «lentemaand» zal wel bedoeld zijn 't begin van den bloeitijd.

Ngwang kalih, adulur lawan kakangku, «wij beiden, ik in gezelschap met mijn man» is eene pleonastische constructie die tot tegenhanger heeft de zinsnede sami parëmbagan kalih ingkang rayi, waarover in de aantekening op Str. 65 gesproken is.

Sāsing = sasing. — Mamuhara of amuhara, «te weeg brengen, leiden tot». — Praharsīṇī is in 't Skr. geen substantief; hetgeen niet belet dat onze dichter het als zoodanig gebruikt heeft.

De regelen voor de maat Praharsīṇī of Praharsanī vindt men bij K. 3, 88; W. 384; C. 160. De caesuren vallen achter den derden en den laatsten voet van elk vierel, volgens Indische theorie en praktijk. Bij Tanakung evenwel is er eene pauze achter den achtsten voet, en niet achter den derden. De oorzaak dier afwijking heb ik niet kunnen opsporen.

68. Rucirā.

«De duinen en bergen die we bezochten brachten ons in verrukking. Wij wandelden met ons beiden rond en zochten zoo ons genoeg, of we hielden nu en dan rustig halt in de kluizenarijen, waar in 't dommelig verschiet een bevallig tafereel ons bekoorde als we onze blikken lieten gaan over de dalen tusschen de bergen.»

Anglëngöng, vat ik op als «in verrukking komen, opgetogen raken»; vgl. Jav. nglënglëng met lënglëng (in zin = Kawi lëngöng).

Lëyëp vertoont in zijne verschillende toepassingen groote overeenkomst met ons «dommelig, dommelend», ook voor zoo verre Jav. liyëp = lëyëp met «dommelig van den slaap» zou kunnen weêrgegeven worden. In den zin van «dommelend door afstand, in 't dommelig verschiet», komt lëyëp voor o. a. BY. 60: giri Meru lëyëp; 618: swarggalëyëp halëp-nya. Insgelijks in Wiwāha 118; 121; 154. In BY. 545 is het «dommelig, flauw van de oogen door vaak»: lëyëp tikang mata. Lumëyëp, «zich flauw vertoonende, flauw zichtbaar», 480. De omwerkers en glossatoren der Kawi-gedichten hechten er den zin aan van sri en langö, niet geheel juist; zie Aant. op Str. 99.

Lurah is slechts eene andere uitspraak of tweelingvorm van Jav. luwah en lowah, van welk laatste het in 't Handw. (1875) als Kawi opgegevene lorah de tegenhanger is. In Jav. dichttaal is ook lurah nog in gebruik, bijv. in de Jarwa van Wiwāha 162, waar de Balinees het omschrijft met jang-

gala; evenzoo bij 154 van 't zelfde gedicht. Het Kawi lwah beantwoordt aan 't Jav. luwah, en is dus een bijvorm van lurah. Lwah is nu eens «stroom», bijv. rāh lwah-nya, BY. 565; vliet, beek, 622; een water, 620; dan weer «ravijn, ruimte tusschen de bergen, dal», bijv. BY. 373; 449; 479.

De Rucirā vordert eene caesuur achter de vierde lettergreep, en eene andere aan 't einde van elk vers. Vgl. W. 384; K. 3, 89; C. t. a. p. kent behalve de benaming Rucirā nog eene andere: Atirucirā. Volgens Weber, 386, hebben ook een paar Hss. van den Vṛttaratnākara Atirucirā; de gedrukte uitgave leest Rucirā.

69. Punarmada(?).

«De kluizenarijen deden zich voor als lustoorden: de Goudboomen prijken de met bladeren geel als goud; de spruiten (?) der Pisang's rood als robijnen; de bosschen in de valleien; (dat alles) maakte de belangstelling in de schoone natuur op nieuw levendig.»

Ulah heeft in 't Kawi niet enkel de beteekenis van Jav. ulah, maar tevens die van polah, Skr. ceṣṭā; het is «manier van doen», en «manier van zich voor te doen, van zijn».

Kāyu-mās is zeker wel de jēnar of Mal. káyu kúning, volgens Pijnappel (1875) i. v. káyu, de Nauclea orientalis. — Arwan, «met bladeren», van rwan = Jav. ron.

Tuding in den zin dien het hier hebben moet is mij elders niet voorgekomen. — Punarmada; hiermede kan niet anders bedoeld wezen dan herhaling, hernieuwing. Het is derhalve eene verbastering van punarwāda, als synoniem van punarukti. Aan wien de verbastering te wijten is, blijve onbeslist. Opmerkelijk is het dat Friederich punarwada tot tweemaal toe in zijn transcript heeft; er staat evenwel duidelijk eene *m* in 't Hs.

Angrëgëp is hier genomen in den zin, dien het nog gewoonlijk in de nieuwere taal heeft. Gewoonlijk komt angrëgëp «in de hand vatten, in de vuist klemmen» overeen met Jav. angrëgëm; in 't Handw. (1875) wordt naast een Kawi rëgëp ook rënggëp opgegeven.

De versmaat die hier onder den naam Punarmada of hoe de dichter ook geschreven hebbe, optreedt, is uit de Indische bronnen wel bekend, maar onder anderen naam. Bij K. 3, 92 heet ze Mañjubhāṣiṇī, terwijl C. 161 behalve dezen term nog drie andere opsomt, te weten: Prabodhitā (zoo ook in de Chandomañjarī 62), Sunandinī en Kanakaprabhā. Uit Tanakung's prosodie leeren we eene vijfde benaming kennen, die, het moet erkend worden, wel eenigszins verdacht er uitziet. De caesuren komen aan 't einde van den vijfden en den laatsten voet in elk vers. We moeten aannemen dat

het den dichters geoorloofd was, in den eersten regel te rusten na de lettergreep *la ng w*, waarmede wel is waar 't woord niet eindigt, maar toch de stam.

70. *Mattamayūra*.

«Als wij in den ochtend uitgingen en onzen weg namen langs de zijden der bergen, waren we verrukt over 't blij geschal der vogelen in de takken. De bejo's snaptten druk en kakelden gerust, totdat ze plotseling met schrik gestoord werden door 't geluid der uitgelaten pauwen.»

Him bang; ook wel *im bang* geschreven, bijv. *Wiwāha* 14. — *Lëng-lëng* is zoowel «verrukt, bekoord», als «verrukkelijk, bekoorlijk»; een voorbeeld van dit laatste biedt de volgende strofe. Sang *lënglëng* in *Wiwāha* 177 bet. «de bekoorlijke», d. i. de liefste.

Amijah is mij elders nog niet voorgekomen; indien de opgave in 't *Handw.* (1875) i. v. *wijah* juist is, en *wijah* ook *poṇṭapoṇṭa* beteekent, kan *amijah* zijn «in troepjes, in groepen». *Wijah*, «luidruchtig, opgewonden», komt des te vaker voor; bijv. *BY.* 417: *wijah amūk*; 554: *prawīra wijah atri gumuruh*; *Wiwāha* 256: (de strijdenden) *mēntas ring rudhirārṇawārurēk arok hyun-hyun wijah ghūrṇṇita*. *Wijawijah*, «druk, levendig, uitgelaten», bijv. *suka wijawijah* *BY.* 378; *Wiwāha* 166; 211. In den zin van «druk, zich verdringende, om strijd» staat *wijawijah* in *Wiw.* 12, ten minste volgens de opvatting van den Balineeschen vertaler; doch uit den aard der zaak laat het ook de andere opvatting toe; vgl. (mijne) *Kawi-Stud.* (1871), 89.

Tang = *kang*, doch iet of wat deftiger. — *Angak*; *Jav.* *angakngak*. — *Amanggëh* = *manggëh*, en dit van *gëh* = *gah*, waarin 't begrip ligt van «positie, vaste plaats, post». Bijvormen van *gëh*, *gah* zijn *guh* en *gih*, waarvan zoowel *lungguh*, *linggih*, *lënggah* als *sing-gih*, *sungguh*, enz. *Manggëh* is gewoonlijk «vast, zeker, inderdaad», doch ook «gerust (Hoogd. sicher), niets duchtende», o. a. *Wiwāha* 51 en 205.

't *Mattamayūra*-vers vereischt ééne pauze na den vierden, en eene andere na den dertienden; *K.* 3, 90; *W.* 385. Het heeft bij *C.* 161 nog eenen anderen naam: *Māyā*.

71. *Ambudhiwici*.

«Zoodra het helder begon te worden en 't daglicht den hemeltrans bescheen, welke in rooden gloed begon te schitteren, vertoonden zich al de akkergronden in hun gansche schoonheid: verrukkelijk was 't gezicht der rijstvelden waarop de jonge plantjes pas opgeschoten waren, die, door den wind bewogen, eene golvende zee geleken.»

Kumram; vgl. boven bij Str. 66. Niet alleen actieven, maar ook toestandswoorden, nemen, indien ze van *z*, *ing* of *ri*, *ring* gevolgd zijn, den zin aan van Jav. transitieven. Zoo o. a. in Kawi-Oorkonden (1875), N° II: kadi lawasang¹ hyang candrāditya sumuluh ing sakala-lokamaṇḍala, «zoolang Maan en Zon 't gansche wereldrond verlichten».

Hiring, iring, evenals in de nieuwere taal, meermalen «glooiing, zijvlak (van bergen)»; bijv. hiring ning unur, «de glooiingen der heuvels», BY. 663; 61.

In sakweh ning tāni paḍa katon kalangōnya en alle dergelijke verbindingen, hetzij in Oud- of Nieuwjavaansch, is sakweh ning tāni logisch en grammatisch onderwerp; paḍa katon kalangōnya te zamen is een samengesteld gezegde, waarin kalangōnya wederom 't grammatisch en logisch onderwerp is van 't gezegde katon. Deze geheele zinsnede wordt nu met het eerstgenoemde onderwerp verbonden en drukt dan hetzelfde uit als eene bezittelijke samenstelling of Bahuvrīhi in 't Skr. Ook onze taal bedient zich wel eens van Bahuvrīhi's, alle uitgaande op *ig*, als *grootmoedig*, *edelaardig*, *veelsoortig*, enz., doch hun aantal is beperkt, terwijl van 't Skr. en Jav. het tegendeel geldt. Lost men zulk eene Skr. samenstelling, bijv. bālaḥ ṣobhanarūpaḥ, op, dan wordt het bālaḥ ṣobhanamrūpamyasya; 't Jav. zegt dan bocah cilik abagus rupane. De verklaring in Roorda's Jav. Gr. (1855), § 4, 496 is onjuist, gelijk uit het Javaansch zelf licht te bewijzen is. Immers, ware in zinsnede als kowe lēga atimu 't woord lēga een onmiddellijk gezegde van kowe, en niet van atimu, dan zou men onmogelijk kunnen zeggen yen ana lēgane atinira, J. Brev. (1845), bl. 23; of sakēlangkung kucēme galihe, of sakēlangkung kagete galihe en tallooze dgl. Het is overbodig te zeggen dat deze soort van bezittelijke samenstellingen niet alleen aan 't Kawi en Javaansch eigen zijn; ze zijn algemeen Polynesisch.

Wāhu = wahu. — Matandur of atandur, «met plantjes, opgekomen planten hebbende». — Rī drēs, «bij de vaart, sterken drang» (des winds); de *z* is verlengd omdat de *r* van drēs als klinker beschouwd wordt, en dien ten gevolge de vorige lettergreep niet als lang door stelling.

De Ambudhiwici is tot nog toe in geen enkele Indische bron teruggevonden. — Hierna komen de maten van de klasse Çakwarī² aan de beurt.

72. Kuwalayakusuma.

«Allerlei schoone oorden werden door ons bereisd; lusthoven zoowel als gewesten en steden die we bezochten streelden onze nieuwsgierigheid. Wij

¹ Phonetische spelling voor lawasang.

² Colebrooke's Çakkarī berust op bedorven lezing.

kwamen veel badplaatsen en meren voorbij, welke zielsverlangen opwekten door de zacht geurende waterrozen die in groote menigte daarin tierden.»

Kahaliwatan is een synoniem van kahalintangan. Als secundaire grondvormen zijn te beschouwen haliwat, «het voorbijzijn», BY. 386; en «voorbij»; bijv. haliwat sakeng ripukabeh, 259; isor haliwataripusër, 637; halintang, «'t voorbijgaan», 26, 62. 't Zelfde voorvoegsel ha is niet uitsluitend Kawi, want volgens Dr. v. d. Tuuk, Taalk. Aant. (1862), bl. 135 heeft ook 't Menangkabausch Maleisch substantieven met een voorslag ha vóór r of l; o. a. halintang. De overeenstemming tusschen 't Men. en Kawi te dezen opzichte pleit voor de oudheid van den voorslag, hetzij zuiver phonetisch of dynamisch, en toont dat het gewone Maleisch op dit stuk al even afgesleten is als 't Javaansch. Behalve haliwat, halintang herinner ik me uit de oudere taal haringët = karingët; halisyus en alisyus = lesus; haliwawar.

Madhya-nya = sātēngahē. — Mar en mār is soms: «week, gedrukt, slap, flauw, zwak», Hoogd. *aufgerieben*; dan weër: «fijngewreven, fijn, zacht». Voorbeelden van de eerste opvatting zijn te overvloedig om eene verwijzing te behoeven; voor de tweede beteekenis zie BY. 57: angumkuma mār, en candana gulgula mār.

De naam Kuwalayakusuma komt in Indische werken niet voor; de maat is anders bekend, en wel onder twee benamingen, Madhyakṣāmā (zóó tel.) en Kuṭīla. De drie caesuren komen achter vier, tien en veertien. In 't Kawi-vers zijn ze niet in al de vierels duidelijk.

73. Asambādhā.

«Op zulk eene wijze smaakten wij weleer aan elkanders zijde gezamenlijk zielsaandoeningen. Maar thans, — hoe zal ik nu 't voorwerp(?) van mijn verlangen terug bekomen? Er is slechts één middel: uwe gunst roep ik die aan minverlangen lijd in, om onverlet mijne boodschap duidelijk over te brengen.»

Akārwan = akaron. De lange ā, waarmede 't woord regelmatig geschreven wordt, toont dat de uitspraak eene opene a had, gelijk nog thans. — Angrat is mij onbekend. — Tā voor ta, genitief van kīta; met rekening wegens de onmiddellijk er op volgende pauze.

Prāpta = ḍatēng, ook waardit laatste = marang is. — Atri, «luide», dus = Jav. sēru, Skr. uccaiḥ; wij verkiezen 't woord «duidelijk» of «nadrukkelijk» in een geval als we hier voor ons hebben.

De Asambādhā heeft twee caesuren, eene achter de vijfde lettergreep, en de tweede aan 't einde van elk vierel. K. 3, 97; C. t. a. p.; W. 386.

74. Aparājītā.

«Want ik heb geen ander heul dan u, om de (betuiging van) mijne verkleefdheid over te brengen aan hem die de oorzaak mijner smart is. Zoek hem op in de schoone oorden van 't gebergte, in kluizenarijen, in 't nevelig verschiet, zoo het wezen moet zelfs aan de zee in 't verre oosten.»

Tuwi bet. zoowel «ook, en», als «toch» en «want»; in de laatste betekenis treft men het aan BY. 391; 655. Evenzoo tuwī 488; towīn 98; towī 415. Dezelfde begripsovergangen vertoont het Nederl. *ook* vergeleken met Gotisch auk, welk laatste gewoonlijk «want» uitdrukt, en soms «toch».

Lena is len met conjunctief-suffix *a*; dus «een ander welke het ook zij». — Rarah = larah; zoo nog in 't Jav.

Katēkaha beantwoordt, in 't gebruik, aan Jav. tumekaha (bijv. ing pati). Katēka is als intransitief of zoogen. accidenteel passief: «overgekomen», *pervenit*; bijv. BY. 507: wr̥tta katēka tēke Paṇḍutanaya, «'t bericht (d. i. 't gebeurde) kwam over tot (d. i. kwam ter oore van) Pāṇḍu's zonen».

Aparājita met korten eindklinker is Wiṣṇu; met langen, 't Noordoosten. Daar hier de fabelachtige onbekende oceaan, dien men zich in 't uiterste oosten of noordoosten dacht, bedoeld is, komt het er weinig op aan welke vorm den dichter voor den geest zweefde. De Indische naam dezer maat luidt onveranderlijk Aparājītā. De caesuur komt achter elke zevende lettergreep. Vgl. K. 3, 98; C. t. a. p.; W. 387.

75. Praharaṇakalikā.

«Waarde zuster! doe uw best om mijne toegenegenheid te beantwoorden. Indien gij eenig gevoel van medelijden hebt, help mij uit mijn minnepijn, door de smeekingen van mij, lang bedroefde, over te brengen. Gij alleen zijt het tijdige middel om 't zielsverdriet af te weren.»

Kami, wij; het wordt meermalen op een enkelvoudig persoon toegepast. — Palarēn wruha malēsa, «zoek (tracht) dat gij weet te vergelden», is eene eigenaardige zegswijze voor ons: «zoek dat gij een middel vindt om te vergelden». Dit gebruik van wruh strookt met dat van bisa, sagēd in 't Jav., waarover Roorda's Beknopte Gr. (1874), §253 'tnoodige leert. Voor palarēn wruha zou men in 't Jav. kunnen zeggen dibisa, d. i. «doe uw best!»

Wara, gunst, is nagenoeg hetzelfde als sih, goedgunstigheit, medelijden, liefde; de samenkoppeling wara-sih is te vergelijken met wēlasasih, e. dgl. — Tumēkakēn is gevormd uit het toestandswoord met kēn = akēn. In 't Kawi kan akēn evengoed gehecht worden aan een

toestandswoord, als aan een zoogen. actief, hetgeen niets bevreemdends heeft, want beide vormen zijn gewoonlijk actief ¹ in tegenstelling van 't passief. Op dezelfde wijze als *tum ě k a k ě n* is gevormd *humaturak ě n*, *Wiwāha* 17. Het Jav. heeft dergelijke vormen vervangen door dezulke waarin het toestandswoord als secundaire stam behandeld wordt; dus *ñumangakake*, *andumugekak ě n*.

Kalika kan ik hier niet anders verklaren dan door te veronderstellen dat *Tanakung* het genomen heeft in den zin van *k ā l i k a*, «tijdig, terechter tijd (komende, zijnde)»; *praharaṇa* is «middel om te verdrijven; wapen». *Kalikā*, bloesemknop, zou alleen dan niet geheel en al misplaatst zijn, indien het figuurlijk «puik», of iets dgl. aanduidde. Mij is echter een dergelijke toepassing onbekend.

De schrijfwijze weifelt zelfs in de Indische bronnen. De gedrukte uitgave van K. 3, 99 heeft *Praharāṇakalikā*, doch de Scholiast haalt een vers aan waarin ontegensprekelijk *praharaṇakalitā* staat en bedoeld is. Zóó lezen trouwens enkele Hss. ook van den tekst (zie Weber 389). *Pinggala* heeft ook *Praharāṇakalitā*; daarentegen de *Chandomañjarī* 67 wederom ° *kā*. *Colebrooke* t. a. p. vermeldt *Kalikā* en *Praharāṇakalitā*. — De caesuren vallen achter elken zevenden voet.

76. *Wasantatilakā*.

«Om kort te gaan, dan, begeef u, als u belieft, naar hem, die schoon als de Minnegod, mijn hart geroerd heeft. Doe uw best, zoek, spoor op, vraag hem naar (de reden van) zijn ontrouw, wees onvermoeid, opdat hij die (schoon) is als de Tilaka-bloesem in de lente, zich over mijnen toestand ontferme.»

Sangsipta is eene zeer gewone spelling voor *sangksipta*. Dergelijke verbasteringen zijn zeer oud; reeds in de oudste ons bekende Kawi-oorkonde wordt in denzelfden trant *sangṣaya* gespeld in plaats van *sangksaya*. *Sangsipta ning wacana* is te vergelijken met Jav. *gañcang carita*. De woorden *ni nghulun i kita* behoeften in de vertaling niet afzonderlijk uitgedrukt te worden; *i* is eene metrische verlenging van *i*.

Tangkāt of beter *tāngkat* is een imperatief, evenals *tālap*, bijv. *BY.* 125; *haywa tasasar*, 471. Of dit *ta* hetzelfde woordje, Jav. *ta*, is, dat

¹ Slechts in enkele gevallen heeft het toestandswoord, dat aan 't Medium der Arische talen beantwoordt, in 't Jav. eene passieve beteekenis; bijv. in *tumitah*, scheepsel; *sumurup*, «gerekend, te rekenen (als)». Dat een toestandswoord als passief kan optreden, bevestigt de verklaring gegeven in (mijne) *Kawi-Studiën* (1871), bl. 41, vgg.

zoo vaak achter een gezegde staat, bijv. in hēnēng ta, «zwijg!», BY. 587, 689; dan wel prefix-vorm van ki ta, durf ik niet beslissen.

Angrasi = angrəsi. — Gērēhaywa staat m.i. voor gērēh hay-wa; gērēh kan hier niet Kawi gērēh = Jav. guruh, waarvan gumuruh, gluruh, wezen; ik houd het voor Jav. goroh.

De Wasantatilaka (ook fem.), een van de prachtigste Indische maten, bezit wel vijf benamingen. Volgens K. heette ze bij de autoriteit Kāçyapa: Sinhoddhatā; bij Saitava: Uddharṣiṇī; bij Pinggala¹: Madhumādhavī. C. somt daarenboven nog een vijfden naam, Çobhāvati, op.

Hiermede zijn de Çakwarī-maten ten einde; de volgende klasse, de Ati-çakwarī, is in ons gedicht slechts door twee soorten vertegenwoordigd.

77. Maṇiguṇanikara.

Zoo waren de woorden van haar die kwijnde van liefde en wee. Ze troffen 't hart der eend, die medelijden gevoelde en dien ten gevolge antwoordde dat zij bereid was 't werk te ondernemen; zij zou blijde wezen indien hare menigte deugden geroemd werden.

Siwuhēn, bedroefd, in wee gedompeld; BY. 345: lwirstryālēk siwuhēn ilayatning w w a n g a l a n g ō, «gelijk vrouwen neerslachtig en bedroefd als de minnaar is henengegaan»; het wordt weêrgegeven met priha tin; zie Cohen Stuart, Krit. Aant. bl. 153.

Aganilaya, eig. «op boomen nestelend» is een dichterlijk woord voor vogel; de toepassing op eene eend is niet bijzonder gelukkig. — Ng ulah; hier is ng = ang = kang. — Maṇi wordt in 't Skr., even als ratna, in samenstelling gebezigd om iets voortreffelijks in zijn soort aan te duiden; o. a. strīratna «een juweeltje van eene vrouw»; khagamaṇi «een juweel van een vogel». Ik durf niet veronderstellen dat de schrijver maṇi als een sierlijker vorm van manaḥ gebruikt heeft, hoewel apsari voor apsarāḥ, dat elders voorkomt, een waardig tegenhanger zou wezen, en in den zamenhang sukhamanāḥ voortreffelijk passen zou.

De Maṇiguṇanikara wordt door K. behandeld in 3, 113.

De caesuren moeten na den achtsten en den vijftienden voet vallen. Zoo-dra de eerste caesuur anders geplaatst wordt, verandert ook de naam. Eene pauze achter den zevenden voet, kenmerkt de maat Candrāwartā (bij Pinggala) of Çaçikalā (bij K. 3, 111); daarentegen heet de maat die de eerste

¹ Dit geldt alleen ingeval wij de gedrukte uitgave, die Nāgana leest, volgen, want de variant heeft Rāmoṇa. Aangezien Madhumādhavī niet in 't Pinggalasūtra voorkomt, is de laatste lezing te verkiezen, tenzij 't door Weber uitgegeven P. afweek van dat hetwelk K. kende.

caesuur achter den zesden heeft, *Mālā* of *Sraj* (d. i. krans). Diensvolgens is 't specimen eerder eene *Mālā* dan een *Maṇig*.; vooral in de evene vierels is de pauze achter de zesde lettergreep hoorbaar. Vgl. W. 390; C. 161.

78. *Mālinī*.

«Vrouwe! wat reden zou ik hebben om uwen last niet over te brengen? Als ik volgens de opdracht van Mevrouw naar gevaarlijke en onherbergzame oorden ga om te zoeken, wat moet ik dan zeggen, wanneer ik uwen gemaal ontmoet, om te bewerken dat hij zich ontferme over iemand die aan minne- wee lijdt?»

Ring apa matangwang, eig. «waarom de reden dat ik»; vgl. de Jav. uitdrukking *sabab dening apa*. *Matangwang* staat voor *matangngwang*, gelijk *matangya* voor *matang-nya*; *sāmpunya* voor *sāmpun-nya*; e. dgl. In 't algemeen is eene echte medeklinkerverdubbeling evenzeer in strijd met den aard der oude als met dien der nieuwe taal. Natuurlijk verdubbelen de Javanen dikwijls genoeg eenen medeklinker in 't schrift, doch zij doen dat niet om eene verdubbeling in de uitspraak te kennen te geven. Het Kawi, dat zich veel meer aan de phonetische spelling houdt, laat de dubbele medeklinkers gemeenlijk ook in 't schrift weg; de oudste oorkonden schrijven *lawasang* voor *lawas-sang*, omdat men slechts ééne *s* hoorde; zoo ook *Utungga* voor *Uttungga*, e. dgl. meer.

Tan-angge; het ligt voor de hand, te veronderstellen dat *angge* = *Krama angge* is, dat hier den stamvorm behoudt omdat het in samenstelling met *tan* staat. Wat den overgang der beteekenis betreft, zou men *aṇḍahar* of wel *ngẽmban*, in *ngẽmban timbalan* kunnen vergelijken. Doch ik moet hier bijvoegen dat ik in 't Kawi *angge* elders niet aangetroffen heb. 't Jav. *ge* (*gege*) luidt in 't Kawi *gya*, *gyā*, kan dus niet in aanmerking komen. Eerder nog mocht men gissen dat *tanangge* voor *tan nange* stond, of *ta* genomen was in den zin van *tan*, terwijl *nangge*, *nangga* (van *sangga*, *songga*) + *i* zou wezen.

Adyah, *ēdyah* en *dyah* zijn wisselvormen; 't eerste leest ge o.a. BY. 360; 367; *ēdyah* 194. Het is zoowel een titel voor mannen als voor vrouwen. Voor mannen is *dyah* synoniem met *ārya*; als *dyah Uttara* 129; *dyah Duṣṣāsana* 148; 431; 434; *dyah Ghaṭotkaca* 308; 309. Op vrouwen toegepast staat het gelijk met *dewi*, als *dyah Dropadī* 315; *dyah Satyawatī* 537; *rara dyah* is z. v. a. prinses, jonkvrouwe, freule.

Mrëk = *marëk*, of liever Jav. *mëḍëk*. De *Mālinī*, een der lievelingsmaten der Indische dichters, heeft eene zeer kenbare caesuur achter den achtsten voet, en dan aan 't viereleinde. Vgl. K. 3, 144; W. 391; C. t. a. p.

kent behalve den gewonen term nog eenen anderen: Nandimukhī. — Ten onrechte schrijft Tanakung 't woord met eene korte *i* aan 't einde.

79. Wṛṣabhagatiwilasita.

Aldus sprak de vogel tot de minnende schoone. Daarop deelde de prinses in antwoord der eend mede wat ze zeggen moest. «Zie, dit moet ge zeggen; och, hoor mijne woorden om ze over te brengen aan hem die in zijnen tred de vlugheid van het ros met de gestadigheid van den stier paart.»

Rəngən voor rəngön, zooals in str. 57.

De vergelijking van den gang des geliefden met dien van 't fiere paard en den forschen stier — eene vergelijking waartoe de naam der versmaat den dichter gedwongen heeft — heb ik voor de duidelijkheid eenigszins uitgewerkt. — De *ç* in wilaçita is eene verbastering, maar zóó algemeen in allerlei Kawi-Hss. dat ik me niet gerechtigd achtte ze door *s* te vervangen.

Dit vers is de eerste van de twee specimens van Aṣṭi. De naam luidt bij P. Rṣabhagajavilasita (W. 392); en bij K. 3, 122. Colebrooke geeft als anderen naam op: Gajaturanggavilasita, opmerkelijk genoeg, omdat ook in den Kawi-term açwa (= turangga) terugkeert; doch gati in stede van gaja is in de Indische bronnen niet te vinden. Wel is er een Wṛṣabhacarita, maar dat is eene Atyaṣṭi, en synoniem met Hariṇī, ten minste volgens de ietwat verdachte opgave van een Scholiast; vgl. de aantekening op str. 85.

De pauzen vallen achter den zevenden en den zestienden voet.

80. Jagatpramudita.

«Prins!» moet gij, eend, zeggen, «ik kom met nederige buiging tot u, en beschouw mij als uwe trouwe dienaressen, Heer. Ik ben door uwe gade gezonden om een vriendelijk verzoek over te brengen aan u, die (zoo ik hoop) steeds alle menschen gelukkig zult willen maken.»

Anggəh beantwoordt in beteekenis en aan Jav. prənah, en aan angəp. — Ri, ɖi = ari, aɖi. — Gumawayang; zie str. 2. — Jagatpramudita is als samenstelling te beschouwen; lost men ze op, dan neemt ze den vorm aan van pramudita-ning jagat; immers om uit te drukken een Nederl. «dat maakt alle menschen ontsteld», of «dat doet alle menschen ontstellen», zegt men in 't Jav. iku agawe kagete wong kabəh; e. dgl. Hoe 't woord jagatpramudita er toe gekomen is, in de latere Jav. poëzie als «de geheele wereld, 't geheele land» opgevat te worden, is mij een raadsel. De opgave der woordenboeken is in dit geval niet te wantrouwen; men zie slechts Damar Wulan 13. Wellicht is het niets

anders dan een verkeerd gelezen jagat samudita. Even onverklaarbaar is mij 't Jav. sadarum «alle».

Wat hier Jagatpramudita heet, komt noch in K., noch in P. voor. Varāha-mihira evenwel geeft er een voorbeeld van in 't 104de Hoofdstuk zijner Bṛhat-saṃhitā, en noemt het Viralalita. 't Leerboek der prosodie door Utpala aangehaald kent dezelfde maat onder den naam van Lalitā. C. eindelijk noemt ze Dhīralalita, klaarblijkelijk eene variant van Viralalita.

81. Mandākrānta.

«Mijn lieve vriend! kom, het is te laat om in zoet gemijmer voor uw vermaak rond te dolen: keer terug, jonker, liefderijk tot haar die bitterlijk smacht, van minverlangen overmeesterd. In treurigheid kwijnt zij in den lusthof, waar zij nederligt in de schaduw der Goudacacia's, terwijl de bijen, met trage beweging boven haar hoofd in luid gebrom hun klachten uiten.»

Diwaça, in 't Kawi-gewoonlijk met den verkeerden sisklank geschreven, is geheel en al overgegaan in den zin van «stonde», en zelfs «uur», dus van «laat». In den zin van «uur» (van den dag) komt het o. a. voor in Wiwāha 164: diwasa pitung tabēh. In de Kawi-oorkonde van 762 Çāka is diwaça «tijdstip, datum».

Tēkap is hier, naar de terminologie der Jav. spraakkunst, een hulpwoord, = oleh, enz. Voorbeelden staan er opgegeven in Kawi-Studiën 83.

Mangō gaat vóór een klinker in māngw over, gelijk van rēngō karēngwan, angrēngwa, enz. komt. In mangō, Jav. mangu, ligt het begrip van droomerig zijn, mijmeren, in 't rijk der verbeelding leven. Een schoon voorbeeld levert BY. 662 ':

endah lwir ahurup langō gagana len bhūmī sēdēng ning kulēm |
kaywanyāngdadi megha megha matēmah kaywan hiḍēp ning mangō |
wintang kēmbang akēmbang ajrah atēmah wintang haneng ambara |

D. i. «Het leek alsof de hemel en de aarde in den nachtelijken stond hun bekoorlijkheden verwisseld hadden: de boomen gingen over in wolken, de wolken werden tot boomen in de verbeelding van den mijmerenden (beschouwer); bloemen waren (als) sterren, de sterren aan 't uitspansel werden als overal gestrooide bloemen». Mangō wordt zeer eigenaardig gezegd van den peinzenden, mijmerenden ziener en dichter; zoo in 't begin van 't Bhomakāwya: sang mangō wring palambang; en hieronder in str. 110, vg.

¹ In Cohen Stuart's Aant. bl. 344, waar de variant langō voor mangō geen zin heeft. Daarentegen is lwir mahurup beter dan lwir ahurup, al beteekenen beide hetzelfde.

Kalangwan, Jav. kalangon, kalangyan. — Tolih is een imperatiefvorm van ulih; vgl. aant. op str. 76. Het is dus niet identisch met tolih «omgewend, terugblikkende», en «terugblik», Jav. tolih, een secundaire stam, die eigenlijk een accidenteel passief van ulih is.

Rantën is een Krama-vorm van rari, dat reeds op zich zelf een Krama-inggil is. Uit den aard der zaak laat zich zoo'n woord niet nauwkeurig vertalen; «jonker» drukt in 't algemeen de bedoeling uit. Als Krama-vorm van ari komt voor antën, bijv. BY. 93: Nakula lawan sang antën «Nakula met zijnen jongeren broeder (Sahadewa)»; 158; 583; 627; 640. De Krama-vormen komen in hun toepassing niet met het Javaansche Krama overeen; ze zijn eerder als «hooge» taal te beschouwen¹. — Kaṇḍəhan = kaṇḍuwan; hier te recht met de linguale ḍ gespeld; vgl. str. 66.

Hëb en hōb, luwte, bedekking, beschutting, schaduw, is de grondvorm van Jav. aub, uit a + (h)ub. Men vindt ook, zonder h: angōbi «donkere schaduwen werpende» BY. 598; vgl. Jav. ngaubi. In Wiwāha 351 is hëb «luwte, koele plek onder iets»: ri hëb ning er-tali, waar de Balineesche glosse sor heeft. Niet met angōbi = anghōbi is te verwarren angōb «gabberen», BY. 444 = Jav. angob. — Darppa, eig. substantief, en hier bijwoordelijk. Het bet. in 't Kawi o. a. «met kracht», bijv. darppāmēṇ-ṭang laras BY. 560; ook «met dierstheid, stout» 97; «brutaal» 655; «sterk, zeer» in ikin darppānglonin amēnuhi 520. Vgl. darpa in 't Handw.

Vermoedelijk met opzet heeft Tanakung hier de woorden in schoone overeenstemming gebracht met de versmaat, de diep weemoedige Mandākrāntā. Dat Kālidāsa er zich van bediend heeft in den Meghadūta, kan niemand verwonderen die de onvergelykelijke harmonie tusschen inhoud en vorm bij den bevalligsten der Indische dichters heeft leeren waardeeren. — De Mandākrāntā heeft drie caesuren, eene achter den vierden, eene tweede achter den tienden voet, de derde aan 't verseinde. Zie K. 3, 131; W. 395; C. t. a. p.

82. Waṇṇapatrapatita.

«Zij kan niet eten of slapen, tengevolge van haar verlangen naar u, en weent (maar) neêrgezegen, zoodat zij 't medelijden opwekt van wie haar

¹ Over 't algemeen moet het Balineesch gebruik der taalsoorten met dat in 't Kawi overeenkomen. In de Beknopte Handl. bij de beoefening van de Balineesche taal van v. Eck, (1874), § 18 wordt gezegd: «Wat nu de beteekenis en onderlinge verhouding dezer talen (d. i. taalsoorten) betreft, zij opgemerkt, dat ze — zeker ook als gevolg van het op Bali in zwang zijnde kastewezen — in menig opzicht van het *hoog* — en *laag* — op Java afwijken». Dit is niet bijzonder gelukkig uitgedrukt, omdat het al den schijn heeft alsof dat kastewezen eene Balineesche nieuwigheid ware. Neen, niet de Balineezers zijn afgeweken, maar de Javanen, zooals Dr. v. d. Tuuk bereids opgemerkt heeft.

ziet. Op bloemen of tooi slaat zij geen acht meer; ziet er verwaarloosd en flets uit en blijft ongekleed. Op haar leger neêrgevalen ligt zij als een riet te wiegelen.»

Tan-kěna ring pangan «onvatbaar voor eten» of «niet te bewegen tot eten». In 't Jav. is ora kěna, als het door een woord met intransitief begrip nader bepaald wordt, meermalen te vertalen met «niet te bewegen»; bijv. Pandji 222: botěn kenging kantun «zij was niet te bewegen (of: over te halen) om achter te blijven».

Sawet, uithoofde; vgl. sareh. — Uněnga uit uněng «smachtend verlangen, *desiderium*»; oněng; d. i. a + uněng is «smachtend verlangende, smartelijk missende, *desiderans*», bijv. BY. 50; 528. Aanhechtsel *a* is hier = *ny*a.

Mangunđěng, hierboven in str. 59 met dentale *nd* gespeld; vgl. de aantekening aldaar. — Mawěněs of awěněs schijnt te bet. «van kleur verschoten, verbleekt», althans BY. 78: *dyam tanpačabda mawěněs nṛpa Karṇa nātha* «Vorst Karṇa en de Koning (Duryodhana) zwegen zonder een woord te zeggen, van kleur verschoten». De zin van Jav. wěněs in Damar Wulan 312 is niet zeer duidelijk; in allen gevalle is het daar niet «helder en zuiver» zooals de omschrijving in 't Hdwb. luidt; ook de betekenis van 't Jav. jěněs strookt niet met die van «zuiver»! — Asamun bet. in 't Kawi ook «ongekleed, *cu négligé*»; zoo BY. 356: *asamun pađāngure*. — Wangčapatra is in 't Skr. een synoniem van *nala*, riet. — Yun = *iyun*.

Vaṇčapatrapatita is de benaming dezer maat bij Varāha-mihira, Pinggala (W. 394), en K. 3, 129¹. Colebrooke, 162, vermeldt ook den korteren naam: Vaṇčapatra. — De pauzen komen na den tienden en den laatsten voet van elk vierel.

83. Čikhariṇī.

«Wanneer bij 't dalen van den avond de Zon op de bergen tronende zijne schuinsche stralen schiet, dan ziet zij met weemoed hoe schoon 't geurig slaapsalet is ingericht: zij denkt in heur gemoed aan den tijd toen zij minneweelde smaakte gezamenlijk met den prins, die bij de bevalligheden der met een krans getooide heftig in gloed ontstak(?).»

Ritistis ning ngwe is eigenlijk: «bij 't koeler worden van den dag, bij 't verflauwen van 't daglicht». Atistis bet. «koeler worden, in gloed en licht afnemen»; BY. 40: *diwasa kalunghātistis*. Evenzoo matis; t. a. p. *ngwekirana matis*. Tistis bet. ook «'t bedaren, stiller worden»;

¹ Opmerkelijk dat het door Utpala aangetogen vers identisch is met Kedāra 3, 120.

BY. 344: *tistis ning raṇa*. Ook praedicatief «stil», bijv. 365: *tistis tingkah ikang kulēm*; 373: *tistis mārgga nira*.

Nton bet. *ιδών*, bij 't zien, Skr. *dr̥ṣṭvā*; zoo ook BY. 137; 139; 240; 276. — *Arūm* zou ook met «vriendelijk, lief» kunnen vertaald worden»; *pamrēman arūm* herinnert aan 't *φάλαμος θνώδης* bij Homerus. Dezelfde dubbelzinnigheid als *arūm* vertoont het Skr. *surabhi* «aangenaam, vriendelijk, lief, lekker (voor den reukzin), lekker (voor den smaak)».

Akaron, evenals in 't Nieuwjav., terwijl we in str. 73 den ouderen en verreweg meer gebruikelijken vorm *akārwan* aangetroffen hebben. Reeds in de oudste oorkonden wisselt *lwar*, Noord, met *loraf*; wel een bewijs dat toen ter tijd al *wa* in *o* begon over te gaan. Door vergelijking van de spelling *akaron* met *akārwan* kan men een bewijs te meer putten, dat de *a* van *karon* in tegenstelling tot het Skr., de opene *a* van 't Javaansch is.

Mungar heb ik gissenderwijze genomen in den zin van *mungur*.

De *Çikharinī*, met caesuur achter den zesden voet en aan 't einde des vierels, wordt behandeld bij W. 393; K. 3, 127; C. t. a. p.

84. *Pr̥thwīṭala*.

«Hoe verrukkelijk is het als de maan opkomt en straalt aan den helderen hemel; als de bloesems der boomen ontluiken en de bijen die er om heen vliegen hun klagende tonen doen hooren. Dan is het de tijd dat uwe gemalin loom afdaalt naar den voorhof, en op den grond nederliggende, in den maneschijn mijmert.»

Ləngöng, *ləngəng* o. a. «verrukkelijk». In denzelfden zin bezigde men *ləngləng*, bijv. BY. 47: *ləngləng rāmya nikang çaçāṅka*. Substantivisch is het «bekoorlijkheid, 't verrukkelijke»; o. a. BY. 661: *ləngləng i langö ning rātri* «'t verrukkelijke der schoonheden van den nacht». In welke etymologische verhouding *ləngəng* tot *ləngləng* staat, laat zich vooralsnog niet met zekerheid bepalen; 't eerste heeft den schijn van eene onvolkomen reduplicatie te wezen van 't laatste, op de wijze van Jav. *ngumrum* voor *ngrumrum*; vgl. ook *halingəngən* in 't eedformulier (Bijdr. Kon. Inst. 3: IX, 1874¹, waarin *halingəng* zich door 't Jav. *linglung* laat verklaren.

Yan tumurun is de nadruksvorm van *tumurun*, welke hier vereischt wordt dewijl de Jav. regel, in Roorda's Gramm. § 517 vermeld, ook op 't Kawi van toepassing is.

De maat die hier *Pr̥thwīṭala* genoemd wordt, heet gemeenlijk kortweg *Pr̥thvī* (W. 394), doch bij *Varāha-mihira Vilambitāgati*. De pauzen komen achter den achtsten en den laatsten voet van elk vierel.

¹ Herdrukt in deze Serie Deel VI (1917) p. 308—316. (*Noot van 1920*).

85. Hariṇīdhwani.

«O, wat wekt de deerniswaarde toestand uwer lieve vrouw mijn medelijden op! Hoe lang toch zult gij voortgaan met haar in den bloemenggaard alleen te laten? haar die kwijnt en weent. Zij roept slechts uwen naam, prins! klagende aan in hare minsverbijstering, en de echo, die heur klaagtonen vinden in 't geroep der hinden, vermeerderd nog haar zielsverlangen.»

Sipi, dat altoos eene zekere mate uitdrukt, geeft hier in een uitroep eene hooge mate te kennen. — Kasiharəp (voor kasih harəp) is een synoniem van 't in Jav. dichtertaal nog gebruikelijke kasyayun, bijv. Damar Wulan 301; zoo ook Wiwāha 193. — Pāmangsul met verlenging der eerste lettergreep ter wille van de maat.

In de Hariṇīdhwani van onzen dichter herkent men de maat die gewoonlijk Hariṇī genaamd wordt. Ze heeft drie caesuren; ééne achter den zesden; eene andere achter den tienden voet, en eene derde aan 't einde. Vgl. Kedāra 3, 130; W. 394; C. t. a. p. Bij Varāha-mihira heet ze Vṛṣabhacarita, hetzelfde als Ṛṣabhacarita, vermeld door den Scholiast op K. t. a. p. Een commentaar op 't Pinggala-sūtra beweert dat er nog een andere term is, namelijk Ṛṣabhagajavilasita (W. 395); vgl. de aanteekening op Str. 79 hierboven.

86. Rajanī.

«Bij 't ondergaan van de maan valt er bijwijlen een koude regen die spatend het blinkend overkleed nat maakt, zoodat het medelijden opgewekt wordt van wie het ziet. De Kēḍasih-vogel in 't luchtruim laat, onrustig, onophoudelijk zijn klagende tonen hooren; ze klinken als een treurzang van den luthof in de nachtelijke ure».

Voor pinghay of pinghe — welk laatste vóór een klinker in pinghay overgaat — verwijze ik naar Oudjavaansche eedformulieren, bl. 6, in Bijdr. Kon. Inst. 3: IX [herdruk in deze Serie, VI p. 312]. Het is hier adjectief, gelijk in 't Maleisch pingei.

Taḍahasih of tēḍahasih, ook BY. 11; 663. — Mangālikalik, een frequentatief van Jav. ngēlik. — Nikanang = nikang.

De Rajanī van den Sañcaya is in alles, behalve in naam, identisch met de maat die bij Varāha-mihira 104, 53 Narkuṭaka heet. Niet enkel is de volgorde der voeten dezelfde, maar ook de caesuren komen overeen. Ze vallen na den zevenden, elfden en laatsten voet van 't vierel. De verzen van Varāha-mihira en Kedāra wijzen zulks uit, en ten overvloede zegt de Scholiast op K. 3, 132 het ook uitdrukkelijk. De opgave van C., dat het Narku-

ṭaka slechts twee caesuren bezit, eene achter den zevenden voet, en de andere aan 't einde, is dus eene vergissing, òf van hem zelven, òf — wel zoo waarschijnlijk — van de door hem gevolgde Indische autoriteit. Zoodra de pauzen anders aangebracht worden, en wel achter lettergreep 8, 13 en 17, dan krijgt het vers den naam van Kokilaka; en is er maar ééne caesuur, aan 't einde van elk vierel, dan heet het een Awitatha. Vgl. W. 396 en 422; C. t. a. p.; K. 3, 132, vg. De gedrukte uitgave van K. leest Markaṭaka, hoewel de meeste Hss. Narkuṭaka hebben. C. heeft een derde variant: Nardaṭaka.¹ Geen van die drie varianten vermag ik overeen te brengen met rājanī, want ofschoon markaṭaka en rājanī beide ook namen zijn van ettelijke planten, zijn ze toch nooit synoniem, ten minste voor zooverre we uit de ons ten dienst staande bronnen kunnen opmaken. In de Prākṛt-prosodie bestempelt men 't Narkuṭaka, volgens Varāha-mihira, met den naam van Gitaka. 't Eenigste resultaat uit onze tegenwoordige gegevens is, dat het Narkuṭaka door sommige ook Rājanī genoemd werd, en dat deze term, in de Indische letterkunde verloren gegaan, bewaard is gebleven in 't Kawi. — Met de Rājanī is de rij van Atyaṣṭi's gesloten.

87. Citralekha.

Zij klemt(?) maar en troetelt steeds dicht aan haar boezem de klaagverzen die ze bedacht heeft, (geschreven) op nette bladen gelijk sierlijke ivooren platen. Zonder ophouden is zulks voor haar 't middel om den rouw van 't treurend hart te vergeten, terwijl zij bij tusschenpoozen zich verliest in de beschouwing van uw portret.

De juistheid der vertaling van dit vers is in meer dan één opzicht twijfelachtig. — Tekā = teka; het komt in beteekenis hier overeen met inṅkaṅg. — Kinatik is, naar ik vermoed, eene andere, en wel onjuiste, spelling van Jav. kinaṭik vgl. kētur = kēṭu in Str. 93. — Kisapwan is «schoot, Lat. *sinus*»; ik meende echter het in onze taal gebruikelijker «boezem» in de vertaling te moeten bezigen. — Kapwāpāpan of kapwāpāpan; het eerste is m. i. de gewone constructie; a heeft dan hier, gelijk zoo dikwijls elders, den zin van «als». — Maṇṇik = arṇik, uit ma (of a) + rēṇik.

Baryyan (of bar yyan?) is mij elders niet voorgekomen; bari-bari in Wiwāha 150 bet. «telkens, altemet, gedurig». Naar den vorm te oordeelen zou baryyan hetzelfde kunnen uitdrukken, want de functie van 't suffix an en die der herhaling stemmen meermalen met elkaar overeen; duidelijk openbaart zich die zinverwantschap bijv. in 't Krama kambēṅgan =

¹Nardaṭaka is eene drukfout; zie Petersb. Wdb. onder nardaṭaka.

Ngoko 'alangalang. Doch indien baryyan = baribari ware, zou het weinig of niet verschillen van 't onmiddellijk volgende tapwan-sah, en daarom is de voorgedragen gissing aan bedenking onderhevig.

Voor pinaka verwijze ik naar Kawi-St. 110, vgg. — Lambang is «ruil, wissel», en dus synoniem van urup (ook urub gespeld); nu is urup ook «gelijkenis», al vermelden de woordenboeken het niet als zoodanig; ora urup is in 't meest alledaagsche Nieuwjavaansch hetzelfde als tan montra, soms te vertalen met «niets lijkende op, niet overeenkomstig met», soms met «er was geen zweem van, volstrekt niet»; bijv. in 't nieuwsblad Bra-martani van 10 Dec. 1874: botën urup dipunwastani yen puruna alampah culika. Ik twijfel niet of urub is een dubbelvorm van irib. Daar citralekha in 't algemeen «schilderij» beteekent, is citr. lambang meer in 't bijzonder een «portret».

Deze strofe, het eenigste Dhṛti-vers in den Wṛttasañcaya, is in de Indische prosodieën bekend als Kusumitalatāwellitā, een naam die niet in 't minste verband staat met Citralekha; zie K. 3, 135; C. 162; W. 397. Wel somt Colebrooke twee versmaten op, beide van de klasse Dhṛti, die ook Citralekha heeten, maar de verdeeling der voeten is anders. De Citralekha van Tanakung heeft, evenals de Kusumitalatāwellitā, drie caesuren, en wel achter de lettergrepen vijf, elf en achttien.

88. Ćārdūlawikrīḍita.

«Dit is 't kort begrip van 't geen ik te zeggen heb en gij aan mijn gemaal hebt over te brengen: indien hij jegens mij, bedroefde, geene welwillendheid toont, dan zal ik zeker sterven. En tevens, tracht met al de welsprekendheid die in u is, te bewerken dat zijn medelijden worde opgewekt. Genoeg; vertrek nu, waarde Dame! moogt gij op weg niet gestuit worden door op prooi uitgaande tijgers.»

Lingakēnante is conjunctief pass. van manglingakēn, + aanhecht-sel van den 2^{den} pers. nta, en 't voorzetsel i. — Wantēn, beter wwantēn, want uit wantēn kon zich Jav. wontēn niet ontwikkeld hebben. — Sanmata «goedgezind; goedgeoordeeld; 't goedgezind zijn, goedkeuring», van Skr. sat en mata. Zoo ook sanmatan «goed te keuren, te eeren» BY. 390; sinanmata «welwillend aangenomen». 169.

Byaktang, in beteekenis = Jav. amēṣṭi. — Sakawruhanta mangucap, letterlijk «zooveel uw bekwaamheid in 't spreken is». — Prih, hier als imperatief. — Sangkana bestaat uit sangkan, en conjunctiefaanh. a, 't welk hier vereischt wordt wegens 't voorgaande prih. In 't Jav. wordt in overeenkomstige gevallen de conjunctief niet uitgedrukt, gelijk reeds hierboven opgemerkt is.

Çārdūlawikrīḍita is eigenlijk «het spelen, dartelen van den tijger»; van zelf denkt men dan aan «het wreede spel van den tijger», en dat is met andere woorden in de vertaling hierboven uitgedrukt. Ik moet hier bijvoegen dat wikrīḍita ook wel als «de (lichte, zachte) gang des tijgers» voorkomt; o. a. in 't vers aangehaald in Weber's Metrik 398.

Deze versmaat, eene der meest gebruikelijke zoowel in 't Skr. als in 't Kawi, wordt behandeld bij K. 3, 141; C. 163; W. 398. Een kortere naam er voor is Çārdūla, die door Varāha-mihira 104, 4 gebruikt, en ook door C. t. a. p. opgegeven wordt. De caesuren vallen achter den twaalfden en den laatsten voet van elk vierel. In deze maat is o. a. de eerste zang van den Wiwāha.

89. Meghawisphūrjita.

«Verder heb ik niets te zeggen dan dat gij mij, de ongelukkige gade, uwe genegenheid moogt blijven schenken. Neem vooral ter harte wat ik u voor mijn gemaal opgedragen heb, en wees toch op uwe hoede bij al 't gevaarlijke van den tocht, steilten, rotskloven, ravijnen; of (liever nog), neem uwen weg langs de (hooge) streken waar de donderende wolken plegen te verwijlen.»

Anghing = nghing; ook BY. 5; 134; 162; 175; e. e. — Hayo is hetzelfde als 't één regel eer voorkomende haywa; vgl. omtrent den overgang van ua, wa tot o reeds in 't Kawitijdperk de aantekening op Str. 83. — Nihan beantwoordt anders aan Skr. atha, dat op iets volgens wijst; hier is het genomen in den zin van athavā «of wel, of liever».

Mārggantānūta ri kalangĕn is eene welbekende Jav. constructie; bijv. R. Pir. 71: lampahipun nabi Musa nasak ing wana. — Kalangĕn «lievelingsplaats», d. i. plaats waar (men) gaarne verwijlt». De begrippen wonen, gewoon zijn, plegen, behagelijk vinden, gaan in alle talen in elkaar over. In eenvoudig proza zou men voor kalangĕn een ander woord bezigen dat «de gewone plaats» uitdrukt. — Meghawisphūrjita «gedonder der wolken», en in 't Kawi dus ook «de wolken wanneer zij dónderen».

Deze maat behoort tot de klasse Atidhṛti; ze heeft drie caesuren, achter den zesden, twaalfden en laatsten voet. Zie K. 3, 140; C. t. a. p., waar als tweede benaming Vismita vermeld wordt, dezelfde als bij Pinggala (W. 423). Een derde naam, Suvrttā, is bekend uit Varāha-mihira 104, 7.

90. Suwadanā.

Zóó nu waren de woorden der edelvrouw die zij aan de eend als boodschap opdroeg. Nadat deze de woorden die ze zeggen moest in heur hart geprent had, nam ze eindelijk afscheid. Met haar mannetje vloog ze weldra

tamelijk hoog in de lucht, waar ze op aardige wijze de nevelwolken tot zonnescerm had en behagelijk de schoone natuurtooneelen aanschouwde, met blij gelaat.

Kesī, uit kesi «vervat» en voorzetsel *i*. — Hatinyang, uit hati-nya en ng = ang, hier lidwoord. — Ujarakēna, conjunctief; 't Jav. zou hebben diujarēna. — Ya = iya, partikel om den nazin als zoodanig te doen uitkomen.

Byomārdha, uit byoma, Skr. vyoma, en arddha, ārdha, Jav. rada. Het Kawi byoma is in 't Jav. verder verbasterd tot boma, in bomanantara. Uit eene andere uitspraak van wyomāntara is gesproten jumantara, nagenoeg op dezelfde wijze als yēkti uit wyakti. — Maruhur = aruhur, hoog. — Asong limut «nevelwolken tot zonnescerm hebbende». Suwadana is «een schoon gelaat hebbende»; hier moet er mee bedoeld zijn «een vriendelijk of blij gelaat toonende».

De Suvadanā wordt onder de Kṛti-maten ook bij Pinggala 't eerst vermeld; W. 399; K. 3, 144; C. 163. De drie caesuren komen achter den zeven- den, veertienden en laatsten voet.

91. Gli (Wṛtta).

Onder de schoone natuurtooneelen waarop de gevleugelde boodschapper van uit de hoogte in hare vlucht nederzag, behoorden groote beken die uit de bergen kwamen en zich met sterken stroom luide in de dalen stortten. Over de zijarmen lagen vondels, waaronder veel losgerukte varens dreven, ten gevolge van den sterken stroom die snelvlietend wielingen vormde op plaatsen(?) waar kolken waren.

Nyang is 't zelfde als nya, en een kortere vorm van honyang, gelijk nya het van hanya is; vgl. Str. 37. Blijkens 't Bisaya nya «hier zijn», bijv. nya man ang tauo «hier is de man», (aquí está la persona)¹, bet. nyang, honyang enz. eigenlijk als praedicaatswoord «hier is», en als uitroep «zie hier», «ziedaar!»; het laatste leeft nog in 't Jav. ŋa en ěnya (= honya) voort. In den zin van «zie», of lah komt nya voor in Wiwāha 296, waar de Djarwa te recht lah heeft, en de Balineesche vertolking yantoni (zeker als imperatief). In 297 worden de woorden nya waneh omschreven met ana malih. Inderdaad verschilt honyang enz. niet meer van hana, dan iki van ika. Gelijk iki meermalen «die waarvan juist sprake is» uitdrukt, zoo zijn ook honya, enz. dikwijls z. v. a. «op datzelfde oogenblik is». Ze

¹ In Dicc. Bisaya van F. de la Encarnacion.

zijn dus levendiger dan hana, maar toch synoniem hier mee. In BY. 157, leest men:

nya sang Irawan anak sang Pārthāwās lawan Ulupuy |
pējah alaga lawan sang Çṛnggī rākṣasa nipuna |

D.i.: «Daaronder (nl. de gesneuvelden) zag men Irawan, den zoon van Arjuna en Ulupuy, welke sneuvelde in den kamp tegen Çṛnggīn, den krijgskundigen reus». De glosse (bij C. Stuart, Krit. Aant. 65) heeft mangkana, minder juist, m. i. Elders, in Wiwāha 150, geeft de Balinees nyang heel anders weêr, met tityang «ik»; voor 't aangehaalde vers past die beteekenis volstrekt niet, maar het is toch wel mogelijk dat nyang ook «ik» beteekend heeft, dus een bijvorm van Jav. inyong geweest is; mij is zulk een nyang evenwel niet voorgekomen. Met het gebruik van nya, ña, ĕnya als uitroep laat zich gevoegelijk dat van a n a «daar heb je me! zie me eens aan!» vergelijken.

Wihangga-ceṭikā is, wat de Indische taalkundigen noemen: een Karmadhāraya; bet. dus «(wie) vogel en dienaar is». Op dezelfde wijze gevormd is meghadūta en cakrawāka-dūta. Tinungku-tungkulanya «waarboven zij zich bevond»; de herhaling duidt de veelvuldigheid van plaatsen aan waar zij overheen zweefde.

Winwatan = Jav. winotan. — Ya «ook, en, dan ook». — Wwah: beter wah en wāh. Het bet. inzonderheid een stortvloed, en leeft in eenigszins beperkte opvatting in 't Jav. babah voort. Wah, wāh, benevens afleidingen, komt in 't Kawi telkens voor; zie hier een paar plaatsen uit het Bhoma-kāwya: bl. 211: hili-ni rahnyādrēs awarṇṇa wah-gunung; 168: lwir wah-parwwata wāhanā nira humung paḍāruharuhan.

Anggaluntang; vgl. Str. 63. — Osyan is «met draaiingen, wielende, draaiende»; o. a. BY. 640: tañjrih ḍinaṇḍa mangiwānēngēn edran osyan; vgl. Cohen Stuart, Krit. Aant. 333, waar de Kawi-tekst te verbeteren is. — Ndyasanya weet ik niet te verklaren, wellicht ndi «waar», en aṣa voor aḥā, Skr. āḥā «streek».

De maat van deze strofe heet Vṛtta; de term gli is eene vergissing, waarvan de oorzaak wel na te gaan is. In Pinggala namelijk, (bij Weber 400), luidt de regel: gl iti vṛttam, d. i. «Vṛtta is (eene Kṛti uit louter) trochaëën». Nademaal vṛtta toevalligerwijs ook «versmaat» beteekent, kon een onachtzaam lezer den regel licht zóó opvatten alsof er bedoeld was: «De versmaat Gl.» Las hij gliti, dan kon hij er toe komen te wanen dat er eene versmaat (vṛtta) met name gli bestond. Of de vergissing aan Tanakung te wijten is, dan wel aan een zijner voorgangers, laat zich niet uitmaken. Natuurlijk kan evenmin met zekerheid gezegd worden dat bedoelde regel

in Pinggala aanleiding tot den misslag gegeven heeft, want het gebeurt wel meer dat in technische Indische werken woordelijk dezelfde regelen voorkomen. Intusschen is in de overige ons bekende prosodieën dezelfde regel in andere bewoordingen vervat en pleit de waarschijnlijkheid er voor, dat werkelijk 't Pinggala-sūtra onmiddellijk tot voorbeeld gediend heeft van dengene, wie hij ook geweest zij, die 't eerst eene prosodie in 't Kawi vertaalde. Vgl. K. 3, 146; C. t. a. p.

92. Sragdharā.

Daar waren op de berghellingen schoone landschappen te zien, door de zonnestralen helder beschenen; uitlokkend waren de nette woonsteden, alle door palen afgesloten, met plantsoen langs de kanten; de ivoorpalmen waren rondom met vruchten beladen, als ook de in rijen staande pinang-boomen en pisangs langs de hoogvlakten. Alle boomen, van allerlei soort, waren in 't bloeiseizoen, en droegen bloemtrossen die daaraan schoonheid bijzetten.

Angde kung, eigenlijk «verlangen opwekken» (zoodat men er gaarne zou zijn, zich er toe aangetrokken voelt). — Nyū-danta = ñudēnta. Een andere, synonieme, naam is nyū-gaḍing, in Wiwāha 158 nyuh-g. gespeld; Jav. krambil gaḍing. — Awwah = Jav. awoh. — Atēb = atub. Een bijvorm is atōb in Wiwāha 175, doch in hetzelfde gedicht, 158 en 334: matēb. — Arṇēb, van een stam rēṇēb, is onvertaald gelaten, daar 't woord mij niet bekend is. — Kaywakaywan; bij de herhaling geldt voor 't Kawi, m. m. dezelfde regel als voor de nieuwere taal; zie Roorda, Gr. bl. 260.

De Sragdharā, de eenigste Prakṛti-variëteit niet alleen in ons gedicht, maar ook in Pinggala en Kedāra, ¹ heeft drie caesuren, eene achter elken zevenden voet. K. 3, 147; C. t. a. p.; W. 400.

93. Madraka.

De bergen maakten op dat oogenblik den indruk alsof ze de boomen tot tooneelfiguren en den doorschijnenden, fijnen nevel tot scherm hadden; de holle bamboezen waar de wind door heen speelde, ze waren (als het ware) de zacht ruischende tuḍungan's; de kweêlende kwartels waren (als het ware) de Saron's, harmonisch afwisselende met de zachte echo der herten; de tonen der verliefde pauwen vormden 't Madraka-gezag.

¹ De Siddhi in de gedrukte uitgave van K. is een toevoegsel van andere hand, en evenzoo de Mattavilāsini in één der door Weber geraadpleegde HSS.

Gati nikang wukir, eigenlijk: «het was op 't gegeven oogenblik zóó met de bergen gesteld; de bergen waren in dien staat». De geheele inhoud der strofe toont dat Wayangvertooningen bij de Javanen reeds in ouden tijd in zwang waren; over een toespeling daarop in den Wiwāha zie Kawi-Stud. bl. 9. — Bungbung = bumbung; doch daarnaast gebruikte men bungbang (= wungwang), zooals blijkt uit BY. 644, waarvan de inhoud treffend met dien van deze strofe overeenstemt; zie C. Stuart, Krit. Aant. bl. 348.

Tuḍungan is klaarblijkelijk een muziekinstrument dat bij de Wayangvertooningen dienst deed. Tuḍung komt ook in BY. t. a. p. voor, en wordt daar verklaard met kēmpul, doch naar den samenhang te oordeelen is het op beide plaatsen een soort van fluit. — Kētur = kēṭur; vgl. kinatik = kinatik. Vermoedelijk is de verkeerde *t* aan de Balineesche afschrijvers te wijten. — Madraka is ook in 't Skr. een soort van gezang.

Sawang pangidunganya zou, ingeval sawang = sawung ware, z. v. a. concert kunnen beteekenen. Dewijl ik het elders nog niet zoo aangetroffen heb, en de samenhang niet zoo duidelijk spreekt, heb ik de vertaling er van achterwege gelaten. Mangrasi hati bet. «hartroerend».

't Madraka-vers heeft twee caesuren, eene achter den tienden, de andere achter den laatsten voet; vgl. K. 3, 149; W. 401; C. t. a. p. De gedrukte uitgave van K. heeft Bhadraka, evenals Colebrooke. Daarentegen staat in P. en de door Weber gebruikte HSS. van K.: Madraka. Deze laatste lezing wordt door ons gedicht bevestigd, en in eene zaak als deze heeft het laatste meer gezag dan de betrekkelijk jonge Nāgarī-HSS., omdat eene verwarring tusschen de letterteekens ma en bha in Nāgarī zeer licht voorkomen kan, in Oudjavaansch schrift niet.

94. Aḡwalalita.

Aan den voet van den berg strekten zich kruipgewassen uit tot vlak vóór eene schoone, diepe rivier; daar ter plaatse(?) waren gehuchten met aanplantingen van acacia en Jayantī in rijen geschaard. De bewoners waren bezig er hier en daar palen(?) op te richten, of waren aan 't vegen, (of) hielden toezicht op 't smeulvuur(?); knapen zaten in een kring onder de schaduw der boomen, terwijl zij dartelende paarden hoedden.

Tarutarukan is te beschouwen als een soort meervoud van taruka. — Nggan ika (of ngga nika?) is bij gissing vertaald; in Wiwāha 248 leest men ook: pinaka ngganing gēlar, waar de Balineesche overzetting heeft pinakadi munggu haning, wat ik niet begrijp. Wellicht is nggan een bijvorm of fout voor nggwan «ter plaatse»; naast unggwan, Jav. ḡnggon bezit het Kawi gwan = gon, bijv. BY. 18; 35; 39.

Teng heb ik opgevat als Mal. *tiang*. — *Dudūṅ*, ook wel *dudung* en *dudū*, bet. in de oudere taal: «anders; verkeerd; een ander gedeelte, andere»; als voegwoord «of» in den zin van Latijnsch *aut*; ook wel «behalve», en als bijwoord «buitendien». Voor zoover ik weet, treedt *dudung*, *dudūṅ* niet als praedicaat op, en het is dus mogelijk dat de *ng* een verouderd voornaamwoord is in den zin van *nya*, zoodat *dudūṅ* geheel en al beantwoorden zou aan 't Jav. *liyane*. Ziehier eenige plaatsen waar *dudū* voorkomt, nu eens «ander, ander deel, andere», dan eens «anders, apart»; en «verkeerd»; eindelijk «of»; BY. 23; 51; 468; 128; *Wiwāha* 20; 22; 28; 132; 148; 153; 282. Voor *dudung* BY. 128 (v. l. *dudū*); 407; 425; 455; 289; *Wiwāha* 335; *dudūṅ* 161; 223; 242; 256. — *Mangwan* = *angon*; de grondvorm is derhalve *ngon*, gelijk trouwens in Jav. *Handw.* i. v. *angon* opgegeven wordt; het ware wel zoo logisch geweest indien dat grondwoord ter rechter plaatse opgenomen ware geworden.

Van de *Wikṛti*-klasse geeft onze dichter twee soorten. De eerste, *Açwalalita*, vereischt eene pauze achter den elfden voet, en eene andere aan 't einde des vierels. K. 3, 151; W. 402; C. 163, waar als andere term nog *Adritanayā* opgegeven wordt.

95. *Mattākriḍa*.

Menigvuldig waren de schoonheden van den weg, wel in staat om 't gemoed van den aandachtigen beschouwer in verrukking te brengen. Men zag lusthoven en landgoederen wier inrichting een treffenden indruk maakten op 't hart van ieder die ze zag. *Tañjung*'s, blauwe *Barleria*'s, *Açoka*'s en gele *Michelia*'s geurden; *Kanigara*'s waren in vollen bloei; dartel speelden de hommels, terwijl ze overmoedig om de bloemen heen zaten en onophoudelijk 't sap er van inzogen.

Tantunggal is eene letterlijke vertaling van 't Skr. *aneka*. — *Rāmyān* is een meervoud van *rāmya*. — *Angangṅangṅ* komt, gelijk uit den samenhang blijkt, het begrip van 't Hoogd. «sinnig betrachten» zeer nabij. In 't algemeen stemt *angṅ* met ons «zin» in de verschillende toepassingen hiervan overeen. — *Katyāga* is oogenschojnlijk afgeleid van Skr. *tyāga* «schenking»; doch de juiste beteekenis van 't woord laat zich daaruit alleen niet opmaken. — *Çobhā* is hier praedicatief.

Mangṅani (en *angṅani*) is hetzelfde als *mangṅe* (*angṅe*); vgl. Mal. *māṅṅnai*. 't Aanhechtsel *i* wordt, naar verkiezing, zoowel onmiddellijk met den eindklinker eens stams verbonden, als door eene *n* (resp. *an*) daarvan gescheiden; bijv. *anglarani* of *anglare* van *lara*; *amatyani* of *amati* (d. i. *amati* + *i*) BY. 674. Zelfs *umati* wordt zoo met *i* ver-

bonden, zoodat *umatī* «doodende» beteekent, BY. 419, en als variant van *amatī* in 674. Ook in *Wiwāha* 80 treft men *matīya* «die dooden moest, doodelijk» (Jav. *matenana*) aan; ¹ *patī* = *patyani*, zie aant. op Str. 105.

Kriḍa-ng is *kriḍa* met *ng* = *ing, ning*. — *Anicinicipi* is een voorbeeld hoe in 't *Kawi* in frequentatieven de sluitende medeklinker van een stamwoord in 't eerste lid weggelaten wordt. Welke regelen bij de herhaling in acht genomen worden, is maar ten deele bekend; ze zijn niet in alle opzichten dezelfde als de nog in 't Jav. heerschende; vgl. in de vorige strofe *tarutarukan*, en *sumirasirat* in Str. 99. — *Tanari* «zonder ophouden»; ook o. a. *Bhoma-k.* 172; 191. Dit *ari* is de grondvorm van *kari* en *mari*, *umari*.

De *Mattakriḍa* wordt behandeld bij K. 3, 152; W. 402; C. t. a. p. Volgens P. heeft deze versmaat twee caesuren, eene achter de achtste lettergreep, de andere aan 't einde des vierels; volgens K. daarentegen zijn er drie pauzen, en wel na voet acht, dertien en drie-en-twintig. Met dit laatste stemt deze strofe overeen, en, zonderling genoeg, ook het vers 't welk de *Scholiast* als voorbeeld bij *Pinggala's* regel aanhaalt. Als anderen naam vinden we bij C. ook *Vājivāhana*.

96. Tanwī.

We zullen niet vertellen van allerlei bekoorlijks dat zij op weg beneden zich zagen en dat ze in verrukking bracht; verhalen we hoe de (vrouwelijke) vogel op haar tocht rondzwierf om de plaats te vinden waar de hardvochtige minnaar zich bevond. Daarom tuurde de eend telkens of ze niet hem die de edelvrouw verlaten had in 't oog kreeg; het was alsof haar niets te zwaar viel om aan 't verlangen te voldoen van de vrouw die minnewee leed doordat ze verlaten was.

Wyomakagati behoorde te wezen *wyomagati*; mocht de dichter *wyomakhagati* bedoeld hebben, dan zou de samenstelling minder tegen de spraakkunst, dan tegen den goeden smaak zondigen; want *wyomakhagati* kan niets anders beteekenen dan «luchtvogel». — *Kana* = *ngkana* of *ngkāna*, Jav. *kana*. — *Sang awēh kung* is zoowel «hij die minverlangen veroorzaakt», als in 't algemeen eene dichterlijke uitdrukking voor «de geliefde». Dit, alsmede *rūpa ni* enz. in den volgenden regel, heb ik eenigszins vrij vertaald. — *Layat atilar*, eig. «ging weg met achterlating». — *Adyah* is, zooals hierboven reeds opgemerkt is, een bijvorm van *dyah*. — *Wiṣṭi* is «zware arbeid, sjouwerswerk, *corvée*»; *tanwiṣṭi*

¹ *Matīya* met korte *i* in den gedrukten tekst is eeneschrijffout, want dat is tegen de maat.

z. v. a. «geen te zware last». — Manĕkanang is de conjunctief van manĕkani; staat dus gelijk met manĕkāna, d.i. manĕka + zoogen. transitief-suffix an + conjunctief-aanhechtsel.

De Tanwī is de eenigste Saṅkr̥ti-maat in Pinggala (W. 403) en K. 3, 153. Colebrooke t. a. p. somt nog enkele andere variëteiten op. De drie pauzen komen na den vijfden, twaalfden en laatsten voet. Volgens eene andere opgave evenwel zijn er maar twee caesuren, een achter elke twaalfde lettergreep, en hiermeê strookt de bouw van 't vers in 't Kawi.

97. Wikasitakusuma.

Van uit het luchtruim kreeg de vogel de verrukkelijk schoone zee in 't oog. Aan 't strand stonden overal Pandanen: wel mogelijk dat de minnaar daarheen een schuilplaats was gaan zoeken. Ook groeiden er Pandanen op 't eiland dat bespoeld werd door de baren die vreeselijk woelig tegen de rotsen sloegen. Meer in 't midden van 't eiland stonden boomen van allerlei soort in vollen bloesemtooi.

Atuntun is onvertaald gelaten; misschien bet. het «in lijnen, in rijen». — Sarisari is hier, naar den samenhang te oordeelen, een synoniem van kayakaya. Sari bet. o. a. «vorm, voorkomen» en «schoonheid», evenals Skr. rūpa die beteekenen in zich vereenigt. Het verdubbelde woord kan dus als nagenoeg synoniem met endahendah «hetschijnt wel» beschouwd worden. Dit laatste is in 't Jav. Handw. verkeerd vertaald, niettegenstaande Wilkens in zijne Prĕgiwa 91 het veel beter weêrgegeven had met «men kan zien dat» enz. Sari in den zin van schoonheid ontmoet men ook in Jav. poëzie, o. a. Damar Wulan 12: sarine purnama.

Nūṣa = Jav. nungsa (bijvorm van nusa), want lange klinker en nasale korte klinker kunnen elkaar vervangen. Wat de schrijfwijze met ṣ betreft, die zal wel geen anderen grond hebben dan dat het woord nusa denzelfden klank had als de twee laatste lettergrepen van het aan 't Skr. ontleende mānuṣa, zoodat men werktuigelijk het eerste met dezelfde uitheemsche ṣ spelde als het laatste. — Katampwan «waar tegenaan slaat, tegenaan drukt»; vgl. Jav. kĕtampon en Mal. tampú, tumpú. — Ryak, eene Sanskritiseerende spelling voor ryak, bet. «stroom, golfslag, kabbeling»; zoo ook BY. 12, waar de glosse het met ombak omschrijft; zie Cohen Stuart, Krit. Aanteek. 6.¹ — Arĕs «bang, naar, akelig» wordt, evenals in ons spraakgebruik, niet enkel gezegd van den persoon die de aan-doening ondervindt, maar ook van de zaak die ze opwekt. Voorbeelden van arĕs, marĕs in de laatste toepassing biedt BY. 298; 474; 644. — Ari-

¹ De schrijfwijze yrak berust op verkeerde lezing.

ngiringih, van een grondwoord ringih, is waarschijnlijk eene variëteit van Jav. rongeh. Wikasitakusuma is eene possessieve samenstelling: met ontloken bloesems voorzien.

De Abhikṛti-maat ¹ welke hier als Wikasitakusuma optreedt, draagt bij P., K. en C. den naam van Krauñcapadā. De caesuren zijn vier in getal; ze komen achter den vijfden, tienden, achttienden en laatsten voet. Vgl. K. 3, 154; W. 403; C. 164. Het voorkomen van een term als Wikasitakusuma, die als naam van een versmaat in de Indische letterkunde nog niet opgespoord is, strekt ten bewijze dat onze dichter of een zijner voorgangers andere werken of redacties gebruikt heeft dan die wij kennen.

98. Bhujanggawijrmbhita.

Aan deranden derafgronden stonden eene menigte Piḍaḍa's in geregelde rijen, schoon opdoemende in 't verschiet. De stortbeken welke aan de spleten der rotsen ontsprongen, stortten zich in hun nederwaartsche beweging met groote vaart in de ravijnen; gelijk aan een harden regen door de stralen der zon beschenen, boden de spattende druppels den aanblik van een regenboog. Behalve die waterspranken kwamen uit de rotsen nog andere te voorschijn, half verscholen zachtens voortsluipende als zich uitstreckende slangen.

Singgrong is mij elders nog niet voorgekomen. Het bevat 't Jav. gërong, terwijl 't eerste deel der samenkoppeling eene variatie is van Jav. song. — Her-tambang is 't zelfde als her-tali, waarvan afgeleid is mahertali in BY. 595. Er-tali leest men in Wiwāha 351; er-tambang 15. In 't Jav. Handw. heet het van banyu-tampar, i. v. tampar: aanhoudend van boven toestroomend water. De schrijfwijze er is ouder dan her; nog ouder is air, 't welk nog hier en daar in de Kawi-oorkonden voorkomt. 't Maleisch heeft den ouden vorm air nog bewaard, al wordt het dan ook gewoonlijk als áiër uitgesproken, met eene é vóór de r, op gelijke wijze als wij *schuier* in stede van *schuif* zeggen.

Atri-gañca is in gewestelijk Javaansch nog over; in de Wayang Abiyasa heb ik het aangetroffen als trigañca. De gewone uitspraak is tërgoñca, dat niet afgeleid is met voorvoegsel tër, zooals tër-waca, tër-tamtu, tër-kadang, en misschien tërsonḍa; maar 't uit atri verbasterde tër bevat; evenzoo zegt men tërrame voor trirame (in Bale Gala-gala); dit ter aanvulling der woordenboeken.

Kasëlëhan, van sëlëh = suluh. — Aruṇa is nu eens «morgenzon», dan weer «zon» in 't algemeen. — Wangkawa is hier duidelijk «regen»

¹ Colebrooke schrijft Atikṛti, in strijd met P., K. en Tanakung.

boog». — Yan tiṇon; vgl. yen sinawang (yen diṇḷəṅ) kaya, waar wij zeggen konden «op 't gezicht alsof»; bijv. yen disawang kaya kontul z. v. a. «ze zagen er uit als reigers»; yen dinulu kaya murca kinḍepəṇa; vgl. Meinsma's Babad 465.

't Bhujanggawijrmbhita, de eerste der twee versmaten waardoor de klasse Utkṛti hier vertegenwoordigd is, heeft drie pauzen, na de achtste, negentiende en laatste lettergreep van elk vers; K. 3, 155; W. 404; C. t. a. p.

99. Apawāha.

Op dat oogenblik waren er olifanten op 't rotsgebergte aan den oever des oceaans; het was alsof men een schoon geschilderd tafereel zag dat de aandacht boeit: aardig spotten ze water uit hun snuit, dat in stralen telkens weder in de diepte nederkwam. Toen daalden de (beide) vogels naar de laagte; met genoeg en keken zij naar 't vergezicht der zee hetwelk dan ook bekoorlijk was. Een geruisch liet zich hooren, dat dof (?) weergalmende de ooren trof(?).

Sumirasirat, eene reduplicatie op de wijze van anicinicipi in Str. 95. — Analinalin leid ik af van salin; het zal dus «afwisselend» of iets dgl. uitdrukken, gəntigənti.

Ləyəp beteekent nooit, voor zoover ik weet, asri (sri), zooals in 't Jav. Wdb. beweerd wordt, maar «schoon vergezicht, panorama»; in de nieuwere taal is de gebruikelijke vorm liyəp. Dat dit laatste «schoon vergezicht» beteekent, is den woordenboeken ten eenen male onbekend; daarom geef ik hier eene duidelijke plaats uit de B. Gala-gala: liyəp ingkang langit iku, langən ingkang rəmbulan. — Gəntər beantwoordt aan Jav. guntur; het is «geraas, gerommel, gebulder, geloei», ook wel «geruisch», bijv. gəntər rarab ing rərəb BY. 603. — Maḍəḍəṃ wordt in 't Jav. volgens de woordenboeken, niet van een geluid gezegd; de vertaling is onzeker. — Amiji, zooals het in de nieuwere taal voorkomt, is hier niet toepasselijk; het is niet zeker, of de woordscheiding juist is, want amiji zou hier voor amijit (= Jav. amejet?) kunnen staan, daar er een *t* op volgt; één van de twee *t*'s mag in 't Kawi wegvallen. — De laatste woorden masawangan enz. begrijp ik niet; van de beteekenis van apawāharṣā hangt het af hoe men masawangan heeft op te vatten.

De naam dezer Utkṛti-maat is bekend; K. 3, 156; C. t. a. p.; P. bij W. 405 heeft Apayāhaka. De strofe in Kawi verschilt, op raadselachtige wijze, in haren bouw van de Indische. Naar 't eenparig getuigenis der Indische prosodisten is de derde voet lang, terwijl Tanakung daar een korten heeft. Ook de vier caesuren, na de negende, vijftiende, een-en-twintigste en laat-

ste lettergreep, komen niet uit. Er blijft niets over dan te veronderstellen dat onze dichter zich vergist heeft.

100. Daṇḍaka.

De beide eenden liepen gezamenlijk langs den duinkant rond, blijde bij den aanblik van 't vergezicht dat de oceaan aanbood. Met alle oplettendheid speurden zij naar wien ze zochten, of ze hem soms zouden ontmoeten terwijl hij de genoegens die de verrukkelijke schoone zee biedt najaagde. Zij gingen op de bekoorlijkste plekjes van 't eiland zoeken, betraden het en troffen den man aan, als hij ijverig bezig scheen aan een geschrift. Toen ijelde de eend toe, en deelde mede dat zij de vertrouwde dienstbode was van de door den beminde verlatene dame.

Medra laat zich niet anders verklaren dan als dichterlijke vrijheid voor med̃r van id̃r. — Kāḍaṇḍa voor Skr. kāraṇḍa. De vrijheid welke de dichter zich veroorloofd heeft, om de *r* met eene *ḍ* te verwisselen, is niet zoo groot als oppervlakkig schijnen kon; immers *ḍ* en *r* worden bij assnantie, woordspelingen, rijm, enz. als dezelfde klank beschouwd, evenals *b* en *w*. — De spelling ḍaṇḍa voor Skr. daṇḍa, hoezeer eene verbasering, is door 't gebruik geijkt; de oude Kawi-oorkonden hebben reeds ḍaṇḍa en ḍeṇḍa, met linguale beginletter.

Yar-ton verschilt niet van yan-ton; beide zijn de nadrukkelijke vorm van anon. — Lëngëng hier in den zin van Jav. nglënglëng. — Amar yan katēmwa is eig. «trachtende te beproeven of hij aan te treffen zou zijn»; in de vertaling moest dit anders uitgedrukt worden. — Kañic it heb ik zoo vertolkt, alsof er kañic stond; misschien is het een schrijffout. — Līla bet. meermalen «schijnende, lijkende» of «gelijk, alsof», o. a. BY. 1; 51; 75; «naar het schijnt, oogenschijnlijk» 577; 661; zie Cohen Stuart, Krit. Aant. bl. 2. Het is in bedoelde opvatting 't Skr. līlā «schijn».

Tanseng karas moet, zooals men ook uit het vervolg des verhaals kan opmaken, in 't algemeen aanduiden wat de vertaling heeft; het is «onafgebroken blijvende aan» en samengetrokken uit tansah ing; nog in de nieuwe taal: Puntadewa tanseng wuntat «P. bleef steeds achteraan», (Bale Galagala). — Karas is z. v. a. Skr. phalaka, Lat. *tabula*.

Tēka sumuyug leest men ook BY. 433. Daar wordt van Bhīma gezegd dat hij, na Duççāsana uitgescholden en met een smadelijken dood bedreigd te hebben, de daad bij 't woord wil voegen:

sudhirāṅghruk çighrān tēka sumuyug anglumpati gajah |

Met volkomen nauwkeurigheid laat zich de zin van tēka sumuyug ook hier niet vaststellen, doch het kan kwalijk iets anders wezen dan: «met een

wip (sprong hij over de olifanten heen)». — Anggëh-nya de is eig. «hare positie ten opzichte van».

De Daṇḍaka-maat van den tekst is de eenvoudigste in haar soort; het vers bestaat uit zes korte lettergrepen, gevolgd van zeven amphimacers, met pauze aan 't verseinde. De bijzondere naam van een zoodanig Daṇḍaka is Caṇḍawṛṣṭiprayāta. Nadere bijzonderheden kan men vinden bij K. 3, 157, vgg.; W. 405—413; C. 164.

Met Daṇḍaka eindigt de reeks van strofen met gelijke vierels (s a m a - w ṛ t t a); de drie volgende strofen zijn voorbeelden van Wiṣamawṛtta's, met ongelijke verzen.

101. Udgatā-wiṣama.

Alles wat de edelvrouw, die in schoonheid de Mingodin evenaarde, gezegd had, werd door de eend meêgedeeld, welke door hare welsprekendheid (de) gunst (des hoorders) won; de woorden, die haar mond uitte, oefenden eenen betoooverenden invloed uit.

Wruh nikin angucap is de substantieve vorm van iki wruh angucap «welsprekend»; hetzelfde is wruh ojar BY. 287. — Muk(h)odgata is, naar de letter: «den mond uitgekomen».

De Udgatā bestaat uit ongelijke vierels, en behoort derhalve tot de Wiṣama-strofen. Van daar dat in ons gedicht 't onderschrift Udgatā-wiṣama luidt. Over den bouw der Udgatā vgl. men K. 5, 6; C. 165, en vooral W. 352, waar de vraag wordt opgeworpen in hoeverre Halāyudha in zijn commentaar op 't Pinggala-sūtra gelijk heeft met te beweren, dat in eene Udgatā 't eerste en tweede vierel in eens door moeten gelezen worden, d. i. geene pauze tusschen de twee eerste vierels komen mag. 't Gevoelen van Halāyudha wordt door 't Kawi-gedicht in allen deele bevestigd. Niet alleen dat de caesuur ontbreekt, — immers de laatste voet van 't eerste vierel is wi — maar ook uiterlijk wordt de verdeeling duidelijk in 't HS. aangegeven. Ook Varāha-mihira 104, 49 geeft door den vorm van zijn vers te kennen, dat zijne theorie omtrent de Udgatā dezelfde is als de door Halāyudha en Tanakung gehuldigde; 't volkomen overbodige api achter a ç u b h a v ṛ ṣ ṭ i m in gezegd vers dient tot niets dan om aan te duiden dat er tusschen 't eerste en tweede vierel geen caesuur is. Met Kedāra is het een ander geval; de Scholiasten zijn het oneens, en in 't door K. gemaakte specimen is er wèl eene pauze aan 't einde van 't eerste vierel. Zonderling is het ook dat Halāyudha tot voorbeeld eene strofe aanhaalt, welke niet naar de door hem erkende theorie gemaakt is. Uit dit alles moeten wij wel 't besluit trekken dat er ten aanzien eener caesuur tusschen 't eerste en tweede vierel niet een-

stemmig gedacht werd, doch dat de meest bevoegde autoriteiten daar geene pauze toelieten.

102. Saurabha-wiṣama.

Bij 't hooren van de boodschap der treurende gade werd de echtgenoot van tedere aandoening bevangen. Op nederigen toon antwoordde hij en uitte, inwendig versted, deze woorden.

Ruměngě = ruměngö, nog in Jav. poëzie rumungu. — Atisor uit Skr. ati en Polyn. sor. — Angwacana houd ik voor een duratieven vorm, te vertalen met «hij sprak», *ěłęęę*, terwijl mawacana of aw. met «zeide, *ěłęęę*, gelijk staat. — Mangjěngěr = Jav. añjěngěr. De Saurabha, of ook wel Saurabhaka, wordt behandeld bij K. 5, 7; W. 354; C. 165.

103. Lalita-wiṣama.

«De reden waarom ik eene wijl geleden weggegaan ben en de schoone alleen gelaten heb in 't slaapsalet, was niet dat ik de Vreugde van 't huwelijksbed vergat, maar ik deed zulks omdat ik gaarne schoone natuurtooneelen in dicht wilde beschrijven.»

Nimita voor nimitta. — Ndatan = datan, in één woord. — Si langě (= langö) ning çayana doelt op de schoone gade. De constructie nimitta enz.... saka ring beantwoordt aan 't Jav. m'ula.... awit (amargi saking), e. dgl.

Voor de Lalita-wiṣamā zie K. 5, 8; W. en C. t. a. p. — De drie volgende strofen zijn ook achtereenvolgens Udgatā, Saurabhaka, en nog eens Udgatā.

104.

«Nu gij, afgevaardigd door haar die in de burgt achtergebleven is, bij mij gekomen zijt, als door eene bestiering des Minnegods, voel ik niet weinig moeite om in mijn geest een besluit te nemen.»

Kahanan «waar men zich bevindt»; in 't Jav. zou men zeggen pang-gonan. — Mogha is hier = uga, juga «gelijk, even (als)»; zoo ook bijv. Wiwāha 325: katon pwa haringětnya moga kadi hīra riněměk i sělān ikang susu «toen vertoonden zich hare zweetdruppelen als waren het diamanten, verbrijzeld tusschen de borsten». — Wisama, Skr. viṣama is synoniem met ewuh, Kawi ewěh, mewěh (ook ewöh, mewöh). — Kaharṣa heeft, evenals Jav. kěrsa meermalen den zin van «wat men zich voorgenomen heeft, waartoe men besluit». Kaharṣa ning hiđěp is

dus «waartoe iemands geest besluit»; wişama k. ning k. is eene echt Polynesische constructie, te vergelijken met Jav. ewuh pamikirku, e. dgl. — Atri bet., gelijk thans nog in de Jav. dichttaal, gewoonlijk «luid, hardop»; hier moet het echter «hard, sterk, zeer» uitdrukken; het duidt eene intensiteit aan, 't volgende tansipi eene hooge mate.

De versmaat is dezelfde als van Str. 101.

105.

«De reden, Dame, dat ik niet terstond terugkeer naar de Schoonheid der burgt, is deze, dat ik de verzen (nog) niet gedicht heb, doordien de aantrekkelijkheid der zee mij opgehouden heeft.»

Ibu beantwoordt ook als titel aan 't Jav. ĕmbok. — Maluy van waluy, hetwelk tot wali staat als apuy tot api, tuluy tot tuli. Dat beide vormen reeds oudtijds naast elkaar bestaan hebben, blijkt niet alleen uit Maleisch ápi, maar ook uit dit vers zelve, waar onmiddellijk tumuli voorafgaat; tumuluy komt voor o. a. Wiwāha 136; BY. 388; 621; 675; katuluy 572. — Ing-gurit = Jav. digurit; 't gebruik van 't voorvoegsel ing tot vorming van passieven is dus in 't Kawi niet beperkt tot stammen welke met eenen klinker beginnen. Behalve ing wordt ook ring zoo gebezigd; zie Kawi-Stud. 108; eindelijk i, bijv. in de Oorkonde aangehaald hierboven op bl. 120: ya deyanyu i-patī «of hij worde door u gedood (dipateni)».

Sinamāntara, gevormd van 't grondwoord samāntara of samantara «tusschenpoos», gemeenlijk als bijwoord: intusschen, inmiddels. De omschrijvingen hiervan in 't Jav. Handw. zijn niet zeer nauwkeurig; het woord is ook overgegaan in 't Tagalsch, en luidt in die Philippijnsche taal samantala, in 't Spaansch overgezet: entretanto; mientrasque.

De maat is een Saurabhaka.

106.

«Zoodra ik volop de genoegens van mijn bezoek der schoone streken van 't bergachtig strand gesmaakt heb, zal ik terugkeeren, om te rusten aan 't hart der verlatene, die steeds mijne ziel van liefde doet blaken.»

Tĕwĕk = Jav. tuwuk. — Kun = ku. — Anglĕngĕng = Jav. nglĕnglĕng; anglĕngĕngi bet. «verrukkelijk» BY. 58. — Lot laat zich dikwijls weêrgeven met Jav. bañjur. — Amirangrwang met volgend i, ri of iri is een zoogen. transitief, en bet. «met minsverbijstering vervullen». Wirangrwang, ook wel wirangrwāng, is «verbijstering», of «verbijsterd», inzonderheid ten gevolge van verliefdheid. In den eersten, meer

algemeen zinnig, welke in 't Handw. met *susah* omschreven wordt, komt het o. a. voor in BY. 510; 548; 660. In de nieuwere dichttaal is *awirang-rong* «dol van verliefdheid», bijv. Damar Wulan 445: *tairsah gandrung awirangrong*.

Deze strofe is eene *Udgatā*.

107.

«Weldra zal ik de verschillende maten, die bij de Wijzen vermeld worden, ten einde toe behandeld hebben. Dan zal ik aanstonds terugkeeren naar de burgt, en mijne bezigheden als vroeger hervatten. Nu heb ik veel schoone dichtmaten nog niet opgenoemd; immers van de menigte *Wiṣama*'s zijn er slechts drie soorten door mij behandeld.»

Mangkyāwusana is samengevloeid uit *mangkya* = *mangke*, of uit *mangkī* = *mangkin*, en *āwusana* of *aw.* «ten einde brengende, eindigende». In *awusana*, of, zooals o. a. BY. 118 en 166 staat: *mawusana*, herkent men 't Jav. *awusana*. De vraag is, hoe 't woord afgeleid is. Ware het van *wus*, dat in 't Kawi gemeenlijk *huwus* luidt, dan zou de *α* aan 't einde moeielijk te verklaren zijn; want al veronderstelt men dat eene *α* wel eens als louter phonetisch toevoegsel optreedt, dan blijft het onbegrijpelijk waarom die *α* in 't onderhavige woord nooit gemist wordt. Het lijkt mij dus niet onwaarschijnlijk dat *wusana* eene vervorming is van Skr. *avasāna* onder invloed eener volksetymologie, ten gevolge waarvan het in verband gebracht werd met *huwus* of *wus*.

Angucap, evenals 't Skr. *aequivalent* er van, nl. *vadati* en *vakti*, bet. ook «ter leering iets zeggen, leeren, behandelen». — *Mangō* is hier duidelijk: «Ziener, Wijze, dichter». — *Maluya* is een conjunctief, die in 't Kawi meermalen hetzelfde uitdrukt als de Skr. optatief, en de Grieksche optatief met *ἄν*, waarvoor wij in onze taal 't *futurum* gebruiken.

Angulihanang, conjunctief van *angulihi* (of *mangulihi*), met lidwoord *ng.* — *Bangun* «vorm», en bijwoordelijk «in den vorm van, gelijk». — *Ri dangū*, letterlijk «in der tijd», en even als deze uitdrukking in ons taaleigen, z. v. a. «weleer, in 't verledene». — *Wrtteng* is 't zelfde als *wrttanya*; men vergelijke in den volgenden regel *kweh wisamanya*. Minder duidelijk is het of *ing* voorgevoegd dan wel aangehecht is in *Bhoma-kāwya*, bl. 1, r. 8 v. o.:

swastha-ng rāt ngkān subhikṣāhayu sahana nikāṅ ācramātingkah akram sājñā sang Mānu hetu-nyan apagēh irikang cāsaneng mānawādi ||

D. i.: «de aarde genoot rust, en het was een tijd van welvaart; alle standen waren in goede orde, volgens 't gebod van Manu; vandaar dat menschen

en andere schepselen trouw bij zijne wetten bleven». Hier laat zich ing opvatten als behorende bij 't volgende mānawa. — Atri = tri, «drie»; bedoeld zijn de Udgatā, Saurabhaka en Lalita. De woorden welke de dichter den verzenmakenden prins in den mond legt, moeten tevens dienen om de lezers te doen opmerken dat er nog meer soorten van Wiṣama zijn.

108.

Zóó sprak de man. Nadat hij gereed was, nam hij de terugreis aan. Altoos vergezeld van de eend wandelde hij vergenoegd op zijnen weg voort. Wij behoeven niet te verhalen hoe het hem verder op den tocht ging; hij had binnen de burgt, blijde en met minverlangen bezield, het slaapsalet bereikt, hakende naar de blijken van liefde bij 't wederzijdsch mingenot.

Tēlas is in 't Kawi volkomen hetzelfde als sāmpun. In de nieuwere taal is tēlas te beschouwen als synoniem van ģntek, Kawi antya, doch nēlasi «iemand afmaken» verschilt niet van ģampuni; zie Pandji 217. — Adan of madan, van dan, dandan. — Ndātansah zou, wat den vorm betreft, even goed in ndā «en, dan», en tansah te ontleden zijn, maar zulk een ndā (= nda, ndah, ndan) is hier geheel overbodig; 't eenvoudigste is ndātan = ndatan, datan te stellen.

Madulur of adulur is hier «tot gezelschap hebbende», d.i. «met». — Wak-tan, uit wakta + ģn. De woorden op ģn dienen in 't Kawi, gelijk in 't Jav., ter uitdrukking van bepaalde passieve imperatieven, doch zijn tevens, en wel eigenlijk, gerundieven; rēngōn bijv. is Skr. ģrotavyam. Wakta is verkort uit waktā, nominatief van waktar «spreker», en «zullende spreken». Tanwaktan ontmoet men ook BY. 308: tan-waktan wara Bhīma, Dharmatanaya enz. «on noodig te zeggen, dat Bh. en Yudhiṣṭhira enz.» — Prāpti, uit prāpti en voorzetsel ģ. In 't Skr. is prāpti uitsluitend een substantief; in 't Kawi daarentegen wordt het gelijk gesteld met prāpta. — Awor, en Jav. awor, is, gelijk Skr. miģra, sammiģra, zoowel «gemengd met», als «verbonden met, vervuld van, bezield met», Skr. yukta en yuta.

Deze strofe is een Ģārdūlawikrīḍita.

109.

Alleen tot hiertoe loopt het ver dicht verhaal dat ik, de zeer jeugdige (en: onervarene), nog weinig bekende (en: weinig talentvolle) Mpu Tanakung vervaardigd heb. — Door 't metrum (van elk specimen) wordt de volgorde aangetoond der lange en korte voeten (voor iedere strofe), die men onveranderlijk zóó heeft in te richten. Van veel dichtmaten heb ik niet eens ge-

sproken; andere kan men door variatie verkrijgen volgens de (in deze strofe gegeven) aanduiding. In 't Pinggala-*çāstra*, komen slechts zulke maten voor, die in de verdichte vertelling als voorbeelden gegeven zijn.

Hinghan, ook *hīngan*, is eigenlijk «grens». — De bedoeling van den vierden regel is deze, dat aan 't Leerboek van Pinggala enkel die versmaten ontleend zijn, welke in de Palambang, die met Str. 9 begint en met 108 eindigt, voorkomen. Daarentegen zijn zulke variëteiten, als de maat van Str. 8 en 109, niet uit de Indische prosodie overgenomen; ze zijn van inheemsche vinding. De derde regel geeft een wenk dat men door variatie en combinatie nieuwe variëteiten scheppen kan, en de gansche strofe strekt als model. — Yan is hier Jav. *yen* in den zin van *mungguh*.

Het Pinggala-*çāstra*, zooals Tanakung het in vertaling of omwerking kende, behelsde zonder twijfel ook andere verssoorten dan alleen *wṛtta*'s. De woorden van den dichter zijn dus zóó te verstaan, dat alle versmaten in de Palambang ook in Pinggala staan, maar niet omgekeerd. De mate van overeenkomst en verschil tusschen 't aan Tanakung bekende Pinggala-*çāstra* en 't door Halāyudha gecommentarieerde, door Weber uitgegeven Pinggala-*sūtra*, laat zich niet bepalen.

110.

Laten de dichters van den eersten rang het mij toch niet euvel duiden, zoo de Palambang die ik gedicht heb te kort schiet in poëtische werking en zijn doel mist. Dan, hoe het ook zij, dit werk waaraan de dichter den titel van *Wṛttasañcaya* gegeven heeft, moge strekken om hun die zich op de fraaije letteren toeleggen een helder begrip (over versbouw) te geven.

Gati is hier zoogen. hulpwoord; het is 't Skr. equivalent van *ṅggon*. — *Tēhēr* «voorts» geeft te kennen dat de schrijver van 't onderwerp der twee eerste regels, nl. de Palambang, afstapt, om over te gaan tot de aanbeveling van zijn gansche werk als handboek voor verskunst. — *Matiki* of *atiki* verschilt niet van *tiki*, evenmin als *atēhēr* van *tēhēr*. — *Magawayang*, conjunctief van *magawe* = *agawe*, Jav. *agawe* (afgesleten: *gawe*). — *Anggōng* van 't grondwoord *gōng*, *gung* «een heele boel», is Jav. *ang-gung* en bet. «aanhoudend doen, herhalen, bestendig zich toeleggen»; vgl. Skr. *abhyāsa* «herhaling» en «oefening, beoefening, studie»; en Jav. *panggēng*; behalve de beteekenissen in 't Handw. van *manggēng* opgegeven, heeft het ook die van «onafgebroken voortzetten»; bijv. *kapanggēng rintěn dalu* «dag en nacht onafgebroken voortgezet» in Beschrij-

ving Bat. 166. — Langö is eene letterlijke vertaling van Skr. alaṅkāra, «tooi, sieraad», de bekende term voor *ars poetica* of belletrise.

De versmaat is dezelfde als in Str. 84.

111.

De dichter heeft de taak die hij zich voorgenomen had volbracht, doch deze weinige woorden moeten hem, den weinig bekenden (of: weinig talentvollen), nog van 't hart, dewijl zijn kommer weggaat tegelijk met het handschrift dat voor hem een middel was om zijne neêrslachtingheid te verzetten. Nu dan, is er mogelijk niemand die meewarigheid gevoelt met het hierboven geschilderde lijden der ongelukkige vrouw, dan is dat nog geen reden om slechts aanmerkingen te maken en te spotten over mijn onnozelheid.

Met warṇa «lettergrepen», is zeker wel bedoeld wat wij uitdrukken door «een enkel woordje nog». — Tan-uhut «onverhinderd, onbelet», Skr. anīṣiddha; hier z. v. a. «niet besloten blijvende»; zie Handw. i. v. ut; ohut, uit a + uhut, is «tegenhouden, verbieden», BY. 68. — In duryaça «van geringe reputatie» zal bij gevolgtrekking 't bijbegrip liggen van «nederig», en van «weinig talent»; vgl. de Jav. opvatting van atiyasa. — Wi-sāṭa houde ik voor eene verkeerde spelling van wiçāta «verdreven, verjaagd, weg»; zie Zang XV van BY, aanteek. op Str. 247 in Bijdragen Kon. Inst. 3, VIII (1873).¹ — Ringrang; vgl. rungrung; het komt ook voor Wi-wāha 128. — Tang achter tan hana heeft de waarde van een partitieven genitief, even als in len tang «een ander deel hunner», d. i. andere; sahana tang «de totaliteit er van», d. i. alle; tan hana tang «ergeen». — Wēnang bet. «mogelijk, het mag; macht; mogelijkheid»; hier bijwoordelijk «mogelijk». — Sagatining atīta kāsyasih is eig. «den toestand van de hierboven vermelde deerniswaarde». — Kapingging is blijkbaar eene variatie van kapungung.

De versmaat is dezelfde als in Str. 8 en 109.

112.

«Doch», (zal men zeggen), «laten we Tanakung's verdicht verhaal rusten, dat vrij onbeduidend(?) is, weinig bevalligs heeft, en niet in staat is 't hart te roeren, al meent hij (zelf) in de schoone litteratuur eene vaste plaats veroverd te hebben en een bekwaam, vermaard dichter te zijn die den nijd (der mededingers) opwekt».

Hantusākēna, conjunct. passief; hetzelfde, doch gespeld hantuṣākēna, leest men Wiwāha 295, waar het evenwel 't passief van «laten komen

¹ Zie hiervoor pag. 57. (Noot van 1920).

tot» schijnt te beteekenen; althans de Djarwa omschrijft het met katampena, de Balineesche glosse met antosang. Daar in 't Jav. angantosa-kën «met iets wachten» is, en de begrippen wachten, en rusten verwant zijn, meende ik 't woord hierboven met «laten rusten» te mogen vertalen. Akikuk; de beteekenis hiervan is mij onbekend. — Aspada, eigenlijk āspada, «vaste plaats, verworven rang» is mijne conjectuur voor atpada. — Over 't algemeen is de vertaling van deze strofe onzeker.

De versmaat is een Wasantatilaka.

Einde van den Wrttasañcaya, ook bekend als «de Geschiedenis der eend als bode».

DOOR

TANAKUNG.

MENGELINGEN.

Kawi en Javaansch.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4^e Volgreeks, dl. I.

's-Gravenhage, 1877.

De volgende bladzijden behelzen eenige losse opmerkingen welke de schrijver bij 't lezen van oud- en nieuw-javaansche geschriften bij zich zelve gemaakt heeft. Voor 't meerendeel zijn het verbeteringen van vroegere misvattingen die hij thans kan geven nadat vóór eenige maanden het materiaal van Kawi-handschriften in de Leidsche boekerij aanzienlijk vermeerderd is, dank zij de welwillendheid van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken.

Hetgeen hier zal medegedeeld worden, van welken aard ook, zal alleen dan eenigewaardeerlangen, wanneer het door belangstellende vakgenooten aan eigen ondervinding getoetst en daaruit aangevuld wordt. De beoefenaars van 't hedendaagsche Javaansch zullen, naar ik hoop, in 't volgende genoeg bewijzen vinden voor de geenszins nieuwe of oorspronkelijke stelling dat de oudere taal een niet te versmaden licht werpt op de nieuwere, en dat, omgekeerd, het Javaansch voor de studie van 't Kawi zeer nuttig is, en zulks in nog veel hooger en graad wezen zou, indien de woordenboeken niet zoo gebrekkig waren, ten minste als wegwijzers op 't gebied der Javaansche letterkunde. Het schijnt wel dat men bij 't vervaardigen dier woordenboeken inzonderheid de poëzie als niet bestaande, of ten minste als iets van bijkomenden aard, aangemerkt heeft. En toch, zonder de kennis der dichtelijke taal zal niemand in staat wezen eene eenvoudige krant te verstaan. Ja, de meest alledaagsche woorden begrijpt men maar half of averechts, als men ze niet heeft gadegeslagen in hun veelzijdige rol. De spreektaal is de grondslag van elke literarische taal, o ja, maar de woorden die in zwang zijn in zeker dorp of stad of zelfs onder één menschengeslacht, zijn niet de spreektaal, en nog minder *de* taal, gesproken en geschreven beide. De schrijftaal is het geheugen, de zielegeschiedenis van een volk; haar te minachten blijft nooit ongestraft.

Tan-angga.

In den Wŕtta-sañcaya, bl. 162 ¹, heb ik over dit woord gesproken, zonder dat ik toen in staat was eene verklaring er van te geven. Thans heb ik de middelen om aan te toonen dat het beteekent: «ongezind, niet willende (doen of laten), niet op zich willende nemen», en dat dus tan-angge (d. i. tan-angga + i) pakon-ta te vertalen is met «uwe opdracht niet op mij willen nemen».

¹ Hier werden thans ingevuld de bladzijden van den herdruk hiervóór. (*Noot van 1920*).

Wat de schakeeringen van beteekenissen betreft, laat tan-angga zich gevoegelijk weêrgeven met Krama botĕn purun en evenals purun niet slechts een Ngoko gĕlĕm maar ook wani vervangt, zoo is ook angga tweezijdig. Van daar dat anggākāra «manhaftig, moedig, stout» uitdrukt, dat is in 't Skr. vertaald dhṛta, in 't Latijn *fortis*, een woord hetwelk evenzeer uit het begrip van «dragen, verdragen, vasthouden» zich ontwikkeld heeft als angga. Want, zoo als we zien zullen, is dit niet anders dan eene variatie van songga. Doch laat ik voorbeelden van 't gebruik van tan-angga aanhalen, en wel vooreerst uit de Kawi-vertaling van 't Ādīparwa, waarvan de Heer R. van Eck te Utrecht mij op de vriendelijkste wijze een handschrift geleend heeft. De regels hieronder aangehaald komen naar den inhoud overeen met bl. 27, r. 14 vgg. der Calcutta'sche uitgave van Mahābhārata I:

«Lumāmpah ta sira, sang Utangka ta sira kinon an atunggwa patapan, mwang akĕmita ri sang gurupatni. Tarwihang ta sira, yatna ring rahina wĕngi ri karakṣan ikang patapan. Kahaḍang pwa sang gurupatni rajaswala. Kinon ira ta sang Utangka magawaya putrotpādana yata-nyan tatan wurunga pangṛtu. Ling nira; ndātan-angga sang Utangka; kewalya guruḥ-ḥṛṣa juga sira gumawayakĕn karakṣan ing aḥrama sang guru. Ya-ta nuwuhakĕn krodha sang gurupatni.»

D. i. «Daarop toog hij (de leeraar Weda) op weg, en (zijn leerling) Utangka kreeg last om de kluizenarij te bewaken en op de gemalin zijns meesters te passen. Utangka gehoorzaamde en beijverde zich dag en nacht de kluizenarij te bewaken. Eens trof het zoo, dat de leeraarsvrouw in de geschikte periode verkeerde ¹. Zij beval Utangka een kind bij haar te verwekken opdat de geschikte tijd van de maand niet ijdel zou voorbijgaan. Dat gaf zij te kennen, doch Utangka wilde niet; louter uit gehoorzaamheid jegens zijnen leermeester zorgde hij voor de bewaking van zijns leeraars kluizenarij. Dit nu wekte den toorn van de gemalin zijns meesters op.»

Iets verder zegt het verhaal: «matutur i salahasā nirānpamaluyakĕn ḥabḍa tan-anggā kinonkon de nirānpalaku putrotpādana ngūni»; d. i.: «zij peinsde er op hem in de maling te brengen om zich te wreken op zijne weigering ², toen zij hem beval een kind bij haar te verwekken».

In den Tantu-Panggĕlaran, een soort van Purāṇa, leest men, fol. 20: «ndah pakṣa tinanggĕhan sang brāhmaṇa, kewalya juga tan-angga»,

¹ Het woord rajaswalā is door den Javaanschen vertaler verkeerd gebruikt; hij had, zoo als in 't oorspronkelijke staat, ṛtumatī moeten bezigen, want ṛtu vereenigt deschijsbaar tegenstrijdige beteekenissen van «de tijden» en «de periode tusschen twee tijden in», doch van rajaswalā geldt zulks niet.

² Eigenlijk is ḥabḍa tan-angga «de verklaring: ik wil niet», geheel in overeenstemming met het Jav. spraakgebruik bij sĕndika, ora, iya, e. dgl.

d. i.: «doch de brahmaan volhardde ofschoon hij gewaarschuwd werd; hij wilde het maar niet laten».

In 't Javaansch komt tannongga meermalen voor, bijv. Babad Mataram I, 5: tannongga (d. i. niet durven, tan mongga) anglawana ing yuda. De vraag is nu hoe men dit te beschouwen heeft, als tan + onggga, dan wel als tan zamengesteld met nongga. In 't eerste geval ware de Javaansche uitdrukking niets anders dan de nieuwere uitspraak van bovengenoemd Kawi-woord; in het andere, zou de nieuwere taal angga vervangen hebben door een stamverwant nangga, van sangga, en in plaats van eene samenstelling «onwillig» den opgelosten vorm «niet willig» gebruiken. In 't Jav. Hdw. worden we i. v. nongga verwezen naar songga, doch bij dit laatste wordt er van 't eerste niet meer gerept.

Zeker is het dat tannongga pulih hetzelfde beteekent als tan mongga pulih. Nu is mongga het toestandswoord van onggga, en dus zin- en stamverwant, schoon niet identisch, met sumongga, en daarom is de eenvoudigste onderstelling deze, dat het Kawi tan-angga rechtstreeks tannongga heeft voortgebracht. Desniettemin hebben sommige Javaansche schrijvers, misleid door de dubbele *n*, het samengestelde woord gescheiden in tan en nongga, dit laatste van songga afgeleid, en zoodoende wel eens anongga geschreven; zoo R. Pirangon, bl. 164: bala islam luma-jëng botën anongga pulih.

De verwarring der beide woorden is verklaarbaar daar ze synoniem zijn. Van daar dat eene vracht van 5 Gèdèngs, gewoonlijk songga geheeten, in sommige streken angga (*sic*) genoemd wordt. Dat is namelijk het geval te Tegal, ten minste uit een brief van daar geschreven ziet men dat de angga een veelvoud van de gèdèng is. Daarentegen zou het volgens den Heer Jansz (Verv. op 't Wdb. van Ger., 1868, 71) een onderdeel, en wel een vierde van de gèdèng wezen. Mogelijk is dat zoo te Japara, waar de voorrede van 't Vervolg opgesteld is, maar te Tegal bepaaldelijk niet; het door Jansz uit de Bra-martani aangehaalde voorbeeld bewijst niets.

Niet volkomen zeker ben ik van de beteekenis van onggga of anggan in de volgende zinsneden uit de groote Babad I, 35¹; zoover ik zie is met mangkana ya angganipun bedoeld «hij had daartoe den moed, hij durfde dat ondernemen». De woorden hebben betrekking op Srigati, den zoon van Wişnu, die onvervaard hel en hemel bezoekt:

yata kanḍëg lampahnya sang Srigati, mangkana ya angganipun
apan wus pinratignyan ywan sajatya ngong suteng baṭara Wişnu, lah
ugi ingong bisaha, angambah ring awan iki, ywan sayēkti dudu ing-
wang, rikang suta baṭara Wişnu jati, lah lëbura yawak ingsun.

¹ HS. der Leidsche Boekerij.

Evenmin zou ik boud durven beslissen of 't welbekende *ongga* = *awak* en *rupa*, oorspronkelijk hetzelfde woord is al dan niet. Ik geloof van neen, en houd het voor 't *Skr. angga*; in dit geval heeft het niets met het andere *angga* gemeen dan den klank.

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, wil ik de aandacht vestigen op een ander, m. i. ook slechts schijnbaar, verwant woord, namelijk op *tan mongga* = *tan maga*. In de *Bra-martani* van 4 Febr. 1875 wordt van een verpletterd lijk gezegd dat het was *lēbu tan mongga sesa* «stof, geheel en al». Dit beantwoordt, wat den zin betreft, aan het *Kawi lēbū tan pa-çeṣa*, en *tan pa-çeṣa* is weer eene letterlijke vertaling van *Skr. a-çeṣa* «zonder rest, volledig, geheel en al». Maar hoe laat zich *tan-mongga* met *tanpa* vereenigen? Immers *tan-nganggo* ligt, dunkt mij, in klank te ver af, en daarenboven biedt het *Hdw.* in plaats van *tan-mongga* een *tan-maga*. Dit laatste wordt daar in verband gebracht met *maga*, *kēmaga*: dit drukt reeds op zich zelf «onvolledig» uit; *tan-maga* is dan «volledig», maar hoe kan dan *tan maga sesa* hetzelfde aanduiden?

De eenigste verklaring die ik er van zou kunnen geven is, dat *tan mong-ga-çeṣa* samengevloeid is uit *tan mongga + a-çeṣa*, d. i. uit twee woorden, 't eene *Javaansch*, 't andere *Sanskrit*, van dezelfde beteekenis. De verbinding van twee synoniemen, vooral als een er van *Skr.* is, wordt in 't *Kawi* als een stijlsieraad beschouwd, en ligt ook anderszins, gelijk wel bekend is, geheel in den aard der *Polynesische* talen, of eigenlijk aller talen gedurende een bepaald tijdperk hunner ontwikkeling. Men denke slechts aan de *Romeinsche* en *Germaansche* rechtstermen.

Puhawang.

Het is reeds vroeger opgemerkt geworden, in eene aantekening op *Wṛttasañcaya* bl. 133, dat dit woord in 't *Skr.* met *sārthavāha* te vertalen is. Inzonderheid verstaat men er onder wat de *Javanen* thans met een bekend vreemd woord *Nakoda* noemen. Bij gelegenheid dat in het gedicht *Smaradahana* eene schipbreuk beschreven wordt, heet het o. a.: «*hana puhawang amūjānāmbat hyang mangasihasih*» «men zager een *Nakoda* bidden en de goden om genade smeekende aanroepen». Eene soortgelijke beschrijving ontmoeten we ook in den *Hariwañca*, doch in stede van *puhawang* staat daar *dawuhawang*, hetwelk zonder twijfel eene slechte *Balineesche* uitspraak is voor *ḍapuhawang*. De zinsnede luidt dan: *ḍapuhawang anawak*¹ *hyang tan-wring dāya* «de *Nakodariëp* de goden aan, ten einde raad».

¹ Grondvorm *sawak*; andere afleidingen zijn *sina wak* en *suma wak*, beide voorkomende o. a. in *Smaradahana*; 't laatste ook *BY.* 602.

Dezen vorm *ḍapuhawang* heb ik ook ontmoet in eene kleine vertelling in nieuw javaansch ¹ van den oosthoek. Hier volgen eenige regels er uit, voldoende om de beteekenis van *ḍapuhawang* in 't licht te stellen:

ing purwane wontën satunggil tiyang, jragan *ḍapuhawang*, bantahan kēlayan jragan pḍati, jragan *ḍapuhawang* sagah anglampahakën bahitra wontën ing awang-awang, jragan pḍati sagah anglampahakën pḍati wontën ing sḡgara.

In Kawi-Oorkonden (1875) I, 1, 7 komt een *puhawang* (of *puhawang*) voor. Daar kan het als eigennaam opgevat worden, in overeenstemming met namen die voorafgaan; doch in dezelfde oorkonde 2, 1 treedt een *hawang* Ananta anak banua i kabanyāgān op, en hier kan *hawang* niet anders dan een titel wezen. Ware dit niet het geval, dan zou er si of sang voorstaan. Dat volgende kabanyāgān zal wel «koopmanswijk» beteekenen.

Banawa.

Ten onrechte heb ik de beteekenis van schip, door de overlevering aan dit woord toegekend, in twijfel getrokken. ² Zoo leest men in den Hariwaṇṇa van banawa kajahat ing lod, wwangnyākarak asurak awū «een schip, verongelukt op zee, welks manschap kreten slaakte, schreeuwde, riep». In Smaradahana wordt het banawa gespeld; het Rāmāyaṇa, evenals de Hariwaṇṇa, heeft de dentale *n*.

Het bewuste vers van 't Bhārata-Yuddha laat zich dan zóó verklaren: de mijmerende Çalyawati zoekt haren verloren echtgenoot, als ware hij een Nakoda, op en, bereid om hem in den dood te volgen, treedt zij op een schild — dat zij voor een schip aanzag; — daaraan vertrouwt zij haar leven als schat toe, om maar te kunnen oversteken naar de verre kust.

Katyagan.

Katyāgan, ook katyagan, in jongeren vorm kategan, welks beteekenis ik vroeger ³ in 't midden moest laten, is de benaming die men aan een bepaald soort van hermitages gaf. De algemeene term patapan omvat, volgens den Tantu, fol. 18, vijf soorten: patapan kabeh, kadyāna katyagan, pangajaran, pangubwanan, pangabḡtan, gurudeça».

Elders in hetzelfde werk wordt gezegd: ya ta ring gḡḡer katyagan ngaran ing patapan Bhaṭāra Guru «daarom heet de kluizenarij van Bh. G. de Hermitageberg».

¹ Manusc. Orient. No. 2085 der Leidsche Boekerij.

² Zie Wṛttasaficaya, p. 183 hiervóór, met noot 2 (Noot van 1920).

³ Aant. op W. saficaya bl. 176.

Het woord is dus afgeleid van *tyāga* in den zin, — niet van schenking — maar van heremiet, iemand die de wereld verzaakt heeft, anders gezegd *sannyāsin*. Dat in 't Skr. *tyāga* soms *vivekipuruṣa*, «een wijze, die 't ware oordeel heeft» beteekent, weten we vooralsnog alleen door 't getuigenis van een Indisch woordenboek; meer gewoon is daarvoor *tyāgin*. Nu behoeft men niet eens de toevlucht te nemen tot *tyāga* = *vivekipuruṣa* om de beteekenis die het woord in 't Kawi aangenomen heeft te verklaren. Want 't Skr. *tapas* wordt in 't Kawi ook gebruikt in den zin van *tāpasa*, askeet, en niet enkel in dien van askese. Zoo kan het ook met *tyāga* «ver-zaking der wereld» op Java gegaan zijn.

Hoe het zij, in 't Kawi is *tyāga* zoowel een agens, dus «de wereld verzakende», als een actor «iemand die de wereld verzaakt heeft». Een voorbeeld van 't eerste is: *tyāga tāmbëk nira* «hij nam zich dan voor de wereld te verzaken»; van het laatste: *rinek nira ikang tyāga* «de heremiet werd door haar verstooten». Beide zijn uit den Tantu.

Het Javaansche *tēga*, ofschoon zeker wel hetzelfde woord, is aanmerkelijk in beteekenis afgeweken. In 't Skr. *tyāga* ligt het begrip zoowel van «in den steek laten, aan zijn lot overlaten», als van onverschilligheid voor de wereld, voor lief en leed, voor banden des bloeds en der liefde. Licht kan zich hieruit het begrip ontwikkelen hetwelk in 't Jav. woord opgesloten ligt, dat van hardvochtige onverschilligheid waarmede men iets toelaat, bijv. in deze woorden van den roerend schoonen brief in 't Brievenboek, N°. 92:

Mēnawi sapeyan batēn anglilani paturan kula punika, pañjēnengan sapeyan tega pējah kula, sarehning botēn purun duraka malihmalih, mēnawi sapun tega namung sagēda mirsā sapeyan sakēḍap mawon.

Kañcit.

Behalve in Str. 100 van den *Wṛtta*-s, heb ik dit woord later aangetroffen in den *Hariwaṇṇa*, Tantu, e. a. Het beteekent «na een poosje, weldra»; zoo o. a. Tantu fol. 38: «*kañcit ḍatēng ki Kabayan Panglayar* «na een poosje kwam de Kabayan P.»

Het woord komt vaak voor in den *Rangga Lawe*, welks taal 't midden houdt tusschen Kawi en Nieuwjavaansch, en daarom met den term van Middelfjavaansch zou kunnen aangeduid worden. Zoo wordt van een paar strijders gezegd: *harok silih-pëkul rangin, kañcit kacidran Çrī-Jaya katong*; elders: *kañcit prapta hotusan i rajeng Taṭar*.

Van den *Rangga Lawe* wordt gewag gemaakt in Friederich's Voorloopig Verslag (1848), bl. 21; omtrent den tijd der vervaardiging van dit werk wordt ons daar niets medegedeeld. Vermits in de gevechten die 't hoofdbestanddeel van den, literarisch onbeduidenden, roman uitmaken, hetschiet-

geweer, bēḍil, eene zekere rol speelt, kan het boek niet wel vóór 1500 geschreven zijn. Een van de eigenaardigheden van 't dialekt is 't gebruik van den pun voor 't gewone Nieuwjav. di pun, gewestelijk ook thans nog de pun. — In 't voorbijgaan zij opgemerkt dat de titel aan 't slot van 't slechte Leidsche HS. heeft: iti Pañji Wijayakrama.

De oorsprong van kañcit is nog niet opgespoord. Ik denk dat het eene verkorting is van 't Skr. kañcit kālam. Natuurlijk beteekent dit «gedurende een poos», en niet «na een poos»; dit laatste kan slechts door den instrumentaal, ablatief of genitief uitgedrukt worden. Doch in 't Javaansch, waar de onverbogen vorm van een tijdsbepaling dient om aan te duiden wat in 't Skr. met behulp van den instrumentaal, enz. geschiedt, moest het gevoel voor de ware grammatische functie verloren gaan. Het tijdsverloop waarmee of waarna iets plaats heeft wordt in 't Kawi en Javaansch uitgedrukt door eene bepaling van tijd zonder voorzetsel; ik verwijs hier slechts naar Roorda's Jav. Gramm. (1855), § 506.

Anung.

Gewoonlijk treedt anung in 't Kawi op als betrekkelijk voornaamwoord (resp. lidwoord) van hoedanigheid. In zoo verre komt het overeen met het Grieksche *oîos*. In de oudere Germaansche talen is, zooals men weet, het woord waaruit ons *welk* voortgesproten is, een vragend en betrekkelijk voornaamwoord van hoedanigheid, maar in verloop van tijd heeft het dit karakter bijna geheel verloren en is het, als betrekkelijk vnw. gelijk geworden aan *die*. Alleen in 't vragende *welk man*, in tegenstelling van *welke man*, is een spoor der eigenlijke beteekenis overgebleven. Dezelfde geschiedenis heeft 't Fransche *lequel* gehad. Nu, ook in 't Kawi is anung meermalen geheel hetzelfde als kang, ikang, Jav. ingkang. Met een paar voorbeelden zal ik trachten mijne bedoeling nader toe te lichten. In 't Rāmāyaṇa leest men:

Sītā sēḍəng-nya mētu ngūni laras dulur-nya
gaṇḍewa dibya ya tikā pinakāryyari-nya |
yapwan hanānung umēṭəng ya mayat ya çaktya
ya swāmya sang Janakarājasutā tatan-len ||

D. i.: «Toen Sītā geboren werd, was zij vergezeld van een schietwapen, een allerruimnemendsten boog; dat was de nageboorte. Indien er nu iemand te vinden was, in staat dien boog te spannen en aan te leggen, dan zou hij, en geen ander, de gemaal van Koning Janaka's dochter worden».

Dat anung hier op eene hoedanigheid wijst, gevoelt men 't best, als men den betrekkelijken zin in een vragenden omzet. Aldus: «welk man», en niet «welke man», «zal in staat wezen den boog te spannen?» Het ant-

woord zou luiden: «alleen de zoodanige die» enz. of, zooals wij ook zeggen kunnen: «alleen diegene welke». Inderdaad laat zich anung gevoegelijk met «diegene welke» vertolken in Kawi-Oorkonden I, 3, 11; X, 1, 7; e. e., terwijl het in XIV, a, 9 wel is waar in 't Nederlandsch met het bepalend lidwoord zou vertaald worden, maar in 't Javaansch met kang, en ook in 't Skr. met yaḥ, schoon niet met yādṛçaḥ.

Minder duidelijk, maar toch voelbaar is 't hoedanigheidsbegrip, in anung opgesloten, in eene andere strofe van 't Rāmāyaṇa:

sakweh nirang nṛpati tā umēṭəng mayat ya
sang Rāma kewala anung tumikōlakēn ya ||

D. i.: «Al de vorsten konden den boog noch spannen noch aanleggen; Rāma was de eenigste die hem deed knakken.»

Anung staat in dezelfde betrekking tot anu, als kang tot ka; en anu is 't gewone betrekkelijk voornaamwoord van 't Sundaneesch.

Het is een bekend verschijnsel, in allerlei talen, dat een en hetzelfde woord dienen kan als vragend, onbepaald en betrekkelijk voornaamwoord. Het onbepaalde voornaamwoord anu is uit het Javaansch, enz. overbekend. Als vragend vrnw., en wel van hoedanigheid, is anu over in 't Bisaya. De Arte van A. de Mentrída geeft hieromtrent volledige en duidelijke inlichting (bl. 13):

«La diferencia que hay entre anano y ano es, que ano quiere decir, qué es eso etc., preguntando por la naturaleza de la cosa ó la calidad de ella, ó su ser; y se usa así; ano nga tauo ito iton? Quien, ó que persona es aquella? Esto es, si es hombre ó muger, principal ó timava, ó esclavo, rico ó pobre, etc.»

Aan ano nga nu beantwoordt volkomen 't Kawi anung, d. i. anu + ng, behoudens dat het als relatief optreedt.

Ook in het Tagalsch is an o vragend voornw.; het beteekent «wat», hetzelfde als 't oud- en nieuwjav. apa. Bijgevolg komt ano-mo itong tawo «wat is die man van u; hoe bestaat u die man?» volkomen overeen met het Jav. apamu wong iku. Om «wie» uit te drukken verbindt het Bisaya si met dit ano, verkort tot no, juist gelijk het Kawi si voor apa voegt. Si-no is dus geheel analoog aan sy-apa, in 't Jav. verbasterd tot sapa.

Terwijl si de aanwijzer is van een persoon, is ndi, ndya het van eene plaats; zoowel van de plaats die iets in de ruimte, als van de plaats die iets in eene reeks inneemt. In 't eerste geval bezigen wij «waar», in 't laatste «welke». Gelijk de persoonsaanwijzer si met het vragende anu verbonden wordt, zoo ook in 't Kawi het plaatsaanwijzende ndi, ndya. Van daar ndyānu, resp. ndyānung. Behalve «waar» en «welke» kan dit beteeke-

nen «op welke wijze», want *ndi* is ook «op welke wijze»¹. Van *ndyānung* op plaatsbegrippen toegepast, herinner ik mij geen voorbeeld. Van de twee andere toepassingen zijn de voorbeelden niet schaarsch. Met een paar hoop ik hier en thans te kunnen volstaan.

In *Smaradahana* roept *Rati* over haren *Kāma* treurende uit: «to *h ndyānung phala gañjaraṇ-ta paṃalēs nikang sura*», d. i. «ik vraag u eens, welke belooning hebben de goden u ter vergelding geschonken?» In *Hariwaṇṇa* spoort een held de besluitelooze vergadering aldus aan: *ndyānung kasangṇaya, lēkas juga tāṅkata-nya*, d. i. «waarom nog gearzeld? bij de hand maar! (of: gehandeld!), en laten we optrekken!» Met de beteekenis van «waarom» komt *ndyānung* ook voor *Wṛtta-saṅcaya* Str. 49.

Het blijkt uit deze voorbeelden niet duidelijk of we *anung* hier als vragend dan wel als betrekkelijk voornw. op te vatten hebben. Daarentegen kan alleen de laatste opvatting, dunkt mij, toegelaten worden in deze zinsnede uit den *Hariwaṇṇa*: «*mangkā pwāpa tang anung enakā gatiṅku*», dat naar de gewone constructie zou luiden: *apa ta gatiṅku anung enaka*, «welke wijze van handelen zal nu voor mij degene zijn die 't veiligst zal wezen?»

Anu is m. i. synoniem met *ya* «hetgeen» of «dát» in *Bhār. Yuddha* 572. De verzen luiden:

anu kāraṇa ni ngwang anghrēt āmbēk
ri hatur Ṣālyā bapa prasiddha sāksāt |

D. i.: «De reden dat ik mijn gemoed bedwong was deze dat ik *Ṣālyā* volmaakt als eenen vader beschouwde.»

Geheel en al = Jav. *kang* is *anung* in *syāpānung usirēn-ku* «wie is het tot wien ik mijn toevlucht zal zoeken» (*Sutasoma*).

Salaga.

Wanneer wij 't *Wdb. van Gericke* (1847) i. v. *sēlaga* opslaan, vernemen we dat het is: «*KN. bloesemkop; het buitenste bekleedsel van een bloem*». Raadplegen we nu verder het *Hdw.* (1875), dan zien we: «*salaga* of *sēlaga* *KW. z. v. a. kuñcup KN. het buitenste bekleedsel van een bloem*».

De opgave van *Gericke* is onjuist; die in het *Hdw.* is het dus ook, maar in nog hoogere mate, dewijl ten onrechte geleerd wordt dat het woord in 't *Kawi* eene andere beteekenis zou hebben dan in de hedendaagsche taal. De zaak is, dat *salaga* of *sēlaga* èn voorheen èn thans «kelk» beteekent.

Voor de oude taal strekke ten bewijze deze regel uit den *Hariwaṇṇa*:

¹ Het begrip van «wijze» heeft zich hier ontwikkeld uit dat van «weg»; vgl. Duitsch *keineswegs*, enz.; 't Engelsche *way*; enz.

ngūnin kucup akucēm alōk twas i nghulun apiṇḍa kumudasa-laga, «vroeger kromp mijn hart inéén, enz., den kelk der waterlelie gelijk». — Bij gelegenheid dat in 't Smaradahana eene schoone beschreven wordt, heet het van haar o. a.: pinghe ning waja kesisan laṭi katon kadi salaga kinčmbangan mirah, «het wit harer tanden, welke de (geopende) lippen blootlieten, leek een kelk met bloembladen van robijn».¹

Wat de hedendaagsche beteekenis van 't woord aangaat, zal het voldoende zijn hier eenige zinsneden aan te halen waarop de Heer Vreede mij opmerkzaam maakte, en wel uit de Javaansche vertaling, door den translateur Wilkens, van Holle's Vriend van den Landman (1871), bl. 77:

sēkar punika lajēng kaēroga amurih rēntah sarta kalēmpakipun sari wontēn ing sēlaganipun.

Het Hollandsch heeft, bl. 39: «Zoodra de kelk goed open is, neemt men een frissche gezonde mannelijke bloem en verzamelt door schudding het meelstof eerst onder in den kelk».

Mona.

Zoo men bij 't raadplegen der Jav. woordenboeken reeds bij zulke alle-daagsche woorden als salaga op zijne hoede moet wezen, dan zal men dubbel omzichtigheid behoeven bij zoogenaamde met KW. gemerkte artikels. Een waarschuwend voorbeeld levert muna of mona, hetwelk volgens 't Hdb. in 't Kw: «z. v. a. muni» zou wezen. Ter bevestiging wordt er nog bijgevoegd: «van una». Nu wil het geval, dat mona lijnrecht het tegendeel is van muni, want het beteekent «het zwijgen». Als zoodanig komt mona = Skr. mauna in 't Rāmāyaṇa voor, en ook in de nieuwe taal, namelijk in de groote Babad. Deel I, bl. 153 behelst eenige zinsneden waarin gewaagd wordt van de sprekende gelijkenis van Dilah (alias Damar) op zijnen vader Bra-wijaya: laku linggih solah mona lawan muni, cihna wijil ing nata. Deze plaats zou op zich zelf al voldoende wezen om ons te leeren dat mona niet = muni is. Wat met gelijkenis «in zwijgen en spreken» bedoeld wordt, behoeft nauwelijks verdere toelichting; men denkt daarbij aan de uitdrukking van 't gelaat bij spreken of zwijgen. Ten overvloede zij hier uit dezelfde Babad, bl. 230, eene andere plaats aangehaald, die voor eenen commentaar op de eerste zou kunnen doorgaan. Daar staat:

raden Patah dinuk ing prayogi, laku linggih solah lan pangucap mēnēng lawan sēmune, sampun paḍa lan ratu.

Of dit mona ook nog in de dagelijksche omgangstaal in zwang is, weet

¹ Uit deze plaats en andere dergelijke moet men wel opmaken dat de thans heerschende mode om de tanden zwart te maken betrekkelijk jong is.

ik niet. Dat doet ook niets ter zake. Ik ga zelfs verder, en beweer dat niemand het weet. Wie durft zich vermeten te zeggen dat hij alle woorden, die millioenen menschen in alle omstandigheden des levens uiten kunnen, vernomen heeft? Ook voegt het ons, Europeanen, niet, den Javanen te willen voorschrijven welke woorden zij te kiezen hebben, in spreken of schrijven.

Kabëlët.

De hoofdtaak van den lexicograaf is te trachten van elk woord het juiste equivalent te vinden, voor zoover zulks mogelijk is. Aan omschrijvingen, etymologieën en andere versierselen komt een ondergeschikte plaats toe. Onze Javaansche woordenboeken zijn, ik weet niet waarom, alle min of meer afkeerig er van, de Javaansche woorden met de Nederlandsche te vertalen, ze geven omschrijvingen, en, voor sommige misschien, zeer nuttige inlichtingen, waar de onkundige naar één enkel woordje Nederlandsch zoekt. Als ge wilt weten wat pakis is, leert ge wel de uiterst belangwekkende omstandigheid kennen dat het «de naam van eene plant is waarvan de bladen als groente gegeten worden», maar dat het «varen» beteekent, het eenigste wat gij noodig hebt te weten — tenzij ge eene encyclopedie der kookkunst wilt schrijven — verneemt ge niet. Hoe geheel anders, eenvoudiger en beter, en soms toch nog uitvoeriger daarenboven, is dat in de woordenboeken van het Bataksch, Maleisch, Makassaarsch, Dayaksch, enz.

Even als we door 't zien van het merk KW. — 't baken, zou ik bijna zeggen — tot voorzichtigheid genoopt worden, zoo moeten we ook lange omschrijvingen wantrouwen. Ontwaren we bijv. dat kēbëlët, volgens den Heer Jansz beteekent: «zijn ontlasting niet kunnen inhouden, zoodat het hem ontloopt», dan rijst twijfel bij ons op. Dat is te lang voor eene vertaling en wekt daarom wantrouwen, te meer nog, als men weet dat kabëlët beteekent: «bezwaard, gedrukt, in nood (van)». Zoo bereids in 't Kawi; o. a. in den Tantu: kabëlët ewēh ariwēd lari nira. Voorbeelden uit de nieuwere taal zijn er te kust en te keur. In Damar Wulan 309 treffen we aan kabëlët ing manah wuyung, «door leedgevoel gedrukt». Uit Djati-swara heb ik aangeteekend: kabëlët gumuyu, «kon zijn lachen niet laten, had lachnood». Kabëlët nguyuh is natuurlijk «pishnood hebben» (Lakons), en k. ngising (Kantjil HS.) of k. angising (Galagala) «kaknood hebben». Kabëlët ing branti, ook in laatstgenoemd gedicht, is «gekweld door minnepijn», en kabëlët tumbas sanḍang z. v. a. «in de noodzakelijkheid van kleeren te moeten koopen»; het zijn de woorden van een huisvader die tegen zijn zin genoodzaakt is groote uitgaven te doen.

Het heeft dus al den schijn dat kabëlët op zich zelf nooit te kennen geeft «zijn ontlasting enz.» en de Hollandsche woorden eene omschrijving

zijn van k. ngising of nguyuh. Mocht het evenwel reeds op zich zelf den door Jansz opgegeven zin hebben, dan is het te verklaren als eene ellips, en te vergelijken met een Hollandsch «nood hebben».

Dëntaywañjana.

Dit woord ontbreekt in 't Hdw. (1875), vermoedelijk tengevolge van een verzuim; immers het staat in de Zamenspraken van Winter, II (1858), 1 vg. Wat onder ngurut saking dëntaywañjana verstaan wordt, kan men daar uit de voorbeelden opmaken; het is in geregelde volgorde opgeven naar den beginmedeklinker der twee eerste lettergrepen, resp. naar den begin- en slotmedeklinker van een woord. Op die wijze zijn de Javaansche woordenboeken ingericht. Ook Winter, of liever zijne Javaansche autoriteit, geeft zelf de volgende verklaring van 't woord: saurutipun aksara kalihdasa, ngantos dumugih nga. Dat kan men vertalen met «volgens alphabetische orde», al wordt het eigenaardige der volgorde door deze vertolking niet geheel uitgedrukt.

Het woord is verbasterd uit het Skr. ādyantavyañjana «eerste en laatste medeklinker», namelijk van een eenlettergrepig woord. In woordenlijsten wordt dan van meerlettergrepige woorden de beginmedeklinker der tweede lettergreep beschouwd als sluitconsonant der eerste.

Op gelijke wijze als hier dy in *d* is overgegaan, is het gebeurd in dëstun uit het Kawi yadyastun, dat o. a. BY 543 en 607 aangetroffen wordt.

Nog erger verbasterd dan dëntaywañjana is de naam van een werk over euphonische regels, dat op Bali (Friederich, Voorl. Versl. 9) sroyañcana heet. Het is swarawyañjana «klinkers en medeklinkers».

Pluta.

Volgens 't Hdw. (1875), (i. v. pluta) duidt deze term aan: «de zamentrekking van een tongtriller of halfklinker met een vorigen medeklinker». Dat lijkt zeer verdacht, want naar den Djatiswara is het een term voor eene gerekte lettergreep van drie Mora's. De bepaling, in dat boek gegeven, is: palëwih saking dirga, pañjang uninipun ingkang ngaran trimantra lan paluta. Nademaal deze bepaling volkomen juist is, want Skr. pluta is een andere naam van trimātra (hieruit trimantra) «drie Mora's bevattende», is de opgave van 't Hdw. verdacht.

Het is de vraag of ooit in eenig Javaansch boek die averechtsche opvatting van pluta voorkomt. Dat de ware zin er van niet onbekend is, blijkt uit de aangetogen plaats.

Ngganya.

Ngganya of ngganika¹, ook wel ganya, is 't Jav. gene, en volkomen

¹ Vgl. Aant. op Wrtta-s. bl. 175.

synoniem met dene, niet enkel in zooverre dit laatste als voegwoord optreedt, maar ook daar waar het als zoogenaamd hulpwoord dienst doet. Bijv. in Hariwaṅga: (de Maan) erang ngganya sira'n tumona muka ning stri, «beschaamd er over dat zij 't aangezicht der vrouwen zien zou», d. i. te beschaamd om 't gelaat der vrouwen te zien.

Nauwverwant met het redengevende voegwoord is 't gevolgtrekkende. Dit laatste vertoont zich in: awēdi dudutēn i ryyak ngganyānpām-rih angidudu «(de mossel) vreesde in den stroom getrokken te zullen worden, zoodat (of: weshalve) zij haar best deed om weg te kruipen(?)» Daarentegen is het zoogen. hulpwoord in BY 314: ndāndhakāra tigang tabēh nggan i suwe-nyāmṛēm katon hyang wulan «daarop, in de derde stonde van den nacht, toen ze een poos geslapen hadden, vertoonde zich de Maan».

De regel in Wṛtta-s 94: tarutarukan hañar ngganika tanduranya turi len jayanti majajar, laat zich, dunkt mij, aldus vertalen: «het waren nieuw aangelegde gehuchten, wier aanplantingen bestonden uit acacia's en jayanti, in rijen staande».

Het Jav. pagene luidt in 't Kawi apa ganya; bijv. in den Tantu: apa ganyāsuwe «wat is de reden, hoe komt het dat hij draalt». Eigenlijk zijn het dus twee woorden.

De verhouding van ngganya, gene, tot het gelijkkluidende Krama van ṅnggone is alles behalve gemakkelijk te bepalen. Aan den eenen kant is het niet te miskennen dat de *e* van ṅnggen eene verfijning is der *o* van 't Ngoko ṅnggon; anderzijds echter valt het ook in 't oog dat in gene = ganya de *e* geen Krama-klinker is, maar ontstaan onder den invloed der *i* (*y*) in de volgende lettergreep, evenals leren zich ontwikkeld heeft uit raryyan. Het eenvoudigste ware te veronderstellen dat we twee in oorsprong verschillende woorden, ngga of nggan (ga of gan) en nggwan voor ons hebben, die in verloop van tijd gelijkkluidend geworden zijn, en daarenboven in ééne opvatting synoniem.

Toch schort ik mijn oordeel daarover op. Want de samenhang in betekenis en vorm tusschen don en de, den, schijnt niet te loochenen. Hierbij komt dat het Skr. gati in 't Kawi ook als hulpwoord gebezigd wordt in den zin van de, den; het is trouwens in dat geval de vertaling van ṅnggon, «plaats». Doch gati beteekent ook «gang», dus paran, en in dit laatste ligt wederom 't begrip van doel, en het sluit zich dus weder aan bij don. Nog in 't Javaansch is paran meermalen «reden» bijv. in Babad I, 245: kang dadya paran ing bronta. Ook = dunung, «voorwerp waarop iets gericht is», bijv. in Kantjil: mring yuyu paran ing runtik.

Paripih.

In der tijd heeft Roorda de juiste opmerking gemaakt dat jimat paripih in den Paṇḍu (1869), bl. 189, de beteekenis heeft van een «heilzaam of krachtig behoedmiddel tegen onheilen». Hij voegde er bij, dat hij het ook zoo aangetroffen had in een brief uit Salatiga ¹. Wel mag het ons dus bevreemden dat in het jongere Handwoordenboek (1875) het goede vervangen is door eene ellenlange omschrijving, hetgeen altoos een kwaad voorteecken is. Dat jimat paripih op zich zelf niets anders beteekent dan «talisman», en evenmin iets met zekere lap te maken heeft als de woorden katoen of linnen, blijkt uit de plaatsen waar het woord voorkomt. Verbeeld u eens dat bijv. in Damar Wulan, 541, in de zinsnede ḍawuh ḍalēm ḍadosa jimat paripih, de in 't Hdw. opgegeven beteekenis toegepast werd! Kortom, alles wat in 't Hdw. van jimat paripih vermeld wordt, is te schrappen, behalve de woorden: «djimat of behoedmiddel tegen onheilen». Eigenlijk is het «amulet ter afwering», d. i. in één woord: talisman.

Er is een ander paripih, welks etymologische verwantschap met het vorige ik noch loochenen noch volhouden wil, hetwelk in 't Hdw. niet ter rechter plaats vermeld wordt. Ook zonderling genoeg, want de samensteller had het zelf gevonden in de Wayang Paṇḍu, bl. 116, waar we lezen: ing-sun malēbu ing kēputren sunparipihe kadang ira si Kuṇṭi. Niet-tegenstaande de grondvorm dus volkomen goed bekend is, wordt hij in 't Wdb. niet vermeld, en heeft men te zoeken onder maripih. Dit zou beteekenen: «iemand ter neêrzetten, tot bedaren brengen». Nagenoeg hetzelfde wordt op gezag van 't Wdb. van Wilkens medegedeeld in de Aanteekening op de Wayang-verhalen, bl. 442.

Men behoeft maar de plaats in den Paṇḍu in haar verband met het volgende te lezen om te ontwaren dat maripih dáar althans niets van dien aard beteekent. De Koning geeft zijn voornemen te kennen om uit den mond zijner dochter zelve 't geheim harer zwangerschap te ontlokken. Het woord heeft dus den zin van «uithooren, uitvragen, uitvorschen». Geheel in dien-zelfden zin heb ik het ook aangetroffen in de Lakon Kadjalitangan, en zoo-lang geen plaatsen uit Javaansche geschriften ter staving der in 't Wdb. van Wilkens opgegeven beteekenissen worden aangehaald, is het geraden ze voor apokrief te houden.

Even verdacht is het als wij onder pindi, mindi verklaard vinden met: «het *hart* (*verstand*) beschaven». Daargelaten dat «het hart beschaven» een zinledige klank is, blijkt uit eene plaats in de Lakon Krēsna Sēkar, dat mindi een synoniem is van maripih, en den zin heeft van «trachten uit

¹ Aanteek. Wajangverhalen, bl. 468.

te vorschen van», of wil men: «uithooren». T. a. p. wordt namelijk het volgende gezegd:

Prabu Ngamarta alon matur mring kang paman: Punika saking sintèn, dene gaḍah paněḍa kados mèkatèn, punapa sampeyan dangu putra sampeyan?

waarop dan volgt dat de vorst antwoordt:

Prabu Kumbina mojar: Sakalangkung anak prabu gen kula mindi ingkang rayi tèka mèksa botèn ngakèn, turene sagède piyambak.

Gericke's verklaring met «nauwkeurig nagaan, uitpluizen» is dus zeker niet ver van de waarheid; ja, eigenlijk zal de ware beteekenis wel die van «uitpluizen» wezen, hoewel ik geen voorbeeld kan aanhalen waar 't voorwerp eene zaak is. Het allerzonderlingste is dat van mindi gezegd wordt dat het is «het hart beschaven», terwijl van pidi hetwelk klaarblijkelijk slechts eene gewijzigde uitspraak of spelling van pindi is, geleerd wordt, dat het beteekent: «het uitvorschen, uitvragen, *iemand* uitvragen *naar het een of ander*».

Men wane niet dat ik mij tot taak gesteld heb, de opmerksaamheid te vestigen op enkele gebreken en leemten in de bestaande Javaansche woordenboeken, die in menig opzicht zoo verdienstelijk zijn. Wel verre van te eischen dat ze aan de behoeften zouden voldoen, beweer ik zelfs dat een woordenboek der taal, in den waren zin, nog niet bestaan kan, dewijl de grondstof er voor, d. i. de toegankelijke teksten, nog ontbreken, althans in den vereischten vorm. Er is geen onredelijker eisch, dan dat de samensteller van een Javaansch woordenboek de juiste beteekenis van alle woorden zou moeten opgeven. Maar juist daarom is het noodig dat hij de gebruikers in staat stelle zelve te oordeelen, en dat is alleen dan mogelijk, wanneer hij geen enkel woord, geen enkele beteekenis opgeeft zonder de bewijsplaatsen uit de literatuur. In één woord: een Javaansch woordenboek, wil het aan de matigste eischen van het heden voldoen, moet gegrond zijn op en steeds verwijzen naar de bronnen.

Kwa en mwa.

Iedere taal heeft hare grillen, en ook het Kawi heeft de hare. Zoo is het eene eigenaardigheid in de syntaxis der oude taal dat de voornaamwoordelijke aanhechtsels ku (na korte klinkers: ngku) en mu het conjunctief-teeken *a* aannemen, wanneer een conjunctief, in onmiddellijk verband er meê staande, voorafgaat. Hierbij zijn verschillende gevallen mogelijk; vooreerst kan het aanhechtsel toegevoegd zijn aan een passiefvorm op *en*; ten tweede kan 't woord dat het aanhechtsel achter zich heeft een substantief

wezen, want ook substantieven nemen in 't Kawi, waar de zin het eischt, het conjunctief-kenmerk aan; ¹ eindelijk behoeft slechts de zinsnede, waarvan het met ku en mu verbondene woord een bestanddeel uitmaakt, een wensch, bevel, vermoeden, enz. uit te drukken.

Eenige voorbeelden zullen den gegeven regel verduidelijken. Dus zal men zeggen tinūt-ku «door mij gevolgd», BY 253, maar tūtēn-kwa. Zoo in Smaradahana: kāsih sang magēsōng wuwusēn-kwa, «laat ik over den verbranden (Minnegod) spreken».

Het tweede geval doet zich zoo dikwijls voor dat men weinig bladzijden lezen kan zonder voorbeelden er van aan te treffen. Irangirang-mu beteekent: «het is eene groote schande voor u», maar irangiranga-mwa yan enz. «het zoude eene groote schande voor u wezen, indien» (Smaradahana). Patingku is «mijn dood; dat ik dood ben», maar patya-ngkwa is «dat ik zou sterven, gedood zou worden». Bijv. in BY. 643 zegt Bhīma tot Duryodhana:

patya-ngkwa sādhyā-mu'n aweh lēpaseng alas göng.

D. i.: «dat wij zouden omkomen was uw doel met te maken dat wij in de wildernis verbannen werden». ² En in 648:

patya-mwa teki tēwasa-mwa nirāgamāprang.

D. i.: «En moge het loon er voor dat gij op ongeoorloofde wijze vecht, zijn, dat gij sneeft!» Een ander voorbeeld is uit Smaradahana: mapa tēkapa-mwa, kong awak! angisṭya», d. i. «wat zoudt gij, o mijn lichaam! verlangen?» ³

Voorbeelden van het derde geval zijn, o. a. BY. 428:

layat merang yārēs mulata ri muka-ngkwāwēdi kumēl.

D. i.: «Gij loopt beschaamd weg, daar gij bang zijt mij in 't gelaat te zien, bevreesd en kleimoedig». Elders 385 lezen we:

nihan sang hyang Nārāyaṇa rēgēpēn astra-ngkwa ling ira.

D. i.: «Ziedaar, Nārāyaṇa! pak mijn schicht» zeide hij.

Eene verklaring van dit taalgebruik kan ik niet geven, maar het komt mij voor, dat het een uitvloeisel is van de zucht tot tautologie, die zelfs in de jongere taal onverzwakt bestaat; eene zucht welke op haar beurt een uitvloeisel is van de behoefte aan duidelijkheid. Desniettemin draagt de regel min of meer 't karakter van een gril, want de overige pronominaal-aanhechtsels, als nya, nira, mami, ta, enz. nemen het conjunctiefteeken nooit aan.

¹ Zie Wytta-s. Aant. bl. 97.

² Lēpas heeft hier de beteekenis van zijn Sanskrit equivalent tyakta.

³ Tēkap-mu angisṭi is eene omschrijving van pangisṭi-mu.

Stamverdubbeling in 't Kawi.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
4^e Volgreeks, dl. I.

's-Gravenhage, 1877.

De korte, maar zaakrijke Proeve eener grammatica van het Tombulusch, die Niemann in de Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa (1866) heeft uitgegeven, bevat een helder overzicht van de wijzen waarop het Tombulusch stamwoorden verdubbelt. Daaruit leeren wij o. a. op bl. 71: «Omtrent de verdubbeling van het geheele stamwoord is vooral op te merken, dat daarbij veelal de laatste letter niet mede herhaald wordt, indien deze een medeklinker is». Uit de voorbeelden kies ik uit: uliulit van ulit; mahatewetewel van tewel; tumalitalinga van talinga; lina-kēlakēr van lakēr; rēgērēgēssan van rēgēs; kaambaambar van ambar.

Dezelfde regel der stamverdubbeling wordt in 't Oudjavaansch teruggevonden. In den Wṛtta-saṅcaya, Str. 99 komt voor sumirasirat, «al stralende, in stralen spuitende», van den stam sirat. De aantekening bij de strofe verwijst naar een ander voorbeeld, anicinicipi, «al nippende, inzuigende», in Str. 95, waarmeēmen vergelijkte zulke Tombulusche vormen als mēngambangambar, «steeds of aanhoudend rangschikken» van ambar. Niet alleen de zoogen. werkwoordelijke vormen vertoonen zulk eene onvolledige verdubbeling, maar ook, zooals van zelf spreekt, naamwoordelijke. Zoo levert ons de Wṛtta-saṅcaya in Str. 94 een voorbeeld in tarutarukan van taruka, waarmede te vergelijken is het Tombulusche tumalitalinga hierboven vermeld, voor zooverre de geheele laatste lettergreep des stams, en niet slechts de sluitende medeklinker, in 't eerste gedeelte der verdubbeling niet herhaald wordt.

Andere voorbeelden uit het Kawi, die ik mij bij 't lezen opgeteekend heb, zijn awarawarah van warah; aruharuhan van ruhan; makutukutuk van kutuk; linipulipur van lipur; kasēnggusēngguhan van sēngguh; mawēkawēkas van wēkas; akarakarang van karang; agarabagarabag van garabag (Jav. garubyug en garēbēg). Naamwoorden zijn sirasirat; palēpalēh; pucapucak; kupakupang.

Van deze manier van verdubbeling wijkt schijnbaar af die, welke men aantreft in alumbalumban, Jav. lēlumban, want hiervan is 't stamwoord lumba, niet lumban. Vergelijkt men echter vormen als asirasiran «met heele of volle scheppen», van sir, Jav. ser, dan ontwaart men dat de sluitende *a* van lumba in 't eerste lid, zelfs indien de stam niet op *a* uitging, vereischt zou worden door eenen in 't Kawi heerschenden regel. De regel is, dat bij de aanhechting van 't aanhechtsel an, het eerste lid der verdub-

beling eene *a* aanneemt, ten minste indien de stam tweelettergrepig zijnde op eenen klinker uitgaat of wel éénlettergrepig is. Derhalve komt van *kayu* niet *kayu-kayw-an*, maar *kaywakaywan*; van *wētu* evenzoo *awēt-wawētwan*; van *sir*: *asirasiran*. Het beginsel waarop deze formatie rust is volmaakt hetzelfde als in de boven aangehaalde voorbeelden uit het Tombulusch, want *kaywakaywan* is door verdubbeling ontstaan, niet uit het stamwoord *kayu*, maar uit het reeds afgeleide woord *kaywan*, dat op zijne beurt als stam beschouwd en behandeld wordt, op dezelfde wijze als een primaire stam *ulit* of *sirat*. D. i. men herhaalt in 't eerste lid den geheel stam met uitzondering van den sluitenden medeklinker. Natuurlijk zal dus *laru* bij verdubbeling *larularu* «witte mieren» luiden, maar *larwan*, Jav. *laron*¹ levert bij verdubbeling *larwalarwan* op.²

Hetgeen bij afleidingen op *an* gebeurt, geschiedt ook bij die op *akən*. Dus komt de verdubbelde vorm van *nanghyakən*, Jav. *nangekake*, voor als *ananghyananghyakən*, waaruit blijkt dat van *nanghyakən* alles herhaald wordt wat vóór de slotlettergreep staat, even als in *tarutarukan* en het Tombulusche *tumalitalinga*. Hetzelfde is toepasselijk op de zoogenaamde transitieven op *z*; van *nicipi* is de verdubbelde vorm *anicinicipi*.

In 't Javaansch is de behandelde verdubbeling gewoonlijk vervangen door herhaling der eerste lettergreep. In beteekenis is 't *Kawi kaywakaywan* gansch hetzelfde als Jav. *kakayon*; *tarutarukan* beantwoordt nagenoeg aan *tətruکا*; *alumbalumban* aan *ləlumban*. Dezelfde zin wordt in bepaalde gevallen gehecht aan stamverdubbeling; immers *wit-witan* is in wezen niet verschillend van *kakayon*, maar in formatie is het daarom nog niet gelijk te stellen met het oude *kaywakaywan*. In *wit-witan* hebben we geen voorbeeld van woordherhaling, ofschoon het in Roorda's Beknopte Gramm. § 155 daarvoor doorgaat, maar een van stamherhaling. Niet wit is het te herhalen woord, maar *witan*. Evenmin in de Polynesische talen als in eenige andere, mag men stamwoorden met woordstammen verwarren.

De volledige verdubbeling van stammen is aan de oudere taal niet minder eigen dan aan de nieuwere. Zoo bijv. komt van *tukup* een *matukup-tukup*, «met de hand pogen te bedekken». *Kagilanggilang* van *gilang* beteekent «onverschillig ter zijde gelegd»; z. v. a. *kabuwang* of *kabuwangan*, vgl. Jav. *gilang-gilang*, hetwelk niet louter van lijken gezegd wordt, zooals men in 't Handw. opgegeven vindt, want in 't Leidsche Hs.

¹ Het Jav. woord is in 't Hdw. ten onrechte als grondwoord opgegeven.

² Voor *larwalarwan* heb ik eenmaal *larwalarwa* gevonden in 't gedicht *Sutasoma*; daar een klinker volgt (*larwalarwengapuy*), heeft men eene elisie van den neusklank aan te nemen; zeer gewoon is de elisie van de *h*.

van de groote poëtische Babad leest men van een levend kind gezegd: *ti-nilar sampun jabang bayi gilang-gilang*. — Van *sirat* afgeleid is *anpasiratsirat* (*madhu*) in *Bhār. Yuddha* 606 «honing sprenkelende». — *Anghëthëtan* van *hët* = *höt* is «eene schuilplaats zoeken, gaan schuilen». — Van *ikët* komt *angikëtikët*.

De beteekenis van deze en soortgelijke woorden komt slechts zelden met de vroeger behandelde overeen. Genetoch mogen frequentatieven genoemd worden, geven althans «eene herhaling of veelvuldigheid, langdurigheid of aanhoudendheid», gelijk Niemann zich uitdrukt, te kennen. Daarentegen ligt in de laatste soort, de volledig verdubbelde stammen, meer 't begrip van een beproeven of van eene meer speciale handeling dan de ruimere in den enkelen stam opgesloten. Soms is de verdubbeling het kenteeken van eene verkleining, vermindering, verzwakking, verflauwing der handeling. Zoo kan men ook van 't Jav. *angikët-ikëti* «(een ander) een hoofddoek omdoen», en *ikët-ikëtan*, «zich een hoofddoek omdoen», zeggen dat het een bijzondere soort van binden, *angikët*, uitdrukt.

In 't algemeen kan men als regel stellen dat èn in 't Kawi èn in 't Javaansch de volledige verdubbeling van een stam hetzelfde uitdrukt als de toevoeging van 't aanhechtsel *an*, waar dit den zin heeft van «er op lijkende» of het algemeene begrip des stams als het ware beperkt, van een geslachtswoord soortwoorden maakt. Zeer naverwant is het daardoor uitgedrukte begrip van een meervoud, want 't algemeene te splitsen in onderdeelen staat gelijk met het scheiden van een geheel in deelen. Terwijl bijv. *kamar* 't algemeene begrip van kamer uitdrukt, dient *kamaran* ter aanduiding van iets wat met een kamer te vergelijken is, van een compartiment ¹ of een samenstel van compartimenten. Nog duidelijker komt deze functie van *an* uit in woorden als *kalen*, «kanaal, sloot»; *laren* e. dgl. Een veelheid wordt er door aangeduid in *kambëngan*, waarvan het Ngoko *alang-alang* toont, hoe naauw de verwantschap is tusschen verdubbeling en toevoeging van *an*. Op dezelfde wijze is Kawi *larularu* = *laron*.

¹ Zoo gebruikt in de Beschrijving van Batavia, door Raden Arjo Sastro Darmo (1870), bl. 148 en 54. De vorm ontbreekt in 't Handwoordenboek.

Over de Oudjavaansche vertaling van 't Mahābhārata.

Verhandelingen der Kon. Academie van Wetenschappen,
afd. Letterkunde, Dl. XI.

Amsterdam, 1877.

Het welbekende Verslag van wijlen Dr. Friederich ¹ bevat de eerste vermelding van 't feit dat er op Bali thans nog eene Oudjavaansche vertaling bestaat van enkele Parwan's of Boeken van 't Mahābhārata. De namen dier Boeken, zooals genoemde geleerde ze naar de opgaven van Balineezen mededeelt, zijn geput uit het eerste Boek, 't Ādiparwan, en wel uit dat gedeelte hetwelk overeenkomt met I, 361—644 der Calcutta-editie, zijnde de Anukramanikā of inhoudsopgave. De Kawi-tekst hiervan, naar een afschrift van Dr. van der Tuuk, is later met toelichtingen bekend gemaakt in de Bijdragen van 't Koninlijk Instituut, 3de volgr., VI (1871), 92 vgg. ²

Op Java schijnt de herinnering van 't bestaan eener Kawi-overzetting van 't grootste Indische heldendicht reeds sinds lang te zijn uitgewischt. Raffles kende ze althans niet. Wel vinden we in de 72ste Zamenspraak van Winter (I, 1848) gewag gemaakt van twee oude Kawi-geschriften, ten titel voerende Mahabarawa en Mahabasawa. Beide wantitels kunnen licht verbasterd wezen uit Mahābhārata, maar de bijzonderheden, die Winter ten opzichte dier verloren werken meêdeelt, zijn niet van dien aard dat we voldoende grond hebben om die twee titels voor even zooveel valsche lezingen van 't woord Mahābhārata te houden. Volgens den Javaanschen zegsman van Winter was 't Mahabarawa vervaardigd door Mpu Monaguṇa (Maunaguṇa) en 't Mahabasawa door Mpu Tanirat. Het eerste heet, naief genoeg, te spelen in den tijd toen Brahma nog op aarde regeerde; 't laatste verplaatst den lezer naar 't rijk van Wirāṭa. Natuurlijk denkt men hierbij aan 't Wirāṭa-parwan, doch hoe verklaart men dan de opgave dat het geschrift Mpu Tanirat tot maker heeft? Als men weet dat Winters vraagbaak zelf erkent geen andere Kawi-werken op Java ooit gezien te hebben dan den Wiwāha, Arjuna-wijaya, 't Rāmāyaṇa, Bhārata-yuddha en Nitiçāstra, dan zal men het zeker niet der moeite waard achten een verder onderzoek in te stellen naar de mate van betrouwbaarheid der verwarde Javaansche overleveringen. Evenmin behoeft hier in herinnering gebracht te worden dat het Bhārata-yuddha geenszins eene vertaling is van 't Sanskritsche heldendicht of daarvoor wil doorgaan, maar eene vrije bewerking van een gedeelte der stof van 't Mahābhārata.

De Balineezen bezitten niet meer al de Parwan's. Friederich schijnt alleen 't Ādiparwan, Bhīṣmaparwan en Prasthānika-parwan in handschrift gezien

¹ Verhand. Batav. Genootschap, XXII (1849), pag. 15—17.

² Deze Inhoudsopgave, met naschrift van Prof. Kern, wordt hierachter als Bijlage herdrukt. (Noot van 1920).

te hebben. Naar Europa had — voor zooverre bekend is — nog geen enkel handschrift van 't werk zijnen weg gevonden, vóórdat de Heer R. van Eck, vroeger zendeling op Bali, bij zijn terugkeer in 't vaderland een HS. van 't Ādiparwan medebracht. Welwillend stond die Heer het aan steller dezès ten gebruike af. Hoezeer de codex zeer slordig en vol fouten is, baart de lezing er van minder moeilijkheden dan die der gedichten. Wanneer Friederich in zijn bovenbedoeld Verslag ons verzekert dat de taal der Parwan's zuiver Kawi is en moeilijker te verstaan dan die der overige geschriften, dan is hij vermoedelijk alleen afgegaan op de bewering van Balineesche geleerden. Vergelijkenderwijs, en de schromelijke slordigheden van 't HS. daargelaten, is de taal gemakkelijk te verstaan, en wel om reden dat het boek in proza en in zeer eenvoudigen verhaaltrant geschreven is. Buitendien geeft de vergelijking met den oorspronkelijken Sanskrit-tekst ons de middelen aan de hand, om in de meeste gevallen de beteekenis ook van minder gewone Oudjavaansche woorden te verstaan.

Het behoeft niet in 't breede uitgemeten te worden, hoeveel nut de studie van 't Kawi uit vertalingen van bekende werken trekken kan. Eerder lijkt het niet geheel overbodig te doen uitkomen dat het voordeel niet zoo groot is als zij die met den aard van 't Sanskrit en Kawi niet bekend zijn, al licht zouden verwachten. Onze kennis van den woordenschat wordt door zulke werken aanmerkelijk uitgebreid — en dat is geen gering gewin, — doch voor 't opsporen der spraakkunstige wetten hebben ze veel minder waarde. De reden hiervan ligt in 't groote verschil van karakter tusschen de Arische en Polynesische talen. Beide loopen te zeer uiteen in de waarde die zij aan elk hunner taalvormen hechten en in 't gebruik dat zij er van maken, dan dat uit de toepassing van zekeren vorm in eene Arische taal zijn rol in eene Polynesische kan bepaald worden.

Met dit al blijven vertalingen hoogst nuttig, omdat ze eenen stevigen grondslag voor de studie der taal verstrekken. Uit dien hoofde zou eene uitgave van den Kawi-tekst der Parwan's uiterst wenschelijk wezen. Jammer dat het HS. bovenvermeld zóó slecht is, dat er aan eene uitgave niet valt te denken, zoolang ons geen andere en betere hulpmiddelen ten dienste staan. In afwachting van deze kan men intusschen 't een en ander meêdeelen nopens de wijze waarop de Kawi-vertolker te werk is gegaan, alsmede nopens den toestand van 't handschrift. Zulks te doen is 't doel der volgende bladzijden.

De codex van 't Ādiparwan is geschreven op 164 palmbladen, waarvan 't eerste en laatste slechts op één zijde beschreven zijn; het bevat dus in 't geheel 326 bladzijden, elk van vier regels; elke regel heeft gemiddeld 85 lettergrepen. Het gansche Ādiparwan zou, indien het gedrukt werd met de

letter en in 't formaat van Meinsma's Babad Tanah Djawi (1874), nog geen 300 bladzijden beslaan. De codex is gemaakt in Čaka 1693, d.i. 1771 na Chr. Het schrift is grof en slordig; de toestand van den tekst jammerlijk, zoowel ten gevolge van verkeerd gelezen woorden als van de herhaalde uitlatingen van lettergrepen, woorden, enz. Dit geldt in de eerste plaats van 't Kawi, en voorts in nog hoogere mate van de telkens ingestrooide Sanskrit-volzinnen en strofen.

Reeds de aanhef, die in 't Sanskrit gesteld is, geeft een voorsmaak van hetgeen men te verwachten heeft. Hij luidt, met weglating der verkeerd aangebrachte caesuurteekens:

«Awighnam astu. — Jayati Paraçarasūnus Satyawatīhṛdayaṃ nandano Byāsaḥ | parasya sukārtthiyitwā wāmadāsangkyā saka jugatēṅg cīwam iti || ».

Blijkbaar is dit eene Āryāstrofe, waarvan een gedeelte licht in de oorspronkelijke gedaante hersteld kan worden:

jayati Parāçarasūnus Satyavatihṛdayanandano Byāsaḥ |
parasya sukhārtthaheto. ||

D.i.: «Heil Wyāsa! Parāçara's telg en geliefde zoon van Satyawati! die ter wille van anderer geluk.»

Hierop volgen een paar Sanskrit-verzen, waarin weinig anders te herkennen is dan eenige namen, zooals Bhāratākhyam en Kṛṣṇa-Dwaipāyana. Zooveel is duidelijk, dat de onkenbaar geworden inhoud der twee verzen zakelijk overeenstemt met Mahābhārata I, 17—19 (Cal. ed.).

Daarna vindt men de namen der 18 Boeken, opgesomd in eene Wasanatilakā-strofe:

Adih Sabhā Wana Wirāṭa Samodapamaka
Bhīṣma Dwijā'rkkasuta Čalya Gadā'çwa Sopti |
Stri Prastani Muçala Čanti tathāçramañca
Swarggāntam aṣṭadaçaparwwa niyuktasangkhyam ||

Deze strofe is vermoedelijk van 's vertalers eigen maaksel, want het Sanskrit er van is niet alleen ongrammatisch, maar ook onindisch. Na verbetering der kennelijke afschrijversfouten krijgen we:

Ādih Sabhā Vana Virāṭa sayogaparvva(?)
Bhīṣma Dwijā'rkkasuta Čalya Gadā'çwa Sapti |
Strī Prasthani(!) Muçala Čānti tathāçramañca
Swarggāntam aṣṭadaçaparvvaṇi(y)uktasamkhyam ||

Op fol. 6, a worden de titels der Boeken nog eens herhaald en wel in deze volgorde: Ādiparwwa, Sabhā-, Āraṇyaka-, Wirāṭa-, Udyoga-, Bhīṣma-, Droṇa-, Karṇṇa-, Čalya-, Gadā-, Suptikā-, Strip(ral)āpa-, Čāntika-, Açwamedha-, Āçramawāsa-, Muçala-, Prasthānika-, Swarggārohaṇaparwwa.

Deze laatste opsomming is eene verkorting van Mahābhārata I, 312—359. Het Anuṣāsanaparwan ontbreekt en daarentegen wordt het Gadāparwan, eigenlijk slechts een onderdeel van 't Çalyaparwan ¹, afzonderlijk genoemd. Hieromtrent zij verwezen naar bovenvermeld opstel in de Bijdragen van 't Kon. Instituut voor T., L.- en V.-kunde van N. Indië (1871). ²

De gewone naam van 't geheele werk schijnt bij de Balineezen Aṣṭadaṣaparwwa (*sic*!) te wezen. Op fol 3, b heet het uitdrukkelijk:

«Ngaran ing carita, Aṣṭadaṣaparwwa, gawe bhagawān Byāsa; makapadārththa paprang sang Korawa Pāṇḍawa ring Kurukṣetramanḍala». D. i. : «de naam van 't verhaal, is Aṣṭadaṣaparwan; het is gemaakt door Wyāsa en heeft tot onderwerp den strijd der Kaurawa's en Pāṇḍawa's in 't gewest Kurukṣetra».

Al plegen de Balineezen 't gansche werk met den naam van Aṣṭadaṣaparwa te bestempelen, het is toch ten eenenmale onjuist, wanneer Friederich in zijn Verslag beweert dat de titel van Mahābhārata op Bali onbekend is. Reeds op den eersten regel van ons HS. wordt het Bhārata genoemd, en op fol. 5, a staat: «Ngaran ikang çāstra, Mahābhārata-upākhyāna ngaran ikā»; d. i. : «Vraagt men naar den naam van 't boek, het heet 't epos Mahābhārata».

Keeren we tot de eerste bladzijde van den codex terug. Onmiddellijk na de optelling der Parwan's in de Wasantatilakā-strofe wordt er in korte woorden gewag gemaakt van de schepping der wereld. Dit gedeelte laat zich vergelijken met Mahābh. I, 29. Doch, daargelaten 't verschil in de bewoordingen, dient opgemerkt te worden dat in de Kawi-overzetting als oorzaak der wereld en als schepper Çiwa optreedt, en niet Puruṣa-Brahma, zooals in 't oorspronkelijke. Die wijziging is eenigermate in strijd met den inhoud van 't Indisch heldendicht, waarvan Nara en Nārāyaṇa, anders gezegd Arjuna en Kṛṣṇa, 't middelpunt uitmaken. De eerste is de zichtbare, en in zooverre lagere lichtvorm, de laatste de hoogere, onzienlijke lichtbron. Ook Wyāsa, de in den loop der eeuwen opgehoopte overlevering, de verpersoonlijkte uitbreiding van den sagenschat, en als zoodanig de voortbrenger van 't heldendicht zoowel als de teler der daarin bezongen helden, ook Wyāsa is slechts een bijzondere naam van den Tijd die de sagen en alle wetenschap, alle çāstra's doet geboren worden. Dan de Tijd is slechts de som der regelmatige dagelijksche en jaarlijksche bewegingen van de zon, 't eeuwige licht, de ziel van al wat zich beweegt en niet beweegt, de ātma jagatas tasthuṣaṣca, zooals het reeds in Rgweda I, 115, 1, heet. Als bezieler der wereld gedacht, is de Zon de hoogste Puruṣa, Puruṣottama of

¹ Vgl. Mahābh. I, 346.

² Zie de Bijlage hierachter. (Noot van 1920).

Wiṣṇu. Van eenen anderen kant beschouwd is de Zon in zijn loop de tijd, en daar de vyāsa eene der functiën van den tijd is, zoo volgt van zelf dat Wyāsa en Wiṣṇu, al. Puruṣottama, al. Kṛṣṇa, in den grond één zijn. Inderdaad zou men die eenheid reeds kunnen opmaken uit de naamsgelijkheid, want de naam van den Wyāsa is Kṛṣṇa. Eigenlijk is hier geen plaats meer voor gissingen, want de eenheid van Kṛṣṇa-Wyāsa en Kṛṣṇa-Wiṣṇu wordt in 't Mahābhārata onbewimpeld en uitdrukkelijk uitgesproken; o. a. Mahābh. XII, 346, vs. 12 (Bombay-ed.):

Kṛṣṇa- Dvaipāyanam Vyāsam viddhi Nārāyaṇam bhuvi |
Ko hy anyah, puruṣavyāghra, Mahābhāratakr̥d bhavet ||

D. i.: «Weet, dat Nārāyaṇa op aarde Kṛṣṇa-Dwaipāyana de Wyāsa is. Wie anders toch, o held! zou de maker van 't Mahābhārata wezen». ¹ Hoeveel kritischer, ruimer en geestiger is deze Indische verklaring van 't ontstaan der epische overleveringen dan die men nog heden ten dage in zoo menig Europeesch werk aantreft!

Ofschoon de Oudjavaansche vertaler den ādyam puruṣam iṣānam, 't brahma sanātanam, d. i. de eeuwige Rede, vervangen heeft door Ćiwa, en zich dusdoende als vereerder der sectegodheid van dien naam kond doet, is de afwijking, die hij zich veroorloofd heeft, verklaarbaar, vooral als men den betrekkelijk laten tijd, waarin de vertaling valt, in aanmerking neemt. Zelfs in 't Mahābhārata wordt de leer verkondigd dat Rudra en Nārāyaṇa één wezen zijn: Rudra Nārāyaṇaṣcaiva satvam ekam dvidhākṛtam «Rudra en Nārāyaṇa zijn één wezen in tweeën gesplitst». En inderdaad, de natuurkrachten die tot punt van uitgang gestrekt hebben bij de samenstelling der veeleenheid van Ćiwa en van Wiṣṇu mogen verschillend wezen, zoodra men die krachten als een geheel voorstelt, valt Ćiwa's gedachte persoonlijkheid met die van Wiṣṇu samen. Bij Ćiwa-Kāla moge meer de nachtzijde der natuur op den voorgrond treden en 't daarmee samengaande ondergaan van 't lichtende en levende, hij is toch wezenlijk ook Rudra, de luchtstroom, de adem, 't levenselement. Licht en adem zijn voor den Indiër twee uitingen van hetzelfde onbekende iets; de ziel en 't leven zijn deelen van de tweeënheid licht en lucht. Geen wonder dus dat Rudra, de adem en bezieler van 't heelal, de oneindige aether, ruimte en tijd, wel beschouwd, samenvalt met Wāyu-Puruṣottama-Wiṣṇu, d. i. Lucht, Geest en Tijdmaker.

¹ Ook de Weda's zijn 't gewrocht van den Wyāsa, dus met andere woorden: van Wiṣṇu. Zie o. a. Mahābh. V, 108, vs. 10: «atra Vedāṇ jagau pūrvam bhagavān Lokabhāvanah» enz. Dit neemt niet weg, dat bepaalde stukken van den Weda, d. i. bepaalde liederen of verzen, als van Indra, Agni, Canopus (Agastya), Hesperus (Bṛghu), Yama en Manu (de schemeringen), en talloze andere licht- en luchtverschijnselen, spranken en deelen van 't groote en eeuwige licht, afkomstig voorgesteld worden.

Kortom, voor den Indiër waren en zijn Hari en Hara in den grond één. Of hun leer waar is al dan niet, en of zij in de stelsels van Europeesche mythologen past, al dan niet, doet niets ter zake.

Na 't kort verhaal der schepping, heeft de Kawi-vertaling op fol. 2, a 't volgende:

«Çri-Deweçwara sira ta Şaḍgaṇa mwanḡ Bhaṭāri, karēḡwan ing pūrwwa kanang kathā»

D. i.: «De naam van den Heer der Goden, van hem zelve, den Meester der zes scharen ¹ en onze Meesteres (Gauri), wordt in den aanvang des verhaals vermeld.» Deze woorden staan m. m. gelijk met den eersten regel van 't Mahābhārata.

Daarop vertoont het HS. de volgende, bedorven zinsneden:

«Parwwatorī(?) sirānpasajñā Çri-Dharmmawangça tēḡu(h) Anandawikramottunggadewa prabhu pinagawayākēnyākṛtaparwwa, tan sangkeng wruh mangarṭṭha sarasa ning çlokapadārṭṭha.»

Het begin is mij onverstaaenbaar; misschien schuilt er de naam des vertalers in. Het overige beteekent: « . . . gehoorzamende aan 't bevel van Z. Maj. Dharmawaṇça, den onoverwinnelijke, Koning Anantawikramottunggadewa ², die een nieuw (?) of: in proza geschreven) boek voor zich liet vervaardigen, met geen ander doel dan om den inhoud te leeren kennen van 't in de çloka's behandelde».

De naam van den vorst, op wiens last de vertolking ondernomen werd, komt toevalligerwijze ook voor in eene oorkonde, op koper, van den jare 945 Çāka = 1023 na Chr. ³. De titel luidt daar: «Çri Lokeçwara Dharmmawangça Airlanggānantawikramottunggadewa». Er is geen twijfel aan of de titel is dezelfde. Evenwel volgt daaruit nog niet met gewisheid dat dezelfde persoon bedoeld is, want dezelfde titel kan door meer dan een koning uit hetzelfde stamhuis gevoerd zijn. Bedenken wij intusschen dat Airlangga in de overlevering der Balineezen als uitnemend bevorderaar der letterkunde te boek staat, en dat de Arjuna-Wiwāha onder zijne regeering gedicht en aan hem opgedragen is, dan mogen wij het hoogstwaarschijnlijk achten dat de Anantawikramottunggadewa van 't Ādiparwan werkelijk dezelfde is als in de oorkonde. ⁴ De Oudjavaansche vertaling is dus te stellen in de eerste helft der 11de eeuw onzer jaartelling.

¹ Misschien is te lezen ṣaḍgṇa, een epitheton van 't param brahma.

² Ananda is blijkbaar een wanvorm, die zijn ontstaan aan slordige uitspraak te danken heeft.

³ Kawi-Oork. V, I, 3 bij Cohen Stuart (1875).

⁴ Blijkens de dateering in 918 Çāka van het eveneens onder Anantawikrama bewerkte Wirāṭaparwan (ed. Juynboll, 1912, p. 8 en 98), is deze vorst een voorganger van Airlangga geweest. (Noot van 1920).

Onmiddellijk na de aangetogen woorden des vertalers begint de voordracht van den Indischen verhaler of wat daarvoor moet doorgaan. De eerste volzin is Sanskrit, vergezeld van eene vertolking in Kawi. In 't algemeen is het eene eigenaardigheid der overzetting dat telkens een Sanskritstrofe of zinsnede aangehaald wordt, gevolgd van eene min of meer woordelijke vertaling. De deerlijk gehavende Sanskrit-woorden *pradamānta tadānuṣṭṛīyatām* zijn wellicht te verbeteren in *āyusmantas tad anuṣṭṛīyatām*; althans de vertolking er van is:

mangrēngō ta rahadyan sanghulun kabeh, iking carita, tambayan ing pangarccana (l. pangracana) ning Ādiparwwa;

d. i.: «Hoort dan, alle mijne edele Heeren! deze geschiedenis, waarmede de compositie van 't Ādiparwan een aanvang neemt».

Daarop gaat het aldus voort:

Hana sira bhagawān Çonaka ngaran ira. Sira ta magawe yajña ring Nemiṣāraṇya. Lawas ikang yajña ginawayakēn ira, dwādaçawarṣa sēḍeng nikang yajña ginawayakēn ira. Tumūt ta sang Ugraçrawa ri yajña nira. Aparan ta sang Ugraçrawa ngaran ira? anak sang Romaharṣaṇa, sira siddha wineh mangajya Brahmāṇḍapurāṇa mwan Aṣṭadaçaparwwa, de ning guru bhagawān Byāsa. Saḍatēng sang Ugraçrawa, sinwāgatan ta sira desang tamolah ing āçrama kabeh, sang maharṣi magawe tapa ring Nemiṣāraṇya», enz.

D. i.: «Er was eens iemand, Heer Çaunaka geheeten. Deze nu verrichtte een offer in 't Naimiṣa-woud. Vraagt men naar den duur van 't offer dat hij aanrichtte, het tijdperk er van strekte zich uit over twaalf jaren. Aan zijn offer nu nam ook Ugraçrawas deel. Wat voor een persoon was die Ugraçrawa? Hij was de zoon van Romaharṣaṇa (Lomaharṣaṇa), wien het vergund geworden was van zijnen leermeester Wyāsa het Brahmāṇḍapurāṇa en 't Mahābhārata te leeren. Bij zijne aankomst werd Ugraçrawas door al degenen die in de kluizenarij vertoefden, de groote Wijzen die in 't Naimiṣa-woud askese uitoefenden, als gast verwelkomd», enz.

In hoofdzaak komt dit verhaal overeen met hetgeen wij in Mahābh. I, 2 vlgg. lezen, zoodat men zeggen kan dat hier eigenlijk de vertaling eerst een aanvang neemt.

Het verschil tusschen den epischen verhaaltrant van 't Indische gedicht en den half kinderlijken, half katechetischen stijl der Kawi-bewerking, zal bij vergelijking ieder terstond treffen, zoodat ik er niet langer bij behoef stil te staan en mij bepaal tot de opmerking, dat het veelvuldig gebruik van vragen of op vragenden toon geuite volzinnen en daarbij behoorende antwoorden geheel overeenkomt met het hedendaagsch Javaansch spraakgebruik.

In 't voorbijgaan zij ook de aandacht gevestigd op de omstandigheid dat Ugraçrawas niet alleen 't Mahābhārata, maar ook 't Brahmāṇḍapurāṇa van

zijn meester Wyāsa heet geleerd te hebben; iets waarvan in 't Indisch gedicht geen sprake is.

Het karakter der Oudjavaansche bewerking van 't Adiparwan, zooals zich dat al dadelijk bij den aanvang openbaart, verloochent zich nergens in 't gansche boek. Het uitgedrukte doel van 't werk is den hoofdinhoud weêr te geven van al de verhalen welke in 't heldendicht vervat zijn. Eene poging om den geheelen inhoud in eenen kunstigen Kawi-vorm te gieten, mogen wij daarin niet zoeken. Niet alleen is de versmaat niet nagevolgd, maar de gang der verhalen is ook aanmerkelijk bekort. Hoewel de stof in 't Kawi-werk voorkomende even rijk is als in 't oorspronkelijke, maakt de omvang nauwelijks de helft uit van 't Sanskrit Ādiparwan. In één woord, 't eerste is eigenlijk geen trouwe vertolking van 't laatste, maar een verdund extract. Het geeft hun, die met het oorspronkelijke niet bekend zijn, een veel minder gelijkend beeld er van, dan 't zelfstandig bewerkte Bhārata-yuddha. Dit gedicht moge een meer romantisch karakter dragen dan 't zooveel oudere Mahābhārata, het moge meer de sporen vertoonen van 't verfijnde, hoofdsche kunstdicht, toch is er over 't algemeen een waarlijk epische gang en eene indrukwekkende soberheid van stijl niet in te miskennen. Het pleit voor den kunstzin der Javanen dat het Bhārata-yuddha bij hen in eere gebleven is en meer dan ééne dichterlijke vernieuwing beleefd heeft, terwijl 't Kawi Ādiparwan bij hen in vergetelheid is gezonken.

Er is reeds melding gemaakt van de menigte Sanskrit-verzen, of stukken er van, die men in de Oudjavaansche bewerking aantreft. Eenigermate zou men zulks kunnen vergelijken met de afwisseling van Latijn en Oudfransch, bijv. in 't fragment eener preek over den profeet Jonas¹. Het verschil bestaat hierin, dat het Sanskrit en Kawi in 't Ādiparwan eigenlijk niet door elkaar gebruikt zijn, gelijk in de preek wel geschiedt. De zinsneden of verzen in de heilige taal gaan steeds van eene meer of min woordelijke vertolking vergezeld en schijnen slechts bestemd te wezen om aan de vertaling zekere wijding, zeker gezag te verleen. In zooverre komen de aanhalingen uit den Sanskrit-tekst geheel en al overeen met die uit den Latijnschen, bijv. in Aelfrics inleiding op zijn Angelsaksische overzetting van 't Oude Testament, o. a. bl. 9 (ed. Grein):

«Eft se ylca wîtega awrât on his gesetnysse: «*Puer natus est nobis et filius datus est et reliqua*»: «Us ys cild acenned and us ys sunu forgifen, and his ealdordôm ys on eaxle and his nama bîdh gehâten wundorlîc, rædbora, witodlîce strang god and faeder tôwerdre woruldre, sôdhlice sibbe ealdor, and his kynedôm bîdh menigfeald and bîdh nân ende his êcan sibbe». Dit

¹ Uitgegeven door Génin in diens Chanson de Roland, en opgenomen door K. Bartsch in zijne Chrestomatie de l'ancien Français, p. 6.

is in dezelfde manier als waarop de Javaansche tijdgenoot van den Engelschman Aelfric te werk gaat.

De ingestrooide Sanskrit-verzen hebben in de Balineesche overlevering zoodanig geleden, dat men ze in de meeste gevallen als wanhopig bedorven moet opgeven, ondanks de toegevoegde Oudjavaansche overzetting. Soms evenwel ontmoet men verzen die te herstellen zijn. Vergelijkt men dezulke met den gedrukten tekst ¹ van 't Mahābhārata, dan bespeurt men, zooals trouwens te verwachten was, eenig onderscheid, hoewel niet zóó groot als bijv. tusschen de verschillende redacties van 't Rāmāyaṇa. Voor de kritiek van den Indischen tekst leveren die varianten niets op: over 't algemeen is de door den vertaler gebruikte tekst veel slechter dan de onze. Voorzichtigheidshalve moeten we hierbijvoegen dat de man herhaalde malen onduidelzinnige blijken geeft van oppervlakkige bekendheid met het Sanskrit. Het zou dus mogelijk wezen dat hij uit misverstand zich bij de aanhaling van verscheiden verzen vrijheden veroorloofd heeft. Dat hij zoo te werk gegaan is, behoeft ons niet te verwonderen. Achtung voor den geschreven tekst bezitten de Indiërs, met uitzondering der Buddhisten, weinig of niet. Terwijl voor den Mohammedaanschen oosterling een boek, alleen omdat het een boek is, iets ontzettend eerbiedwaardigs is, veracht de Hindu boeken en geschreven teksten. Hij beschouwt ze als een noodzakelijk kwaad. Een van de bedenkelijke gevolgen is dat hij zeer willekeurig met de overgeleverde lezingen omspringt. Verzwijgen wij niet de goede zijde der Indische boekenverachting; ze is deze, dat de Hindu des te meer hecht aan 't goede *in* de boeken en vrij is van alle codex-bijgeloof.

Het aanhalen van Sanskrit geschiedt voornamelijk bij 't begin van eene nieuwe afdeeling of hoofdstuk. Om een enkel voorbeeld te geven: aan Mahābh. I, 272 beantwoordt:

Sumahur sang Ugraçrawa: Tretā-Dvāparayos sandhau; ngūni ri pāntara ning Treta lawan Dwāpara, hana sira ṛṣi Rāma Paraçu ngaran ira, Bhṛgukulavangçaja, wēka bhagawān Bhṛgu. Sira ta maprang lāwan sang Arijuna sahasrabāhu, alah de nira. Masēnghit ikang kṣatriya ring bhūmimaṇḍala sapinasuk ing Bhāratawarṣa, tēkā mamējahi ri bhagawāñ Jamakāgni (l. Jamadagni), bapa sang Rāma Paraçu. Saka ri krodha sang Rāma Paraçu pinējahan (l. 'n pinējahan) sira bapa, tēkap ning kṣatriyasa-mūha, yata matangyan malēs sira mātyani rika kṣatriya ring Bhāratawar-saṇḍala. Ekavingçati kṣatriya, salikur kweh ning ratu pējah. enz.

D. i.: «Ugraçrawas antwoordde: Tretā-Dvāparayos sandhau: tusschen de Tretā- en Dwāpara-eeuw was er een Wijze, Rāma met de Bijl ge-

¹ Zooverre mij bekend is, bestaan er drie drukken van 't Mahābhārata, welke behoudens kleine verschillen alle denzelfden tekst tot grondslag liebben.

heeten, Bhṛṅgukulavangçaja, Bhṛṅgu's telg. Hij streed met Arjuna Duizendarm, welke door hem overwonnen werd. De kṣatriya's in 't gansche land, zooveel als er in Bhāratawarṣa zich bevonden, waren dermate ¹ verbitterd, dat zij Jamadagni, den vader van Rāma met de Bijl doodden. Uit verbolgenheid dat zijn vader door de vereende kṣatriya's gedood was, doodde Rāma de kṣatriya's in 't geheele gebied van Bhāratawarṣa. Eka-vingçati kṣatriya (!), een-en-twintig koningen sneefden.»

Al de eigenaardigheden der Oudjavaansche vertaling komen hier aan den dag. In de eerste plaats ziet men hoe slechts 't algemeen beloop des verhaals medegedeeld wordt, hetgeen nochtans niet wegneemt dat er zoowel hier als elders eenige bijzonderheden, in 't gedrukte Indische gedicht ontbrekende, toegevoegd zijn. Al is de Kawi-bewerking, in 't algemeen genomen, een uittreksel uit het Mahābhārata, toch is ze hier en daar verrijkt met aanvulsels, welke de bewerker òf uit andere bronnen overnam, òf in zijn exemplaar vond. De niet bijzonder nauwkeurig vertelde legende van Paraçu-Rāma is, zakelijk althans, eerder eene uitbreiding van Mahābh. I, 272, vlg., dan eene verkorting.

Ten tweede leeren wij uit de aangehaalde plaats dat de vertaler zeer slechte handschriften geraadpleegd heeft of niet meer dan oppervlakkig met de Indische sage en de heilige taal bekend was. Want ekavingçati kṣatriya is een verbasterd ekavingçatikṛtvah, een-en-twintig maal.

Na de legende van Rāma met de Bijl en van den naamsoorsprong van 't oord Samantapañcaka, komt de beurt aan de opsomming der legerindeelingen, zoowel in 't Kawi HS. fol. 4, a, als in 't Mahābh. I, 289, vlgg. Bij wijze van staaltje volgen hier een paar Sanskrit-verzen uit den codex:

eko ratha gajaçceva, naraḥ pañca padātaya |
trayaçceva tturangañca, pattir eva bhidhiyate ||

Dit is licht te herstellen in:

eko ratho gajaçaiva, narāḥ pañca padātayaḥ |
trayaçaiva turanggāça, pattir evābhidhiyate ||

Onze gedrukte tekst heeft, met niet noemenswaardig verschil:

eko ratho gajaçaiko narāḥ pañca padātayaḥ |
trayaça turagās tajjñaiḥ pattir ity abhidhiyate ||

De Oudjavaansche overzetting waarvan de aanhaling vergezeld gaat, is:
«hana ya sapatti ngaranya, liman tunggal, mwang ratha tunggal; padāti limang siki, kuda tēlu; ya tikā sapatti ngaranya.»

¹ Tēka, tēkā heeft in 't Kawi meermalen de beteekenis van 't Jav. nganti = kangsi.

D.i.: «Wat men een vendel noemt, bestaat uit 1 olifant en 1 strijdswagen, 5 voetknechten, 3 paarden; dát heet een *vendel*».

Na 't korte overzicht waarin ik gepoogd heb van de Oudjavaansche bewerking van 't Ādiparwan een niet al te oppervlakkige schets te geven, laat ik een stuk van eenigen omvang in tekst en vertaling volgen. Het is een der zeer weinige prozastukken welke in 't Mahābhārata zijn opgenomen. Wegens vorm en inhoud past het veel beter in een vertelselboek, zooals de Kawi-bewerking zich voordoet, dan de verhevener dichterlijke gedeelten van 't epos. Het beantwoordt aan Mahābh. I, 684—850 en loopt van fol. 9, b in 't Balineesche HS. tot fol. 18, b.

Pauṣyacarita.

«Ayoddhyāviṣayā çramyah | Domya brāhmaṇa sarsthitah ||». Hana sira brāhmaṇa, bhagawān Domya ngaran ira, patapan ira (r)yy Ayodhyāviṣaya. Hana ta çīṣya nira tigangsiki, ngaran ira Upamanyu, sang Aruṇikā, sang Weda. Kapwa pinarikṣa nira, yan tuhu gurusu çruṣa, gurubhakti. Krama-nya de nirāmarikṣa, sang Aruṇikā kinon ira yāsawaha rumuhun; kam-nā nira wehāna ri sang hyang Dharmmaçāstra. Yatna ta sang Aruṇikāng-ulahakēn sakrama ning sawah, ginawayakn ira. Sdēng ahayu tuwuh nikang wijā, tkā tang wah hawrēṣṭipāta, hudan ādṛs. Alah ta galēng nikang sawah. Saka ri wdi nirā'n kahibēkana toya ikang pari, tinambak nira ta-ya tapwan asowe ikang we; alah-alah tekā tambak nikā. Muwah tinambak nira. Tanwring deya nira, i wkasan tinambakakēn tāwak nireng we manglēṇḍō, tar-molah irikang rahina wngi. Katon tāwak nira ngkāneng sawah de sang guru. Mojar bhagawān Domya ri sira, kinon ta ya sirāwungwā: «yasmāt kevarakaṇḍena | varanyekāpi samsthitah | tasmād vāvārikā bhū-tvā | vacakeh mu nakāruṇih ||». Anaku sang Aruṇikā, atyantaring dhārā-kā, pawungwa tanaku! sang addhyāya twang ararananta (l. sang upādhyāyā-twang i dhārāṇa-nta); apan manambakakn awak-ta ri(ng) we, makanimitta bhakti-nta ri(ng) guru: Çreyo vāçyantiyo siddhih, astwa kita nēmwa suka, siddhi mantra wākbraja kita». Nahan ta pamarikṣa bhagawān Dhomya ri sang Aruṇika. Tumut sang Utamanyu (l. Upamanyu) pinarikṣa nira, ya-ta kinon mangwana ng lēmbu. Yatna tingkah nirāpāwwan irikang goh. Hika sang Utamanyu (l. Upamanyu) mahwan; ulih nirānasi, ndatanpawwat nasi tasyan sira ri ḍang hyang guru. Ojar tta sang guru: «anaku sang Utamanyu (l. Upamanyu)! Krama ning çīṣya, yan gurubhakti, mawwat nasi saholiḥ nirānasi; krama nikā: «svayaṃ¹ açrama ya makopajivana»:

¹ In de Skr. aanhalingen komt gedurig een klinkerteeken voor, dat veel op een Pēpēt gelijkt zonder volkomen daaraan gelijk te zijn. Ik lees het als *am*; misschien dient het teeken om te voorkomen dat men den Anuswāra als *ng* zou uitspreken.

«solih-tānasi tan-yogya bhuktinta». Mangkana ling nirāmpu guru. Manēm-bah ta sang Utamanyu, umupakṣamākn i ċila nirā'nsalah. Ikang sakatambay eñjing, lumāmpah ta sirāhwan; sumlang manasi muwah. Solih nirānasi, ya-ta paw(w)at nire ḍang hyang guru. Huwus nirāw(w)at tasyan, manasi ta sira muwah, pinakopajiwa nirāhwan ikang lēmbu. Katinghalan ta sirānasi ping rwā; inuhutan ta sira de sang guru, āpan lobha ngaran ing mangkana; ndātanpanasi ping rwā pinakopajiwana nira, ling ning guru. Dadi sira minum irikang kṣira tan-ḥeṣa ning lēmbu nusu. Tinakwanan ta ya-ta de ning guru, mojar sira yarpāmēh tatḥeṣa ning lēmbu nusu. Ling sang guru: «u ḍu! mangkin tan-yogya ulah-teku, āpan mālap gurudrēwya; tan dadi ri ḥiṣya mangan drēwya ning guru». Mangkana li(ng) nirāmpu. Māri ta sira minum susu; hana ta wērēh ning watsa mtu sakeng tutuk-nya yanpanusu warēg sinuswan ing indung-nya; ya-tikā dinilat nira, pinakopajiwa nirārakṣekang lēmbu. Muwah ta sira tinañan de ḍang ācāryya guru, ryy āhāra nira. Mājar ta sira yanpangdilati wērē ni(ng) watsa'n tumibeng lmalah, pinakāhāra nira. Mājar ta sang guru: «ai anaku sang Utamanyu! tan-yogya ike āhāra-nta. Ikang wātsa wruh ikā ri lapa-ntānaku; saka ri wlasnyāmbēk-nye kita, hetu-nyāngutahakēn ulah-nyānusu. Tuhun ya wērēh ngaranya; tan dadi ngwang kadi kita mangēpeki pangan ing watsa. Sangkṣepa-nya, mangko rati bhukti ning len; haywa pinakāhāra ikang tan-yogya upajiwana(.) āpan agya ng akuru ikang watsa yan mangkana». Nāhan ling nirāmpu; manamba(h) ta sang Utamanyu. Ri sakatambay eñjing, mahwan ta sira muwah tātanpamangan sira; saka ri lapa nira, hamangan ta sira gtih ing rwān ing waduri. Arddhāpanas pwekā gtih ing rwān ing waduri; sumōk ta ya tkeng mata; andhabhuti (l. andhībḥūta), dadi ta sira wutah, tarpanon deḥa; haroharā ta sirāmet ikang lēmbu. Hana ta-ya sumur māti; ngkāna ta sirā'n tibā kalēbw ing sumur, apan tanpanon ing mārgga nira. Sore pwekang kāla, mulih tekang wṣabha tan hanāngiring mareng kaṇḍang-nya. Ndātan katon siromulih de nirāmpu, hārohara ta sirometi ḥiṣya nira. Irika sakatamb(ay) esuk, inulatan de hyang guru, kapanggih ta sireng jro sumur māti. Tinañan pwa sira karaṇa ning kalēbw ing sumur māti. Majar ta sang Utamanyu yan wuta, ta (l. yata) mangan gtih i waduri, saka ri lapa nirā'n inuhutan de ḍang hyang guru, ma(ng)dilati wērēh ning watsa. Saka ri kārunya bhagawān Domya, wineh ṭa-ya sang Utamanyu mantra, Aḥwino dewarājany (? l. dewabhiṣak?) u(pa)cāraṇakna nira, matang-yan māryya wuta; apan sang hyangng Aḥwino devabhiṣak sira, pinaka walyan ing dewata anpanmu wyādhi, niyata hetu ning swasta(.) māryya ng hiḍēp lara ikang wwang bhakti ri sira. Nāhan matahyan (l. matangyan) wineh Aḥwino-dewamantra de sang guru. Ndātan madwa sang hyangng Aḥwino-dewa, maweli anugraha; tumpihangin kinonakēn wurungan wuta; ya ta panganēn

ira, pinakoṣādhā ni laranya, niyata waraṣa. Pinangan ira pwa ya ta. Caṃk-sur (l. cakṣur) ārogyaṃ bhavati, muwah ta sira paripūrṇa indra ning mata nira, tan hana-ng kawikāra nang (l. ning) akṣi wkasan. Suka ta bhagawān Domya, tumon i sangng Ūtamanyu(;) siddhi ṣāstrānugrahomi, manganugrahani ta sira sāstra siddhi, «lawan tan kneng tuwātah rūpa-ny-ānaku». Nāhan ta ling bhagawān Domya, manganugrahe sira.

Tumut sang Weda pinarikṣa nira, kinon ira tāmolaheng padangan, kumawwatakna taḍah nira. Sāri-sāri bhakti nira sang Weda ring guru, tumutakēn ike panas-tis nirāmpu ḍanghyang, yatna ri sapakon ira. Inanugrahan ta sira sarwwawidya, saha wedamantra mwang kasarwwajñānan; muwah kasiddhyan ing mantra paweh nira.

Ri huwus sang Weda kṛtānugraha, mulih ta sire patapan ira. Wruh pwa sira duhka ning sewaka, māngēnangēn ta sira: «yan hana ṣiṣya-ngku dlāha, wehēngku ju(ga) sang hyang mantra haywa pinalakwan guruyāga, ngūni-weweh pamarikṣa ni gurusuḥruṣa-nya». Mangkanāngēnangēn ira. Tad-ānantāra hana ta ṣiṣya nira hañar ḍatēng, sang Ūtangka nāma nira. Tumulu-y ta wineh sang hyang weda, tanpamalakwa guruyāga; salwir ning āgama tlas kahaji[,] de sangng Ūtangka. Tasyacit ta tva kālasya (l. kasyacit tv atha kālasya), para (l. pira) ta kunang lawas nira makasiṣya ri sang Ūtangka, pininang ta sira miḥwa ring yajña de mahārāja Janamejaya, parēng lawan paminang mahārāja Poṣya, sang ratu ri Ayoddhya. Lumāmpah ta sira(,) sang Ūtangka ta sira kinon an atunggwa patapan, mwang akmita ri sang gurupatni. Tar-wihang ta sira, yatna ring rahina wngi ri karakṣan ikang patapan. Kahadang (l. kahaḍang) pwa sang gurupatni rajaswala. Kinon ira ta sang Uttangka magawaya putropadhana (l. putrotpādana) yata-nyan tatan-hurunga (l. wurunga) pangrtu. Ling nira; ndātan-angga sang Ūttangka; kewalya gurusuḥruṣa juga sira gumawayakēn karakṣan ing aḥrama sang guru. Ya ta nuwuhakēn krodha sang gurupatni. Ḍatēng bhagawān Wedha, katon ta halēp nikang patapan, mwang wṛddhi nikang puṣpa de Ūttangka, apan winkas-wēkas. Harṣa tāmbēk nira, matang-yan manganugra(ha) i sang Ūttangka[,] kasiddhyan ing mantra. Kinon ira ta muliha; ameta anggwan gaway ing tamuy ring aḥrama; nātan (l. nāhan) hiḍēp nira; aminta sira pinalakwan guruyāga. Saking (l. sake) swī nirā 'npaweha guruyāga, aglēng ta bhagawān Weda, matang-yan sira mākon malakwa ri sang gurupatni: «sakayun (l. sakahyun) sang gurupatni yekā gawayanyu». An-mangkana ling nirāmpu. Mangābhiwāda ta sangng Utangka, i sang gurupatni: «sāsā-dhyayena anujña (l. upādhyāyenāsmi anujñātaḥ), pinaka nghulun kinon irāmpu, maweha guruyāga, ndān sakahyun rahadyan sanghulun rakwa paweha. Aparan ta kahyun rahadyan sanghulun, anung hunakna (l. hanākna) pinaka nghulun». An-mangkana ling sangng Utangka. Sumahur

sang gurupatni: «rahayu yan mangkana». Matutur i salahasā nirā 'npamalu-
 luyakēn çabda tananggā kinonkon de nirā 'npalaku putrotpadāna ngūni.
 Dadi ta sirāmalaku wastu mewēh. «Anaku sang Ūtangka! hana sira ratu
 mahārāja Poṣya ngaran ira, sang prabhu ring Ayoddhyanagarī. Hana ta
 stri nira, sang Sāwitri ngaran ira; sira ta mabhuṣaṇādityakuṇḍala, maṇi
 kottama ning sarwwaratna. Ikang kuṇḍala sarikā ta kahyun inghulun, apan
 çuci (rū)pa nikang ratna. Hingana-nta tkā ngke irikang caturddiwasā, pa-
 tang wngi kāwkas. Ya tikā kahyun-ku pawehanta yan tuhu gurubhakti». Mangkana ling sang gurupatni. Prihatin ta sang Ūtangka, mangēnangēn
 ika durilabha nikang kuṇḍala, ngūniweh ðatngeryy Ayoddhya ri patang
 wngi, apan atiçaya tekā doh-nya. Kunang pwa tan kapalangēn bhakti nira
 ring guru, matang-yan panglalu lumāmpah amet ikang kuṇḍala. Ri lampah
 nira mamanggih wang (l. wwang) anunggang ri wṛṣabha; ya tojar i sira:
 «bhob Hutangka! yan mayun (l. mahyun) kita ðatngeryy Ayoddhya, mne
 glēk, mutra puriṣa bhakṣasah (l. mūtrapuriṣaṃ bhakṣayasva),
 pangan tahi ni[nɡ] lēmbu-ngku, inum uyuh-nya; sakṣaṇa kita ðatēng ryy
 Ayoddhya de-nya». Mangkana ling ning wwang manunggang i(ng) lēmbu
 ri sira. Pinangan ira ta puriṣa nikang wṛṣabha, ininum nira mutra-nya. La-
 ghudeho atah, maḍangan tāwak nira. ðatēng ta sire(r)yy Ayoddhya.
 Saḍatēng nira tumameng kadatwan (l. kaḍatwan) mahārāja Poṣya; manga-
 çirwwāda ta sira[,] ri Çri mahārāja; umaritraṇekang kuṇḍala. Atyanta sā-
 dhara (l. sādara) mahārāja Poṣya; kinon ta sira tumameng kabinihajyan,
 umalakwa ng kuṇḍala[,] ri sang Sāwitri. Tumama ta sire dalēm, ndatan
 katon sang Sāwitri de nira, apan abhakṣya sira, apan amangan puriṣa nikang
 wṛṣabha. Sang Sāwitri ngaran ira, stri patibrata, tan dadi katon de ni
 ngwang campur. Muwah ta sira mareng mahārāja Poṣya, majari tan hana
 sang Sāwitri. Kinon ta sirācāmanā rumuhun, kamnā nirā'n tumame dalēm.
 Maçoca ta sira. Huwus nirācāmana, tumama ta sira tke dalēm muwah; ka-
 ton teka sang Sāwitri de nira makabhuṣana ikang kuṇḍala, mapakna guru-
 yāga. Ling sang Hutangka mapinta kuṇḍala. Mojar ta sang Sāwitri: «sojar
 āmpu; mahabhāra iking kuṇḍala, āpan wiçeṣa ning sarwwaratna ike. Hana
 ta nāga Takṣaka ngaranya, lāgi mrārthanakn ikang kuṇḍala teja. Haywa
 tāmpu tan-prayatna rikā». Mangkana pawkassang Sāwitri ri sira. Winehakn
 ira tekang kuṇḍala; agirang ta sang Ūtangka. Mājar tta sira ring mahārāja
 Poṣya, at(ē)hēr amwit muliha, sinayutan ta sira, wineh bhojana rumuhun.
 I sḍēng ning bhojana inarppanṇakēn ri sira(,) katon tang skul atis tātān
 yogyā (l. yogya) panganēn ing brāhmaṇa(;) ling nira: «yasmāt çuci
 intvan (l. yasmād açucy annan) dadāsi, atiçay(ā)çuddha-nta mahā-
 rāja Poṣya; apan aweh bhojana tan çuci; matang-yan wutā ta kīta». Mang-
 kāna ling sang Ūtangka. Sumahur mahārāja Poṣya, ika bhojana tan çuci

kabeh, āpan saka ri gyā nira[,] ri pamwit sang Ūtangka muliha tumuluy, matang-yan angdadak pinangliwētakēn. Malēs ta sirānapāta: «yasmād anna duṣayati (l. annam dūṣayasi), tasmād anna bhaviṣyati (l. anapatyo bhaviṣyasi), iking skul paweh ni nghulun bhojana ri kita, sinangguh-ta tan-ḡuci; tan tuhu pwa ling-ta; jah (l. jwah) tasmāt anapatya (l. °tyā) ta kita». An-mangkana panāpa mahārāja Poṣya[,] ri sang Ūtangka. Huwus nirānāpa, mangupakṣamā ta sira. Mojar tta sang Ūtangka: «tan dadi kadi mami mityaḡāpa; anda (l. andha) ta pwa kita, macirat (l. naci-rāt) patam(?) mama, ndatan masowe kita wuta(:) kady anggan mami 'n-watēk ḡāpa (ri) kita, mangkana ta kitā 'n-watēk ḡāpa-nta ri kami». Nāhan ling sang Ūtangka. Sumahur maraja (l. mahārāja) Poṣya, ling nira: «brahmana ma thavi kṣaro (l. brāhmaṇasya vāci kṣuro), vikṣata (l. ni-ḡitas) tīkṣṇavākḡarah, krama ning kadi kita brāhmaṇa kita wākḡajra; kadi laṇḡēp ning saṇjata laṇḡēp ing tutuk, hati-nta nirmmalaswabḡāwa, kady arṇṇawa; matang yan-papanganugraha samarṡṡhya kadi kita brāhmaṇa; viparita (kṣatriya), kṣatriya wiparita-ya, ri tutuk juga nirmmala, ri hati tikṣṇa swabḡāwa-nya, mahyun yadyapi. Matang yan glēng ni nghulun mangke ri kita, yaya galak-ta ri nghulun. Na (ḡakto 'ham) ḡāpam anyatah (l. anyathā) kattī (l. karttum), ya ta matang yan tar-wnang (h)umilangkna ḡāpa ni nghulun ri kita». Mangkana ling mahārāja Poṣya. Lunghā ta sang Ūtangka, makolih ikang kuṇḡala. Sḡlēng hana ring hawan sang Ūtangka, matmahan agni kang ḡāpa mēnggēp witaragya wiṣa-nya (l. witarāḡi weṣa-nya). Winorakēn ing teja sang hyangng āditya; kapanasan ta sang Ūtangka de nya. Hana ta wulakan ri tira ni(ng) hnu. Ngkāna ta madyus sang Ūtangka, ikang kuṇḡala inēnahakn ireng bhutala. Tuminghal ta nāga Takṣaka, masō ta ya malap ikang kuṇḡala. Katon maraya de sang Ūtangka, inusi nira ta ya. Kawnanga ri hidēp-nya, maluy ta ya jāti-nya nāgarūpa. Mngā ta sang hyang pṡṡtiwi, umasuk ta yerikā, alayu mare pātala sira. Yatnāta sang Ūtangka tumut mare patāla sira. Inastuti nira tekang nāga Takṣaka, pinalaku nira ikang kuṇḡala, sangka yan mapākna (l. mapakēna) de nira pangguruyāga. Ndā tanpaweh ikang nāga Takṣaka; kewala lunghā (h)umētakn ikang kuṇḡala maṇi. Pinet ta ya de sang Ūtangka. Anon ta sira stri rwang siki manēnun; lwir nikang lawe tinēnunya, hirēng lawan putih. Mwang hana ta ṣad (l. ṣaḡ) kuḡāra (l. kumāra), rare nmang ṣiki 'npangidērakēṇ cakra; dvādaḡa ngkāna (l. arāḡh), rwāwlas ṣēngkēr-nya(.) Muwah tana (l. hana) ta wwang manuntun kuda katon de nira; inastuti nira ta sahana-nya; tinaṇan ira ta paran ikang nāga Takṣaka. Mamarah ta sang manuntun kuda: «ai sang Ūtangka! yan mayun (l. mahyun) kita kapanggiha nikang kuṇḡala, nāhan iki kuda-ngku ya dēmwanī ike silit-nya(:) tan (l. yan?) mijil tekang kukus sangkeng mukanya, upupakna ri wiwara

nikang nāga Takṣaka masuk, niyatekang Takṣakāwdi, umwataknekanḡ kuṇḡala ri kita». An-mangkana ling sang manuntun kuda. Tan-wihang sang Ūtangka, tinulup nira ta silit nikang kuda, mijil ta ng agni sakeng sarwwendriya-nya, saha duma narawāta (l. dhūmānarawata) (h)umib(ē)ki nāgaloka. Haroharekanḡ nāga Takṣaka; ḡatēḡ umetakēn ikang kuṇḡala, ri sang Ūtangka; t(ē)hēr angūpakṣamā. Tinanggap sang Ūtangka ikang kuṇḡala. (H)inangēnangēn ira hikang diwasa; tan dadi kawwat wngi-nya ta ya; «mangke 'npaḡuci hana sang gurupatni, wyārthā iking kuṇḡala ulih-ku, apan panglwihi diwasa». Mangkana ling nirā 'npanangis. Mojar ta sang manuntun kuda: «ai sang Ūtangka! haywa kamu sangḡaya; tunggangi kuda-ngku, tkā kita usēn[,] amnangana sang gurupatni-nta». Mangkanā-nugraha sang manuntun kuda. Tinunggangan irekanḡ kuda; kṣanika sira tkeng aḡrama sang gurupatni, kāla nira tlas madyus, manganākēn (l. mangunakēn) pahyas. Katan sang Utangka, mwatakēn ikang kuṇḡala ri sira. Sānyāsāmbēk nirāḡlēḡa, ḡumāpā sang Ūtangka ri wyārthta nikang diwasasamaya. Amnangī pwa sira kāla. Harṣa ta sang gurupatni; pinalaku nira ikang kuṇḡala ha (l. ulih?) nira; [h]inalap nira tang kuṇḡala sangkeng tangan sang Hutangka. At(ē)hēr angastwakēn, sang Ūtangka umangguha ng kasiddhyān. Manēmbah ta sang Ūtangka ri sang gurupatni. Ri tlas nirā-mangkana, mājar tta sira ri sakatmu de nireng (h)awan. Mawarah ta sira ri bhagawan Weda. Ling bhagawān Weda: «uḡu ānaku sang Ūtangka! a-tyanta durllabha ning paweh-ta guruyāḡa, kunang de-nta bhakti ring guru moghā kawnanḡ. Hana pwekā patakwan-ta ikang wṣabha pinangguh-ta, Airawaṇa ikā; kunang sang manūnggangi wṣabha, sang hyang Indra ikā, prasiddha mitra-ngku sira; awlas ta manah-ku (l. manah-nya?) tumon i kita. Yapwan ikang puriṣa mwanḡ ēyēh ning wṣabha pinangan-ta, [h]amṣ-ta ikā; ikang stri rwa nēnun katon de-nta, sang D(h)ātā Wid(h)āt[h]ā ikā; ikang lawe tinēnunyāhirēḡ lawan putih ratri diwasa tatwa-nya; kunang rare nmang siki, ṣad (l. ṣaḡ) rtu ikā; ikang cakra dwādaḡ(āra), dwādaḡa rāḡi tatwa-nya; kunang ikang pinutēr-nya, sambatsāra tatwa-nika; yapwan ikang wwang manuntun kuda, sang Pañcajānya ikā tatwa-nika (; ikang) kuda sang hyang Agni ikā; ya ikā tinunggangan matangyan kita'n tkā usēn. Sangkṣepa-nya, māsih ikang sarwwadewata de ning kagurusuḡruṣan-ta. Tava sukopalanyate (l. tathā sukham upalabhyate?), matangyan ikang suka kapangguh de-nta. Ulih tānaku; huwus siddhi mantra kita». Mangkana ling bhagawān Wedā(ḡa)nugrahe sang Ūtangka. Huwus sang Ūtangka kṛtānugraha ri bhagawān Weda. Kintu tlas karuhun panganugraha sang guru, inangēnangēn ira ta nghel nira de nikang naga Takṣaka; krodhāmbēk nira hyun malēsāḡawē upāya irikanḡ nāga Takṣaka. An-mangkanābhiprāya nira; lumāmpah ta sira mareng Hastinapura. Kathañcit ma-

hārāja Janamejaya hañar datēng sangke pangdonan ira, huwus malahakēn ikang deça Takṣila. Malungguh ta sire(ng) watangan, pinarēk de ning tandamantri (l. taṇḍamantri) nira. Datēng ta bhagawān Hutangka, manguccāranakēn wedaḥantimantra. Mojar ta sire(ng) mahārāja: «sājña haji; ikang byāpara pāduka Çri mahārāja dumon ikang deça Takṣila, atyanta knoh ikā, apan tan-bhakti-nya ri haji; tan hana kāryya bhāra sangkerikā. Anung [ikang] yukti gawayakna usēn, ya tikā rēngōha (l. rēngōn) de sang nātha. «Aparan ikang kāryya yukti?» yan ling (h)aji, nāhan mra (, rama) rahadyan sanghulun mahārāja dewata, sira pjah sinahut ing nāga Takṣaka, ndātan hana doṣa nira; bajrāhata [r] ivācalaḥ, kadi ta sira wukir agōng pinangan ing glap; atyanta kāsyasi(h) nira; agrah acāra nikang kala Takṣakā. Sugyan ta haji magawayang yajña sarppa, makaphala patya nikang nāgādharma. Apan mangkanang kṣatriya ngaranya, si utsāha ri patya ning çatru gumawayakēn duhka nira. Ikang nāga Takṣaka pwa siddha duṣṭa; sumawut (l. sumahut) i rama rahadyan sanghulun(.) Yukti ta ya tumibā ri dilah hyang agni sḍēng pinujā de sang brāhmaṇa. Apan kaduṣṭan ikang nāga Takṣaka, huwus ikā mighne bhujangga haji, umalap i kuṇḍalānggēh guruyāga ra-bhujangga haji. Ya ta matang-ya krodha bhujangga pāduka Çri mahārāja[,] iriya. Ndātan sayogya ngwang wiku magawaya daṇḍa, matang-yan hnēng ra-bhujangga haji. Kunang Çri mahārāja, yogya magawaya daṇḍa, ā(pan) dharmma ning kadi kita kṣatriya, ikang dumēṇḍa yukti dēṇ-ḍan».

Nāhan ling sang Hutangka, ri mahārāja Janamejaya. Mapraweṣa ta mahārāja Janamejaya ri kakṣatriyan ira, tumakwanakēn ya tuhu, mahārāja dewata pjah sinahut de ning nāga Takṣaka. Singgih ling ning mantri nira kabeh. Krodha Çri mahārāja. Matang-yan agawe yajña sarppa, mituhu wara (l. warah) [bhasawa] bhagawān Hutangka sira.

Nāhan ta carita sangng Ugraçrawa ri sang dasaçwami (l. daçaçwāmī?) sira kabeh. Ng[h]aran ikang carita:

Iti Poṣyacarita.

Pauṣyākhyāna.

«Āyodhyāviṣayāçramyah | Domya brāhmaṇa¹ sarsthitaḥ ||». Erwaseenseen brahmaan, Meester Dhaumyageheeten, wienskluizenarij in 't gebied van Audhe was. Hij had drie leerlingen, met name Upamanyu, Āruṇi²

¹ De Skr. tekst is hier geheel verknoeid en door den vertaler zelven ten eenenmale misverstaan. Uit Āyoda, den bijnaam van Dhaumya, heeft hij Āyodhya gemaakt. Voorts is 't proza met geweld tot een vers gemaakt. Sarsthitaḥ zal daarentegen wel aan den afschrijver te wijten zijn; de vertaler zelf las vermoedelijk samsthitaḥ.

² Āruṇi is de vorm van den naam in 't Mahābh.; ārunika als verkleinwoord, is echter bestaanbaar.

en Weda. Hij wilde hen beproeven of zij hunnen leermeester oprecht gehoorzaam en onderdanig waren. Om hen te beproeven ging hij aldus te werk. Āruṇi beval hij vooreerst akkerwerk te verrichten, als belooning waarvan hij met de kennis der Wet zou begiftigd worden. En Āruṇi beijverde zich al de werkzaamheden van den rijstbouw waarvoor hij te zorgen had naar behooren te verrichten. Toen 't zaad schoon opgeschoten was, kwam er een overstroming, door hevige regens. De dam van 't rijstveld bezweek. Uit vrees dat de rijst door 't water zou overstroomd worden, stuitte hij toen zonder dralen 't water door afdamming. Doch de dam bezweek. Hij frachtte op nieuw het water te stuiten. (Vergeefs). Eindelijk, ten einde raad, gebruikte hij tot dam zijn eigen lichaam, lang uitgestrekt liggende, zonder zich dag of nacht te verroeren. Toen zag zijn leermeester hem daar in 't rijstveld. Dhaumya zeide hem dat hij moest opstaan. «Yasmāt enz.¹». «Mijn zoon Āruṇi, gij zijt bijzonder standvastig, sta op dan, mijn zoon! uw leermeester brengt hulde aan uwe standvastigheid. Want gij hebt uw lichaam tot een dam tegen 't water gemaakt, uit onderdanigheid jegens uwen leermeester. Ćreyo vāṇyanti yo siddhiḥ (l. Ćreyo 'vāpsyasi yogasiddhiḥ?) moogt gij gelukkig zijn en 't wondermachtige formulier Wāgwajra bezitten».

Zoo dan beproefde Dhaumya Āruṇi. Vervolgens wilde hij Upamanyu beproeven en beval daarom dezen de koeien te hoeden.² IJverig kweekt Upamanyu zich van 't hoeden der koeien. Toen hij gehoed had en van 't bedelen tehuis kwam, gaf hij niets van 't voedsel dat hij met bedelen gekregen had zijnen eerwaarden leermeester over. Toen zeide de meester: «mijn zoon Upamanyu! de leerling behoort, indien hij zijnen leermeester onderdanig is, al 't voedsel dat hij met bedelen gekregen heeft, over te geven. Wat betaamt is: svayam enz.³; het is onbehoorlijk, dat gij alles, wat gij met bedelen gekregen hebt, opeet».

Dus sprak de heer leeraar. Upamanyu maakte eene nederige buiging en verzocht vergiffenis voor zijn wangedrag. Den volgenden ochtend vroeg ging hij weder hoeden, en wisselde dat af met wederom voedsel te bedelen. Al wat hij zodoende gekregen had, werd dan ook door hem aan zijn vereerden leeraar overgegeven. Nadat hij zulks gedaan had, ging hij op nieuw eten bedelen voor zijn levensonderhoud bij 't hoeden der koeien. Het bleek

¹ Deze zinsneden, welke even als de vorige tot een vers verworpen zijn, laten zich niet geheel herstellen.

² 't Grondwoord is hwan, waarvan ahwan of mahwan; zoodat mangwan eene fonetische schrijfwijze is voor manghwan. In de nieuwere taal is ten gevolge van valsehe analogie ngon tot stamwoord geworden. Apāwwan ware beter apahwan gespeld.

³ Ook deze Skr. zinsnede is onherstelbaar bedorven.

dat hij tweemaal om eten bedelde. Toen verbood zijn leermeester hem dat; want zoo iets te doen was gulzigheid; hij behoorde niet tweemaal te bedelen om voedsel voor levensonderhoud, zeide de leeraar. Daarna dronk Upamanyu de melk, voor zoover er van overig gelaten was ¹ door de zuigende kalveren. Als hij nu door zijn leermeester ondervraagd werd; zeide hij de melk uitgeperst te hebben welke de zuigende kalveren hadden overgelaten. De leeraar sprak: «Oho! het is niet betamelijk, dat gij zoo gehandeld hebt, want gij hebt iets genomen wat aan uwen meester toebehoort. Het voegt eenen leerling niet zijns meesters goed te nuttigen».

Zoo sprak de eerwaarde heer. Upamanyu hield op met van de koemelk te drinken, doch het schuim dat den kalveren uit den bek viel als zij tot verzadigens toe door de moederkoeien gezoogd waren, dat lekte hij op ten levensonderhoud, terwijl hij de runderen hoedde. Wederom ondervraagde hem zijn vereerde leeraar, hoe hij zich voedde. Hij gaf te kennen dat hij tot zijn onderhoud 't schuim der kalveren, hetwelk op den grond viel, opgelekt had. Toen zeide de leeraar: «o mijn zoon Upamanyu! het past niet, dat gij dit nuttigt. De kalveren merkten dat gij honger hadt, en uit medelijden met u, lieten zij uit den mond vallen wat zij gezogen hadden. ² Al heet het maar schuim, het voegt iemand zooals gij zijt niet, het voedsel der kalveren u onrechtmatig toe te eigenen. Kortom, zoo iets is belust zijn op 't eten van anderen; gebruik niet tot voedsel wat niet behoort genuttigd te worden, want de kalveren zullen zodoende des te eerder mager worden».

Aldus sprak de eerwaarde heer, en Upamanyu maakte eene nederige buiging.

Den volgenden morgen vroeg hoedde hij wederom, zonder iets te eten. Wegens den honger voedde hij zich met het bladsap der *Calotropis gigantea*. ³ Het bladsap nu van de *Calotropis* is zeer heet, zoodat het branderige hem tot op de oogen sloeg. *Andhībhūta*, hij werd blind, kon niets om zich heen zien. Onthutst zocht hij de koeien op. Dewijl hij niet kon zien waar hij ging, viel hij in een zekeren drogen put die daar was. Als het avond geworden was kwam de stier ⁴ zonder geleider naar den stal terug. Toen de meester zijnen leerling niet teruggekeerd zag, ging hij ontsteld hem zoeken. Des morgens vroeg vond *Dhaumya*, zoekende, hem in den drogen put, en vraagde hem naar de oorzaak dat hij daarin geraakt was. Upamanyu

¹ *Tan-ṣeṣa* is klaarblijkelijk een fout voor *tat-ṣeṣa*, gelijk onmiddellijk daarop gelezen wordt. Met *tat-ṣeṣa* moet bedoeld wezen *yaaccheṣam*.

² Voor *ulah-nyānusu* zal wel *ulih-n.* te lezen zijn.

³ De *wāduri* heet in 't Balineesch, in verbasterden vorm, *mēṇḍore*.

⁴ *Misschien* is met *wṛṣabha* rund in 't algemeen bedoeld; in dat geval is te vertalen: «keerden de runderen» enz.

zeide dat hij blind geworden was, door 't nuttigen ¹ van 't melksap der Calotropis, ten gevolge van zijn honger, toen de vereerde leermeester hem verboden had het schuim van de kalveren op te lekken. Uit medelijden deelde Dhaumya aan Upamanyu een tooverlied mede, waarmede hij de Aṣwin's, ² de heelmeeesters der goden, moest verheerlijken, om van zijne blindheid te genezen. Want de Aṣwin's, de devabhīṣajau, zij, die de geneesheeren der goden bij ziekten zijn, brengen onfeilbaar gezondheid en maken dat de menschen die hen deemoedig eeren van hun ziekten genezen. Om die reden deelde de leermeester hem het tooverlied aan de Aṣwin's mede. Onmiddellijk verleenden de goddelijke Aṣwin's hunne gunst: zij schreven voor, dat hij, om van zijn blindheid af te raken een rijstkoek moest eten als geneesmiddel tegen de kwaal, waarna hij zeker herstellen zou. Hij at dan ook de koek. Cakṣurārogyam bhavati, zijn gezichtvermogen ³ werd weder hersteld, zonder dat er eenige kwaal nog aan zijn oogen overbleef. Blijde was toen Dhaumya, Upamanyu (hersteld) te zien. Siddhi-ṣāstrānugrahomi, ⁴ hij schonk hem als gunstbewijs de wetenschap der tooverij, «en dat gij, mijn zoon, in uw uiterlijk nimmer de sporen van ouderdom zult vertoonen». ⁵ Aldus waren de woorden van Dhaumya waarmede hij Upamanyu zijn gunstbewijs schonk.

Vervolgens wilde hij Weda op de proef stellen. Hij beval hem in de keuken te blijven en het eten gereed te maken en op te disschen. ⁶ De onderdanigheid van Weda jegens zijnen leeraar was alleruitnemendst; hij vergezelde den eerwaarden man in hitte en koude en lette zorgvuldig op al wat deze beval. Toen werd hij volleerd in 't gebruik der tooverspreuken die hem geschonken waren.

Nadat Weda die gunstbewijzen ontvangen had, keerde hij naar zijn (eigen) kluizenaarsverblijf terug. Daar hij de lasten der dienstbaarheid ondervonden had, dacht hij bij zich zelven: «als ik later leerlingen heb, wil ik

¹ Ta mangan staat hier voor yata m.; wellicht heeft men yata m. te lezen.

² In 't Kawi kan evengoed het enkelvoud bedoeld zijn.

³ Met indra, dat in 't Skr. de pop van 't oog beteekent, is hier klaarblijkelijk indriya bedoeld.

⁴ Bedorven lezing, misschien bedoeld: «siddhiṣāstreṇānugrāhām».

⁵ Overgang van de indirecte rede in de directe is zeer gewoon ook in de nieuwere taal, zóó zelfs, dat het onnoodig is voorbeelden aan te halen. «Tan kēneng tuwa rūpa-nyānaku» is eigenlijk «'t uiterlijk van mijn zoon (zij) niet onderhevig aan ouderdom».

⁶ Kumawatakṇ is in beteekenis = Jav. ŋahossakēn; het grondwoord is wwat, waarvan awwat, mawwat enz. hetwelk vrij wel met Nieuwjav. atur, enz. in toepassing overeenkomt (van daar nog Nieuwjav. wot-sōkar). De functie der ka in kawwat, toestandswoord: kumawwat, is mij niet recht duidelijk; zooveel echter is klaar dat kawwat een secundaire stam is, op de wijze van Jav. kari, karuh, kawasa, enz. Vgl. ook Jav. kumawani van wani.

hun de heilige mantra's overleveren zonder loon te eischen of hun gehoorzaamheid op de proef te stellen». Zoo dacht hij bij zich zelven, Weldra kreeg hij eenen nieuwen leerling, Utangka geheeten. Onmiddellijk gaf hij dezen de kennis van den Weda, zonder leerloon te eischen; Utangka werd volleerd in de onderscheidene heilige overleveringen. Kasyacit tv atha kālasya, nadat hij een tijd lang Utangka tot leerling gehad had, ontving hij van koning Janamejaya eene uitnoodiging, om eene offerplechtigheid bij te wonen, tegelijk met eene (andere) uitnoodiging van koning Pauṣya, vorst van Audhe. Daarop toog Weda op weg, en Utangka kreeg last om de kluizenarij te bewaken en op de gemalin zijns meesters te passen. Utangka gehoorzaamde en beijverde zich dag en nacht de kluizenarij te bewaken. Eens trof het zoo, dat de leeraarsvrouw in de geschikte periode verkeerde». ¹ Zij beval Utangka een kind bij haar te verwekken, opdat de geschikte tijd van de maand niet ijdel zou voorbijgaan. Zij gaf het te kennen, doch Utangka weigerde: louter uit gehoorzaamheid aan zijn meester zorgde hij voor de bewaking van zijns leeraars kluizenarij. Dit nu wekte de verbolgenheid van de gemalin zijns meesters op.

Toen de eerwaarde Weda terugkwam, zag hij hoe netjes de kluizenarij onderhouden was en hoe de bloemen gekweekt waren door Utangka, zooals hem trouwens opgedragen was. Uit blijdschap hierover, schonk hij aan Utangka volledige kennis der mantra's. Toen beval hij hem weêr naar huis te vertrekken. Utangka meende dat men een plaats in de kluizenarij noodig had voor een (nieuwen) gast. Hij verzocht te weten welk huldeblijk (van een dankbaren leerling) aan zijn meester van hem verlangd werd. Ten gevolge van zijn aandrang om een huldeblijk te mogen geven, werd de eerwaarde Weda boos, zoodat hij hem beval het te vragen aan zijne gemalin; «wat zij verkiest, dat hebt ge te doen», zeide de meester. Utangka maakte toen zijne opwachting bij de leeraarsvrouw. «Upādhyāyenāsmi anujñātaḥ, uw gehoorzame die naar heeft van den meester last gekregen een huldeblijk te geven, en wel een zoodanig, als mijne genadige Vrouwe verkiest. Wat verkiest de genadige Vrouwe, dat door haren onderhoorigen dienaar zal verschaft worden?» Zóó sprak Utangka. De leeraarsvrouw antwoordde: «dat vind ik heel goed van u». Zij peinsde hoe hem in verlegenheid te brengen, om zich te wreken over zijne weigering, toen zij hem verzocht om een kind bij haar te verwekken. Het gevolg was dat zij eene moeilijke zaak van hem vorderde. «Mijn zoon Utangka! er is een aanzienlijk

¹ *Rajaswalā* is door den Kawi-vertaler verkeerd gebruikt; hij had, zooals in 't oorspronkelijke staat, *ṛtumatī* moeten bezigen, want *ṛtu* vereenigt de schijnbaar tegenstrijdige beteekenissen van «de tijden» en «de periode tusschen twee tijden» in zich, doch van *rajaswalā* geldt zulks niet.

koning, met name Pauṣya, die in de hoofdstad Audhe heerscht. Hij heeft een vrouw, Sāwitṛī geheeten.¹ Zij draagt als tooi Āditya's oorsieraden, juweelen, die alle edelgesteenten overtreffen. Die oorsieraden van haar wenschte ik te hebben, dewijl die juweelen er zoo onberispelijk schoon uitzien. Ik stel u als uitersten termijn om herwaarts terug te komen, vier dagen en vier nachten. Dat nu verlang ik, dat gij geven zult, indien gij oprechtelijk uwen leermeester onderdanig zijt». Zoo sprak de leeraarsvrouw.

Utangka voelde zich bedrukt bij de gedachte hoe moeielijk het zou wezen, de oorsieraden te krijgen en in vier nachten in Audhe te komen, daar de afstand zoo groot was. Hij was echter onwankelbaar in zijn onderdanigheid jegens zijnen meester, zoodat hij 't kloek besluit nam om de sieraden te gaan halen. Op zijn tocht ontmoette hij iemand die op een stier zat en tot hem zeide: «Hei, Utangka! als gij in Audhe wenscht te komen, gauw dan nu, mūtrapurīṣam bhakṣayasva, eet den drek van mijn stier en drink zijn pis. Daardoor zult gij oogenblikkelijk in Audhe komen». Zoo sprak de persoon welke op den stier zat tot hem. Hij at dan den drek van het dier en dronk de pis. Laghudeho'tah, zijn lichaam kreeg (daardoor) vlugheid. Hij kwam dan in Audhe. Daar aangekomen, begaf hij zich binnen 't paleis van koning Pauṣya, maakte Zijne Majesteit zijn compliment als brahmaan en smeekte hem om de oorsieraden. Koning Pauṣya ontving hem met de grootste voorkomendheid en verzocht hem het vrouwentimmer binnen te gaan, om van Sāwitṛī (zelve) de oorsieraden te vragen. Utangka ging toen het serail binnen, doch kreeg Sāwitṛī niet te zien, dewijl hij onrein was ten gevolge van 't eten van den drek des stiers. Sāwitṛī was eene getrouwe gade en daarom onzichtbaar voor een onrein persoon. Nu ging hij wederom naar Pauṣya en zeide hem dat Sāwitṛī niet te vinden was. Toen kreeg hij de vermaning zich eerst te wasschen, ten einde in 't serail binnen te komen. Hij reinigde zich daarop. Na zich gewasschen te hebben, kwam hij wederom in 't binnenpaleis en zag alstoen Sāwitṛī, getooid met de oorsieraden die hij noodig had als huldeblijk aan zijn meester. Utangka zeide dat hij de oorsieraden vriendelijk verzocht te hebben. En Sāwitṛī sprak: «Zooals Mijnheer beveelt. Deze oorsieraden zijn van groote waarde, want ze zijn 't puik van alle juweelen. Zekere slang, Takṣaka genaamd, heeft herhaaldelijk die schitterende oorsieraden gevorderd. Wees er dus vooral voorzichtig meê,

¹ De naam van Pauṣya's gemalin wordt in 't Mahābh. onvermeld gelaten; er wordt van haar overal gesproken als van de kṣatriyā, d. i. de Prinses. Nu is het wel opmerkelijk, dat de divye kuṇḍale, de hemelsche oorsieraden van Sāwitṛī, alsook van Sāwitṛa, den Zonnezoon Karṇa, van elders bekend zijn. De kuṇḍala's van Pauṣya's vrouw hebben vermoedelijk den Kawi-vertaler op het denkbeeld gebracht om in plaats van kṣatriyā te lezen Sāwitṛī. Mogelijk evenwel is het dat die verandering reeds vóór hem in Indische HSS. van 't Mahābh. gemaakt was.

eerwaarde Heer!» Met deze vermaning overhandigde zij de oorsieraden aan Utangka, die daarover zeer verheugd was. Hij verhaalde ('t gebeurde) aan koning Pauṣya, en verzocht daarop verlof om huiswaarts te keeren, doch hij liet zich weerhouden om eerst een maal te nuttigen. Terwijl men hem dat eten voorzette, zag hij dat de rijstkost koud was, wat brahmanen niet mogen eten. Hij zeide: «Yasmād aṣucy annan dadāsi, het is zeer slecht van u, koning Pauṣya! dat gij onrein eten geeft. Daarom zult gij blind worden!» Zoo sprak Utangka. Koning Pauṣya antwoordde dat, zoo al 't eten niet geheel zuiver was, het dan te wijten was aan den haast dien hij gemaakt had, toen Utangka verlof vroeg om terstond huiswaarts te keeren, zoodat men het te overhaast gekookt had. Op zijne beurt nu sprak hij eenen vloek uit: «Yasmād annan dūṣayasi, tasmād anapatyo bhaviṣyasi; deze rijst die ik u te eten gegeven heb, is, naar gij gelooft, onrein; uw gevoelen is echter onjuist; tot straf daarvoor zult gij kinderloos blijven». Zoo vloekte koning Pauṣya Utangka. Na den vloek uitgesproken te hebben, smeekte hij hem om vergiffenis. Toen zeide Utangka: «het gaat niet aan, dat iemand als ik ben, een ijdel vloed zou uiten. Gij zult dus blind worden; nacirāt,¹ doch niet lang zult gij het blijven. Evenals ik den vloek tegen u beperkt heb, moet gij ook den vloek dien gij jegens mij gericht hebt, beperken». Zoo sprak Utangka. Koning Pauṣya antwoordde: «brāhmaṇasya vācī² kṣuro, vikṣata (l. nikṣṇutas)³ tīkṣṇavākṣarah; het is de wijze van ulieden, brahmanen, vlijmend scherp in woorden te wezen; uw mond is zoo scherp als een wapen, doch uw hart is onbezoedeld als de oceaan. Daarom zijt gijlieden in staat om genadig te wezen. Viparitaḥ kṣatriyah; van een kṣatriya geldt het tegendeel; hij is in zijn mond slechts rein, en in zijn hart vinnig.⁴ Daarom ben ik thans op u verbitterd, daar gij

¹ De volgende Skr. woorden zijn onherkenbaar.

² Vācī, zoo als in de gedrukte teksten van 't Mahābh. staat, kan niet anders wezen, dan de locatief van vāc. Die komt hier evenwel niet tepas; men moet vācī verbeteren in den nominatief vācī, een vorm, die door geen Sanskrit woordenboek opgegeven wordt, maar welbekend is uit het Pāli. Ook de commentator Nīlakaṇṭha heeft het woord als nominatief opgevat, en zal dus wel in zijn exemplaar vācī gelezen hebben.

³ De Mahābh. heeft niṣitas. Dit schijnt me eene onechte lezing, ontstaan uit de zucht om een verouderd nikṣṇuta te verduidelijken. Ten gevolge der verandering, moest wegens de maat de lettergreep ta in tas veranderd worden, doch in nikṣṇuta-tīkṣṇa-dhāra is nikṣṇuta niet op te lossen in een mannelijk adjectief; er is bedoeld nikṣṇutam «het scherpen»; de geheele samenstelling is dus, vertaald: «door wetten scherp snedig». Men zou detegen nikṣṇuta kunnen aanvoeren, dat elders kṣṇu niet met ni samen gesteld voorkomt; doch wegens 't synonieme niṣita mag men 't bestaan ook van nikṣṇu veronderstellen.

⁴ De woorden mahy un yady api «wat hij ook wil, wat ook voorhebbende» begrijp ik hier niet; ze zijn in de vertaling dan ook weggelaten.

u op mij boos gemaakt hebt. Na *çakto 'haṃ çāpam anyataḥ kartum*: deshalve kan ik mijn vloek jegens u niet ongedaan maken».

Dus sprak koning Pauṣya. Utangka ging daarop heen met de oorsieraden in zijn bezit.

Terwijl Utangka op weg was, belichaamde zich de vloek (tegen hem door Pauṣya uitgesproken) in een slang, die de valsche gedaante van een askeet aannam.¹ De zon brandde fel,² zoodat Utangka het warm kreeg. Nu was er aan den kant van den weg een vliet. Daarin ging zich Utangka baden, terwijl hij de oorsieraden op den grond nederlegde. Als de slang Takṣaka dat merkte, naderde hij en pakte de oorsieraden. Toen Utangka hem er mee zag wegiljen, vervolgde hij hem. Als deze dacht in de macht zijns vervolgers te zullen geraken, nam hij weder zijne eigenlijke slangengedaante aan. De aarde opende zich; hij ging er in en vluchtte naar de onderwereld, en Utangka hem haastig achterna. Hij sprak toen de slang Takṣaka eerbiedig aan en verzocht hem om de sieraden, aangezien hij die noodig had als een huldebewijs aan zijn leermeester. Doch Takṣaka stond ze niet af en ging eenvoudig heen om de juweelen sieraden te verbergen. Als nu Utangka hem opzocht, zag hij twee vrouwen die aan 't weven waren; de weefdraad der eene was zwart, die der andere wit. Voorts waren er *ṣaṭ kumāra*, zes knapen, die een rad draaiden, *dvādaçāra*, met twaalf speeken. Wijders zag hij er iemand die een paard bij den toom leidde. Hij sprak allen eerbiedig aan en vroeg hen waar de slang Takṣaka zich bevond. Toen gaf degene die 't paard leidde tot bescheid: «o Utangka! indien gij de oorsieraden wenscht te vinden, zoo blaas dan dit paard van mij in zijn aars. Als de damp, die er dan uit zijn bek zal komen, in 't hol van de slang Takṣaka daarbinnen zal geblazen worden, zal Takṣaka uit vrees u stellig de oorsieraden ter hand stellen».

Aldus sprak de man die 't paard leidde. Utangka gehoorzaamde, en blies 't dier in den aars, zoodat het vuur uit alle openingen³ des lichaams kwam en de onophoudelijke damp de slangenwereld vervulde. Takṣaka, daarover ontsteld, kwam met de oorsieraden om ze aan Utangka te geven, en verzocht voorts om vergiffenis. Utangka nam ze aan. Hij dacht aan den datum en tevens daaraan dat het niet ging ze 's nachts aan te bieden. «Nu is het de tijd dat mijns meesters gemalin zich baadt; het is nutteloos dat ik de

¹ De Kawi-vertaler heeft het oorspronkelijke misverstaan; er is geen sprake van een gedaanteverwisseling des vloeks; de slang Takṣaka treedt op in de vermomming van een askeet. Wellicht heeft de man een bedorven tekst gebruikt, waarin *sapa* voor *sarpa*, slang, stond.

² Winorakēn ing teja is, in 't Skr. overgezet, *tejaś samyukta*, = *tejomīçra*, enz.

³ Dit is kennelijk hier met *indriya* bedoeld.

oorsieraden machtig ben geworden, want de datum is toch verstreken». Zoo zeide hij weenende. Toen sprak de persoon welke 't paard leidde: «Utangka! wees niet bezorgd! bestijg mijn paard, opdat gij, spoëdig, nog bij tijds bij de leeraarsvrouw aankomet».

Zoo sprak goedgunstiglijk de persoon die 't ros leidde. Utangka steeg te paard, en in een oogenblik bereikte hij 't verblijf der leeraarsvrouw, toen zij zich gewasschen had en haar toilet in orde bracht. Daar verscheen Utangka en bood haar de oorsieraden aan. Ingeval zij boos geworden ware, zoude zij hem vervloekt hebben omdat de afgesproken datum nutteloos verstreken zou geweest zijn. Doch nu trof hij haar nog juist bij tijds. Verheugd verzocht zij hem om de oorsieraden, welke hij gekregen had en ontving die uit zijne handen. Daarop gaf zij hare toestemming dat hij de volmaakte kennis zoude erlangen. Utangka neeg toen voor de leeraarsvrouw en na zulks gedaan te hebben, verhaalde hij wat hem onderweg wedervaren was. Dan gaf hij verslag aan den eerwaarden Weda. Weda zeide: «mijn zoon Utangka! een bijzonder kostbaar blijk van leerlingsdankbaarheid hebt gij gegeven en uwe onderdanigheid jegens uwen meester zou moeielijk te overtreffen ¹ wezen. Wat nu den stier betreft, dien gij ontmoettet en waarnaar gij vraagt, dat was Airāwapa. En die op den stier reed, dat was god Indra, mijn beproefde vriend, die medelijden met u had toen hij u zag. Wat nu de uitwerpselen van 't dier aangaat, welke gij gegeten hebt, dat was Amṛta. ² De twee wevende vrouwen die gij zaagt, waren Dhātar en Widhātar. ³ De zwarte en de witte draad welke zij weefden, zijn eigenlijk Nacht en Dag. En de zes knapen, dat zijn de (zes) jaargetijden; het twaalfspeekige rad, is eigenlijk de dierenriem, ⁴ en dat wat gedraaid werd, is het jaar. De man echter die 't paard leidde, was in wezenlijkheid Pañcajanya; ⁵ 't paard, hetzelfde dat door u bereden werd om snel over te komen, was Agni. Om kort te gaan, alle goden werden gunstig gestemd door uwe gehoorzaamheid jegens uwen leermeester. Tathā sukham upalabhyate(?): «dat is de reden waarom het u welgegaan is. Keer naar uw huis terug, mijn

¹ Moghā is eigenlijk: «het ware moeielijk te denken, nauwelijks te veronderstellen».

² D. i. de uitstroomingen van 't licht.

³ Verpersoonlijkingen van schepping en regeling.

⁴ Dit is natuurlijk eene valsche verklaring van den Kawi-vertaler. Het oorspronkelijke heeft «jaar»; ten tijde waaruit het zeer oude stuk dagteekent kenden de Indiërs den dierenriem nog niet.

⁵ Pañcajanya; het Mahābh. heeft Parjanya. Het verdient wel opgemerkt te worden dat Parjanya hier in allen geval als van den dondergod Indra verschillend wordt voorgesteld. Het paard is 't beginnende jaar; zijn geleider kan dus bezwaarlijk Parjanya als regengod zijn. Agni is hier opgevat als de heer van 't sterrebeeld Kṛttikāh, in ouden tijd, gelijk men weet, 't eerste van 't jaar.

zoon! gij hebt het doel van uwestudie¹ bereikt». Met deze woorden schonk de eerwaarde Weda aan Utangka 't bewijs zijner gunst.

Utangka was nu wel met de gunst zijns geëerden leermeesters beloond, maar, eenmaal in 't bezit² daarvan, dacht hij toch terug aan de moeilijkheden die hem de slang Takṣaka veroorzaakt had, en in zijne verbolgenheid wilde hij zich wreken door de slang te vervloeken. Met zulke voornemens bezielde, toog hij naar Hāstinapura. Juist³ was koning Janamejaya pas teruggekeerd van zijne onderneming, na Takṣila-land⁴ onderworpen te hebben. Terwijl hij op 't voorplein zitting hield, omgeven door zijne staatsdienaren, kwam de eerwaarde Utangka en uitte vrome zegewensen. Hij zeide tot den koning: «Met verschuldigden eerbied, Sire! dat Uw Majesteit ondernomen heeft Takṣaṣilā-land in bezit te krijgen,⁵ is zeer goed, omdat het aan Uw Majesteit geen onderdanigheid toonde. Geen andere taak kon daartegen opwegen. Doch moge de genadige Vorst nu hooren welke zaak er nu zoo spoedig mogelijk behoort gedaan te worden. «Wat is die zaak welke behoort verricht te worden», zal Zijne Majesteit misschien vragen. Welnu dan, de vader zaliger van U, mijn genadige Heer, is gestorven aan een beet van de slang Takṣaka, zonder dat hij zich aan iets had schuldig gemaakt; bajrāhata ivācalah, gelijk een grooten berg door den tand des bliksems getroffen, allerjammerlijkst. De booze Takṣaka heeft zich baldadig⁶ gedragen. Nu moest, dunkt mij, Zijne Majesteit een slangenoffer aanrichten met doel dat de snoode slang gedood worde. Want dien heet

¹ De termen siddhi-mantra heb ik zoo onbepaald mogelijk weergegeven. Op zich zelve drukken de woorden dan ook niets anders uit, maar desniettemin kan de vertaler aan mantra 't begrip van «tooverkrachtig» verbonden hebben.

² Karuhun, «voorafgegaan», gaat in 't Kawi dikwijls over in den zin van «volgende»; hieruit ontwikkelt zich 't begrip van «vergezellende, vergezeld van, met». In zooverrelaat het zich gevoegelijk vergelijken met Skr. purassara in 't laatste lid eener samenstelling. Ook tum ut bet. zoowel «mede, vergezellende», als «volgende», en voorts «vervolgens».

³ Kathaṣcit heeft in 't Kawi de beteekenis aangenomen van kadācit, en vooral die van «bijgeval»; zoo ook kathaṣcana. Misschien heeft men dezen begripsovergang niet te wijten aan verwarring van katham met kadā, maar heeft zich uit «te nauwnood», de beteekenis van «juist op 't nippertje», en hieruit die van «op dat pas, toevallig» ontwikkeld.

⁴ Hoezeer Takṣila eene verbastering is van Takṣaṣilā, komt het treffend overeen met Τάξιλα, zoodat het mogelijkwijze niet eenvoudig als Javaansche verbastering te beschouwen is.

⁵ Dumon, angdon, enz. heeft in 't Kawi al de beteekenissen van Jav. angarah en angangkah, en mangarah, mangangkah, welk laatste niet beteekent «het oog hebben op een anders vrouw», zooals in 't Handwoordenb. opgegeven wordt, maar veel algemeener «'t oog hebben op een anders goed; trachten te kapen; zich willen toeëigenen».

⁶ Dit schijnt hier met agraph (agērah) bedoeld te wezen; van elders is mij die beteekenis onbekend.

men een Kṣatriya, die zich aangordt om den vijand welkē hem last veroorzaakt, te dooden. De slang Takṣaka nu heeft zijn boosaardigheid duidelijk bewezen door den vader mijns genadigen Heeren te bijten. Hij verdient dus, in de vuurvlam neder te storten op 't oogenblik dat de priester aan Agni offert. Daar de slang Takṣaka zoo boosaardig is, heeft hij mij, Uwer Majesteits dienaar, ¹ hindernis veroorzaakt door de oorsieraden te rooven welke bestemd waren tot huldeblijk aan mijn leermeester. Deswegens is Uwer Majesteits dienaar op hem verbolgen. Doch het is niet voegzaam dat een brahmaan de tuchtroede zwaait; daarom heeft uw dienaar zich bedaard gehouden. Maar Uwe Majesteit is bevoegd straf uit te deelen. Immers, het is de plicht van Kṣatriya's, zooals Gij er een zijt, dat zij tuchtigen wie straf verdienen».

Aldus sprak Utangka tot Koning Janamejaya. Toen ging de Vorst naar binnen, in zijn paleis, en deed navraag of zijn vader zaliger werkelijk ten gevolge van Takṣaka's beet gestorven was. Het antwoord van al de ministers was bevestigend. De koning ontstak in toorn. Dien ten gevolge richtte hij een slangenoffer aan, gehoorgevende aan den raad van den eerwaarden Utangka.

Zoo luidde 't verhaal van Ugraçrawas aan de vergaderde Ṛṣi's. ²

EINDE DER GESCHIEDENIS VAN PAUṢYA.

¹ Bhujangga-haji is, zooals hier blijkt, de titel dien een geleerde of brahmaan van zich zelve bezigt om op onderdanigen toon jegens den vorst te spreken. Ra-bhujangga is, om zoo te zeggen, een Krama-inggil van bhujangga. Zooals men weet, is het woord thans nog in gebruik in 't Jav. in den zin van hofgeleerde, geleerde; in 't Balineesch als titel van brahmanen.

² Dit is stellig met het bedorvene daśaṣvāmī bedoeld. Uit welk Sanskrit-woord het ontstaan is, durf ik niet beslissen; vermoedelijk uit daśaśvāmī, heer der 10 bala, daśa-bala. Pāli daśabalo is een welbekend synoniem van būddha, wijze, leeraar, en derhalve ook van *den* Būddha, *den* leeraar. Al die zoogenaamde Buddhistische termen zijn zonder twijfel veel ouder dan 't Buddhisme, hetgeen o. a. ook daaruit blijkt, dat zulke termen, deels zijn misverstaan, zooals nirwāṇa, op zich zelfs niets anders dan letterlijk *exspiratio*, dus eenvoudig «dood», en niet «verlossing van de wedergeboorte»; deels naar de etymologie of gewaande etymologie verwrongen, zooals būddha en jinā, waarvan 't eerste «een wijze, leeraar», beteekent en te onderscheiden is van 't participium būddhā, en 't laatste «machthebber» (vgl. Grieks *βίαια*), meester». Kortom, būddhā is een oud synoniem van ṛṣi; zoo ook m. i. daśaśvāmin. Een groot deel van 't Buddhisme en latere Brahmanisme is opgebouwd uit etymologische dwalingen.

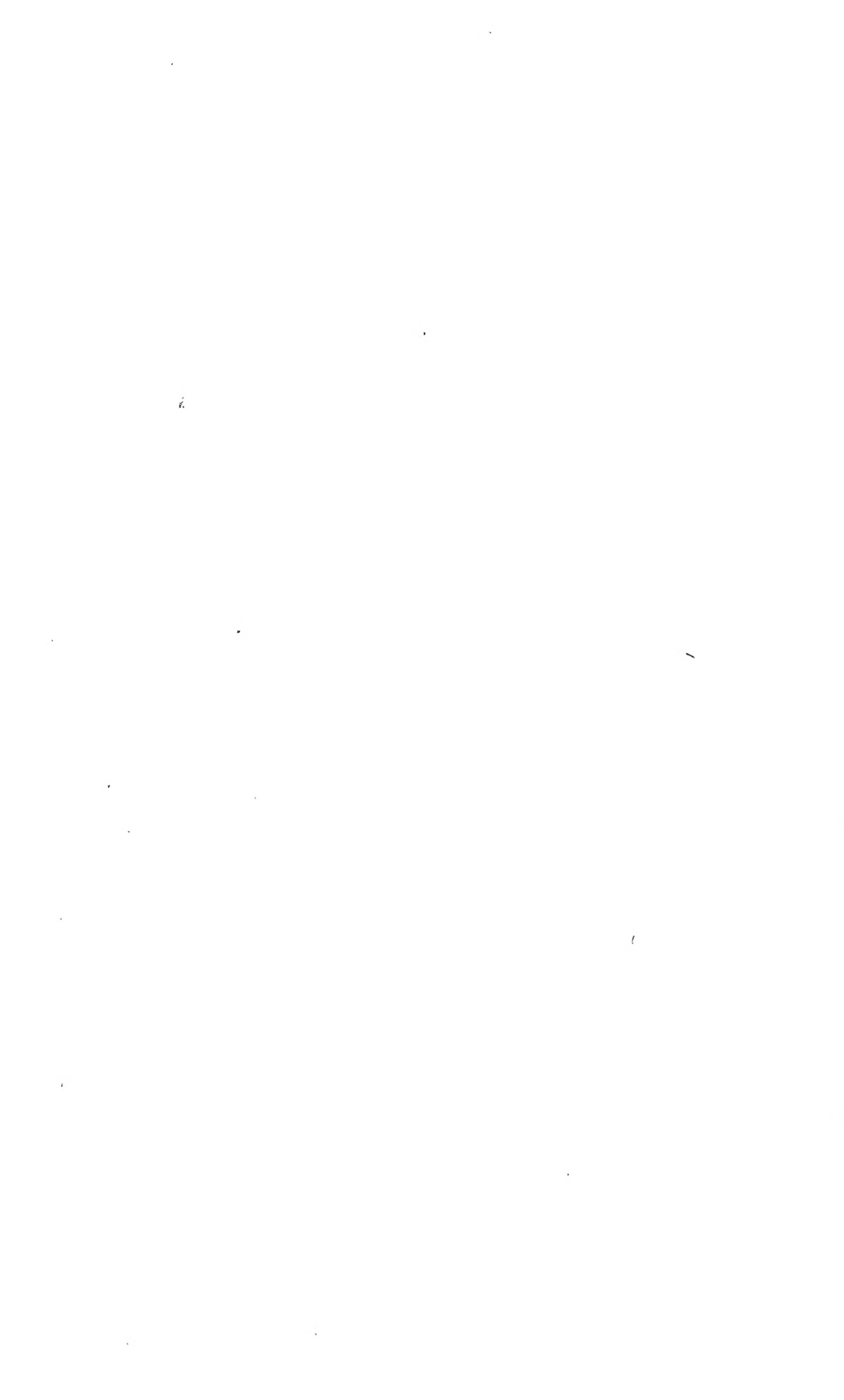
BIJLAGE.

Inhoudsopgave van 't Mahābhārata in 't Kawi

(volgens mededeeling van Dr. H. N. van der Tuuk).

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
3^e Volgreeks, dl. VI.

's-Gravenhage, 1871.

Lwir ning parwwa: Adiparwwa, Sabhāparwwa, Araṇyakaparwwa, Wirāṭaparwwa, Udyogaparwwa, Bhīṣmaparwwa, Droṇaparwwa, Karṇaparwwa, Çalyaparwwa, Gadāparwwa, Suptikaparwwa, Strīp(r)alāpaparwwa, Aḥwatthāmaparwwa, Aḥramawāsaparwwa, Prast(h)ānikaparwwa, Musalaparwwa, Swarggārohaṇaparwwa. Kunang kweh nika ngçloka sowang sowang; yan çloka ni ngAdiparwwa: wwalungiwu, wwalungatus, wwalung puluh papat; kunang kweh ni ngadhyāyanya: wwalung atus lāwan wwaluwlas; kunang padārthanya: Poṣyacarita makawkesan Kāṇḍawadahana. Yapwan çlokani ngSabhāparwwa: rwangiwi limangatus lāwan sawlas siki; kwehni ngadhyāyanya: pitungpuluh rwā; pangarttanya (in pl. van padārthanya): kāla samaya gumawayakēn sabhā sang Pāṇḍawa, makawkesan ika ngdyūta, pinakatoḥ wanawāsa, panita sang Korawa-Pāṇḍawa, alah ta sang Pāṇḍawa samangkana. Kunang çloka ni ngAraṇyakaparwwa: sāyuta sewu rwang atus rwang puluh papat; adhyāyanya: rwang atus pitung puluh rwā; padārthanya: ri kāla sang Pāṇḍawānusup ri ngalas, makawkesan āharanika nggharaṇa. Yapwan çloka ni ngWirāṭaparwwa: rwang iwu lāwan limawlas, adhyāyanya ¹ Kāla sang Pāṇḍawa umkasakēn astranirāçāsana, makawkesan Abhimanyuwiwāha, kawarangan sang Abhimanyu lāwan sang Uttari. Kunang çlokani ngUdyogaparwwa: nmang iwu sangang atus rwang puluh wwalung wiji; adhyāyanya: sātus wwalung puluh nēm; padārthanya: kāla sang Arjjuna mwang mahārāja Duryyodhana uminang i mahārāja Krṣṇa, umilwa ri ngprang, awkesan Ambāwanākhyāna, kacaritan sang Ambā, an makajanma i sang Çikaṇḍi. Kunang çlokani ngBhīṣmaparwwa: limang iwu wwalung atus wwalung puluh pāt; adhyāyanya: sātus pituwlas siki; pangarthanya: Jambusaṇḍawibhawana, kadi bhāwa ni ngjambudhwaja bhagawān Bhīṣma, makawkesan alah de sang Arjjuna. Kunang çloka ni ngDroṇaparwwa: wwalung iwu sangang atus wwalung puluh pāt; adhyāyanya: sātus pitung puluh; padārthanya: kāla bhagawān Droṇa senāpati, makawkesan Nārayanāstra, kāla sang Aḥwatthāmā amanahakēn astra, makalih sang Dhr̥ṣṭaketu, anak sang Cedi, umilu ri sang Pāṇḍawa. Kunang çloka ni ngKārṇaparwwa: sangang atus pitung puluh; adhyāyanya: nmang puluh sanga; padārthanya: kāla sang Çalya pininta kāsih de sang Duryyodhana, winlasarēp an pinakasārathi sang Karṇa, makawkesan patinira. Kunang çloka ni ngÇalyaparwwa: tigang iwu rwang atus rwang

¹ Hier is iets weggelaten in alle drie HSS.

puluh; adhyāyanya: Bhāratayuddha; padārthanya: sātus rwang puluh tunggal,¹ makawkesan çūraswamīcarita. Kunang çloka ni ngSoptikaparwwa: wwalong atus pitung puluh; adhyāyanya: wwaluwlas; padārthanya: pang-rēwēk sang Açwatthāmā ri wngi, makawkesan alahnira. Kunang çloka ni ngStrīp(r)alāparwwa: pitung atus pitung puluh; adhyāyanya: pitung puluh; padārthanya: sambat ni ngwīrapatni warṇṇana, makawkesan kasangsāran i ngçarīra sang matīngraṇa kabeh. Kunang çloka ni ngÇāntikāparwwa: sāyuta patang iwu limang atus limalikur; adhyāyanya: tlung atus tlung puluh tlu; padārthanya: kāla bhagawān Bhīṣma hanengçaratalpa, maramarah sang Yudhiṣṭira ri ngdharma. Yapwan çloka ni ngAçwamedhaparwwa: patang iwu patang atus rwang puluh; adhyāyanya: sātus tigang puluh tlu; padārthanya: kāla sang Parīkṣit inājñakēn prabhu, makawkesan patinira. Yapwan çloka ni ngAçramawāsaparwwa: sewu limang atus wwalong siki; adhyāyanya: sangang puluh rwā, padārthanya: kāla sang Dhṛtarāṣṭra mahawan ratha marengpatapan, makawkesan pagawe sang Yudhiṣṭira piṭṭarppaṇa ri sira. Kunang çloka ni ngMusalaparwwa tigang atus; adhyāyanya: wwalong siki; padārthanya: pati sang watēk Yadu sira kabeh, makawkesan pawarahwarah bhagawān Byāsa ri sang Arjjuna. Yapwan çloka ni ngPrasthānikaparwwa: sātus rwang puluh tigang siki; padārthanya: patinggal sang Pāṇḍawa ri ngpuranira, makawkesan patinireng-wālūkārṇnawa, anghing sang Yudhiṣṭira ta nparatra, wineh anugraha de sang hyang Dharmma. Yapwan çloka ni ngSwargārohaṇaparwwa: rwang atus; adhyāyanya² padārthanya: ulih sang Pāṇḍawa ri ngswarggaloka.

Nāhan ika ngaṣṭadaçaparwwa, ikang cinaritakēn bhagawān Waiçampāyana i mahārāja Janamejaya.

Bovenstaande Inhoudsopgave geeft aanleiding tot eenige korte opmerkingen. Zij komt overeen met die welke men aantreft in 't *Ādīparwa* (Eerste Boek) van 't *Indische Mahā-bhārata* (bl. 16, b, vgg.; uitg. Bombay). Behalve de door Dr. v. d. Tuuk aangewezen leemten, zijn er nog gebreken van anderen aard in het stuk. Vooreerst vindt men in 't begin als 10^e Boek opgenoemd 't *Gadāparwa*, terwijl later bij de opgave van 't aantal strophen en kapitels met geen woord meer er van gerept wordt. Het is dan ook niets anders dan 't laatste gedeelte van het *Çalyaparwa*, en niet een zelfstandig Boek. Daarentegen is in 't begin het *Çāntikaparwa* overgeslagen, ofschoon het later vermeld wordt als 12^e Boek. Voorts is het eene fout, die

¹ Hier zijn de woorden door elkāar gehaspeld, wederom in alle drie HSS; 't getal moet na *adhyāyanya*, en *Bhāratayuddha* na *padārthanya* geplaatst worden.

v. d. Tuuk.

² Hier ontbreken weder eenige woorden.

echter later hersteld wordt, dat het Prasthānikaparwa vóór, in plaats van na het Mausalaparwa is opgenoemd. Aan slordigheid te wijten is de naam Aṣwatthāmaparwa, in stede van Aṣwamedhaparwa. Deze fouten daargelaten, komt de volgorde der Boeken in de Indische met die in de Oudjavaansche bewerking overeen, met ééne uitzondering: in 't eerste zijn 18 Boeken, in het laatste 17; het 13e Boek namelijk, 't Anuṣāsanaparwa, maakt geen deel uit van de redactie in der tijd op Java gevolgd. Om een denkbeeld van de overeenkomst der getallen te geven, laten we een lijstje volgen. De volgorde der Boeken is: 1. Ādiparwa; 2. Sabhāp; 3. Araṇyakap; 4. Wirāṭap; 5. Udyogap; 6. Bhīṣmap; 7. Droṇap; 8. Karṇap; 9. Čalyap; 10. Sauttikap; 11. Strīwilāp; 12. Čāntip; [13. Anuṣāsanap]; 14(13). Aṣwamedhap; 15(14). Āṣramawāsap; 16(15). Mausalap; 17(16). Prasthānikap; 18(17). Swargārohaṇaparwa.

Boek.	Strophental Sansk.	Strophental Kawi	Kapittental Sansk.	Kapittental Kawi.
I	8884	8884	227	818 ³
II	2511	2511	78 ²	72
III	11664	11224	269	272
IV	2050	2015	67	?
V	6698	6928	186	186
VI	5884	5884	117	117
VII	8909	8984	170	170
VIII	4964	4970 ¹	69	62
IX	3220	3220	59	121 ⁴
X	870	870	18	18
XI	775	770	27	70 ⁵
XII	14725	14525	329	333
XIII(XII)	8000		146	
XIV(XIII)	3320	4420	103	133
XV(XIV)	1506	1508	42	92 ⁶
XVI(XV)	320	300	8	8
XVII(XVI)	123	123	3	?
XVIII(XVII)	209	200	5	?

¹ De HSS. van Dr. v. d. Tuuk geven 970, doch een blik op 't aantal kapittels bewijst dat het woord voor 4000 door de schrijvers overgeslagen is.

² Acht-en-zeventig volgens de inhoudsopgave in 't Ādiparwa, doch 72 volgens die aan 't einde van 't Tweede Boek, overeenkomstig de Kawi-lijst.

³ Klaarblijkelijk eene fout, daar 't aantal niet in evenredigheid staat met dat der strophen; i. dus 218 voor 818.

⁴ Zeer verdacht, aangezien de strophen overeenkomen.

⁵ Ook zeer verdacht om dezelfde reden.

⁶ Dit cijfer strookt ook niet met het getal strophen; i. dus 42.

Proeve uit het Oudjavaansche Rāmāyaṇa.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië,
uitgegeven ter gelegenheid van het Zesde Internationale Congres der
Orientalisten te Leiden.

's-Gravenhage, 1883.

Dit gedicht, bestaande uit 2771 strophen in verschillende Indische versmaten, van de eenvoudigste tot de meest gekunstelde toe, is verdeeld in 26 Sarga's, waarvan de laatste als een aanhangsel te beschouwen is. Het werk is niet, gelijk men wel eens gemeend heeft, eene vertaling van 't Sanskrit Rāmāyaṇa, maar eene geheel vrije bewerking van de stof, en als zoodanig te vergelijken met talrijke navolgingen van 't oude gedicht, in verschillende oudere en nieuwere talen van Indië geleverd. Daar het oudjavaansch gedicht dagteekent uit den bloeitijd der Kawiliteratuur, spreekt het van zelf dat het in vorm en stijl behoort tot het *genre* dat men met den naam van kunstepos pleegt te bestempelen. Van daar, dat sommige gedeelten vol zijn van woordspelingen en andere stijlkunstjes; zelfs de betrekkelijke eenvoud, waardoor zich het grootste gedeelte onderscheidt, is van een geheel anderen aard dan die welken men in het Sanskrit Rāmāyaṇa aantreft.

Het is hier niet de plaats om over den inhoud en het karakter van 't oudjavaansche dichtwerk in meer bijzonderheden te treden; wat ik opgemerkt heb moest alleen strekken om den lezer voor te bereiden op hetgeen hij in de volgende tekstproeve te verwachten heeft. Voor die proeve heb ik eenige strophen gekozen uit den 5^{den} Sarga (str. 366—375), waarmede te vergelijken is Āraṇyakāṇḍa, sarga 46, str. 8 vgg. (Bombaysche editie). Daarin wordt beschreven hoe Rāwaṇa onder de gedaante van eenen monnik bij Sītā komt, met het oogmerk om haar te schaken, terwijl Rāma en Lakṣmaṇa van huis zijn. Op de afwijkingen in de voorstelling der feiten zal ik den lezer niet opmerzaam maken, daar ze bij vergelijking van beide gedichten van zelf in 't oog vallen.

De tekst, dien ik laat volgen, is getrokken uit een voortreffelijk Balineesch HS. geschreven door eene voorname dame in 't Çakajaar 1729, dus uit het begin dezer eeuw. Alle Balineesche afschriften, die ik ken, leveren nagenoeg denzelfden tekst, zeer afwijkende van de Javaansche afschriften, die wegens hun volkomen onbruikbaarheid niet in aanmerking komen.

Ten opzichte der transcriptie van den tekst in Latijnsche letters merk ik op, dat ik het steeds door mij gevolgd stelsel ook hier getrouw blijf, behalve dat ik de dubbele letterteekens *ng* en *sh* thans vervangen heb door de niet-samengestelde *ñ* en *ş*. Waarom en voor welke doeleinden ik de toepassing van de Hollandsche spelling der 19de eeuw op het Kawi, of welke andere vreemde taal ook, ondoelmatig vind, heb ik meermalen elders in 't licht

gesteld, zoodat het volkomen overbodig zou wezen, hier in herhalingen te treden.

TEKST.

1. Atha ri sēdēñ nirāmupu sēkar manusup riñ alas tēka ta sirañ Daçānana maharddhika¹ rūpa nira | wiku çuci çuddha Çaiwa sira sātawika çānta katon hulu malēñis ginuntin aratā hana kuñcir alit ||

2. Atiçaya çuddha huntu maputih sphaṭikopama ya tuwi maganitrikuṇḍala waluh ya sinaṇḍaṇ ira | litu-hayu warṇṇa lāka daluwañ nira rāmya mabāñ lumaku manasya yeka dalihan nira tan katēñēr ||

3. Majapa mañunyakēñ ta sira mantra tēhēr lumaku mṛdu mamaniś wulat nira marūm atisomya katon | ikana karākṣasāñ ira kadi pwa ya tan hana weh tamatama cañkrame tēpi-niñ āçrama rāmya kabeh ||

4. Tinēmu nirāta sañ Janakarājasutā riñ alas sira juga tuñatuñal anusup tamatar matakut | dadi ta masō sirañ Daçamuk(h)āti saharṣa sira makin aparō sagorawa sirāñ pawuwus wēkasan ||

5. Apa kita dibyarūpa manusup mañalap ta sēkar atiçaya tā paḍa-nta rikanāñ hayu pūrṇṇa tēmēñ | hayu nikanañ wulan tuwi tamanpa maḍe ri kita apan awēñēs ya riñ rahina hīna tamarpa-sēñō ||

6. Kusuma saroja riñ talaga kapwa sēdēñ sumēbar rahayu sugandha warṇṇa ya mabāñ maputih sawaneh | tuwi tamatan paḍekana hayu-nya masor juga ya apan umaluy kucup ya rikanāñ wēñi tañ ḍahayu ||

7. Iki kahanan-ta bhīṣaṇa amānuṣagamya sukēt tan awēdi riñ ulā biṣama len aliman magalak | syapa çaraṇa-nta liñ-ku yadiyan hana moñ mañawit ikana hayu-nta heman ari yogya kahātakēna ||

8. Kita mṛdu komalātiçaya konēñunēñ ri hati kadi ta bhinūṣaṇann ikañ alas ri hana-nta riya | sañapa ñaran nirāta sira sañ siniwi-nta kunēñ atiçaya gōñ i dharmma rasikā'n pamawe ri kita ||

9. Aku ta paribhramanta paradeça rikañ bhuwana tuwi tak anon anuñ paḍapaḍa-nta surūpa tēmēñ | kita juga hīna niñ hayu ya liñ-ku tanora waneh saphala ike hurip-ku ri huwus-ku wēruh ri kita ||

VERTALING.

1. En terwijl zij (Sītā) in het dichte bosch gingen bloemen plukte, kwam Daçānana (Rāwaṇa) onder de gedaante van eenen geestelijke; hij leek een zuiveren, rechtzinnigen Çiwaietischen monnik, deugdzaam en heilig, het hoofd overal glad geschoren met een kleine haarkuif op de kruin.

2. Zijne tanden waren uitnemend zuiver, wit als kristal; ook was hij voorzien van een rozenkrans, en van een pompoen (als nap) die hij aan een

¹ Hs. mahārdhika.

draagband met zich voerde; zijn monnikskleed was schoon rood, eene fraaie lakkleur vertoonende. Hij ging langs den weg om aalmoezen te vragen, waardoor hij zijn (eigenlijk) oogmerk verborgen hield.

3. Al onder 't voortgaan prevelde hij gebeden en zeide vrome spreuken op; zijn blik was zacht en lief, uiterlijk vriendelijk en zeer innemend; het was als of er van zijn demonischen aard niets meer overgebleven was. Achtereenvolgens kwam hij, wandelende, al de schoone kluizenarijen langs.

4. Daarop ontmoette hij de dochter van koning Janaka (Sītā) in het bosch. Geheel alleen sloop zij door het hout zonder eenige vrees. Rāwāṇa ging dan op haar af, zeer verblijd; straks was hij haar nabij, en eindelijk sprak hij eerbiediglijk:

5. «Hoe dwaalt gij zoo in het bosch, hemelsch schoone! en plukt bloemen? Volstrekt niets kan Uwe schoonheid evenaren; ze is inderdaad volmaakt. Zelfs de maan kan in schoonheid U niet evenaren, want zij verbleekt bij dag en verliest dan al haren glans.»

6. «De lotusbloemen in den vijver, wanneer ze in vollen bloei prijken, waarvan sommige roodkleurig, andere wit zijn, hoe welig en geurig ook, kunnen niet in schoon met U vergeleken worden; zij doen onder, want des nachts sluiten zij zich weder en kwijnen.»

7. «Deze plaats waar Gij U bevindt is gevaarlijk, ontoegankelijk voor menschen, een wildernis. Zijt gij niet bang voor de kwaadaardige slangen en wilde olifanten? Wie zal Uwe hulpe wezen, vraag ik, indien u eens een tijger te gemoet treedt? Och, zulk eene schoonheid als de Uwe, zuster, behoort men niet roekeloos bloot te stellen.»

8. «Gij zijt zoo uitermate zacht en teder, zoo bekoorlijk; het woud is als het ware versierd door Uwe tegenwoordigheid. Hoe heet hij toch, de man, die door U als gemaal erkend wordt? Ongemeen veel zedelijke verdienste moet hij zich verworven hebben, dat hij (thans) U bezit.»

9. «Ik heb andere landen op de wereld doorgezworven, doch niemand gezien die eenigermate met U gelijk staat; zoo schoon zijt Gij, in trouwe. Gij zijt, buiten eenig vergelijk, mijns inziens, het *non plus ultra* van schoonheid, en mijn tegenwoordig leven is niet te vergeefs geweest, nu ik eenmaal U heb leeren kennen.»

AANTEKENINGEN.

De versmaat komt overeen met het metrum Awitatha der Indische prosodie, en volgt den regel opgegeven bij Weber Indische Studien VIII (1863), 421. Iets eigenaardigs in 't Rāmāyaṇa zijn de talrijke voorbeelden van den hiaat, welke in andere dichtwerken niet geduld wordt.

In de volgende opmerkingen zal ik mij onthouden van te herhalen wat reeds elders gezegd is. Niemand, die eenig belang stelt in de studie van 't Oudjavaansch, zal eene aanwijzing behoeven van de weinige geschriften waarin bijdragen tot de kennis van Java's oude taal- en letterkunde voorkomen. Voor anderen, welke met die geschriften geheel onbekend zijn, is deze proeve niet geschreven.

Strophe I.

Manusup heb ik hier niet met «sluipen» vertaald, omdat wij hieraan eene eenigszins ongunstige beteekenis hechten. Om het begrip uit te drukken, heb ik het adj. «dicht» bij «bosch» gevoegd.

Maharddhika rūpa nira. Dit is de gewone en welbekende wijze, waarop in de Polyn. talen de possessieve samenstelling (Bahuwrihi) wordt uitgedrukt. In 't Skr. vertaald zou het luiden maharddhikarūpah; in 't Indische Rām. staat dan ook op de overeenkomstige plaats bhikṣurūpah en parivrājakarūpadhik.

Maharddhika beteekent hier duidelijk «geestelijke, monnik», eene beteekenis die voortleeft in het Jav. pardikan, waarin de *p* eene *m* vervangen heeft omdat het woord als een passief of substantief werd opgevat; te vergelijken zijn pañcaka, «brandstapel» uit Skr. mañcaka, «stellage» o. a. voor vuur; paṇḍapa uit maṇḍapa. In 't Skr. beteekenen maharddhi, maharddhika, maharddhimat, drie synonieme woorden, als adjectieven nu eens «grootmachtig», bijv. Kathāsarit-Sāgara 34, 136; Kāraṇḍa-Wyūha 10, 15; dan weêr «zeer wijs, zeer geleerd», bijv. Rāja-taraṅgiṇī 5, 38, waar men het ook als substantief zou kunnen opvatten en vertalen «meester (in de wetenschap)». Zeer bepaaldelijk als substantief, in den zin van «meester, wijze» z. v. a. Maharṣi, komt maharddhimat voor in een citaat Journ. Roy. As. Society, jaarg. 1870, bl. 441. Zeer gewoon is maharddhika als epitheton van Buddhistische monniken of Arhats; men hecht er dan de beteekenis aan van «toovermachtig». Het is dus zeer verklaarbaar dat in 't Oudjavaansch maharddhika als substantief gebezigd is in den zin van «een geestelijke»; immers het woord komt op hetzelfde neêr als paṇḍita, en ieder weet dat de inlanders hiermede ons Dominé weêrgeven. Maharddhika is eenvoudig een Sieur, een Meester, een Dominus, een Dom, en niet alleen een Meester in de gewijde of ongewijde wetenschap, maar ook een heer, een Mijnheer; want alleen uit deze laatste opvatting, dunkt mij, laat het zich verklaren dat de Javanen enz. mardika, d. i. maharddhika, Mal. mardahika, toepassen op de «vrije mannen». In het Tagala heeft mahadlika (voor mahaldika) den zin van «vrijgelatene», doch ook dit laat zich verklaren; de Mardijker is bij de Timoreezen enz. «iemand die zijn eigen meester

is»; de Tagala's passen den term toe op «iemand die zijn eigen meester *ge-worden* is».

Çaiwa. Uit de geheele beschrijving blijkt dat de Çiwaïetische monniken, hier bedoeld, tot eene andere orde behoorden dan de Pācupata's, die hun lichaam met asch besmeerden. Het is trouwens bekend dat er onderscheidene Çiwaïetische monnikorden bestonden.

Malëñis. Het grondwoord lëñis vertoont zich in het Tagala als lañis, olie (vgl. Tag. kalis = Mal. këris, kris). In 't Hdwdb. wordt lëñis opgegeven in den zin van pahes, waarmede wel glimmende stof, cosmetische zalf, Skr. añjana bedoeld zal wezen. De beteekenissen van glimmend en glad zijn zóó naverwant ¹, dat er omtrent de juiste vertaling van malëñis te dezer plaatse weinig twijfel kan bestaan.

Aratā, van een als substantief te beschouwen ratā, Mal. en Dayaksch datar (spr. ðatar), Tag. latag. De lange ā toont dat er een medeklinker aan 't einde is uitgevallen; die medeklinker vertoont zich als r in 't Mal., als g in het Tagala. Evenzoo in O. en N. Jav. lapa, Mal. lapar; in ekū, staart, Mal. ekur; in nyū, Mal. niyur, Tag. niyog, Dayaksch eñoh; in hantëlū, ei, Mal. tëlur, Tag. itlog, Day. hantëloh, Tombulusch atëlu, enz. Naast ratā hebben 't Oud- en Nieuw-jav. de vormen natar, latar, in eenigszins gewijzigde beteekenis, en naast ekū staat likur, puñkur, enz., waar 't Tombulusch ook likur, lumikur, op den rug dragen, Tag. likuð heeft, daarnaast echter likú, achtergebleven, overblijvend; Dayaksch likut en rikor. Het verschijnsel dat één woord in één en dezelfde taal in onderscheidene jongere vormen voortleeft, welke ieder aan bijzondere klankwetten gehoorzamen, een verschijnsel dat ik bij gebrek van beter «veelvormigheid van klankverloop» zou willen noemen, is aan 't Kawi en Jav. in hoogemate eigen, doch weinig minder aan 't Maleisch, Bataksch, Tagala, Tombulusch, Sundaneesch. Sporadisch komt hetzelfde in andere talen, bijv. het Nederlandsch voor, zooals in *hoofsch* en *heusch* uit *hovisch*, doch in volstrekt onbeduidende mate. In het Javaansch, oud en nieuw, heeft men de voorbeelden voor 't grijpen. Bijv. ðawuh, rawuh, (in 't Kawi nog «nederkomen») en labuh zijn drie varianten van één en hetzelfde woord, — drie gewestelijke veranderingen, zou men zeggen, ware het niet dat zij gelijkelijk in ééne en dezelfde taal voorkomen en wel in eenigszins gewijzigde beteekenis ². Een ander

¹ Vgl. het Dayaksche daduñar, duñaduñar, zoowel «kaal» als «glad» van een hoofd, hetzij het geschoren of met olie gezalfd is.

² Dat rawuh een deftige, zoogen. Kr. Inggil vorm van «aankomen» is, laat zich gereedelijk verklaren, ook zonder de toevlucht te nemen tot het feit dat ook in 't Skr. avatarapa, het afkomen, gebezigd wordt in den zin van «aankomst» van een voornaam persoon, al mag men hiernaar als naar een gelijksoortig geval verwijzen.

voorbeeld is *tūt*, Jav. *tut* (voor *tuhut*) naast *turut*. Soms is er slechts één vorm bewaard gebleven, waar men theoretisch meerdere zou verwachten; bijv. *turun*, waarnaast een *tūn* voor *tuhun* mogelijk ware; inderdaad bestaat dit *tuhun* in 't Tombulusch; *matuhun* is bevelen — geheel denzelfden begripsovergang vertoonende als *ḍawuh* —, en *tuhunan*, waterval, waarin de eigenlijke beteekenis van *turun* nog duidelijk op den voorgrond treedt. Regelmatig heeft ook 't Dayaksch *tohon*, afkomst, = *turun*; *mohon*, afkomen; vgl. *uḍun* en *urun*. Zeer opmerkelijk is de reeks *rěñō* (Jav. *ruñu*), *rěñēr*, *ḍañēt*; Mal. *děnar* (voor *děñēr* met accent op de laatste), blijkens Tag. *ḍiñig*, Bisaya *ḍoñog*¹. Andere voorbeelden zijn *wot*, *bot*, *bwat*, *wrat*; *rāt*, *rat* (uit *rahat* of *rayat*), *ḍarat* en *dahat* (zeer; eigenlijk «heel», Tag. *lahat*, waar men lagat zou verwachten); *lwā*, *wijdte*, *ruimte*, Tombulusch *louag*, *los*, *wijd*, Tag. *luway*, *ruimte*; naast Kawi *luwar*, in beteekenis = *bubar*; *lubar*, *luwar*, *lowar*, Mal. *luwar*². Voor 't Maleisch maak ik hier slechts opmerkzaam op *sirih*, klaarblijkelijk ontstaan uit een ouder *sěḍěh*, *sěřěh*, waarvoor men zou verwacht hebben *sěḍah*, dat toevalligerwijze in 't Javaansch, waar men het niet verwachten zou, te vinden is; de typisch Oud-javaansche vorm is *sěřō*, waaruit het Njav. *suruh* ontstaan is; het Tombulusch heeft *sěra*, *suměra*, eten (vooral van toespijzen); Tagala *isda* (voor *i-sěḍah*) visch (gevormd als *ikan* van *kan*, eten). De samenhang tusschen de verschillende beteekenissen van dit woord behoeft hier wel niet nader aangetoond te worden. Het Maleisch bezit *rata* naast *datar*. Varianten in 't Bataksch zijn *daro* (*darěh*), *bloed*, naast *rara*, *rood*; vgl. Mal. *merah*, waarin *rah* identisch is met de laatste lettergreep van het geredupliceerde *darah*, *bloed*, maar niet met Jav. *rah*, want dit laatste is ontstaan uit Kawi *rāh*, voor *raha* of *rahěh*, Tombulusch *raha* (voor *raha*, of *rahěh* met accent op de laatste); *rāh* is geen grondvorm, maar eigenlijk een geredupliceerde, dus identisch met het tweelettergrepige Mal. *darah*, Tag. *dugo*.

Kuñcir; Jav. *kucir*, hoewel dit eigenlijk niet anders is dan eene weinig gewijzigde uitspraak van *koñcer*.

¹ De *t* van *ḍangět* acht ik ontstaan uit eene *ḍ* (voor *ḍ*); evenals in 't Mal. *bukit* voor *bukir*, Tag. en Bis. *bukiḍ*, Kawi en Jav. *wukir*. Vgl. voor de verwisseling der sluitende *ḍ* met *r*: Tag. *likuḍ* met Kawi *likur*; vgl. Day. *likut* naast *rikor* in Basa Sangyang; *gagiut*, *wankel*, met *gagior*, met eenig verschil in taalgebruik; het overeenkomstige Jav. woord is *geyor*, waarvan 't frequent. *galeyor*, *wankel* staande.

² In *luway* behandelt het Tagala den oorspronkelijken halfmedeklinker, die vermoedelijk nagenoeg als een gebrouwde *r* of *g* moet geklonken hebben, op zijn Sudaneesch, dat *oray*, *slang*, heeft, waar 't Mal. *ular*, Kawi *ulā* zegt. Op Sundaneesche wijze luidt het woord «zwager» in 't Jav. *ipe*, waar men *ipā* zou verwacht hebben; het Sundaneesch zelf heeft daarentegen *ipar*, gelijk het Maleisch; het Tag. normaal *hipag*, het Tombulusch *ipag*; daartegen vertoont het Tombulusch op zijn Sundaneesch *ule*, *slang*.

Strophe II.

Tuwi, beantwoordt in beteekenis aan 't Skr. *api*. *Apituwi*, o. a. *Bhārata-Yuddha* 199; 404; Jav. *apituwin*, is dus eene samenkoppeling van twee woorden, 't ééne Indisch, het andere Polynesisch, van gelijke beteekenis. Op gelijke wijze is *yadiyan* indien, samengesteld uit Skr. *yadi* en Polyn. *yan*, die beide op zich zelf reeds «indien» uitdrukken.

Magaṇitrikunḍala. *Gaṇitri*, *Elaeocarpus*, Mal. *gānitri*, Jav. *gēnitri* en *jēnitri*, is klaarblijkelijk een Skr. woord, hoewel het tot nog toe niet is aangetroffen; zonderling genoeg, dewijl het verkleinwoord *gaṇitrikā* wel voorkomt, in Hemādri's *Caturwarga Cintāmaṇi* I, 266, 20; in den commentaar heeft de uitgever den tekst niet verstaan en *gaṇitrikā* verknoeid tot *gaṇatrikā*. Daar ook de interpunctie in de war is en de passage in den *Calcuttaschen* tekst onzin behelst ¹, deel ik de zinsneden, zooals zij te lezen zijn, hier mede: «*Gaṇanāsādhana*tvād *gaṇitrikā*: *akṣamālā*; *gaṇatriketi* *kvacit* *pāṭhah*; *tatra* *gaṇatrikā* *kaṇṭhabhūṣaṇaṃ* *kecit*; *kecit* *tu* *galantiketi* *paṭhitvā* *jalapūrṇā* *karkaṛiti* *vyācakṣate*»; d. i. «*Gaṇitrikā* (etymologisch; telster, instrumentje om te tellen) daar het als middel dient om te tellen (*gaṇ*) is een rozenkrans; in sommige HSS. wordt gelezen *gaṇatrika* ²; in dat geval is *gaṇatrika* volgens sommigen een halssieraad; weêr anderen echter lezen *galantikā* en verklaren het als een met water gevulde kruik." Uit dit alles blijkt dat de term *gaṇitrikā* in den tijd van Hemādri alles behalve algemeen bekend was, doch evenzeer dat het niet geheel onbekend was. *Kuṇḍala* is hier op te vatten in den zin van kring, waardoor de opgaven der Indische woordenboeken, dat *kuṇḍala* wel eens synoniem met *valaya* en *pāṇa* gebruikt wordt, bevestigd worden. Hetzelfde volgt trouwens ook uit *kuṇḍalin*, slang.

Vergelijkt men de beschrijving van de uitrusting des monniks in 't oude heldendicht met wat wij hier lezen, dan bespeurt men dat in 't eerste geen melding wordt gemaakt van den rozenkrans. Hoogstwaarschijnlijk was de rozenkrans ten tijde der redactie van 't *Rāmāyaṇa* nog niet in gebruik, althans niet bij de brahmaansche monniken, die men niet verwarren moet met *Āiwa*etische, want deze laatsten zijn als zoodanig *geen* brahmanen, niet eens Ariërs. Vermoedelijk is de rozenkrans eene *Āiwa*etische uitvinding, die in verloop van tijd ook bij andere monniken in zwang is gekomen, zelfs bij de Buddhisten, hoewel bij de devotie van deze laatsten meer eigenaardig de bidmachine behoort, waarvan zij tot nog toe het monopolie bezitten.

¹ Een gevolg hiervan is geweest dat ook Böhlingk in het Sanskrit-woordenboek (in beknotten vorm), de plaats niet juist heeft opgevat; zie ald. *gaṇitrikā*.

² Een wanwoord, grammatisch onmogelijk.

Waluh, de pompoen of kalebas, Skr. alābu, is zeer gewoon als eet- en drinkschaal, yatipātra, van den Arischen monnik; zie bijv. Manu 6, 54; Yājñawalkya 3, 60.

Sinaṇḍaṇ. Saṇḍaṇ neem ik in de beteekenis die het in 't Maleisch be waard heeft.

Litu; vgl. Tag. lumitau, zich vertoonen, lijken, blijken. Het beteekent dus «'t voorkomen», Skr. rūpa. Litu-hayu, schoon, komt als adjectief voor, bijv. Ādiparwa fol. 21: strīlitu-hayu, eene schoone vrouw; ook wel zelfstandig tumon litu-hayu nira rākryan rājaputrī; Brahma-Tantu. Het synonieme, doch eenigszins deftigere litu-hajəng, schoon, komt voor o.a. Bhārata-Y. 141.

Lāka, eigenlijk lākhā, is een Prākritvorm van 't Skr. lākṣā, die insgelijks in ons Westen is doorgedrongen.

Mabāṇ. De namen van kleuren, zooals bāṇ, putih enz., worden nu eens als substantieven, dan weér als adjectieven gebruikt; bijv. bāṇ wəḍihan ira, rood was zijn gewaad; Sutasoma fol. 88. In samenstelling wordt steeds de stamvorm gebezigd, bijv. masəmu-bāṇ Bhārata-Y. 262; hidu-bāṇ 192. Ze kunnen als adjectieven ook het prefix a of ma aannemen; voorbeelden zijn overbodig, men vindt ze reeds in den meegedeelden tekst. In het Bataksch wordt hetzelfde verschijnsel waargenomen; men zegt bijv. evenzeer rara, rood, als marara; zie van der Tuuk, Tobasche Spraakkunst (1864), bl. 90. In hoeverre de regels omtrent het gebruik van beide vormen in het Kawi met die in 't Bataksch overeenkomen, vereischt nog nader onderzoek.

Manasya, conjunctief van manasi, om voedsel bedelen, Skr. bhikṣate. Anasi of manasi is de actieve vorm; passief is tasi, van waar tasyan, het door bedelen verkregen voedsel, Skr. bhikṣita Ādiparwa fol. 10. Het substantief nasi is zoowel als aalmoes gegeven voedsel, als gekookte rijst, d.i. zoowel Skr. bhikṣā, als bhakta; ndatanpanasi, zonder (dat men behoeft) te bedelen. Den vorm nasi voor 't substantief, Maleisch nasi, weet ik alleen te vergelijken met nahun = tahun. Manasi beteekent ook «bedelen» in 't algemeen, want in Sutasoma fol. 88 komt voor manasi dhana, geld bedelen.

Yeka. Ika, bijwoordelijk gebruikt, is te vergelijken met Skr. tad, dus, daardoor. Het voorafgaande ya strekt om het demonstratief te doen overgaan, in een relatief; yeka laat zich dus in 't Skr. vertalen met yad. Daar ya op zich zelf reeds als voegwoord in den zin van Latijnsch *quod*, Skr. yad, dat, omdat, gebruikt wordt, komen yeka en ya op hetzelfde neêr, hoewel de functie van ya in yeka eene andere is dan waar het alleenstaande als voegwoord optreedt. Vgl. Mal. ya itu, waarin ya noch in vorm, noch in functie geheel gelijk staat met het persoonlijk voornaamwoord iya.

Tan katēñēr, niet openbaar, niet blijkbaar, ongemerkt. Zoo ook tinēñēr, gemerkt, duidelijk gezien, in Bhārata-Y. 444. In 't Javaansch komt het eenvoudige anēñēr niet meer voor; de afleidingen echter zijn bekend genoeg.

Strophe III.

Weh. In weh = wih ligt het begrip van een overschot, overblijfsel, van «nog»; naverwant is lēwih, luwih. Nguniweh is «voorts nog»¹. Het toestandswoord van weh is O. en N. Jav. meh, niet geheel, niet ten volle (bijv. Rādja-Pirangon 65; meh sami, niet ten volle zooveel als, Winter Zam. I, 147); de beteekenis «bijna» moet zich ontwikkeld hebben uit die van «nog een overschot vertoonende».

I tēpi, aan den zoom, de grenzen. Tēpi wordt in 't gewone Jav. vervangen door tēpis, al moet men het samengestelde tēpiswiring in de boekentaal houden voor eene verknoeiing van tēpi siring, niet van tēpis iring. Aan de echtheid van eenen bijvorm tēpis is niet te twifelen, althans tinapis, omzoomd, van een rand voorzien, trof ik aan in Smaradahana: rañinya tinapis cinarapa kumēñar, zijn schild van een rand voorzien en ingelegd² schittert. Eene soortgelijke verhouding als tusschen tēpi en tēpis vindt men in Jav. tapih vergeleken met Tag. tapis.

Strophe IV.

Tuñatuñal, geheel alleen. Over de regelen der stamverdubbeling, en de overeenstemming te dezen opzichte tusschen het Oud-javaansch en Tombulusch, zie deze Bijdragen vierde volgreeks, I (1877), 519.³ Dat het Dayaksch dezelfde regelen in acht neemt, kan men zien in Hardeland's Sprachlehre (1858).

Tamatar is een versterkte vorm van tatar, gelijk tamatan van tatan; tamanpa en tamarpa van tanpa en tarpa.

Masö en aparö. De lange eindklinker toont dat er eenmaal een medeklinker aan 't slot moet gestaan hebben; in 't Jav. vertoont zich die in ang-sah, musuh en ang-sëg in den vorm van eene *h* en *g*; in parëk in dien van eene opgeslokte *k*. Welke consonant in dergelijke gevallen als de oorspronkelijke moet beschouwd worden, is een van de moeielijkste vraagstukken der Polynesische taalvergelijking.

An pawuwus. Deze vorm vervangt mawuwus, awuwus, wanneer de

¹ Nguni, vaker en ouder ngūni, heeft tot grondwoord ūn uit uhun, waarin het begrip van vóór, en voorwaarts, Skr. pra, Lat. pro ligt. Tot denzelfden stam behooren puhun, rumuh un, ruhun, Tombulusch puuna, eer; Tag. nauna, eerste; muna, eer; sauna, oudtijds; enz.

² Cinarana van carapa, verbasterd uit Skr. churapa; cinarapa in 't Skr. vertaald zou luiden ohurita.

³ Herdrukt hiervóór, pag. 209—213. (Noot van 1920.)

nadruk niet valt op het praedicaat, maar op eene nadere bepaling; wanneer dus het Jav. een substantief, meestal het zoog. denominatief, vereischt. De nadruk valt hier op het woord *sagorawa*. *An*, na klinkers vaak met afkapping *n*, beteekent o. a. indien, als, dat (declaratief), hetzelfde als *yen*. Een duidelijk voorbeeld van het declaratieve *an* levert *Ādiparwa*: *kāri ta sañ nāgini mājar i sañ Bāsuki*, *an luñhā sañ swāmī*, de vrouwelijke *Nāga* bleef achter en meldde aan *Wāsuki*, dat haar gemaal was heengegaan. Hiermede komt overeen het gebruik van *en* in 't Tombulusch, bijv. in *kimua kamu*, en *siyam biya kan*, gij hebt gezegd, dat zij weêr hier is; *Niemann*, Bijdr. tot de kennis der Alfoersche taal (1866), 89 en 56; *naunna si tou ikii*, en *si kaawuna*, door hem werd deze persoon herkend, dat zij zijne vrouw was; ald.¹ Soms staat *an* om nadruk te geven aan een volgend woord; bijv. *an mañkana lwir sañ pitara*, zóó was het voorkomen der *Pitaras*; *Ādiparwa*. Hiermede te vergelijken in 't Tombulusch (*Niemann* t. a. p.) *si wayarna en tunaw*, zijn wayar was vangoud; *a rurumëran en siyow*, de zitplaatsen waren négen (in getal).

Deze constructie met *an* vindt men geheel terug in het spraakgebruik der *Madureezen*, behalve voor zooverre *an* (waarnaast ook *yan* gebezigd wordt) vervangen is door *se*. Een volzin als *eñjing kāla nira 'n lumampah sadulur*, 'smorgens was het dat zij met gevolg op reis ging (*Smaradahana*) beantwoordt volkomen aan *baknah manetralah se ðatëng bi* wanneer is het dat gij gekomen zijt; vgl. *Vreede Handl. Mad. taal* XLIII (2de druk, 1882—'90).

Hoe de gewone Jav. constructie en de hier behandelde met voorgevoegd *an* elkaar naderen, kan men zien uit voorbeelden als *hëñëñakëna Bha-tārī Çailaputri 'n kaworan*, d. i. naar ons spraakgebruik: «laten wij zwijgen over de zwangerschap van onze Lieve Vrouwe Ç.» Eigenlijk is *an kaworan*, dat, of als, zij zwanger was.

In het Tagala wordt *at*, in waarde = *Kawi an*, dat, op soortgelijke wijze geconstrueerd met een denominatief; bijv. *Añ ikalawañ dahilan* (= *dahilan*) *nañ paglalalañ nañ Pañinoon* (vgl. *sinuhun*) *Dios*, *at pagkatha nitiñ sakramento*, «de tweede reden — dat (God) dit sacrament verordend heeft.»

Strophe V.

Kita is tweede persoon mv. exclusief, niet zooals *hita* (*kita*) in 't *Batasch*, *kitá* in het Tagala en *Bisaya*, *kita* in 't Tombulusch, eerste persoon mv. inclusief. Bijv. *he Pārtha Kārṇa! kita kārwa*, o *Pārtha* en *Kārṇa*, gij

¹ Men vergelijke ook het *Madureesche se*, een woord van geheel anderen stam, maar juist daarom des te duidelijker in 't licht stellende hoe de beteekenissen van *an* en *en* samenhangen.

beide! Bhārata-Y. 462; zoo ook 143; 251. Als beleefd voornaamwoord tot een enkelen persoon gericht, komt het volkomen overeen met het Fransche *vous*. Zonderling genoeg wordt ook in 't Bataksch hita uit beleefdheid niet alleen voor «ik», maar ook voor «du» gebezigd; zoo ook in het Tagala¹. Soms zal iemand denzelfden persoon nu eens met kita, dan weêr met ka mu (genitief nyu) aanspreken, al naarmate hij beleefd en in goeden luim is of niet; zoo bijv. doet Jaratkāru in Ādiparwa fol. 26 tot zijne vrouw. Dit ka mu, Tombulusch ka mu, Tag. en Bis. ka mo, Bataksch ha mu, is eigenlijk ook meervoud, en kan, waar het tot één persoon gericht wordt, gevoegelijk vergeleken worden met het minder beleefde Hoogduitsche *Ihr*. Over 't spraakgebruik in 't Bataksch zie v. d. Tuuk Tob. Spr. bl. 224.

Dibya, Skr. divya. Als algemeene regel blijft eene *w* van Sanskritwoorden onveranderd in 't Oud- en Nieuwjav., alsook in 't Sundaneesch; in scherpe tegenstelling tot het Maleisch en Madureesch, waar de *w* in *ô* overgaat. Derhalve Jav. en Sund. waca, Mal. daarentegen baca², Mad. bacah; Oud- en Nieuwj. wana, Skr. vana, Mal. balantara (uit vanāntara); O. en N.jav. sarwa, Sund. sarwa, saruwa, Skr. sarva, Mal. sarba; Skr. vṛtta, O.jav. wṛtta, Jav. warta, doch Madur. bērtah, Mal. barita; enz. Slechts in één geval gaat de *w* in 't Kawi en Jav. vrij regelmatig in *ô* over, namelijk als de letter onmiddelijk door *y* gevolgd wordt. Bijv. vyatipāta wordt byatipāda³; vyawasthā: byawastha; vyāpāra: byapāra; vyaya: byāya, slechte spelling voor byaya, zooals uit het Jav. beya blijkt; al deze voorbeelden zijn uit de Oorkonden; vyakta: byakta; divya: dibya, enz. in de gedichten; samvyawahāra: sambewara. De uitzonderingen op dezen regel zijn intusschen niet zeldzaam; naast de *by* komt in de Oorkonden ook de *wy* voor, bijv. in wyawastha, wyatipāta, wyawahāra, wyāpāra, wyaya, wyāghra. Naast dibya treft men aan dṛwya, Skr. dravya, have; uit dit dṛwya heeft zich het Jav. duwe ontwikkeld; het Kr. Ng. dērbe is natuurlijk uit een dṛbya ontstaan; het moet beschouwd worden als een vorm die zeldzamer gehoord werd, en juist daarom geschikt was om in tegenstelling tot het alledaagsche

¹ Zie v. d. Tuuk Tobasche Spr. bl. 223; Totanes Arte (1796) § 40.

² Ten onrechte beweert Prof. Friedrich Müller, Grundriss der Sprachwissenschaft II, 2, (1877), 54: «Mafor wasja «lesen», ein malayisches Lehnwort nämlich bāsa = altind. bhāṣā» Vooreerst bestaat er geen Maleisch bāsa en weet iedereen, die eenigekennis dier taal bezit, dat het grondwoord van «lezen» daarin is báca, Skr. vācayati, en subst. vācā. Ten tweede heeft báca, niets gemeen met Oudind. bhāṣā, want dit luidt in 't Mal. bēhāsa, Jav. basa. Het Mafoorsch kan zijn wasja dus niet aan 't Maleisch ontleend hebben, maar wel uit eene of andere taal, die de *w* bewaart en tevens den palatalen klank niet met *s* verwisselt.

³ De *d* is eene verbastering.

duwe (voor dërwe) ook als Krama dienst te doen. Sporadische uitzonderingen op den algemeenen regel zijn bahni voor Skr. wahnī; Bāṇawa voor Vāsawa; Bāyu: Vāyu; bāyabya: vāyavya; biṣama: viṣama; bihara: vihāra, doch tevens wihantēn. Al deze onregelmatige *ḍ*'s vertoonen eerder de latere Indische uitspraak dan eene Javaansche neiging¹.

Tā heeft hier de beteekenis van taya, en is vermoedelijk niets anders dan een samengetrokken vorm van dit laatste.

Awēnēs of mawēnēs, verbleekt, bleek, komt in het Kawi passim voor. Deze beteekenis heeft bēnēs thans nog in 't Madureesch, zie Vreede Handleiding, I, 406. Wat in Roorda's Handwdb. omtrent het woord opgeteekend staat, is onvolledig en onjuist; in Djati-swara vind ik dat iets awēnēs genoemd wordt «als kwikzilver»; het witachtige komt dus op den voorgrond.

Ya. Dit is hier het voornaamwoord van een derden persoon, evenals in de volgende strophe: u maluy kucup ya en in str. 2 sphaṭikopama ya. Gewoonlijk bezigt men dit ya in zinnen waarin het praedicaat voorop staat; bijv. ojar ta ya «hij nu zeide»; ook wel na zulke bijwoorden als paḍa, kapwa, sama, alle een meervoud uitdrukkende; in dit geval kan het onderwerp van den zin voorafgaan; bijv. dewata tri sama ya sinung anugraha «de drie goden werden alle drie met een gunstbewijs begiftigd.» Aan 't begin van den zin heb ik ya nergens ondubbelzinnig in deze functie van een persoonlijk voornaamwoord, of wil men, van het Latijnsche *is*, *ea*, *id* aangetroffen. De genitief is nya, die ontelbare malen voorkomt; de locatief en datief riya en iriya²; accusatief is ya, bijv. dewī tumon ya «de vorstin zag hem»; zeer dikwijls wordt de accusatief uitgedrukt door den datief-locatief; tumon ya beantwoordt aan ons Hollandsch «(zij) zag *hem*», maar

¹ Tegenwoordigspreken de Indiërs elke *w*, behalve waar ze tusschen twee klinkers staat, als *ḍ* uit; zelfs indien ze Sanskrit spreken, doen de brahmanen in 't Noorden en Oosten van Indië hetzelfde; alleen de Mahratsche en andere Zuidelijke geleerden nemen het onderscheid tusschen *w* en *ḍ* in acht.

² Riya is samengesteld uit ri (Maleisch di) en ya, dus Engelsch «to him (her, it)»; iriya houd ik voor ontstaan uit i, te, aan, en riya. Mal. diya, een bijvorm van iya of ya wanneer een klinker voorafgaat. In 't laatste geval behoeft ri (di) volstrekt niet het locatief teeken te zijn, want zooals Tag. ya-di, genitief ni-di bewijst, is ri (di) ook voornaamwoord. Evenzoo is het gesteld in 't Indo-germaansch, waar i zoowel den locatief aanduidt, als voornaamwoord, Lat. en Gotisch *is*, Skr. ayaṃ, iyaṃ is. Waaruit het expletieve ri der Jav. poëzie ontstaan is, uit het voorzetsel of uit het voornaamwoord, is niet licht te zeggen. Daar het bestaan van dit expletieve ri uit Roorda's Handwoordenboek niet duidelijk is op te maken, geef ik hier enkele sterksprekende voorbeelden: sang ri dinuta = sang dinuta, de Afgevaardigde; sungapping, rikang jaladi; beide uit Gālā-gālā; sami cingak mulat ring, ri sang Siyung Wanara, zij keken hem verwonderd aan, Siyung Wanara, Babad. Mijns inziens is dit ri eenvoudig een mooie vorm van ing, zooals dit gebruikt wordt na eene korte rust, en soms geheel overtoellig.

tumon iriya «zag hem». Het Javaansch heeft den derden persoon geheel verloren, en moet zich behelpen met omschrijving, *dewekke*; en met het Bataksch is het eigenlijk evenzoo gesteld. In het Tombulusch en de Philippijnsche talen heeft men nog het voornaamwoord, doch in den vorm van *siya*, dus reeds versterkt; in den nominatief namelijk, want in de overige naamvallen van het Tagala en Bisaya is het eenvoudige *iya* of *ya* bewaard gebleven. Het hoffelijk voornaamwoord van den 3^{den} persoon in 't Kawi is *sira*, genitief *nira*, soms *ira*; datief *ira* of *ri sira*. In dezelfde constructies, waarin men *ya na* het praedicaat des volzins pleegt te gebruiken, zal men *sira* behoeven, wil men hoffelijk spreken.

Of *ya* volkomen gelijk te stellen is met Tombulusch *iya*, deze, dit, en Sund. *iyö*, is twijfelachtig, hoewel de beteekenis van *hij* zich licht uit dien van *deze* ontwikkelt, blijkens ons *hij*, welks oudere beteekenis nog duidelijk te herkennen is in *hier* en *heden*; ook het Latijnsche *is*, *ea*, *id*, moet oorspronkelijk «deze» beteekend hebben, blijkens het Skr. *ayam*, *iyam*, *idam*. Het Tombulusch *ya* (niet *iya*) als bijwoord in een nazin, als correlatief van «indien» (*sa*), en «ofschoon» (*maan*), te vertalen met «dan, zoo», en «toch», is zeker wel identisch met het Oudjavaansche *ya* in dezelfde beteekenis, en met Njav. *ya* en *iya* ¹.

Sënö, glans, licht, luister, is in 't Kawi zeer gewoon; evenals het afgeleide *sumënö*. De Nieuwjav. vorm is *sunu*; vergelijk *kudu* = *ködö*, *ruñu* = *rënö*; intusschen komt reeds in 't Kawi deze jongere vorm *sunu* voor; bijv. *sumunu Sutasoma* fol. 117. Etymologisch hetzelfde woord is natuurlijk Sund. *sönö*, vuur. Een voorbeeld van veelvormig klankverloop is het dat het Jav. ook een bijvorm *sunar* bezit, volkomen beantwoordende aan Bisaya *sanag*; de *u* en *a* in de eerste lettergreep moeten beide uit een *Pëpët* of kleurloozen klinker ontstaan zijn ².

¹ Voorbeelden van dit *ya* in 't Tombulusch bij Niemann, Bijdragen p. VI.

² De bewering van Prof. Friedrich Müller (Grundriss II, 2, 91), dat «de korte *e* (ë)» — het bestaan van eene lange *Pëpët* is hem onbekend — «steeds eene verkorting van *a*» zou wezen, is onbewezen, en m.i. geheel valsch. Indien bijv. de *ë* in Maleisch *têras* uit *a* ontstaan was, zou het onmogelijk wezen dat het overeenkomstige Oudjavaansche woord *twas*, het Njav. *tos* luidde, zooals toch het geval is. Om *twas* te verklaren, moet men bedenken dat in 't Jav. tusschen twee klinkers menigmaal een klank is uitgevallen, die zich in 't Maleisch als *r*, in de Philippijnsche talen als *g*, in het Tombulusch als *h* vertoont. Wij zullen hem met een *spiritus asper* aanduiden. Aan Mal. *têras* moet beantwoord hebben in 't oudste Javaansch *tê'as*; maar even als *nyū* voor *nyu'* (*nyur*) staat, moet uit *tê'as* worden *tōas* (nog Sund.); de lange klinker treedt in plaats van den korten + volgenden medeklinker. Volgens de klankwetten van het Kawi in den historischen tijd wordt een hiaat als *tōas* niet geduld; even als nu uit *rënö* + suffix *an* wordt *rënwan*, e. dgl., zoo moet *tōas* overgaan in *twas*. Een ander bewijs voor de oorspronkelijkheid van den *Pëpët* — in de meerderheid der gevallen — is, dat het Tagala het suffix *ën* laat overgaan

Strophe VI.

Taṇ ḍahayu. De uit eene *ḍ* ontstane *r* behoudt na de *n* den oorspronkelijken klank; derhalve uit een ouder ḍon, Mal. daun (spreek uit ḍaun) wordtron; maar uit ḍonḍon wordt ronḍon; rēñō, ruñu, maar tēkwaṇ ḍēñō Bhārat-Y. 93; zoo zelfs piṇḍo (voor piñḍo), piṇḍo; rēṇḍēng; Karuṇḍuñan, naam van een gebergte, in 't Nieuwjav. onregelmatig karuñruñan; ruhur, miṇḍuhur. De regel voor 't Kawi en Javaansch geldt ook in 't Tombulusch; bijv. ruñduñan, rēmdēm, rani, maar un dani; zie Niemann Bijdr. 42 en 43. Evenzoo *m. m.* in 't Malagasi; bijv. rano (niet dano), maar minon drano; Marre, Grammaire Malgache (1876), 13.

Strophe VII.

Riñ, ulā. Riñ geldt hier in het vers als eene lange lettergreep. In het Hs. wordt zulks aangeduid door riñ zóó te schrijven, alsof het vóór de pauze staat; minder doelmatig, daar tusschen riñ en het daarbij behoorende substantief geene rust te pas komt. Beter ware het de *n* te verdubbelen en te schrijven riññ ulā.

Ulā. De lange *ā* wijst op een afgefallen sluitmedeklinker, die in 't Mal. ular zich als eene *r* vertoont, in 't Sund oray als eene *y*. Het Tombulusch komt in dít geval overeen met het Sund., want het heeft ule (voor ulay); dit is te vergelijken met het Tagala luway, waar men theoretisch eerder luwag zou verwacht hebben. Inderdaad treft men den theoretisch te verwachten vorm ulag aan in andere tongvallen van de Minahasa, namelijk in het Bolaäng Mongondousch, terwijl het Tonseasch ulach heeft; het Tontemboansche en Ponosakansche ula moet onmiddellijk uit ulah ontstaan zijn ¹, en dit laatste uit ulagh, ulag. Men ziet hoe algemeen in de Archipelalen het verschijnsel is dat wij boven met den naam van veelvormig klankverloop hebben aangeduid. Het Jav. sawër, dat reeds omdat het in Krama dienst doet, als minder gewone, om om zoo te zeggen abnormale vorm moet gevoeld zijn, luidt in het Tonseasch sawa, Bentenansch sauwa. De oude Jav. Ngokovorm is niet verloren gegaan, maar beteekent thans eene soort van slang; in 't Kawi is sawā bepaaldelijk de Boa.

Aliman. In aliman, of zooals soms geschreven wordt: haliman (Bhārata-Y. 633), heeft de voorslag *a*, ha slechts eene zuiver phonetische waarde,

in in, het Bisaya in on (un); dit ware onmogelijk, zoo het suffix oorspronkelijk an klonk, want an blijft in beide talen onveranderd; Tag. akin en Bisaya akon, ik, kunnen alleen verklaard worden uit een ouder akēn, welbekend ook in het Javaansch, in ngakēn, Krama van ngaku. Over andere voorbeelden zoo straks.

¹ Zoo ook is bijv. het Tombulusch atēlu = Kawi hantēlū, Mal. tēlur, onmiddellijk uit atēluh ontstaan; vgl. raha, bloed, uit rahah. In dit laatste was de *h* echter, voor zoover men uit vergelijking kan opmaken, oorspronkelijk, terwijl ze in een verondersteld atēluh uit een anderen, nog ouderen klank ontstaan was.

evenals bijv. in alintang of halintang, haliwat e. dgl., te vergelijken met den voorslag der ϵ in Grieksche woorden als $\epsilon\lambda\alpha\chi\upsilon\varsigma$, $\epsilon\rho\upsilon\theta\rho\acute{o}\varsigma$, $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\theta\epsilon\rho\acute{o}\varsigma$; der u in 't Bactrische uruth = Skr. rudh; urupi (Lat. *lupus*) e. d. Vgl. over dezen voorslag in 't Menangkabausch en Mentawaisch v. d. Tuuk, Taalk. Aant. op Bataksch Leesboek (1862) bl. 135. Dat de a in aliman niet het bezit aanduidende voorvoegsel a is, blijkt uit den vorm van 't woord; immers het bezit wordt hier uitgedrukt door het suffix ϵn ; lima is hand (Skr. hasta); liman, d. i. li ma + bezit aanduidend ϵn , is olifant (Skr. hastin). In Nieuwjav. heeft ϵn , gelijk men weet, de beperkte beteekenis van «behebt met», doch in het Tagala heeft het suffix, natuurlijk hier *in* luidende, al de beteekenissen van ons behebt, -*achtig* en -*haftig*; zie Totanes Arte § 309—316. In het Kawi schijnt het ook bijwoorden te vormen, evenals ons -*lijk*; bijv. tantahëntwasēn, onversaagdelijk, Wiwāha 140; waarnaast tantahëntwas Bhārata-Y. 241, en 649; op deze plaatsen zou men het woord ook als een adjectief kunnen opvatten; althans in 't Skr. pleegt men in overeenkomstige gevallen een adjectief te gebruiken, schoon niet in ons taaleigen.

Moŋg, ouder mauŋ = Sund. maung, naast meyong, welk laatste overeenstemt met Makassaarsch meyong, Tombulusch meong, kat; vgl. Bataksch meyong, gemiauw. Volkomen denzelfden dubbelvorm vertoont het Hollandsch in *mauwen* naast *miauwen*. Een vorm zonder nasaal is Mal. (hari) mau, en Jav. sima, verbasterd uit si-mo, d. i. het bekende si vóór persoonsnamen, en mo (ouder mau).

Mañawit. De beteekenis hieraan in de vertaling toegekend berust slechts op eene zinsnede Bhoma-Kāwya 38, 3: kapwāñawit paḍa mamātyani ṣatru ṣakti. Omtrent het grondwoord verkeer ik in 't onzekere; kāwit beteekent «bijgeval, eens», vrijwel hetzelfde als kahaḍang, «bijgeval, toevallig», Ādiparwa fol. 21; vgl. tērkaḍang. Añawit kan dus synoniem zijn met angaḍang, in hinderlaag afwachten.

Heman is hier bij wijze van tusschenwerpsel gebruikt; het is even licht te begrijpen, als moeilijk te vertalen, tenzij men tot eene omschrijving de toevlucht wil nemen.

Kahātakēna, conjunctief afhangende van yogya. Hāt is «ontzag»; eene zeer duidelijke plaats is de volgende uit Smaradahana: hāt niñ ma-prabhu, sih niñ apriya, lulut niñ asēñēñ, iki hetu niñ wuwus «het ontzag van den ondergeschikte voor zijn meester¹, de genegenheid van den vriend voor den vriend, de liefde van de minnares voor den minnaar, dit is de rede van mijn vertoog.» Añhātakēn is: in eere houden, ontzien;

¹ Eig. «van een tot meester hebbenden, van den dienaar». Dit is eene gewone manier van uitdrukking in 't Kawi.

zoo ook Bhārata-Y. 504. Hāt is vermoedelijk samengetrokken uit hahat; in de volledige verdubbeling hat-hat blijft de korte; tan hinat-hat, onverzorgd, of Hoogd. *unbeachtet*, Skr. anādṛta in: (Kāma) dīna kārī ri dilah niñ surabahni tan hinat-hat; Smaradahana.

Strophe VIII.

Riya; hier locatief van ya, dus «in hetzelfde». Saṇapa is Krama-Inggil van syapa. Nog in 't Nieuw-Jav. is saṇ als K. I. te beschouwen van si, zooals meermalen is aangetoond.

Gōṅg, een boel, massa, groote hoop, gung. Hier is het, blijkens de constructie, als adjectief gebruikt, hetgeen meer geschiedt; bijv. alas gōṅg, een groot bosch, Skr. mahāvana; Smaradahana.

Dharma komt hier op hetzelfde neêr als puṇya, vrome verdienste, en, naar 't Indisch stelsel, bepaaldelijk dezulke die men zich verworven heeft in vroegere existenties.

Rasika, is een hoffelijk aanwijzend voornaamwoord. Ik beschouw het als samengesteld uit ra, zooals men het aantreft in rāma, rama; rahaden; rena; rayi; rabhujaṅga, hofgeleerde; rānak Bhaṭārī, het Kind van onze Lieve Vrouwe; enz. en rika, een na klinkers gebruikte bijvorm van ika. Voorbeelden van 't woord komen *passim* in de gedichten voor. Dat het een hoffelijke term is, blijkt bijv. uit «rasika saṇ çinabdan», Sutasoma fol. 24. Rasiki, vaak met wanspelling raçiki, misschien omdat de *r* als uitheemsche letter deftiger is, verschilt van rasika juist op dezelfde wijze als iki van ika. Rasika en rasiki worden ook als genitief gebruikt¹. Wat de inschuiving eener *s* vóór demonstratieven betreft in het Bataksch, zie men v. d. Tuuk, Tob. Spr. § 143; en vgl. Maleisch di situ, di sana. In het Kawi komt sanasini voor in den zin van «hier en daar, rechts en links, overal.»

Pamawe, d.i. pamawa + voortzetsel *z*. Hoewel pamawa vormelijk een substantief is, Skr. bharaṇa²), heeft het de regeering van een werkwoord, voor zooverre men van eigenlijke werkwoorden in de Polynesische talen spreken mag.

Ook in 't Nieuwjav. regeert een zoogn. substantief denominatief tegelijk den genitief en den accusatief; de subjectieve genitief wordt uitgedrukt

¹ Evenals ra op zich zelf; bijv. ambëk ra-dwija, de geest van den Grooten Brahmaan, d.i. Çiwa; rasa ni wuwus ra-wipra Suranātha, van den Grooten Priester van den Heer der goden; bedoeld is Bṛhaspati. Ook in 't dichterlijk Jav. dera, waar dit den zin heeft van de nira, (olehe) staat ra als genitief. Iets anders is het met dera, waar het = dira, Mal. di, te, in, beteekent.

² De gemaal heet bhatar, de gade bhāryā; evenzoo is wawa = Skr. bhṛ.

door een werkelijken genitief, doch in plaats van den objectieven staat de accusatief, zoodat één en hetzelfde woord tegelijkertijd de rectie van een substantief en van een werkwoord vereischt; bijv. zoo zegt men *purwani-pun pañërat kula sërät punika* (Poerwo-Lelono); dit is alsof wij zeiden: «de reden van mijn dit boek schrijven»¹.

Ri na'is is overtoellig, te vergelijken met Jav. uitdrukkingen als *ambëcikki ing wong*, of *ñembadani ing pañuwun* e. dgl.

Strophe IX.

Tak kan hier, en op andere plaatsen van ons gedicht, omschreven worden met *tan aku*, en de vraag doet zich dus voor, of tak niet bepaaldelijk als een verkorte vorm van *aku* met voorgevoegde ontkenning moet beschouwd worden. Een soortgelijk geval doet zich voor bij *yak dušta* in str. 2533, dat in beteekenis ondubbelzinnig = *yan* (bijvorm *ya*) *aku dušta* is; zoo ook 2761. Doch 1986 vind ik *kita tak akiñkiña*, gij, wees niet treurig! Hier zou tak eene verkorting kunnen zijn van *tan (ta)* en een of anderen vorm voor den tweeden persoon, maar is het zeker niet = *tan aku*. Ook elders heeft tak betrekking op den tweeden persoon, terwijl men zou verwachten *tāt* (*tād* vóór zachte letters). Uit de onvolledige gegevens die mij ten dienste staan, meen ik voorloopig te moeten besluiten dat tak vooral in den zin van *tan aku* gebruikt wordt; waarschijnlijk ook voor *tan kita*, ofschoon men bij dit laatste aan schrijffouten zou kunnen denken; voor den derden persoon heb ik tak niet aangetroffen.

Anu, in bepaalde gevallen *an ung*, als relatief te vergelijken met Sund. *anu*, *nu*. In het Tagala is *anu* het vragend voornaamwoord voor zaken, en het samengesteld *sinu* voor personen; *an u* is dus in beteekenis = *Kawi apa*; *sinu* = *syapa*. Van het nauw verband tusschen vragende, betrekkelijke en onbepaalde voornaamwoorden leveren o. a. het Latijn en onze eigene taal overbekende voorbeelden.

Hĩña of *hĩnan*. In welke gevallen men den eersten of den laatsten vorm moet aannemen, is niet licht te beslissen. In het veelvuldig voorkomende *tanpahĩnan*, weergaloos, in het niet twijfelachtig. Volgt op het woord echter een genitief, dan is het raadzamer *hĩña* te schrijven, te meer omdat hiermede het Mal. *hiñga*, Tagala *hañga* overeenkomt². De spelling *hĩña* is als de meest gewone te beschouwen en komt ook op de door Holle uitge-

¹ Schijnbaar anders is het 't boven aangevoerde voorbeeld uit het Tagala; *at pagka-tha nitong sacramento*, doch dit komt daar van daan dat de genitief de plaats van den accusatief heeft ingenomen, hetgeen niet vreemder is dan het plat Hollandsche *ik heb zijn gezien* voor *hem*, enz.

² Het Tag. heeft ook *hañgan*, te vergelijken met *hĩnan* in *tampahĩnan*, doch in den zin van «tot aan.»

geven oorkonde van Çaka 782 voor, terwijl de oudste oorkonde, K. O. II, slordigerwijs hiŋa en nog vaker iŋa schrijft.¹ De beteekenissen welke het woord toelaat zijn dezelfde als die van 't Skr. *avadhi*, waarnaar ik verwijs; daarenboven heeft het den zin van voorwaarde. Bij vergelijking van 't Mal. *hiŋga*, Tag. *haŋgá*², komt men tot het besluit dat in 't Kawi een medeklinker achter den neusklank is uitgevallen, en dat ten gevolge hiervan de *i* gerekt is geworden om de quantiteit der eerste lettergreep te handhaven. Of die uitgevallen medeklinker eene *g* was, zooals het Maleisch en Tagala hebben, ofsoms eene *h*, hetzij deze uit *g* ontstaan was of omgekeerd, is voorsnog moeilijk uit te maken. Veronderstellen we dat hiŋa voor hiŋha staat, dan zou het woord te vergelijken zijn met *luŋhā*, *luŋa*. Een abnormale vorm van dit *luŋhā*, en als zoodanig geschikt in ongewone, uitgezochte taal, is het Krama Inggil *liŋgar*. Zoo zoude ook 't Sund. en Jav. *hiŋga* als abnormale vorm kunnen beschouwd worden, doch even goed mogelijk is het dat het woord uit het Maleisch overgenomen is.

Tanora. Ora is eene jongere uitspraak van wara, waarnaast wwara (vgl. *wwalu*, *acht*, *wolu*, en *walu*). Voorbeelden van den overgang van wa in *o* treft men reeds in de oudste Kawi-oorkonden aan; langen tijd heeft de taal, althans in schrift, wa naast *o* behouden, totdat in 't Nieuw-jav. het laatste alleen heerschende is geworden. De Kramavorm van wwara leeft in *wontën* voort. Het negatief luidt in Krama, gelijk ieder weet, *botën*, zeldzamer *batën*, het eerste aan wwara, het tweede aan wara beantwoordende. De reden dat de beginletter in het negatief zich als *b* voordoet, is wellicht deze, dat *botën* staat voor *tambotën*, en dit voor *tanwotën*. Immers na een neusklank heeft de *w* in 't Jav. de neiging om in *b* over te gaan³; zoo ook in *mbuh* of *buh* voor *tambuh*, en dit voor *tanwuh* = *tanwruh*. Hetzelfde is toepasselijk op het negatieve *boya*, terwijl *woya*, Kawi *wwaya* «er is» beteekent. Intusschen is het alles behalve zeker dat ora, *botën* en *boya* noodzakelijk tan vóór zich moeten gehad hebben, want in het Tagala beteekent *wala*, d. i. Kawi *wwara*, op zich zelf «er niet zijn»; en het Jav. *wikana* «niet weten» vertoont geen spoor er van dat het

¹ Verg. deze Serie, Deel VI (1917), p. 294 noot 1 en VII (1917), p. 17 vlgg. (Noot van 1920.)

² *Haŋgá* acht ik onmiddellijk ontstaan uit *hëŋgá*, evenals *mantalá* uit Skr. *mantra*, *halagá* uit Skr. *argha* zich ontwikkeld hebben, na eerst *mántōla*, *halōga* geluid te hebben. Nog ouder dan *hëŋgá* is *hiŋgá*; de *i* onderging de grootst mogelijke verdoffing, omdat de lettergreep die door de geaccentueerde gevolgd wordt steeds de meest toonlooze is. Volmaakt evenzoo is uit Skr. *viçeṣa* in 't Jav. geworden *wēsésá*, *wasésá*; uit Skr. *vicāra* is in 't Dayaksch eindelijk *basara* gekomen. Skr. *koṭi* is overgegaan in Jav. *kēti*, Mal. *kēti* of *kati*, Malagasi *hetsi*. Men ziet water overblijft van de theorie dat *g* altijd uit *a* ontstaan is.

³ Zoo ook in 't Tombulusch en Malagasi, talen waarin anders de oude Polynesische *w*, evenals in 't Javaansch, zich heeft gehandhaafd.

ooit eene ontkenning vóór zich gehad zou hebben. Wat door een negatief woordje aangeduid wordt, is evengoed uit te drukken door het woord op vragenden of verwonderden toon uit te spreken. Deze veronderstelling vindt zijdelings steun in het feit dat *wikana* in den conjunctief staat, zoodat men het zou kunnen vertalen met «weten!!» of «weten?» op aarzelenden of spottenden toon ¹.

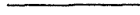
Ri huwus-ku. Het naamwoordelijk gebruik van *wus*, *wis* is in de nieuwe taal niet geheel uitgestorven, zooals o. a. blijkt uit *sawisse*, maar het is zeer beperkt. *Wis* en *wus* hebben zich beide ontwikkeld uit een ouder *wës*. Dit mag men opmaken uit vergelijking van *Bisaya ubus* (*obus*) met *Tagala bista* en *obus*; immers de *Pëpët* wordt in 't *Bis.* even regelmatig *u* of *o*, als in het *Tagala i*, hoewel meermalen ook *u* (*o*) of *a* daarnaast voorkomt. Ten overvloede kan men zich beroepen op het *Tombulusch a-wës*, genoeg, en 't *Sund. gös*. Voorts volgt uit *Bis. ubus*, vergeleken met *Tombulusch a-wës*, dat de oudere vorm is *ëwës*, want in toonlooze lettergrepen pleegt de *ë* in het *Bisaya* over te gaan in *u* of *o*. Een *Kawi uwus* is dus ook ontstaan uit *ëwus* (nog ouder *ëwës*), door assimilatie van den klank der eerste lettergreep met dien der tweede. De *h* in *huwus* kan ik niet met zekerheid verklaren, evenmin als in 't *Mal. hábis* ². Ook de *g* in 't *Sundaneesch* is opmerkelijk. Vooralsnog houd ik die ontstaan uit *w*, met Engelsche uitspraak, of *ww*, waaruit *gw*, en eindelijk *g*. Zulk een overgang van *w*, op Engelsche wijze uitgesproken, komt sporadisch ongeveer in alle talen voor, doch hij is typisch in de Romaansche, waar de Germaansche *w* regelmatig in *gw*, en voorts in *g* overgaat ³. Sporadische voorbeelden uit onze taal zijn *Garderen* (dorp op de Veluwe), oudtijds *Wardlo*; *Goensdag*, zooals men in 't oosten van ons land zegt, i. pl. van *Woensdag*. Zoo ook aan den Rijn *Godesberg* voor *Wodesberg* (*Wôdensberg*).

¹ In de meeste, zoo niet in alle taalfamiliën vindt men woorden met twee beteekenissen, waarvan de een het tegendeel is van de andere. Het oude Egyptisch bezit gansche reeksen van zulke woorden. Ik vermoed dat de boven gegeven verklaring op alle toepasselijk is; de eene beteekenis is de oorspronkelijke; de andere is, om zoo te zeggen, de ironische.

² Mogelijk is het eenvoudig aan «cockneyism» toe te schrijven, zooals *hanya* staat voor *Skr. anyā*; in het *Kawi* zijn de voorbeelden van onorganische en van verwaarloosde *h* nog veel veelvuldiger, zelfs in de oudste oorkonden; in één en hetzelfde stuk vindt men bijv. *iña* en *hiña* (beter *hiña*).

³ Soms ook wordt de Latijnsche *v* evenzoo behandeld; bijv. in 't Fransch *goupil* = **vulpiculus* of **vulpillus*.

Un dictionnaire Sanskrit-Kavi.

Actes du Sixième Congrès International des Orientalistes, tenu en 1883 à Leide.
Troisième partie; section 2: Aryenne.

Leide, 1885.

La bibliothèque de la Société de Batavia des Sciences et des Arts possède un manuscrit sur feuille de palmier et en caractères kavi, qui fait partie d'une collection donnée à la Société par le célèbre peintre javanais Radèn Saleh. M. Holle, de Waspada, dans le *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, T. XVI (1867), p. 461, fut le premier à signaler l'importance de ce manuscrit; on trouvera dans sa notice quelques renseignements que je crois inutile de répéter. Grâce à l'obligeance de M. Holle, je reçus, il y a quelques mois, un apographe en transcription de plusieurs fragments du manuscrit en question et plus tard une copie complète. J'ai donc pu étudier le contenu de ce livre curieux et m'assurer que mon ami Holle n'en avait pas exagéré l'intérêt.

Le manuscrit qui, malheureusement, est plein de fautes de toutes sortes et, en outre, un peu mutilé, peut se diviser en deux parties à peu près égales. L'une, de fol. 1 jusqu'à fol. 24, *b*, s'occupe de grammaire et de prosodie; l'autre contient un dictionnaire sanskrit-vieux-javanais. C'est de cette dernière partie seule que je me propose de parler.

Le dictionnaire a partiellement la forme ordinaire des *Koṣas* sanskrits, en ce que les mots synonymes sont énumérés dans un certain nombre de *çloka*s. Après chaque série de synonymes, les mots sont répétés en prose. On pourrait appeler la partie en vers le *Samhitāpāṭha*, l'autre, en prose, le *Padapāṭha*. Celui-ci finit par une phrase en vieux-javanais. Pour donner une idée de l'arrangement et du contenu du dictionnaire, j'en transcrirai quelques articles.

Les trois premiers *çloka*s renferment les 25 mots suivants, qui signifient «dieu» ¹

amarās tridaçāḥ proktāḥ ² gīrvāṇā vibudhāḥ surāḥ |
 vṛndārakā aditijāḥ nirjarā dānavadviṣāḥ ||
 lekhaḥ svarvāsino 'svapnāḥ tridiveçāḥ sudhāçinaḥ |
 devāḥ svarggasado 'martyāḥ ṛbhavo 'mṛtapās tathā ||
 āditeyāḥ sumanasāḥ suparvvāṇo divaukasāḥ |
 devatās tāḥ striyāmuktāḥ ṣaṇḍhe 'tha daivatāni ca ||

Suit le *Padapāṭha*: a mara, tridaça, gīrvāṇa, vibudha, sura, vṛndāraka, aditija, nirjara, dānavadviḍ, lekha, svarvāsī, asvap-

¹ Sans signaler les fautes du manuscrit, je donnerai le texte corrigé.

Il n'y a pas de Sandhi à la fin d'un pāda.

na, tridiveṣa, sudhācī, svarggasad, amartya, ṛbhu, amṛtapa, āditeya, sumanāḥ, suparvvā, devatā, daivata — *īaran iñ daiwata ika kabeḥ*, c'est-à-dire : «ces (mots) sont tous des noms de divinité».

En comparant notre dictionnaire avec celui d'Amara-Siṃha, nous voyons que le dernier compte un mot de plus.¹ L'Abhidhāna-cintāmaṇi de Hemacandra est un peu plus riche encore.² L'Amarakoṣa ne saurait être considéré comme la source de notre manuscrit, mais c'est entre tous les Koṣas sanskrits publiés jusqu'ici celui dont notre dictionnaire se rapproche le plus. Il est à remarquer que le mot de sudhācīn, proprement «celui qui se nourrit de nectar», manque dans tous nos dictionnaires, quoique la formation n'en offre rien de singulier. Comme la liste de Hemacandra renferme le composé synonyme sudhābhuj, ce serait pousser le scepticisme trop loin que de mettre en doute l'existence de sudhācīn. Quant à svarggasad, expression qui proprement veut dire «habitant du ciel», elle manque dans les Koṣas indiens, mais nous est connue par le Mahābhārata et par le Bālarāmāyaṇa.³ Il est donc évident que la source de notre dictionnaire sanskrit-kavi n'a pas été un des Koṣas indiens publiés jusqu'ici.

Le 2e article embrasse les noms ou épithètes du dieu Īiva. Le copiste a omis par négligence une partie du Saṃhitāpāṭha, et le Padapāṭha n'est pas non plus complet, de sorte qu'il est impossible de restituer le texte de l'article entier. Les strophes mutilés ne contiennent que les noms suivants, au nombre de 41 :

cīvasarvvavirūpākṣāḥ mahādeva maheṣvaraḥ |
 cṛikaṇṭhaḥ ṣaṅkaro bhargaḥ somadhṛt⁴ nīlalohitaḥ ||
 kaparddī ca kṛttivāsāḥ rudro gaṅgādharo haraḥ |
 kṛcānuretaḥ kāmāriḥ pinākī vṛṣaketanaḥ ||
 dūrjaṭis tryambako bhīmaḥ sarvvajño giriṣo mṛdaḥ |
 ugraḥ paṇupatiḥ cūli vāmadevo gaṇādhipaḥ ||
 iṣa iṣvara iṣānaḥ kapālī parameṣvaraḥ |
 cīpiviṣṭo vyomakeṣaḥ tripurāris trilocanaḥ ||
 vṛṣabhadhvajaḥ kratuḥ⁵ — — — — — |
 (ṣambhuḥ ṣarvvo bhavaḥ sthānuḥ cūlabhṛt somabhṛd dharaḥ ||)
 — — — — — — — — — — — — — — — |
 — — — — — — — — — — — — — — — ||

Le Padapāṭha commence par : Oṅkārāya namaḥ svāhā; *īaran Bha-*

¹ Amarak. 1, 1, 2.

² Str. 87—89.

³ Voy. le dictionnaire de St. Pétersbourg et Bālarāmāyaṇa 254, 7 (ed. de Govinda-Deva).

⁴ Ou peut-être somadhṛk; le manuscrit a somavṛt.

⁵ Peut-être faut-il lire vṛṣabhadhvajaḥ : — — — kratu(dhvaṃsī) — — — —

ṭāreçwara; c'est-à-dire: «Hommage à la syllabe Om! Svāhā! les noms de Bhaṭṭāra Īçvara». Ensuite vient une liste un peu moins incomplète que l'énumération de la partie en vers. C'est Çiva, sarvva, virūpākṣa, mahādeva, maheçvara, çrīkaṇṭha, çaṅkara, bhargga, somadhṛt, nīlaloḥita, kaparddī, kṛttivāsāḥ, rudra, gaṅgādhara, hara, kṛçānuretaḥ, kāmāri, pinākī, vṛṣaketana, dhūrjaṭi, tryambaka, bhīma, sarvvajña, giriça, mṛḍa, ugra, paçupati, çulī, vāma-deva, gaṇādhīpa, iça, içvara, içāna, kapālī, parameçvara, (çipiviṣṭa), vyomakeça, tripurāri, trilocana, vṛṣabhadhvaja, kratu(?), çambhu, çarvva, bhava, sthāṇu, çūlabhṛt, somabhṛt, dhara, — parameṣṭhī, —, tripurārdana, tripurāntaka, andhakabarhaṇa,¹ andhakaripu, —, kāmadahana, bhairava, lokeçvara, —, jītātmā, pītāmbara, —, jagannātha, nīlakaṇṭha: *ṇaran Bhaṭṭāra Guru ika, 66*; c'est-à-dire «ces (mots) sont des noms de Bhaṭṭāra Guru, (au nombre de) 66».

On a pu remarquer que Çiva, ou, comme les Javanais l'appellent plus généralement, Bhaṭṭāra Guru, figure le premier parmi les dieux supérieurs. La conclusion à tirer de ce fait, c'est que le compilateur du dictionnaire était un Çivaïte. On sait, d'ailleurs, que presque toute la littérature kavi provient d'auteurs çivaïtes.

L'énumération des épithètes de Bhaṭṭāra Guru est suivie de celle des noms de son épouse, Bhaṭṭāri Umā: Parameçvarī, Bhavāni, Bhairavī, Caṇḍī, etc. Le Saṃhitāpāṭha manque.

Les noms du dieu Brahma (*sañjñā Bhaṭṭāra Brahma*) sont renfermés dans deux çlokas:

brahmā sraṣṭātmabhūr dhātā parameṣṭhā pītāmahaḥ |
 hiraṇyagarbho 'tha vidhiḥ viriñciḥ sa caturmukhaḥ ||
 lokeço viçvas ṛgvedhāḥ surajyeṣṭhaḥ prajāpatiḥ |
 vidhātā padmayoniçca svayambhūḥ kamalāsanaḥ ||

Le Padapāṭha, après avoir répété ces mots, ajoute une liste de noms du dieu Agni ou le Feu: vahni, vibhāvasu, sarvvabhuk, hutavāhana, etc., quoiqu'à la fin de l'énumération on lise distinctement la phrase: *sañjñā Bhaṭṭāra Brahma ika 60*. Pour expliquer cette interpolation, qu'elle vienne d'un copiste ou du compilateur lui-même, je ne saurais indiquer d'autre raison que celle-ci, que les Javanais, même de notre temps, désignent en langue poétique le feu par le mot *brahma*.²

¹ Conjecture pour nandhakavāhana.

² Le brahma (neutre) est déjà identifié à Agni dans le Śaḍvimṣa-Brāhmaṇa 1, 1: agnir vai brahmāsāvādityaḥ subrahma.

En poursuivant notre lecture, nous trouvons 22 épithètes appartenant à la déesse Sarasvatī, mais seulement en prose, comme dans le cas de Durgā.

L'article suivant est consacré à Bhaṭṭāra Viṣṇu, dont 59 noms sont énumérés. Je ne citerai que le premier *çloka*, ainsi conçu :

viṣṇur nārayaṇaḥ çauriḥ cakrapāṇir janārdanaḥ |
padmanābho hṛṣīkeṣaḥ vaikunṭho viṣṭaraçravāḥ ||

L'épouse de Viṣṇu, Bhaṭṭarī Çrī, reçoit 8 noms : Çrī, Harīpriyā, Padmavāsā, Padmā, etc. Les vers manquent comme pour Durgā et Sarasvatī.

Le titre de Bhaṭāra (Bhaṭṭāra) est attribué aux dieux supérieurs, comme celui de Bhaṭārī l'est à leurs épouses. A l'exception de Kubera, dieu de la richesse, qui est lui aussi un Bhaṭāra, les autres êtres divins sont honorés d'un titre moins illustre et parfaitement indigène, savoir *sañ hyaṇ*. C'est ainsi que le dieu Indra, le Soleil, le Feu, le Vent, le dieu Amour sont tous appelés des *sañ hyaṇ*.

Afin de ne pas abuser de votre patience, je laisserai de côté les séries qui traitent de ces *sañ hyaṇ*, pour passer à l'énumération des noms de Buddha, qui prend place après *sañ hyaṇ Vāyu*. Les mots suivants sont rangés en deux strophes :

buddho jino daçabalaḥ munīndraçca tathāgataḥ |
ṣaḍabhijñāçca sarvvajñāḥ çākyaṣiṇho 'tha gautamaḥ ||
samantabhadraḥ sugataḥ dharmmarājo vināyakaḥ |
sarvvārthasiddho bhagavān trikālajño 'tha mārājit ||

Ces deux strophes ne contiennent que 17 noms ; le Padapāṭha en porte le nombre à 30, en y ajoutant plusieurs termes partiellement indéchiffrables. J'ai pu reconnaître ṣaḍabhijñā, narakādhīpa, pretanātha, dakṣiṇastha, pāpatapana, çrīgarbha, dharmadhara. A l'exception de ṣaḍabhijñā, il n'y a pas un seul mot qui se retrouve ailleurs comme l'épithète d'un Buddha, du moins à ce que je sache. Çrīgarbha et Dharmadhara sont, d'après les dictionnaires, deux Bodhisattvas. Les termes de narakādhīpa, de pretanātha et de pāpatapana sembleraient convenir plutôt au Dharmarāja Yama qu'au Dharmarāja Buddha. Dakṣiṇastha, enfin, signifie la même chose que sārathi, cocher, et rappelle donc l'épithète bien connue de puruṣadamyasārathi. Il n'est pas besoin d'ajouter que l'auteur du Padapāṭha, ou du moins l'interpolateur, a dû avoir d'autres sources que celles qui sont à notre disposition.

Immédiatement après Buddha, vient Baladeva avec 16 noms, savoir :

balabhadro balarāmaḥ kāmāpālo halāyudhaḥ |

saṅkarṣaṇaḥ ¹ pralambaghnaḥ baladevo 'cyutāgrajaḥ ² ||
 muṣālī tālalakṣmā ca nīlāmbaro rauhiṇeyaḥ | ³
 revatīramaṇo balaḥ śīrapāṇiṣca lāṅgālī ||

J'omets le Padapāṭha.

A Baladeva succèdent Kubera, Kāmadeva, le dieu-Lune, les Rākṣasa, les Sept R̥ṣi; puis viennent des séries d'expressions synonymes de sage, d'ennemi, de joueur, d'oiseau, de serpent etc. Les strophes qui renferment les synonymes de sage, philosophe ou érudit sont conçues de la manière suivante:

dhīro 'bhirūpaḥ sūriḥ san vidvān dhīmān vicakṣaṇaḥ |
 labdhavarṇo maṇiṣī ca vīpaṇcit kovidaḥ kaviḥ ||
 sudhīḥ surūpo matimān saṃkhyāvān paṇḍito budhaḥ |
 prāptarūpaḥ kṛtī kṛṣṭiḥ prājñā doṣajña eva ca ||

Le Padapāṭha ajoute encore beaucoup d'autres termes qui, à proprement parler, désignent un sage qui a renoncé à la vanité et aux vices du monde; comme kṛta, mṛdu, çānta, satya, sāttvika, yati, munivrata, yativara, munīndra, çāntātmā, dharmātmā, çramaṇa, cittajña, munīçvara, yogī, dharmajña, ṛṣi, bhikṣu, mahāmuni, yatīndra, tāpasa.

L'arrangement du Koṣa tel que je l'ai décrit n'est pas conservé jusqu'à la fin du manuscrit. A partir du fol. 34 a, ligne 2, commence un simple vocabulaire sanskrit-kavi, contenant une foule de noms de plantes, d'animaux etc. Le vocabulaire embrasse en outre une liste d'expressions à significations multiples et d'homonymes. Entre les mots sanskrits que le compilateur a eu soin de traduire, on rencontre çà et là des termes en vieux-javanais, dont les significations sont expliquées par leurs équivalents. Pour donner un spécimen du vocabulaire sanskrit-kavi je choisis les mots suivants (fol. 49 a):

āpīḍa, avataṅsa, mūrdhni çekhara = *tajuk* (diadème sur la tête).
 ākalpa, veṣa = *pahyas* (toilette, costume).
 mañjira, pādakaṭaka, tulākoṭi, nūpura = *gēlan* (anneau pour les pieds).
 pāñçu, kṣoda, reṇu, cūrṇa, dhūli = *lēbū* (poussière).
 jambāla, karddama, baddha (l. çāda?), niṣadvara = *tatēk* (fange, limon).

¹ La leçon du manuscrit tant dans les vers qu'en prose est kākaraṣaṇa, forme corrompue qui s'est maintenue dans le javanais moderne, kakaraṣaṇa.

² Les termes Pralambaghna, Valadeva et Acyutāgraja se suivent dans le même ordre chez Amara I, 1, 18.

³ Je ne vois pas de moyen de corriger cette faute dans le vers.

ūrmi, taraṅga = *ryyak* (onde).
 akṣa, kalidrūma, vibhīṭaka = *jaha* (*Terminalia bellerica*).
 jhīṇṭī, sahacara, bāṇā, dāsī, kurunṭaka = *wunū* (*Barleria*).
 kāraṇaḥ (plur. de *kāru*), ṣilpī = *hunḍagi* (artisan).
 kumbhakāra, kulāla = *andyun* (potier).
 ṣaunḍika = *amahat* (distillateur).
 raṅgājīva = *citrakara* (peintre).
 palagaṇḍa = *citrakara*, *gawai tapēl* (modeleur, celui qui travaille le plâtre).
 ayaḥkāra, lohakāraka = *paṇḍai wēsi* (forgeron).
 khaḍgī, gaṇḍaka, khaḍgiṣa (l. khaḍga?) = *warak* (rhinocéros).
 eṇa, kuraṅga, hariṇa, sārāṅga = *kidan* (espèce de chevreuil).
 saraṭa, kṛkalāsa = *bulwan* (Jav. mod. *buñlon*, caméléon).
 druṇa, ali (ou āli), vṛṣcika = *katuṅgyan* (jav. mod. *katungen*, scorpion).
 tiliccha = *ulā huwi* (espèce de serpent).
 vāhasa, ajagara, ṣayu = *ulā sawā* (boa constrictor).
 proṣṭhī, ṣapharī = *sēpat* (espèce de poisson).
 kūrma, kamaṭha, kacchapa = *pas* (tortue).
 nakra, kumbhīra = *wuhaya* (crocodile).
 avagraha, graha = *wayawak* (Malais *biyawak*, iguane).
 kalahaṇsa, kādamba = *bañak hirēn* (oie noire).
 cātaka, stokaka = *kalankyan* (*Cuculus melanoleucus*).
 kikidivī = *wulun* (le geai bleu).
 utkroṣa, kurarī = *curwak-curwak* (aigle de mer).
 vyāghrāṭa, bhāradvāja = *jalak* (alouette).¹

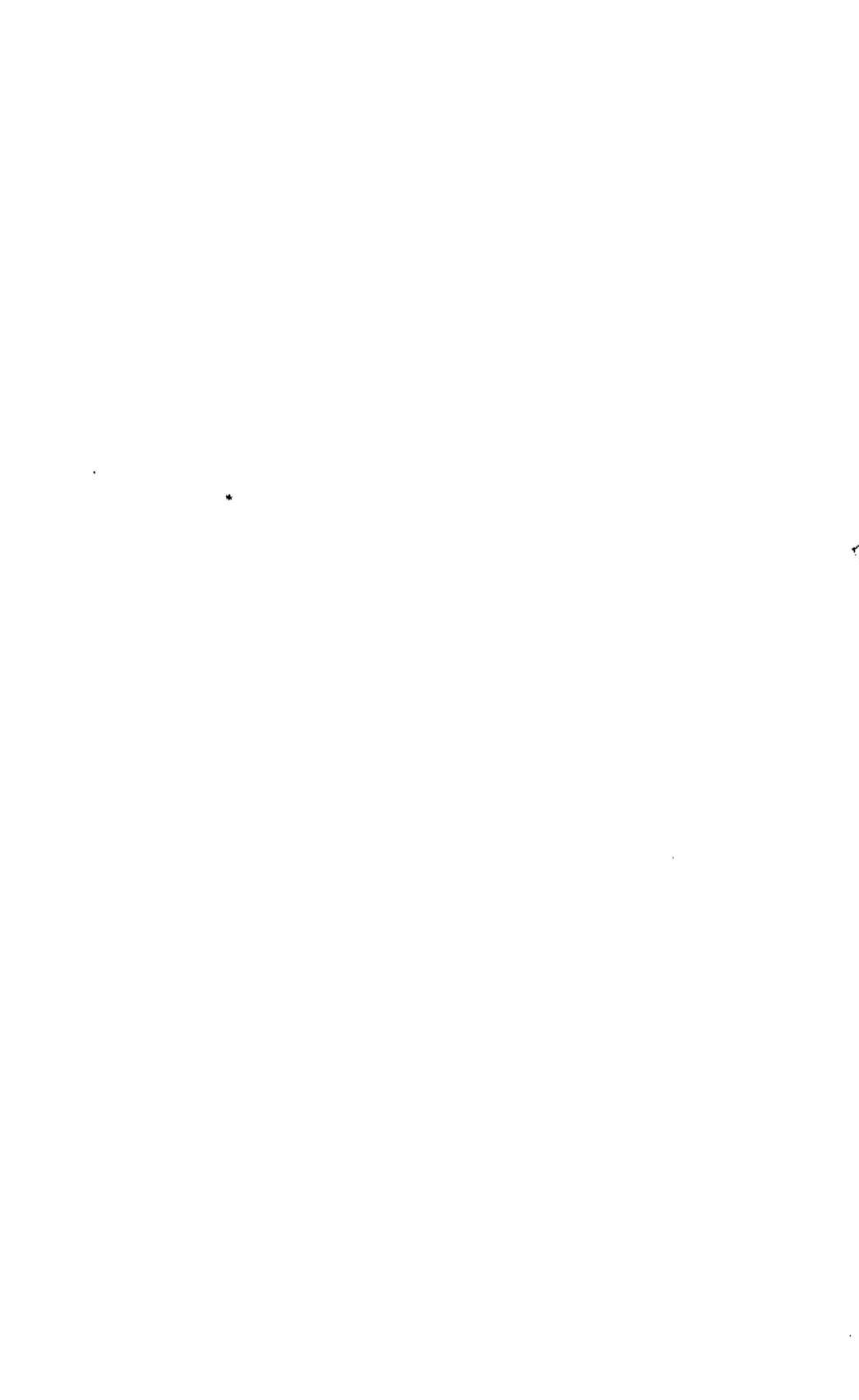
Comme je viens de le dire, on rencontre accompagnés d'une paraphrase, dans le vocabulaire, plusieurs mots vieux-javanais qui ont plus d'une signification. Ainsi, au fol. 41 b, le mot kavi *cawiri* est expliqué 1°. par *pēpēni*, ornements; 2°. par *polah*, façon, patron; 3°. par *kokiran*, sculpture. *Urañ* (malai *oran*) est expliqué par *wwan*, homme, et par *pinanan*, ce que l'on mange; c'est-à-dire, en ce cas, chevrette.

Ces expressions plus ou moins usitées dans l'idiome indigène, et entremêlées de mots de provenance indienne, nous fournissent une indication du vrai caractère du manuscrit tout entier. Ce livre n'était pas destiné à l'étude du sanskrit, mais c'était un manuel pour faciliter la lecture des ouvrages de la littérature kavi. Je n'oserais affirmer que le compilateur, dont je n'ai pas pu découvrir le nom ni l'époque, ait possédé une connaissance

¹ En javanais moderne on entend par *jalak* une espèce d'étourneau.

bien approfondie du sanskrit; toutefois il est clair que la source première de son ouvrage a dû être un Koşa sanskrit.

Si donc notre dictionnaire ne peut pas être considéré comme un monument d'érudition indienne, il nous fournit du moins une preuve de plus de l'influence de la civilisation hindoue sur les Javanais du Moyen-Age, et c'est à ce titre que le manuscrit de la bibliothèque de la Société de Batavia des Sciences et des Arts ne m'a pas paru tout-à-fait indigne de l'attention des indologues.

Eene Oudjavaansche Cosmogonie.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5e Volgreeks, dl. II.

's-Gravenhage, 1887.

Verhalen over de schepping der wereld behooren tot de oudste voortbrengselen van den dichtenden menschengest en er zullen weinig volken, op welk een lagen trap ook van ontwikkeling staande, gevonden worden, bij wie oude, van geslacht tot geslacht overgeleverde sagen over de wording der aarde, zooals die nu is, over het optreden en de verrichtingen der eerste menschen en hunner onmiddellijke afstammelingen, over het ontstaan van dieren, planten en zelfs van zekere natuurverschijnselen, geheel ontbreken. Naarmate een volk minder ontwikkeld en meer afgesloten is, zal zijn wereld kleiner zijn; deze strekt zich niet verder uit dan over dat gedeelte der aarde dat het kent; voor menig volk zijn de wereld en het eigen land begrippen van gelijken omvang; voor eenen volksstam op den laagsten trap van beschaving, strekt de wereld zich niet verder uit dan zijn negorij of zijn jachtgebied.

Van de in zoo veel volken en stammen gesplitste Maleisch-Polynesische familie weet men thans reeds genoeg om te durven zeggen dat zij alle een niet te verachten voorraad van liederen en verschillende vertellingen in ongebonden rede bezitten, en dat daaronder cosmogonische mythen en sagen aangetroffen worden. Niettegenstaande het groote verschil in de mate van beschaving hetwelk men bij de verschillende leden dezer familie kan waarnemen, leert toch een grondiger onderzoek tevens dat zekere gewoonten, zeden, hebbelikheden en karaktertrekken aan alle volken met Maleisch-Polynesische taal gemeen zijn, of het ten minste eenmaal waren. Natuurlijk zullen diegene onder hen welke het langst en het sterkst den invloed eener vreemde beschaving ondergaan hebben, betrekkelijk het meest van hun voorvaderlijke gewoonten en oude overleveringen verloren hebben. Bij geen Indonesisch volk is de invloed van vreemden, meer bepaald Indiërs, zoo krachtig geweest als bij de Javanen; op de geheele Javaansche maatschappij heeft de Indiër zijn onmiskenbaren stempel gedrukt. Alleen de taal schijnt hierop eene uitzondering te maken, want die is zuiver Maleisch-Polynesisch gebleven. Doch van naderbij bezien vertoont ook de taal den invloed van den Indischen kunstenaarsgeest; niet in haren bouw en niet in ongewone mate in haren woordenschat, — dat zijn voor de uitdrukking der gedachten twee onverschillige zaken —, maar daarin dat het Javaansch bewonderenswaardig klassiek, artistiek is, vooral in de gewrochten der oude letterkunde.

Het is dan een even onbetwistbaar als onbetwist feit dat de Javanen de Indische beschaving hebben overgenomen, maar desniettegenstaande treft men bij hen, hun taal nog geheel daargelaten, zoowel in hun wetten en zeden, als in hun godsdienstige voorstellingen of wereldbeschouwing, ei-

genaardigheden aan, die men in het oude Indië niet terugvindt. Niet zelden zijn overoude, inheemsche voorstellingen zoozeer door de Indische gewijzigd of als het ware hiermede versmolten, dat het uiterst moeilijk is in elk gegeven geval eene schifting der bestanddeelen te bewerkstelligen. Om zulks met vrucht te kunnen doen, moet men niet alleen eene zeer volledige kennis bezitten van de Indische voorstellingen — en die is thans niet geheel onbereikbaar —, maar ook van de onvermengde overleveringen van de overige Maleisch-Polynesische volkeren — en de studie hiervan is nog in hare kindsheid.

Wie er belang in stelt het samenstel der Javaansche beschaving in zijn bestanddeelen te ontleden, moet beginnen de oude letterkunde, voor zover die beschikbaar is, te onderzoeken. Het is zeker gemakkelijker uit de verbeelding dan uit geschreven stukken te putten, vooral als men geen woord van de taal kent waarin die stukken opgesteld zijn, maar dit is nog geen reden om iemand aan te moedigen dat hij uit de volle mate van zijne onwetendheid iets aan het lees- en leergierig publiek mededeele, in den vorm van een dikker of dunner geschrift.

In de voortbrengselen der oudere letterkunde vindt men betrekkelijk weinig waaruit men bijdragen kan putten tot de kennis van overoude oorspronkelijk Javaansche voorstellingen. Al de klassieke dichtwerken, zooals het Rāmāyaṇa, Bhārata-yuddha, Smaradahana, Bhomakāwya, de Hariwaṇṇa, Arjunawijaya, Arjunawiwāha, Sumanasāntaka, Sutasoma, enz. zijn kunstdichten, geheel op Indische leest geschoeid, die vrij van vreemde bijvoegsels, zuiver Indische onderwerpen behandelen. De proza-vertalingen van het Mahābhārata, waarvan wij in Europa slechts het Ādiparwa kennen, bevatten uit den aard der zaak niets oorspronkelijks, evenmin als het Uttarakāṇḍa. Van de geschriften van eenigszins latere dagteekening — laat ons zeggen: uit het Middelfjavaansche tijdperk — is nog weinig toegankelijk; de Tantri is klaarblijkelijk aan Indische, althans vreemde verhalen ontleend; de Rangga Lawe daarentegen speelt op Java en draagt in alle opzichten eene locale kleur; voor de geschiedenis van Java bevat het boek eenige belangrijke gegevens, maar of het ook voor de sagengeschiedenis veel oplevert, zal eerst na grondiger onderzoek, den schrijver dezes aan 't geschrift heeft kunnen wijden, blijken. Andere werken, waarvan de eerste redactie in hetzelfde tijdperk te stellen is, de Pañjiromans namelijk en de Damar Wulan, vereischen ook nog een nader opzettelijk onderzoek, ten opzichte van de vraag in hoeverre ze zuiver Javaansch zijn.¹ Wat de

¹ Aan eene mededeeling van Dr. Brandes te Batavia ben ik de wetenschap verschuldigd dat eenige verhalen uit den Pañji-cyclus in Achter-Indië worden teruggevonden. Het spreekt van zelf dat alleen verder onderzoek zal kunnen uitmaken van welk middelpunt uit zich die verhalen verbreid hebben.

nieuwere Javaansche letterkunde betreft, weet men dat zij, na aftrek van alles wat van Mohammedaanschen oorsprong is, grootendeels bestaat uit omwerkingen, hetzij in epischen of in dramatischen vorm, van de oudere literatuur. Onder die omwerkingen treft men ook eene cosmogonie aan, de bekende Manik Maya. Dit geschrift vertoont een mengsel van Indische mythologische namen en voorstellingen met inheemsche. Datzelfde k  rakter draagt een werk der Oudjavaansche letterkunde, dat tot titel heeft Tantu Pangg  laran en insgelijks eene cosmogonie is. Behalve het algemeen karakter, hebben de Tantu en de Manik Maya weinig met elkaar gemeen; het zijn twee geheel verschillende geschriften.

Van de Tantu bezit de Leidsche Universiteitsbibliotheek een onvoltooid handschrift op palmblad, van Bali afkomstig en in Balineesch schrift. Op 52, b, heeft de afschrijver plotseling zijn werk gestaakt, zoodat men zonder andere handschriften — hier te lande niet aanwezig — te vergelijken, niet kan bepalen hoeveel er aan het boek ontbreekt. Taal en stijl van de Tantu hebben groote overeenkomst met die in de prozavertaling van het   diparwan, maar de spelling verraaft telkens den toel  g der afschrijvers om oudere vormen door nieuwere te vervangen, hetgeen echter zoo inconsequent geschiedt, dat er gegevens genoeg overblijven om in veel gevallen de oorspronkelijke spelling te herstellen. Wanneer men de nieuwigheden der afschrijvers wegdenkt, blijft er een tekst over die z  oveel gemeen heeft met het   diparwan wat taal en stijl betreft, dat de eerste redactie vermoedelijk van denzelfden tijd of niet veel later dagteekent. Het   diparwan nu is, gelijk elders is aangetoond ¹, onder de regeering van den vermaarden Airlangga vertaald.

De Tantu kan, zooals reeds ter loops geschied is, gekenschetst worden als een werk over cosmogonie. Het is dus een werk van denzelfden aard als de Indische Pur   a's, maar in de wijze van behandeling der stof wijkt het van deze laatste aanmerkelijk af, niet alleen uiterlijk — het is in proza — maar ook innerlijk. Let men alleen op de eigennamen van goden, godinnen en andere hemelsche wezens, dan zou men wanen in de Indische godenwereld te verkeerren, maar wat er van die goden enz. verteld wordt, wijkt in veel opzichten, niet alleen feitelijk, maar ook in aard, ten eenenmale af van de Indische voorstellingen. Het geheel is kennelijk een mengsel van inheemsche en vreemde bestanddeelen, en de plaats der veronderstelde gebeurtenissen is het eiland Java. Wordt er van Indië gewag gemaakt, dan is het alleen om te vertellen dat de berg Meru van daar naar Java is overgebracht; zoodat voor de oogen van den schrijver Indië als het ware van het tooneel der wereld verdwijnt; want hoe zou Indië het kunnen stellen zonder den Meru?

¹ Zie hiervóór, p. 222. (Noot van 1920.)

Den titel van het geschrift, Tantu Panggëlaran, zou men kunnen vertalen met «Wereldtooneel» of, ietwat vrijer «Ontwikkelingsgeschiedenis der (bewoonde) wereld». Het blijkt namelijk uit den tekst zelven dat de schrijver het woord tantu, vast, bezigt als synoniem met pratiṣṭa, ontleend aan het Sanskrit pratiṣṭhā, en wel in den zin van «vestiging, 'tgevestigd zijn, woonplaats»;¹ een enkele maal vervangt hij tantu door jagat, wereld, doch met die wereld is 's mans woonplaats, Java, bedoeld.

Wegens den eigenaardigen inhoud, en ook omdat het in vloeiend proza geschreven is, zou het geschrift wel verdienen uitgegeven te worden, maar er valt aan eene behoorlijke tekstuitgave niet te denken zoo lang men slechts over een vrij slecht en daarenboven onvolledig handschrift te beschikken heeft. Nochtans kan het zijn nut hebben een gedeelte van den tekst bij wijze van staaltje uit te geven, om aan belangstellenden een denkbeeld van den inhoud te geven en eene belangstelling daarvoor te wekken die leiden kan tot eene uitgave, in vereischten vorm, van het geheel, dat vermoedelijk nog wel op Bali zal op te sporen zijn. Met dit doel voor oogen geef ik hieronder een afschrift van een gedeelte van den tekst. In de spelling heb ik mij hier en daar wijzigingen veroorloofd, daar eene onophoudelijke vermenging van oudere en jongere schrijfwijzen onnoodigerwijze verwarring veroorzaakt. Dat het mij niet gelukt is alle bedorven lezingen te herstellen en dat menige uitdrukking mij niet duidelijk is geworden, vereischt, bij den huidige stand der studie van 't Oudjavaansch, geene verontschuldiging. In de vertaling, die ik te bekwamer tijd van den tekst hoop te geven, zal op de moeilijkheden de noodige aandacht gevestigd worden.

Het handschrift begint op de keerzijde van fol. 1, zooals gewoonlijk, en luidt aldus:

Awighnam astu.

Nihan sang hyang Tantu Panggëlaran; kayatnakna de mpu sanghulun, sang maharëp wruherikā. Ndah pahenak ta de-nta mangrëngö, ri kacarita nika(ng) nuṣa² Yawa³ ring āsītākāla; ikang manuṣa tan hana, nguniweh sang hyang Mahāmeru tan hana ring nusa Yawa; kunang kahanan ira sang hyang Mandaragiri. Sira ta gunung magōng aruhur pinakalingga ning bhu-

¹ Vergelijk de beteekenis van Samoa nofo, Maori noho, wonen, dat een actieve vorm is van een verloren tofo, Fidji tovo, Oud Jav. tēpēt, Bisaya, Tagalog tapat, stabiel, vast, zeker; Tag. ook vlak in 't gezicht; waarmede het Mal. tapat overeenstemt. Vgl. De Fidjitaal (1886), bl. 220 i. v. nofo. [Zie deze Serie, Deel V (1916), p. 82 i. v. tovo. — *Toevoeging van 1920.*]

² Deze dwaze spelling van nusa komt ook elders passim voor; ze heeft natuurlijk geen diepere oorzaak dan de omstandigheid dat het Skr. na andere klinkers dan a en ā de s in laat overgaan.

³ HS. gewoonlijk jawa, soms yawa.

wana, mungguh ring bhūmi Jambudwīpa.¹ Ya ta matangnyā'n enggang-enggung ikang nusa Yawa, sadākāla molah marayēgan, apan tan hana sang hyang Mandara parwata nguniweh janma manuṣa. Ya ta matangnyā'n mangadēg Bhaṭāra Jagatpramāṇa. Rēp mayoga² ta sira ring nusa Yawadwīpa, lawan Bhaṭārī Parameṣwari. Ya ta matangnyā'n hana riḌi-hyang ngaranya mangke, tantu Bhaṭāra mayoga nguni kacaritanya.

Malawas ta Bhaṭāra manghanākēn yoga. Motus ta sira ri sang hyang Brahmā Wiṣṇu magawe³ manuṣa. Ndah tan-wihang ta sang hyang Brahmā Wiṣṇu; magawe ta sira manuṣa. Ndah Lmah kinēmpēlkēmpēl nira ginawe nira manuṣa, litu hayu paripūrṇa kadi rūpa ning dewatā; manuṣa jalu ulih sang hyang Brahmāmagawe, mānuṣa istri ulih hyang Wiṣṇu agawe, paḍa litu hayu paripūrṇa. Ya ta matangnyā'n hana gunung Pawinihan ngaranya mangke, tantu hyang Brahmā Wiṣṇu magawe manuṣa kacaritanya.

Pinatmwakēn pwa ulih hyang Brahmā Wiṣṇu magawe manuṣa, sama hatūt madulur mapasihpasihan. Mānak ta ya, maputu, mabuyut, mahitung, munihanggas(?). Wṛddhi karmma ning janma manuṣa, ndah tanpomah⁴ ta ya; lanang wadwan mawudawuda haneng alas, manikēsnikēs hanggās, apan tan hana pagawe ulahnya; tan hana tirutirunya, tanpakopīna tanpakēn, tanpasāmpursāmpur, tanpabasahan, tanpakēṇḍit, tanpajambul, tanpatunting. Mangucap tan-wruh ri[ng] ujara-nya, tan-wruh ri[ng] rasā-nya.⁵ Sing roṇḍon mwanng wwan pinanganya. Mangkana ulah ning janma mānuṣa ring usana. Ya ta matangnyā'n mapupul mapulung rahi sang watēk dewatā kabeh, manangkil ri Bhaṭāra Guru. Tuwan Bhaṭāra Jagatnātha manuduh watēk dewatā, gumawayakna tatwa pratiṣṭa ri Yawadwīpāntara. Nā ling Bhaṭāra Mahākāraṇa: Anaku kamu hyang Brahmā, turun pwa ri Yawadwīpa; panglaṇḍēpi pērang ning mānuṣa, lwirnya: astra, luke, tatah, wusu, prēkul, patuk; salwir ni[ng] pagawayan ing mānuṣa. Kita mangaran paṇḍe wsi. Kunang⁶ de-nta manglaṇḍēpanāstra, hana Winduprakāṣa ngaranya, mpu ni suku-nta kālih mangapita nabuka, paradakēn tang ayah ḥarasantāna. Malaṇḍēp tang astra de ni mpu ni suku-nta kālih. Matangnyā'n Mpu ngarantāpaṇḍe; apan mpu ni suku-nta manglaṇḍēpi ayah. Matangnyā'n Mpu ngarantāpaṇḍe wsi; apan mpu ni suku-nta ḥaraṇa. Samangkana pawkasangu ri tanayangku. — Muwah tanayangku sang hyang Wiḥwakarmma, turun pwa ri Yawadwīpa, pagaway umah⁷ tirunēn ring mānuṣa.

¹ HS. hier en in 't vervolg dhipa.

² HS. geregeld 'yuga voor 'yoga.

³ Beter magawaya.

⁴ HS. tanpahumah.

⁵ HS. rasahanya.

⁶ HS. kukang!

⁷ HS. 'wehumah.

Tinēhēr ngarana-nta huṇḍahagi; kita tirunēn ing mānuṣa, magaway umah; kitāngaran huṇḍahagi. — Kunang kamu hyang Īṣwara, turun pwa ri Yawadwīpa, pawarahwarah tikang mānuṣa. Warah ring ṣabda wruha-nya ring bhāṣā, nguniweh warah ring daṣaṣila, pañcaṣikṣā. Kita guruwa ning rāma deṣa. Matangnya'n Guru deṣa ngaranta ring Yawadwīpa. — Kunang kamu hyang Wiṣṇu, turun pwa ring Yawadwīpa; kunang pituhun pawuwusta de ning mānuṣa; sapolahta tirunēn de ning mānuṣa. Kita guru ning janma mānuṣa. Amawā rāt kitānaku. — Kunang kita hyang Mahādewa,¹ turun pwa ring Yawadwīpa, papaṇḍe mās, pagaway anggonanggon ing mānuṣa. — Bhagawān Citragupta² manglukisa, amarṇṇamarṇṇālangkāra, sakarūpa ta ri citra, maṣaraṇā mpu ni tanganta. Matangnya'n Mpu Citrakāra ngarana-ntānglukis.

Samangkana pawkas Bhaṭāra Guru ri dewatā kabeh. Ya ta sama tumurun mareng³ Yawadwīpa. Hyang Brahmāpaṇḍe wsi. Inarṣaya nira tang pañca mahābhūta, lwirnya: pṛthiwī, āpah, teja, bāyu, ākāṣa. Ikang pṛthiwī pinakaparwan, āpah pinakacapit, teja pinakāpuy, bāyu pinakobuban, ākāṣa pinakapalu. Ya ta matangnya'n hana gunung Brahmā ngaranya mangke, tantu hyang Brahmāpaṇḍe wsi ngūni kacaritanya, ya ta tkan ing mangke. Palu parwan sawit ning tal göngnya; susupitnya sapucang; hyang Bāyu mtu sakeng⁴ guhā; hyang Agni hana rahina wngi; apan tantu hyang Brahmā tāpaṇḍe⁵ wsi kacaritanya.

Tumurun ta Bhagawān Wiṣwakarmmahūṇḍahagi magaway umah. Maniruniru tang mānuṣa magaway umah; paḍa ta ya momahumah.⁶ Ya ta hana deṣa ri[ng] Mḍang Kamulan ngaranya mangke, mula ning mānuṣa pomahumah ngūni kacaritanya.

Tumurun (ta) Bhaṭāreṣwārāmarahmarah manuṣa ri ṣabda rahayu, nguniweh ri(ng) daṣaṣila pañcaṣikṣā. Sira ta Guru deṣa panēnggah ringkāna.

Jëg tumurun ta Bhaṭāra Wiṣṇu kālīh Bhaṭāri Ḷrī; jëg ratu⁷ sakeng awang-awang. A: ngaran ing tan hana. Wa: ngaran ing maruhur. Hyang: ngaran ing bhaṭāra. Matangnya'n ta rahyang⁸ Kaṇḍyawan ngaran ing Bhaṭāra Wiṣṇu; Sangkanyawan ngaran Bhaṭāri Ḷrī, ring nagara ring Mḍang Ka-

¹ Men ziet dat Mahādewa, Īṣwara en Parameṣwara als drie verschillende personen voorgesteld worden.

² HS. Ciptagupta, en straks cipta.

³ HS. maring, en zoo gewoonlijk ook in 't vervolg.

⁴ HS. gewoonlijk saking.

⁵ HS. ta p.

⁶ HS. momah homah.

⁷ Deze vorm voor rawuh (= ḍawuh) is mij elders niet ontmoet; of soms eenvoudig rawuh bedoeld is, dan wel of er een bijvorm ratuh (in geen geval ratu) van rawuh, ḍawuh bestaan heeft (vgl. Mal. ḍjātuh), durf ik niet beslissen.

⁸ In de oorspronkelijke uitgave staat: tara hyang. (Noot van 1920.)

mulan; apan mulamula ning nagara kacaritanya ngūni; apan sira amarah-marah ring manuša; ya ta wruh mangantih manēnun, makopīna madwadwat matapih masāmpursāmpur.

Bhaṭāra Mahādewa sira tumurun mapande mās. — Bhagawān Citragupta sira tumurun anglukis.

Kocapa¹ ta sira hyang Kaṇḍyawan. Mānak ta sira limang siki: sang Mangukuhan anak (pa)nuwa; sang Saṇḍang Garbha panggulū; sang Katung Malaras panengah; sang Karung Kalah kakangri(ng) pamungsu; sang Wṛtti Kaṇḍayun pamungsu.

Rēp tka ta wāhana Bhaṭārī Ḥrī, manuk patang siki kwehnya, lwirnya: kitiran, putēr, wuruwuru-syang, ḍara wulung; binuru de nikang pañca putra, katutūtan tumap ring warwang; diniwal de sang Wṛtti Kaṇḍayun. Ruru tlih tikang manuk. Ikang kitiran mesi wija putih; ḍara wulung mesi wija hirēng; ikang wuruwuru-syang mesi wija mirah; ikang putēr mesi wija kuning. Mrēbuk awangi gandha nikā; harṣa tāmbēk sang pañca-putra; ginugut nira tlas. Ya ta matangnya'n norāna wija kuning, tamapi tkan ing mangke; apan hēnti ginugut sang pañcaputra. Sang Mangukuhan sira mangipuk ikang wija putih hirēng. Ya ta dadi pari, tamapi tkan ing mangke. Kunang tang wija kuning kulitnya pinēṇḍēm nira matmahan kunir. Ya ta gnēp ikang wija caturwarṇa, tamapi tkan ing mangke.

Kunang kocapa ta Ḥrī Bhaṭāra Mahākāraṇa, magawe tantu pratiṣṭa ri Yawadwīpa, tuminggalakēn tantu hyang. Ya ta gumlar ing āṇḍa bhuwana, kumēṇḍēng tanpgat, rumake tanlbur. Mangkana kramanya.

Kunang ikang nusa Yawa ring āsitkāla enggang-enggung, sadākāla molah marayēgan, apan tan hana tiṇḍihnya. Matangnya'n Bhaṭāra Mahākāraṇa mamet pagēha nikang nusa Yawa sira, ring atīta nāgata warttamāna.

Rēp mayoga Bhaṭāra Guru. Madēg sang hyang umarēp wetan; toya² pinutēr nira; mangdadi wērēhwērēh, mangdadi gunung. Ya ta matangnya'n hana gunung Hyang, tamapi katkan ing mangke, yoga ning Bhaṭāra Guru kacaritanya ngūni. Lmah ri suku Bhaṭāra matmahan gunung Limohan. Nēhēr ikang nusa Yawa tan apagēh, sadākāla molah marayēgan. Ndā irikā ta Bhaṭāra Parameṣwara kumon i sang dewatā mawusana magawe jagat pratiṣṭa, mantuka ri swargga nira sowang sowang. Mantuk sira kabeh. Paḍa sirātinggal anak yoga, gumantyanī sakrama ning mānuša.

Rēp kocapa ta sira hyang[ta] Kaṇḍyawan. Nēhēr sira manilari[ng] anak ira kalima, gumantyanana ratu ri sira. Ndah tan hana ta sira āngga salah tunggal. Wkasira³ magawe huṇḍi alangalang: sing mandudut ikang winun-

¹ HS. kahucapa, en zoo ook gewoonlijk in 't vervolg.

² HS. taya.

³ Voor wkassira; HS. wkāsira.

tĕlan sira gumantjana ratu. Manduduta ¹ sira kapat; ndātan kadudut ikang winuntĕlan. Wkasan ta katuju sang Wṛtti Kaṇḍayun. Kunang sang Mangukuhan makakrama wwang tani, sangka ni[ng] pinangan ira sang ratu. Sang Saṇḍang Garbha makakrama adagang, sangka ni[ng] pirak ira sang ratu. Sang Katung Malaras makakrama amahat, sangka ni[ng] twak nira sang ratu. Ratu sang Wṛtti Kaṇḍayun gumantjani bapa nira. Mantuk ta Bhaṭāra Wiṣṇu sake[ng] kahananya muwah kalawan Bhaṭārī Ćrī. Kunang ikang mānuṣa sayākwēh matāmbēh.

Rĕp kocapa ta sang watĕk dewatā sama sumambah ri Bhaṭāra Guru. Sa-kwēh ning dewatā kabeh, ṛṣigaṇa, Surāṅganā, Widyādhara, Gandharwwa, paḍa ngimpunakĕn lbū ni pādadwaya Bhaṭāra Mahākāraṇa. Huwus nira mawwat sĕmbah ², paḍa maḥilā mataraptap, manangkil ri Bhaṭāra Guru. Mojar ta Bhaṭāra: «uḍuh kamu kita hyang dewatā kabeh, ṛṣigaṇa, Surāṅganā, Widyādhara, Gandharwwa, laku pareng Jambudwīpa, tanayangku kita kabeh! Alihakna sang hyang Mahāmeru, parakna ring nusa Jawa, makatitindh paknanya, marapwan apagĕh mari enggang-enggung ikang nusa Yawa; lamun tkā ngke sang hyang Mandaragiri; laku tanayangku kabeh!» Mangkana wuwus Bhaṭāra ring dewatā kabeh, mwang ṛṣigaṇa, Widyādhara, Gandharwwa, Surāṅganā. Tanwihang sira kabeh; paḍa sirām wit ³ lumampaha ḍatĕnga ring Jambudwīpa, kumĕmbulana sang hyang Mandaragiri. Prāpta ring gunung Jambudwīpa, magōng aruhur, tutug tka ring ākāḍa, sātus iwu yojana ruhurnya. Matangnya'n sātus iwu yojana doh ning ākāḍa lawan pṛthiwi, apan sātus iwu yojana ruhur sang hyang Mahāmeru ngūni. Inalih pwa mareng nusa Yawa, satngah kāring Jambudwīpa. Matangnya'n satngah ring ākāḍa ruhur sang hyang Mahāmeru mangke. Sira ta bungkah sang hyang Mahāmeru, pucak nira inalih mareng Yawa. Ya ta kinambulan de sang watĕk dewatā kabeh. Bhaṭāra Wiṣṇu matmahanāga ⁴, tanpahingan dawā gōng nira, makatali ning amutĕr sang hyang Mahāmeru. Sang hyang Brahmā matmahan kūrmmarāja, tanpahingan gōng nira, pinakaḍasar ing amutĕr sang hyang Mahāmeru. Rĕp ambĕbĕd ikang nāga ri sang hyang Mahāmeru. Parĕng mayat sira kabeh mamupaka ri sang hyang Mahāmeru. Mijil tang tejaprabhāwa, saha ktug mwang prahāra. Jag lĕs, parĕng amundut sang dewatā kabeh; humung mangastungkārājajajaya sang watĕk ṛṣigaṇa. Bhaṭāra Bāyu sira dewatā kās-kaya, rĕp tumumpak i ⁵

¹ Voor °duta.

² Ongelijkmatigheid in de spelling van zulke woorden als sam bāh, sĕmbah, kambāng en kĕmbang, kambūl en kĕmbūl e. dgl. komt in de beste HSS. zelfs voor.

³ HS. °mit.

⁴ Voor °han nāga.

⁵ HS. ni.

tunggir sang hyang kūrmmarāja. Sang hyang Mandaragiri pinutēr¹ de ning watēk dewatā kabeh, humung majayajaya mangusung ri sang hyang Mahāmeru. Kunang wwang Jambudwīpa tumon i[ng] sang hyang Mahāmeru malakulaku mareng Yawa, ndah tan katon tang dewatā denya. Ya ta matangnya'n humung gumuruh çabdanya, paða mangastuti sira sang brāhmaṇa kabeh ri sang hyang Mandaragiri: jag pe rāt lēs. Mangkana pangastuti sang brāhmaṇa kabeh.

Kocapa sang watēk dewatā kabeh, paða kangelan sira mamutēri sang hyang Mandaragiri. Ya ta sira paða malapā wai. Hana ta wai mijil sakeng sang hyang Mahāmeru, wai wiṣa Kālakūṭa ngaranya. Ya ta pinaka-meda nikang² gunung. Sangka ri ngel ning dewatā kabeh, tinahap nira tang wai wiṣa Kālakūṭa. Nēhēr pjah ta sang dewatā kabeh de ni çakti ning wai wiṣa Kālakūṭa ngaranya. Mulat sira Bhaṭāra Parameçwara: «hih pjah kita sang dewatā kabeh; hah mapa nimitanya pjah kabeh harih? hih humis nikang gunung pilih ininumnya. Matangnya'n pjah kabeh. Hāh uh dak-tahapnya.» Tinahap nira tang wai Kālakūṭa. Mahirēng gulū Bhaṭāra kadi twah rūpanya. Matangnya Bhaṭāra Guru mangaran Bhaṭāra Nilakaṇṭha; apan ahirēng kadi twah. Mojar ta Bhaṭāra Guru: «hih mahāçakti dahat ngko harih! kasakitan aku denya».³ Rēp dinēlōng nira tang wai wiṣa Kālakūṭa. Ya ta matmahan tatwāmṛta çiwāmbha. Ya ta pinakesi sang hyang kamaṇḍalu, pinakapaniram nira sang dewatā kabeh. Jag lēs pwa sumirām sang hyang tatwāmṛta çiwāmbha ri sang dewatā kabeh. Ya ta mahurip sira kabeh, mwang catur lokapāla, Widyādhara, Gandharwwa; paða sumambah ri Bhaṭāra Guru sang dewatā kabeh. Jag lēs mojar ta Bhaṭāra Parameçwara: «ndah putēr ta manih sang hyang Mandaragiri. Den tkeng nusa Yawa! harah anaku!» Mangkana ling Bhaṭāra ri dewatā kabeh. Tan-wihang sira kabeh. Ya ta inaweṣa ta Daitya Dānawa Rākṣasa kabeh; apulihan ta⁴ sang watēk dewatā kabeh; pinutēr ta sang hyang Mandaragiri. Jag lēs, datang ta sireng nusa Yawa, tungtungan kulwan. Rēp mangadēg ta sang hyang Mahāmeru, makiris makelahkelah, tampak sang dewatā. Matangnyan Kelāça parwwata ngaran sang hyang Mahāmeru, apan makelahkelah tampak sang dewatā; col aṇḍap kulwan maruhur wetan ikang nusa Yawa. Ya ta pinupak sang hyang Mahāmeru pinalih mangetan; enggak nira hana kāri kulwan. Matangnya'n hana argga Kelāça ngaranya mangke, enggak sang hyang Mahāmerungūnikacaritanya. Pucak nira pinalih mangetan. Pinutēr kinambulan de ning dewatā kabeh; runtuh tekā sang hyang Mahāmeru. Kunang tambe

¹ HS. putēr.

² HS. medane hikang.

³ Eer denyu.

⁴ HS. oħara.

ning lmaḥ runtuh, matmahan gunung Katong; kaping rwa ning lmaḥ runtuh, matmahan gunung Wilis; kaping tiga ning lmaḥ runtuh, matmahan gunung Kāmpud; kaping pāt ning lmaḥ runtuh, matmahan gunung Kawi; kaping lima ning lmaḥ runtuh, matmahan gunung Arjjuna; kaping nēm ing lmaḥ runtuh, matmahan gunung Kumukus, goweng sisih ring isor de ning runtuh sang hyang Mahāmeru. Ya ta coṇḍong mangalor pangadэг nira, molah pukah pucak nira. Ya ta inadэгkakēn de ning watēk dewatā pucak sang hyang Mahāmeru. «Hih pawitrā» ling ning dewatā kabeh. Ya ta ring Pawitra ngaranya mangke, pucak sang hyang Mahāmeru kacaritanya nguni. Kunang pwa tan apagēh sang Mahāmeru; sumanda ring gunung Brahmā sira wkasan. Apan wyakti rubuh sang hyang Mahāmeru, yan tan sumandaha ring gunung Brahmā; apan sira goweng sisih isor. Nimita nirapagēh (h)ana ring gunung Brahmā. Rēp mapagēh pangadэг sang hyang Mandaragiri. Ya ta matangnya'n apagēh tikang nusa Yawa, mari molah marayegan. Niṣadha pagēh; ya ta matangnya'n sang hyang Mahāmeru inaranan gunung Niṣadha. —

Ndan irikā ta Bhaṭāra Parameṣwara kumon i sang dewatā kabeh, mamūjāha sang hyang Mandaragiri, kumṇakna isi sang hyang Mahāmeru. Tēhēr tikang dewa trisamaya sinung nugraha wāhana: wṛṣabha putih pinaka-wāhana Bhaṭāreṣwara, hangsa putih pinakawāhana Bhaṭāra Brahmā, Garuḍadwija¹ pinaka-wāhana Bhaṭāra Wiṣṇu. Tlas nira dewa trisamaya sinung nugraha wāhana, asamūha tang dewatā kabeh amūjā ri sang hyang Mahāmeru girirāja. Jag lēs yeki mangke bhāwa nira. Hana kuṇḍi maṇik sang hyang kamaṇḍalu ngaranya, mesi sang hyang tatwāmṛta ḥiwāmbha, ṁakahiji² sang hyang Mandaragiri. Ya tika pinūjā de ni sang watēk dewatā kabeh. Ri huwus nira pinūjā, pinupu hiji nira sang hyang Mahāmeru, lwirnya: mirah, komala, hintēn; hinaturakēnya ri Bhaṭāra Parameṣwara; tan kahuninga sang hyang kamaṇḍalu. Jag lēs, lunghā sang dewatā kabeh, kāri sang hyang kuṇḍi maṇik.

Hana ta rākṣasa rwarwa kwehnya sang Rātmaja sang Rātmajī ngaranya; amēngamēng mareng sang hyang Mandaragiri, aharēp amupuwa mās mirah komala hintēn ri hiḍēpnya, ndah tanpāntuk ēmās mirah komala hintēn. Kapanggih ta sang hyang kamaṇḍalu denya, pinupuw iring anggonya, pinakāmēngamēnganya ri hiḍēpnya, tanwruh ta ya ri paknanya; tuhu

¹ HS. dwaja.

² Beter iji, kern, pit; vgl. wiji = hiji. Wat de verhouding tot isi betreft, verge-lijke men Sund. ōsi, ese, kern, pit, in vorm = isi; isi en iji schijnen dus slechts twee variëteiten te zijn van één en hetzelfde woord. Vgl. wat den klankovergang betreft ook Jav. ijih = isih.

mlängmläng rūpanya, ya ta inaranan sang hyang ktëk mëlëng sang hyang kamaṇḍalu denya. Jag lës, lunghā ta sang Rātmaja sang Rātmaji.

Ucapën ta sang watëk dewatā kabeh, datang paḍānambah ri Bhaṭāra Guru. Mojar ta Bhaṭāra: «Om anaku dewatā kabeh! ndi ta hiji sang hyang Mahāmeru de-ntānaku?» Hinaturakën ta ikang mās mirah komala hintën. Tan hana ikang kuṇḍi maṇik sang hyang kamaṇḍalu, mesi sang hyang tatwāmṛta çiwāmbha, pinakahurip ning dewatā kabeh ikā. Mangkana ¹ ling Bhaṭāra Mahākāraṇa. Ndah tan hana wruh sang dewatā kang umalap sang hyang kamaṇḍalu; nguniweh řši Nārada, Kapila, Ketu, Tumburu, Sthāpaka ² Wiçwakarmma, ndah tan hana wruh tikang jumumput sang hyang kamaṇḍalu. Ikang catur lokapāla: Indra, Yama, Baruṇa, Kuwera, řşiṇa, Dewāngganā, [surāngganā], Widyādhara, Gandharwwa, sama ³ tanwruh ikā. Kemëngan ikang para watëk dewatā kabeh. Wkasan ta sang hyang Rāditya Wulan tinakwanan de sang watëk dewatā. Mojar ta sang hyang Rāditya: «Hana ta rākṣasa rwarwa kwehnya, sang Rātmaja sang Rātmaji ngaranya; ikā mangalap sang hyang kamaṇḍalu.» Mangkanalingsang hyang Rāditya Wulan. Kunang Bhaṭāra Brahmā Wişṇu, sira mara ri kahanan sang Rātmaja sang Rātmaji. Jag lës, prāpta irikang rākṣasa. Mojar ta sang Rātmaja sang Rātmaji: «u ðuh dingaryyan sang watëk dewatā yan para ngke. Punapi dwan i[ng] datang pwangkulun?» Mojar ta sang hyang Brahmā Wişṇu: «Dwan inghulun datang, paran ulihta sakeng Mandaragiri?» Sumahur tikang rākṣasa: «Tanpanëmu hmās mirah komala hintën nghulun Bhaṭāra. Hana si ktëk mlëng ulih ninghulun.» Sumahur sang dewatā: «Apa ktëk mlëng ngaranya? apa rūpanya?» Pinintonakën tang kuṇḍi maṇik. Nèhër pinalaku de sang watëk dewatā. Ndātanpaweh tikang rākṣasa. Pinalaku tinuku i[ng] mās maṇik. Tanpaweh tikang rākṣasa. Wkasan matakwan tikang rākṣasa: «Apa gati nikang kuṇḍi maṇik?» Mojar ta sang dewatā: «Iakang kuṇḍi maṇik sang hyang kamaṇḍalu ngaranya, mesi tatwāmṛta çiwāmbha, pinakahurip ing dewatā.» Rëp sinambutnya tang kuṇḍi maṇik de ning rākṣasa. Nèhër kinmitnyākālihan. Ndah kerangan sang hyang Brahmā Wişṇu. Saka ri prajñā sang hyang Brahmā Wişṇu molaha, marūpa ta sirestrī litu hayu. Rëp yeki mangke bhāwa nira. Datang ri kahanan ikang Rātmaja Rātmaji. Pinalaku nira tang kuṇḍi maṇik. Tèhër minanisan ira. Hāmhām buddhi nikang rākṣasa, tumon ing istrī litu hayu. Ya ta winehakën ira tang kuṇḍi maṇik, kāgëm de Bhaṭāra Wişṇu. Jag lës, pinalaywakën ira de hyang Brahmā Wişṇu. Tinūt de sang Rātmaja Rātmaji, ndātan katutūtan ta sang hyang Brahmā Wişṇu, apan tanpahingan drës nira. Kerangan ta sang Rātmaja Rātmaji.

¹ Er moet iets uitgevallen zijn: «ndi ta sang hyang kamaṇḍalu» of iets dergelijks.

² Lezing onzeker; mogelijk ook Sthapati. HS. saptaka.

³ HS. sami.

Eene merkwaardige tekstverknoeiing
in 't Oudjavaansche Rāmāyaṇa.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
6^e Volgreks, dl. V.

's-Gravenhage, 1898.

De dichter van 't Oudjavaansche Rāmāyaṇa geeft in den Zevenden Sarga eene beschrijving van 't verblijf der door Sugrīwa en Rāma uitgezonden apen in het tooververblijf van Swayamprabhā. Zijn verhaal wijkt in bijzonderheden af van de bekende Indische redacties van 't heldendicht, maar komt in hoofdzaak er mede overeen. In strofe 74 van genoemden Sarga nu maakt Swayēmprabhā — zoo luidt de naam in 't Oudjavaansch — bekend wiens dochter zij is, in de volgende Āryā-verzen :

Aku iki Dānawakanyā, nranku karēñō Swayēmprabhā nāma |
Dānawarāja bapañku, praçāstebuñku Merusāwarṇṇi ||

Men ziet terstond dat het vers verknoeid is, gelijk trouwens alle gedeelten van 't gedicht die in Āryā-maat zijn erg geleden hebben. De verklaring van 't feit dat de verzen in Āryā onvergelykelyk meer verknoeid zijn dan de stukken in andere maten, ligt zonder twyfel in de moeilijkheid van dit metrum en de onbekendheid der Balische en Javaansche geleerden en afschrijvers met de regels van dit metrum. Gelukkig is de Āryā aan zeer strenge regels gebonden en wordt daardoor de herstelling van bedorven lezingen aanmerkelijk verlicht.

Beschouwt men de aangehaalde strofe op zich zelf, dan ontdekt men dat de fout in den vierden pāda schuilt en dat praçāstebuñku Merusāwarṇṇi metrisch volstrekt onmogelyk is; er kan oorspronkelyk niet anders gestaan hebben dan een Amphibrachys, dus praçāsta, gevolgd door één lange of wel twee korten, en dan de eigennaam. Weet men nu verder dat de vader van Swayamprabhā, doch niet haar moeder Merusāwarṇṇi heet, dan zal men niet aarzelen te lezen: praçāsta sañ Merusāwarṇṇi. De geheele strofe vertaald luidt dan :

«Ik hier ben een Dānawa-meisje, met name bekend als Swayēmprabhā; mijn vader is de Dānawa-koning, vermaard als Merusāwarṇṇi.» De onbekende betweter, die het vers verknoeid heeft, is klaarblykelyk van meening geweest dat de opgave, zooals die in zijn handschrift voorkwam, foutief was en heeft toen een gewaande verbetering aangebracht, er van makende: «mijn vader is de (of: een) Dānawa-koning, vermaard, mijne moeder is Merusāwarṇṇi.» Gelukkig dat de versmaat reeds op zich zelf, ook zonder dat men den Sanskrittekst ter vergelyking raadpleegt, de vervalsching van den tekst aan 't licht brengt.

Vergelykt men nu bedoelden Sanskrittekst in de twee bekende redacties, dan ontwaart men dat in de Bombaysche uitgave van 't Rāmāyaṇa V, 51,

16 Swayamprabhā zich de dochter noemt van Merusāwarṇi, een mannelijk wezen; van hare moeder rept zij niet. Merkwaardig is het nu dat de andere, zgn. Bengaalsche redactie, uitgegeven door Gorresio, in plaats van Merusāwarṇi heeft Hemasāwarṇi. Deze naam was noch aan den dichter van de Oudjavaansche omwerking noch aan den tekstverknoeier bekend; een bewijs te meer dat de Bengaalsche redactie in betrouwbaarheid bij de andere achterstaat. Wel is waar was dit reeds lang algemeen erkend, maar het is toch niet van belang ontbloom op te merken dat die redactie op Java in de Middeleeuwen onbekend was.

Al blijkt uit het voorgaande met voldoende zekerheid dat de redactie, door Gorresio uitgegeven, op Java onbekend was, er volgt nog niet uit dat de oudere redactie, naar 't eiland overgebracht, in allen deele met de redactie in de Bombay-uitgave moet overeengestemd hebben. Er komen in 't Oudjavaansche gedicht ettelijke afwijkende voorstellingen voor; zoo is o. a. het gedrag van Swayamprabhā er geheel anders in gemotiveerd dan in Wālmiki's gedicht. Of de Javaansche dichter, die geen vertaling, maar eene vrije omwerking bedoelde te geven, uit zijne eigene verbeelding dan wel uit ons onbekende teksten en overleveringen geput heeft, is vooralsnog niet uit te maken. Zooveel is zeker dat hij geen Sanskrit kende en dus gebruik moet gemaakt hebben van Javaansche omwerkingen, die misschien reeds om verschillende, ons onbekende redenen aanmerkelijk in bijzaken van de thans in Indië gangbare redacties kunnen verschild hebben.

Degene die 't bovenaangehaalde vers misvormde, kan blijkens de fout dat hij in Merusāwarṇi een vrouwelijk woord zag, ook geen Sanskrit gekend hebben. Des te opmerkelijker is het dat een vergissing als de zijne als van zelf zich verklaart, als men aanneemt dat een vluchtig lezer de boven aangegeven plaats uit het Rāmāyaṇa voor oogen had. Er staat namelijk in de tweede halfstrofe — en daar komt het alleen op aan: duhitā Merusāvarṇer tasyāḥ Svayamprabhā. Hierdoor kan iemand, die niet weet dat Merusāwarṇi een mannelijke naam is en het vers niet in verband brengt met het voorafgaande, licht in den waan gebracht worden dat bedoeld is: «ik ben Swayamprabhā, de dochter van haar (of: van die) Merusāwarṇi.» Doch tasyāḥ beteekent hier «aan haar» en slaat op Hemā, in de voorafgaande verzen genoemd.

Ik kan de gedachte niet van mij afzetten dat het aangehaalde vers uit de Bombay-uitgave, en niets anders de oorzaak is geweest van de verkeerde meening als had Swayamprabhā tot moeder Merusāwarṇi. Naar ik mij voorstel, bestond die meening reeds vrij algemeen toen de een of ander, op die meening steunende, zijne mislukte tekstverandering aanbracht.

Cawěli.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië,
7^e Volgreeks, dl. I.

's-Gravenhage, 1903.

In 't Oudjav. komt een woord *cawëli*, bijvorm *cangwëli* voor, dat de beteekenis heeft van een stof en kleedingstuk. Eenige voorbeelden van 't gebruik vindt men aangehaald in v. d. Tuuk's KBWdb. i. v. Men kan daaraan toevoegen BY. 6, 5, waar naast elkaar *dukūla*, *cako* en *cawëli* genoemd worden. Het woord bestaat ook in 't Makassaarsch en Bugineesch onder den vorm van *cáulu*, waaronder men verstaat een soort van Bengaalsche katoenen sarongs; terwijl 't Maleisch heeft *cául*, een fijn soort doek.

In eenigszins gewijzigden vorm leeft hetzelfde woord nog in de heden-daagsche taal als *cawëni*, fijne stof, mouseline. Als dichtterlijk woord vermeldt het Woordenboek ook *camli*, verklaard als te zijn «een soort van zijde».

Met *cawëli* komt overeen Tamil *cawaḷi*, *cawuḷi*, cloth, drapery; mercery; Telugu *cawali*, *cawili*, cloth. Opzettelijk behoud ik de oorspronkelijke spelling der eerste lettergreep, want al klinkt in de gewone, voor beschaafd gehouden uitspraak de *c* in het Tamil als *s'*, het gemeene volk spreekt de letter uit als in 't Sanskrit¹ en deze uitspraak is de oudere, die bij vergelijking van Oudjavaansche woorden alleen in aanmerking kan komen. In het Telugu wordt *ca* meestal uitgesproken *tṣa*, doch men hoort ook den oorspronkelijken klank. Wat den klank aangaat, zou Ojav. *cawëli* evengoed uit Telingana als uit Tamilland afkomstig kunnen wezen, maar het verschil in beteekenis moet ons doen aarzelen genoemde vormen in 't Javaansch, Makassaarsch en Bugineesch te beschouwen als rechtstreeks ontleend hetzij aan het Tamil of het Telugu.

Wat is de oorsprong van 't stellig niet Drawidiſche woord, mag men vragen. Let men alleen op den klank, dan zou men kunnen meenen dat het beantwoordt aan een Sanskrit *cauḷi* (*cauḍi*), of *cauli*, want voor Skr. *saukhyam* heeft het Tamil *cawukkiyam*, maar de geheel afwijkende beteekenis van 't Skr. woord verbiedt ons eenig verband tusschen *cawëli* en *cauli* te zoeken. Als men bedenkt dat zooveel namen van geweven stoffen genoemd zijn naar de plaats van herkomst, rijst het vermoeden dat dit ook het geval zal wezen met *cawuḷi*, Ojav. *cawëli*, *cangwëli*, Njav. *camli*. Nu luidt de naam van een havenstad in Konkan *Caul*, *Cengwal*,

¹ Vgl. Caldwell, A comparative Grammar of the Dravidian family of Languages (2^e ed., 1875), p. 22.

Tsemwal. Bij den ouden Griekschen aardrijkskundige Ptolemaeus heet de plaats *Σιμυλλα*, waarvoor de inboorlingen, zooals hij er bijvoegt, zeggen *Τιμουλα*, lees *Τιάμουλα*. Terecht wordt in Hobson-Jobson van Yule en Burnell ¹ opgemerkt, dat tia hier een poging is om den voor Grieken ongewonen klank van ca(tsja) voor te stellen, evenals de Hollanders ca met tja trachten weêr te geven. Behalve de zooeven opgegeven vormen treft men nog aan cewul en ciwil. Daar de onderling eenigszins afwijkende vormen een ongezochte verklaring geven van 't feit dat in 't oudere en nieuwere Javaansch vormen met ng en m en zonder nasaal, gelijk in 't Makassaarsch, Tamil en Telugu voorkomen, geraakt men tot het besluit dat bedoeld woord, in al zijne vormen, een Prākṛtafleiding is van den naam der stad en dat het eigenlijk beteekent «Caulisch, Cengwalisch, Cemwalisch», nl. fabrikaat.

De hier beproefde verklaring zal aanspraak mogen maken op volkomen juistheid, indien men kan aantonen dat de stad Caul beroemd was om hare fijne weefsels. Gelukkig bevat Alexander Hamilton's werk «A New Account of the East Indies» uit het jaar 1727 ² de volgende mededeeling: «CHAUL, in former Times, was a noted Place for Trade, particularly for fine embroidered Quilts; but now it is miserably poor».

Dit gegeven is m.i. beslissend en bevestigt op welkome wijze de boven gegeven verklaring.

¹I. v. Choul, Chaul; alwaar men tevens zien kan dat bij Arabiesche schrijvers de vorm Saimūr voorkomt.

²D. I, 243, aangehaald in Hobson-Jobson t.a.p.

Bahi, Indrāṇī, Çacī.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 70.

's-Gravenhage, 1915.

Bahi.¹

In Sarga XV, vs. 13 vgg. van 't Rāmāyaṇa wordt verhaald hoe Rāma woedend den Oceaan met vurige pijlen beschoot om dezen te dwingen hem ter wille te zijn. De uitwerking van die beschieting was noodlottig voor allerlei zeedieren, die vreeselijk van den gloed te lijden hadden. Onder de visschen die het zwaar te verduren hadden, worden ook genoemd garnalen en zeekoeien, zooals wij lezen in vs. 26:

Kadi tenaring hurang aking ya ring karang |
Mahuyangng ikang bahi ḍuyung paḍāhuyung |

D. i.: «de garnalen waren als gebakken terwijl ze uitgedroogd op de riffen (lagen); de zeekoevisschen, verhit, leden smartelijk.»

Onder 't artikel bahi in K.B.Wdb. vindt men twee onderling afwijkende Balineesche verklaringen, nl. mina ḍuyung en pahi ḍuyung. Alleen de eerste verklaring is juist, want van pahi, rog, kan hier geen sprake zijn. Bahi is natuurlijk niets anders dan de oudere vorm van Bal. be, visch, evenals Jav. pe, rog, dat is van pahi.

Het is bekend dat pahi, rog, beantwoordt aan Mal. pari, Tag., Bis. pagi, Ngadju-Day. pahi, Malag. fai, enz. Daar de letter der eerste v. d. Tuuksche klankwet in 't Javaansch spoorloos verdwijnt, dient de *h* in de spelling pahi eenvoudig als klinkerscheider. De uitspraak was dus paī, hieruit werd later pai, en eindelijk pe.

Het woord bahi, Balin. be, visch, bestaat ook in de taal van Bugotu (Ysabel) onder den vorm van fei, visch. Het zal nog wel in andere streken van 't zoo wijd verspreide Maleisch-Polynesisch taalgebied bewaard zijn gebleven, doch het is mij niet gelukt andere voorbeelden er van op te sporen.

Indrāṇī.

Met dit woord wordt in Rāmāyaṇa, Sarga XI, vs. 28, bedoeld *quidam coeundi modus*, een beteekenis die in de Sanskritwoordenboeken behoorlijk wordt opgegeven, doch zonder bewijspplaats uit de litteratuur, weshalve ik den lezer opmerkzaam maak dat het woord in bovenvermelden zin voorkomt in 't Kāmasūtra van Vātsyāyana, p. 137 (ed. Bombay 1900),

¹ De hieraan in het oorspronkelijke artikel voorafgaande bespreking van gītada is reeds herdrukt in Deel VIII dezer Sorio (1918), p. 109. (Noot van 1920.)

waar een beschrijving van gezegde manier van samveçana te lezen staat. In dezelfde beteekenis wordt gebruikt indrāṇīka, nl. samveçana. In Rāmāyaṇa, Sarga VIII, 71 komt voor de term Indrāṇīçāstra, dat in hoofdzaak terecht omschreven wordt met sandhi ning patëmu; in allen geval is bedoeld een *Minnekunst*, een der vele erotische werken waaraan de Indische litteratuur rijk is. Opmerkelijk is, dat in de bovenaangehaalde plaats van 't Kāmasūtra gezegd wordt dat de manier indrāṇī zoo heet, omdat zij door de godin Indrāṇī verkondigd (prokta) is. Vgl. ook het artikel «indrāṇī» in K.B.Wdb., waar indrāṇīçāstra vermeld wordt uit Smaradahana.

Çacī.

Behalve indrāṇī komt in de boven aangehaalde plaats uit het Rāmāyaṇa ook çacī voor, eveneens als benaming van *quidam coeundi modus*; een beteekenis ook opgeteekend in 't Peterburgsche woordenboek, doch zonder bewijsplaats uit Sankritwerken. Het is dus niet van belang ontbloot dat de opgegeven beteekenis door het gebruik in een Oud-Javaansch geschrift bevestiging ontvangt.

Aangezien Çacī en Indrāṇī beide namen zijn van Indra's gemalin, is het eenigszins zonderling dat met indrāṇī en çacī twee verschillende manieren van samveçana aangeduid worden. Aan 't feit valt echter niet te twijfelen.

Sāmba en Yajñawatī.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 71.

's-Gravenhage, 1916.

Het Oudjavaansche heldendicht Bhoma-kāwya heeft tot hoofdonderwerp den hardnekkigen strijd, dien het door Kṛṣṇa uitgezonden leger, onder aanvoering van diens zoon Sāmba, te voeren had tegen 't heir van den Reuzenvorst Naraka, anders genaamd Bhauma, d.i. zoon der Aarde, wiens geweldenarijen, vooral tegen de kluizenaars in den Himālaya, den oorlog hadden uitgelokt. De hoofdheld, wien het eindelijk gelukt den geduchten tegenstander te verslaan, is de jeugdige Sāmba. Een belangrijke episode van 't gedicht wordt gevormd door de liefdesroman van Sāmba en Yajñawatī. Het verhaal is in hoofdzaak het volgende. Sāmba heette in een vroegere geboorte Dharmadewa, die met zijne geliefde Yajñawatī, een Widyādhari, de dochter van Citraratha, gelukkig leefde, totdat hij zich genoopt zag haar te verlaten. Yajñawatī was daarover zóó bedroefd dat zij in wanhoop een einde aan haar leven maakte door zich in 't vuur te storten. Later werd zij herboren, met denzelfden naam Yajñawatī, als dochter van den koning van Uttaranagara. Toen deze laatste door Naraka overwonnen en gedood was, werd Yajñawatī door den overwinnaar in 't leven gespaard en naar zijn hofburg gevoerd, waar zij onder strenge bewaking wegwijnde. In denzelfden tijd was hij, die vroeger Dharmadewa heette, herboren als Sāmba. Terwijl hij, om de kluizenaars in 't gebergte te beschermen, in de kluizenarij van Bhagawān Wiṣwāmītra verwijde, kwam tot hem de Hemelnimf Tilottamā, die hem bekend maakte met de verblijfplaats van Yajñawatī en haar beklagenswaardigen toestand. Sāmba aarzelde geen oogenblik het stoute avontuur te bestaan om Yajñawatī te bezoeken, en onder de leiding van Tilottamā slaagde hij er in, hoewel niet zonder gevaar, door te dringen tot het verblijf der schoone gevangen prinses. De beide gelieven maakten het zoet der hereeniging.

De geschiedenis van 't minnend paar Sāmba en Yajñawatī was ook in Indië niet onbekend. Dit blijkt uit een plaats in 't Daṣakumāracarita,¹ waar de prins Rājavāhana zijne vrouw Avantisundarī vertelt van een gebeurtenis uit den voortijd toen Sāmba met zijne zielsvriendin Yajñawatī wandelende een ontmoeting had met een zwaan en zich daarbij aan een onvoorzichtigheid schuldig maakte. Het is dus een ander bedrijf uit de geschiedenis van Sāmba en Yajñawatī dan het in 't Bhomakāwya verhaalde, maar de verhouding van Sāmba tot Yajñawatī is toch dezelfde.

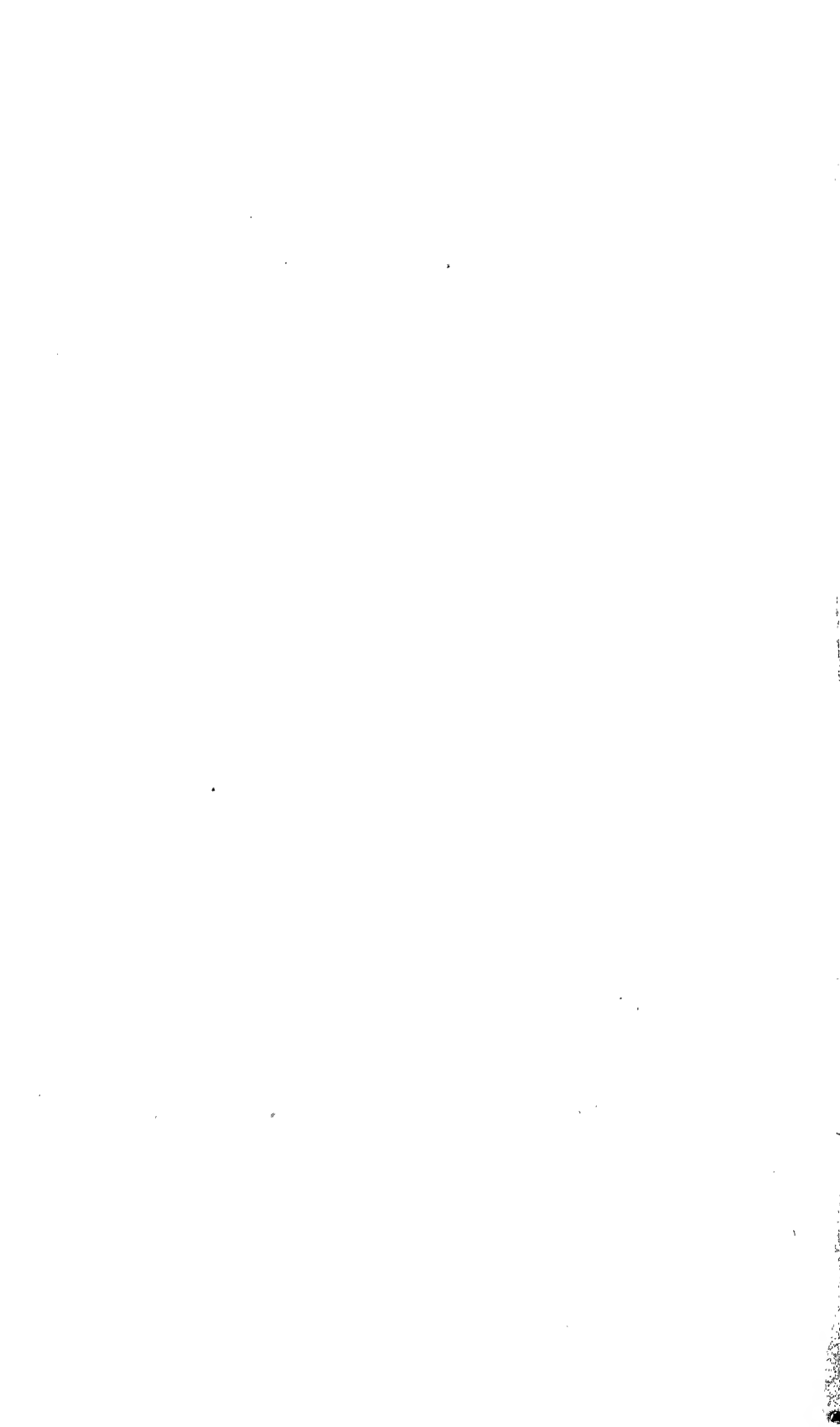
¹ Bombay-uitg. p. 32, 2, waar minder juist Cāmba voor Sāmba staat.

In het Daçakumāracarita worden nu verder Rājavāhana en Avantisundarī als wedergeboorten van Sāmba en Yajñavatī voorgesteld. Hiervan kan in 't Bhoma-kāwya geen sprake zijn, want die wedergeboorte had plaats in een later tijdperk. Daarentegen vernemen wij uit het heldendicht de voorgeschiedenis van S. en Y. Dat de Javaansche dichter die uit zichzelf zou verzonnen hebben, is hoogst onwaarschijnlijk: hij moet die uit Indische bronnen geput hebben, doch welke? Voor zoover mijn kennis reikt, ontbreekt het in de ons toegankelijke Sanskrit litteratuur aan elke aanwijzing dienaangaande: hetgeen volstrekt niet de kans uitsluit, dat de geschiedenis van Dharmadewa en Yajñavatī vroeger of later in een nog onuitgegeven geschrift ontdekt zal worden.

Surūpa, Kalana, Barhala.

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
Deel 73.

's-Gravenhage, 1917.

Surūpa.

Meermalen reeds heb ik de gelegenheid gehad om aan te toonen, dat de Indische woordenboekschrijvers beteekenissen opgeven welke tot nog toe in de Skr. litteratuur niet teruggevonden zijn, maar wel in Oud-javaansche en ook in Pāligeschriften. Tot zulke woorden behoort *surūpa* in de beteekenis van «geleerd»; en «geleerde», die onbetwistbaar in 't Oud-jav. *Rāmāyaṇa* III, 83 voorkomt.

Niet zelden hebben de opgaven in Indische bronnen, wanneer men daarvoor geen bewijsplaatsen aan kon voeren, aan verdenking van hyperkritische Europeesche geleerden blootgestaan, en daarom heb ik altoos een heimelijk genoegen gevoeld, wanneer ik de betrouwbaarheid der Indische getuigen kon in 't licht stellen. Natuurlijk zijn dezen niet onfeilbaar: vooral de *Dhātupāṭha*'s zijn met voorzichtigheid te gebruiken, maar over 't algemeen waren de oude Indische geleerden noch onwetend, noch lichtvaardig.

Kalana.

Dit woord is in 't Oudjav. een gewone benaming voor: «Titan, Reus, demon» en dient meermalen als glosse van *rākṣasa*. In 't Jav. Wdb. worden als beteekenissen voor K.W. opgegeven: *būta*, maling, ambara, *añjajah*; behalve *buta* zijn de volgende omschrijvingen in figuurlijken zin te nemen. In *Pararaton* (Verh. Bat. Gen. 49, 1896) 18, 23 komt voor zekere *Kalana* met name *Bhaya*; Brandes (p. 65) vertaalt dit met «dolenden vijand», doch er zal wel bedoeld zijn «een roofridder, geweldenaar, dwingeland».

Hoewel naast *kalana* dikwijls *kala*, d.i. Skr. *khala*, in 't Oudjav. gebezigd wordt in den zin van «Titan, Reus, booze geest», zijn beide woorden toch van geheel verschillenden oorsprong. Een vraag, die hier van zelf rijst, is of Jav. *kalana*, bijvorm *kolana*, identisch is met Minah. *kolano*, vorst, overgenomen in Tern. als *kolano*. Om dit uit te maken, ontbreekt het ons aan de noodige gegevens. Volstrekt onmogelijk is het niet dat *kalana*, *kolano* «tiran, dwingeland» beteekende en dat de zin na verloop van tijd verzacht is. Immers ook 't Grieksche *τύραννος* wordt wel eens in den zin van «heerscher» gebruikt zonder hatelijke bijbeteekenis.

Barhala.

Zooals men in 't Javaansch-Nederlandsch Woordenboek (uitg. 1901) lezen kan, is *barhala*, ook Mal., afgod, afgodsbeeld, ontstaan uit een

Prākṛt bharāla, dat, gelijk men weet, voorkomt in verscheiden inscripties op Buddhistische beeldjes te Tumpang: bharāla Akṣobhya, bh. Amitābha, bh. Hayagrīwa; vr. bharālī Locanā.

Ten opzichte van de vormverandering des woords, is op te merken dat Mal., Jav. en ook nog andere verwante talen de neiging vertoonen in woorden van vreemden oorsprong, die een *r* en tevens een aspiraat bevatten, deze klanken te verplaatsen. Dus werd uit Skr. argha in 't Mal. hargā, Tag. halagá; durhaka ontstond uit drohaka; uit maharddhika werd mardahika,¹ harta uit artha. Tag. bathala, god, waarin de *l* een oudere *r* vervangt, heeft zijn oorsprong te danken aan bhaṭāra. Day. harati, begrijpen, is voortgekomen uit Skr. arthi;² in mahatara, de hoogste god, heeft echter geen omzetting plaats gevonden: het is rechtstreeks een vervorming van bahatara, waarin baha- voor bha staat, gelijk bijv. Mal. pahala voor phala.

Bharāla is kennelijk een veel jonger Prākṛtvorm dan bhaṭāra, nog ouder bhaṭṭāra, dat reeds Prākṛt is, ontstaan uit Skr. bhartāram, Acc. sg. van bhartar. Het komt meermalen voor dat in jongere dialecten een verbogen vorm als stam optreedt; zoo bijv. Pāli suvāna, hond, uit Oud-indisch ṣu(v)ānam, Acc. sg. van ṣuan, Skr. ṣvan.³ In welke streek van Voor-Indië dit bharāla heerschte, is vooralsnog niet met zekerheid vast te stellen, waarschijnlijk in Behar of in aangrenzend N.O.-Indië; daarheen wijst ook de vorm der letterteekens op vermelde beelden, daar ze aanmerkelijk afwijken van het meer westelijk gebruikelijke Nāgarī. Hierbij is niet uit het oog te verliezen dat zulke Bharāla-beelden op Java niet vóór 't midden der 13de eeuw worden aangetroffen en dat om dien zelfden tijd nog iets vroeger de Buddhisten in N.O.-Indië veel te lijden hadden van vervolgingen door de Mohammedanen, hetgeen een uittocht op groote schaal veroorzaakte. Zonder twijfel zijn toen velen naar Java uitgeweken en hebben zij hun beelden medegebracht. Daardoor kunnen zulke voorwerpen veel meer verspreid zijn dan die door den tand des tijds gespaard zijn. Anders is het moeilijk te verklaren hoe barhala betrekkelijk zoo wijd in gebruik is gekomen.

¹ Jav. pērdika(n) is ontstaan uit misverstand, omdat men ma- aanzag voor 't bekende praefix, terwijl de *h* stom werd.

² Arthi is de stamvorm van 't wkw. arthayati, zooals duidelijk is uit p. p. p. arthita.

³ Het is onnoodig er aan te herinneren dat ook in de Romaansche talen zoo dikwijls de Lat. Acc. als stamvorm optreedt.

call
~~all~~ 4/5

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

**GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.**

**Please help us to keep the book
clean and moving.**
